

Η ΡΩΜΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ

Θεόδωρος Παπαγγελής

Πρόλογοι (στην έντυπη έκδοση)

1. Τι ήταν αυτοί οι Ρωμαίοι;

- 1.1. Τι δεν κατάλαβε ο Αστερίξ
- 1.2. Το ρωμαϊκό σύνταγμα: υπέροχοι πληβείοι, έξυπνοι πατρίκιοι
- 1.3. Πώς η Μεσόγειος έγινε ρωμαϊκή πισίνα
- 1.4. Ρωμαίοι και Έλληνες
- 1.5. Το παιχνίδι του κλεμμένου θησαυρού
- 1.6. Η Ρώμη μαθαίνει ελληνικά

2. Πάμε θέατρο;

- 2.1. Η πρεμιέρα του Μάριου
- 2.2. Το θέατρο και το τσίρκο
- 2.3. Οι Ρωμαίοι είχαν μουσικό αφτί
- 2.4. Τελικά, ο Χονδρός και ο Λιγνός ήταν Ρωμαίοι;
- 2.5. Η ιστορία ενός «σταρ»

3. Αγαπημένη μου Κλεοπάτρα...

- 3.1. Η νύχτα των στρατηγών
- 3.2. Γάμος αλά ρωμαϊκά
- 3.3. Η καλή Δύση και η κακή Ανατολή
- 3.4. Εσύ στο χώμα κι εγώ στη φυλακή;
- 3.5. Σενάρια, σενάρια, σενάρια...

4. Πώς να γίνετε πλανητάρχης

- 4.1. Απ' έξω δημοκρατία και από μέσα Αύγουστος
- 4.2. Και τι χρειάζονται οι ποιητές σ' αυτό τον καιρό;
- 4.3. Με την ευγενή χορηγία του Μαικήνα
- 4.4. Συμποτικό «ιντερμέτζο»
- 4.5. Δυο Ιταλοί στην Αθήνα
- 4.6. Τι έκανες στον πόλεμο, Οράτιε;

- [4.7. Carpe diem!](#)

[5. Μια μέρα στον ιππόδρομο](#)

- [5.1. Στάδιο Circus Maximus](#)
- [5.2. Η ρωμαϊκή «Φόρμουλα 1»](#)
- [5.3. Ένα στάδιο για όλες τις δουλειές](#)
- [5.4. Προσοχή στους «χούλιγκαν»](#)
- [5.5. Σε απευθείας σύνδεση με τον Circus Maximus - και με τον ποιητή Οβίδιο.](#)
- [5.6. ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΟΝΟΜΑΧΟΥ](#)
  - [5.6.1. Πλούσιος, σακάτης ή νεκρός](#)
  - [5.6.2. Ο διχτάς, ο Σαμνίτης και τ' άλλα παιδιά](#)
  - [5.6.3. Το τελευταίο βράδυ μου απόψε το περνάω](#)
  - [5.6.4. Μονομαχία στο Κολοσσαίο](#)
  - [5.6.5. Στη μνήμη του Ισπανού του «Μυταρά»](#)

[6. Αίνιγμα: Τι θα συμβεί αν γράψουμε ΡΩΜΗ ανάποδα;](#)

- [6.1. Τα καλά παιδιά και τα παλιόπαιδα](#)
- [6.2. Ο Αύγουστος και οι «χίπις»](#)
- [6.3. Ο άνθρωπος που έπαιζε με τη φωτιά](#)
- [6.4. Γράμμα από τη Μαύρη Θάλασσα](#)

[7. Δώρο χριστουγεννιάτικο, ποίημα.](#)

- [7.1. Οι Έλληνες έβαλαν τους μύθους...](#)
- [7.2. ... και οι Ρωμαίοι τον παραμυθά](#)
- [7.3. Ποιο ήταν το «μπεστ σέλερ» του 9 μ.Χ.;](#)
- [7.4. Οβιδίου Μεταμορφώσεις](#)
- [7.5. Ο θεός Ύπνος](#)

[8. Εγώ, ο Κλαύδιος](#)

- [8.1. Ποιος είναι πίσω από την κουρτίνα;](#)
- [8.2. Ιδού ο Τιβέριος, ιδού και η Ρόδος](#)
- [8.3. Μια καλή αρχή...](#)
- [8.4. ...κι ένα άσχημο τέλος](#)

- [8.5. «Ρίξτε τον Τιβέριο στον Τίβερη»](#)
- [8.6. Ένα παιδί με ειδικές ανάγκες](#)
- [8.7. Θεός και ανειψιός](#)
- [8.8. Η αυτοκρατορία της τρέλας](#)
- [8.9. 2 x 29 = ΤΕΛΟΣ](#)
- [8.10. Σύγκλητος - Πραιτωριανοί: σημειώσατε 2](#)
- [8.11. Σύγκλητος - Κλαύδιος: ξανασημειώσατε 2](#)
- [8.12. Από τη Μεσσαλίνα στην Αγριππίνα ή Ανάμεσα στη Σκύλλα και τη Χάρυβδη](#)

9. Σινέ «Ρώμη»

- [9.1. Ιστορία \(δεν\) υπάρχει μόνο μία](#)
- [9.2. Κι αν ο Ηρόδοτος ήταν Πέρσης;](#)
- [9.3. Η συνέχεια επί της οθόνης](#)
- [9.4. Όλα τα στούντιο οδηγούν στη Ρώμη](#)
- [9.5. Μια συνέντευξη που θα μπορούσε να είχε γίνει](#)
- [9.6. Αποσπάσματα από μία συνέντευξη που έγινε \(Το Βήμα της Κυριακής, 30.3.2003\)](#)
- [9.7. Γοργόνες και μάγκες](#)

10. Το πορτρέτο του καλλιτέχνη ως αυτοκράτορα - και αντιστρόφως

- [10.1. Στοιχεία ταυτότητας](#)
- [10.2. Αντίγραφο ποινικού μητρώου](#)
- [10.3. Συγγραφικές, καλλιτεχνικές και αθλητικές δραστηριότητες](#)
- [10.4. Μην ενοχλείτε τον αυτοκράτορα](#)
- [10.5. Περιοδεύων θίασος «ο Νέρων»](#)
- [10.6. Λόγος «αγάπης» και μαρτυρίου](#)
- [10.7. Ένα ανέκδοτο](#)
- [10.8. ... ένα ποίημα](#)
- [10.9. ... και ένα ψήφισμα](#)

11. Διακοπές στις Βάιες

- [11.1. Ο ξεναγός](#)
- [11.2. Τα αίσιχη δεν σ' αφήνουν να κοιμηθείς στις Βάιες](#)

- [11.3. Γράμμα σε μια κυρία - ΕΠΕΙΓΟΝ](#)
- [11.4. Χάσαμε τη Λεβίνα. Στοπ](#)
- [11.5. ...ηλιοβασιλέματα, γεμάτα αναμνήσεις](#)

12. Στάση Κολοσσαίο

- [12.1. Χαιρέτα την τη Ρώμη που χάνεις](#)
- [12.2. Πόσο πάει μια γκαρσονιέρα στο κέντρο;](#)
- [12.3. Εγώ δεν είμαι ρατσιστής, αυτοί είναι Έλληνες!](#)

13. Εις την οδόν Φιλελλήνων

- [13.1. Και φίλοι και γραικύλοι](#)
- [13.2. Σας αρέσει η Ελλάδα, μισ;](#)
- [13.3. Το παιχνίδι με τις ταυτότητες](#)
- [13.4. Από εδώ το συμφέρον μου κι από εδώ το αίσθημά μου](#)
- [13.5. Από τον Οδυσσέα στον Ωνάση](#)

14. Όριεντ Εξπρές

- [14.1. Ένα παιδί μετράει αυτοκράτορες](#)
- [14.2. Τη Ρωμαιοσύνη μην την κλαις](#)
- [14.3. Συνταξιούχος αυτοκράτωρ](#)

15. Ποιος φοβάται τα λατινικά;

- [15.1. Δείξε μου τη γλώσσα σου να σου πω ποιος είσαι](#)
- [15.2. Στης Ανατολής τα μέρη μιλά μόνο ελληνικά](#)
- [15.3. Μα πού βρέθηκαν όλα αυτά τα λατινικά;](#)
- [15.4. Δέκα παρά ένας \(πιθανοί\) λόγοι που δεν με ενδιαφέρουν τα λατινικά](#)
- [15.5. Εφτά συν ένας \(πιθανοί\) λόγοι που με ενδιαφέρουν τα λατινικά](#)

Επιλογή ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας

Βιογραφικός πίνακας της Ρώμης

Πρόλογοι (στην έντυπη έκδοση)

- [Πρόλογος του επιμελητή της σειράς](#)
- [Πρόλογος του συγγραφέα](#)

Πρόλογος του επιμελητή της σειράς

Το εγχειρίδιο *Η Ρώμη και ο κόσμος της* του Θεόδωρου Παπαγγελή αναπληρώνει, για πρώτη φορά στην ιστορία της εκπαίδευσής μας, ένα κενό της σχολικής Αρχαιογνωσίας, η οποία, χρόνια τώρα, επιμένει στην απόλυτη ελληνική κυριότητά της, απωθώντας με αστόχαστη υπεροψία το μερίδιο των Ρωμαίων στη συγκρότηση και στην παράδοση της κλασικής παιδείας, που αναγνωρίστηκε θεμέλιος λίθος των ανθρωπιστικών σπουδών και του ανθρωπισμού στον λεγόμενο δυτικό κόσμο - και όχι μόνον.

Στην πραγματικότητα η επιστήμη της Αρχαιογνωσίας συμπίπτει, ως προς το διπλό αντικείμενό της και τον δίδυμο στόχο της, με την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα. Αν το ελληνικό στοιχείο χρονικά προηγήθηκε και ποιοτικά λειτούργησε ως πρότυπο, η ρωμαϊκή του διαμεσολάβηση εξασφάλισε την πρακτική του εμπέδωση και τη διάδοσή του, έστω με κάποια δόση αυτοκρατορικής επίδειξης και μεγαλαυχίας. Από την άποψη αυτή ο ρωμαϊκός κόσμος αποτελεί δημιουργική αντανάκλαση του ελληνικού κόσμου, κάτοπτρο που διαθλά τις ακτίνες που υποδέχεται. Αυτή η συνάντηση των δύο κόσμων (που δεν αποκλείει πολεμικές, πολιτικές, θρησκευτικές, ηθικές και αισθητικές διαφορές) εξελίχθηκε σε γενικότερη πολιτισμική αμοιβαιότητα.

Τη συγγένεια και τη συνέχεια του ρωμαϊκού με τον ελληνικό κόσμο αποτυπώνει ο Θεόδωρος Παπαγγελής με συναρπαστικό τρόπο στο προκείμενο εγχειρίδιο. Το οποίο τοπικά επικεντρώνεται κυρίως στη Ρώμη και χρονικά επιμένει στην ακμή του ανύσματος μεταξύ 8ου προχριστιανικού και 5ου μεταχριστιανικού αιώνα, μοιράζεται σε δεκαπέντε κεφάλαια και καταλήγει στον «Βιογραφικό πίνακα της Ρώμης». Τρεις οδηγητικές αρχές του εγχειριδίου καταθέτει και επεξηγεί επαρκώς ο Παπαγγελής στην Εισαγωγή του. Καθεμία έχει την αξία της, εξάιρεται όμως εδώ η πρώτη, επειδή καθορίζει την ευρηματική σύνταξη του βιβλίου.

Συγκεκριμένα: το έγκυρο ιστορικό υλικό παρουσιάζεται σε μορφή «σφιχτής» ή «χαλαρής» αφήγησης, αναλόγως· εμπλουτίζεται με «υπολογισμένες δόσεις μυθοπλασίας»· συχνά δραματοποιείται σε ανταγωνιστικούς διάλογους· ο σχολικός διδακτισμός ανακουφίζεται με ευτράπελα ανέκδοτα· η σχολαστική σοβαροφάνεια εξουδετερώνεται με καταλυτικό χιούμορ· σήματα της ρωμαϊκής κοσμοκρατορίας παραπέμπουν σε σύγχρονες υπερατλαντικές φιλοδοξίες. Με δυο λόγια: σε τούτο το εγχειρίδιο η αυστηρή φιλολογία συμφιλιώνεται με την απολαυστική λογοτεχνία. Τελικώς η μακρινή Ρώμη προβάλλεται στο παρόν ως παραδειγματική σύνθεση ομοιότητας και διαφοράς: ελληνικές οι ρίζες, δικός της ο κορμός, ανάμεικτο το φύλλωμα.

Φεβρουάριος 2005

Δ. Ν. Μαρωνίτης

Πρόλογος του συγγραφέα

Το εγχειρίδιο αυτό είναι ένα ανθολόγιο από τα μικρά και μεγάλα θαύματα ενός κόσμου που για περισσότερους από δέκα αιώνες όρισε τις τύχες της γνωστής οικουμένης και άφησε τεράστια πολιτική, πολιτισμική και γλωσσική κληρονομιά. Ο κόσμος αυτός -ο ρωμαϊκός- είναι από πολλές απόψεις η συνέχεια του ελληνικού, και οι δυο τους, μαζί με τον χριστιανισμό, αποτελούν τον συνταγματικό χάρτη της Δύσης· κι αν η Δύση γνώρισε και γνωρίζει σήμερα βαθιές αλλαγές, τα ιστορικά ανακλαστικά της και ο τρόπος με τον οποίο στοχάζεται τις αλλαγές της διαμορφώνονται -είτε το συνειδητοποιούμε είτε όχι, είτε το παραδεχόμαστε είτε όχι- από αυτό το πανίσχυρο τρίγωνο. Ο τρόπος με τον οποίο σκεφτόμαστε και αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας και τους «άλλους» είναι συνάρτηση των ιστορικών μας εμπειριών κι όσο πληρέστερα μελετάμε αυτές τις εμπειρίες τόσο καλύτερα γνωρίζουμε τον εαυτό μας και τους «άλλους». Είναι σημαντικό να ξέρουμε καλά την ιστορική μας προπαίδια· αλλιώς το γινόμενο της ιστορικής μας γνώσης και, κυρίως, της ιστορικής μας «ευφυΐας» είναι λειψό. Ο «αρχαίος ελληνικός πολιτισμός» και η «ελληνοχριστιανική παράδοση», με τη Ρώμη αφαιρετέα, δίνουν λειψό γινόμενο.

Τα δεκαπέντε κεφάλαια που περιλαμβάνει το εγχειρίδιο δεν είναι, βέβαια, αρκετά για να ξετυλίξουν ολόκληρο το «παραμύθι της Ρώμης» - της μικρής αγροτικής πόλης που έγινε κοσμοκρατορία. Και πρώτα πρώτα πρέπει να διευκρινιστεί ότι το εγχειρίδιο δεν προσφέρει μια ολοκληρωμένη ιστορική αφήγηση για τη Ρώμη και τον κόσμο της. Παρόλο που ο μαθητικός αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι υπάρχει ένα αδρό χρονολογικό νήμα (από τις αρχές της ρωμαϊκής ιστορίας, ας πούμε κάπου στον 8ο αιώνα π.Χ., μέχρι τη διαίρεση της αυτοκρατορίας σε ανατολικό και δυτικό τμήμα και την τελική διάλυση του δυτικού τμήματος τον 5ο αιώνα μ.Χ.), πολλά σημαντικά γεγονότα και προσωπικότητες δεν παρουσιάζονται καθόλου ή κάνουν απλώς μια τυπική, ονομαστική εμφάνιση. Η χρονολογική και θεματική πληρότητα της ιστορικής αφήγησης άλλες προϋποθέσεις θα είχε και άλλους στόχους θα υπηρετούσε.

Ας πούμε, λοιπόν, ότι το εγχειρίδιο, στη μορφή με την οποία παρουσιάζεται, φιλοδοξεί πάνω απ' όλα να προβάλλει μερικές από τις πιο ενδιαφέρουσες και ερεθιστικές σκηνές μιας μεγάλης ιστορικής υπερπαραγωγής με τον γενικό τίτλο «Ρώμη». Από την άποψη αυτή, θα μπορούσε να πει κανείς, μοιάζει με συστηματική «διαφήμιση» που θέλει και το ενδιαφέρον να εξάψει αλλά και την παιδευτική αξία του προϊόντος που διαφημίζει να δηλώσει. Όπως είναι γνωστό, στις μεγάλες ιστορικές υπερπαραγωγές δεν πρωταγωνιστούν μόνο πολιτικοί και στρατιωτικοί - με μια λέξη, «αστέρες» της δημόσιας ζωής. Έτσι, στο εγχειρίδιο, μαζί με τις όψεις του δημόσιου βίου, προβάλλονται στιγμιότυπα από αυτό που γενικά συνηθίσαμε να ονομάζουμε «ιδιωτικό βίο». Μαζί με τους καίσαρες, τους στρατηγούς και τις λεγεώνες τους, «ιστορία γράφει» και η καθημερινή ζωή με τα άγχη, τις γιορτές και τα θεάματά της. Κι ακόμη, η πνευματική ζωή, με τους δημιουργούς, τους στοχαστές και τους ποιητές της, συμπληρώνει τις θεματικές περιοχές που δίνουν υλικό στο ανθολόγιο - ή, όπως το είπαμε μόλις τώρα, στα διαφημιστικά στιγμιότυπα. Στρατηγοί που ανακατεύουν τα γεωπολιτικά συμφέροντα της Ρώμης με την προσωπική συναισθηματική ζωή τους· νεαροί Ρωμαίοι που συνοδεύονται για πρώτη φορά σε θεατρικές παραστάσεις· φανατικοί και «χούλιγκαν» του ιπποδρόμου· αυτοκράτορες που πασχίζουν να κυβερνήσουν το χάος μιας αυτοκρατορίας που «παραμεγάλωσε», ή άλλοι που γεννιούνται καλλιτέχνες αλλά «καταντούν» αυτοκράτορες, και άλλοι ακόμη που συνδυάζουν την

απόλυτη εξουσία με την απόλυτη σχιζοφρένεια· ποιητές που νοιάζονται πιο πολύ για την αγαπημένη τους παρά για τα «ιερά και τα όσια» της πατρίδας· μονομάχοι που τη «γλίτωσαν» από την αρένα και αποφασίζουν να γράψουν τα προσωπικά τους απομνημονεύματα· σκυθρωποί φιλόσοφοι «αυστηρών αρχών» που έκαναν το λάθος να περάσουν μια νύχτα με τους ασύδοτους «γλεντζέδες» στη ρωμαϊκή «Μύκονο»· κουρασμένα παλληκάρια που βαρέθηκαν το πολύβουο και συνωστισμένο κέντρο της Ρώμης (και τα ακριβά της ενοίκια) και αναζητούν ήσυχο καταφύγιο στην εξοχή· άλλοι που φορτώνουν όλα τα κακά της μοίρας τους στους μετανάστες (και κυρίως στους μετανάστες από την Ελλάδα) και ανησυχούν για το μέλλον της «ρωμαιοσύνης»· φιλέλληνες που δεν είναι τελικά ακριβώς φιλέλληνες - όλοι αυτοί και όλα αυτά γράφουν τα κεφάλαια της Ρώμης που ανθολογείται και διαφημίζεται στο εγχειρίδιο.

Δυο τρεις σκέψεις που καθοδήγησαν τον σχεδιασμό και το στήσιμο του εγχειριδίου θα άξιζε ίσως να τις δηλώσουμε εδώ εισαγωγικά. Η μία αφορά τη συστατική αρχή της δουλειάς μας, που είναι η παρουσίαση του ιστορικού υλικού με υπολογισμένες δόσεις μυθοπλασίας και ελεύθερης ιστορικής ανάπλασης. Οι αναγνώστες (μαθητές ή και γενικά ενδιαφερόμενοι αναγνώστες) έχουν εδώ την ευκαιρία να ανακαλύψουν τη «σκληρή ιστορική ύλη» μέσα σε κείμενα που, άλλοτε σε δραματοποιημένη διαλογική μορφή, άλλοτε με «χαλαρές» αφηγήσεις και κάποτε με ένα είδος «ανεκδοτολογικής όρεξης», θέλουν να αποφύγουν την εντύπωση της σχολαστικής καταγραφής και, πάνω απ' όλα, του καταναγκαστικού διδακτισμού που, συνήθως, πάνε χέρι χέρι με την ανάγκη της σχολικής αποστήθισης. Ωστόσο, καμιά από τις μυθοπλαστικές «διευκολύνσεις» και κανένα από τα παραφραστικά «δολώματα» που χρησιμοποιούνται δεν φαλκιδεύουν τις «μαρτυρίες» που εγγυώνται την αξιοπιστία των πληροφοριών. Αντίθετα, όλα τα επιμέρους κεφάλαια έχουν τη σταθερή πραγματολογική αφορμή και βάση τους στη σύγχρονη ιστορική και φιλολογική βιβλιογραφία για τον ρωμαϊκό κόσμο· και σε πολλές περιπτώσεις ενσωματώνουν, με εύληπτο (που σημαίνει, βέβαια, και εν μέρει απλουστευμένο) τρόπο θεωρίες, ερμηνείες και απόψεις από την «τελευταία λέξη της μόδας».

Μια δεύτερη καθοδηγητική σκέψη είχε να κάνει με την ανάγκη να αναδειχθούν ορισμένες πτυχές της «ειδικής σχέσης» ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Ρώμη. Στα εκπαιδευτικά μας πράγματα, το ιστορικό και πολιτισμικό αυτό δίδυμο αντιμετωπίστηκε συχνά με τη σαρωτική, και γι' αυτό απλουστευτική, βεβαιότητα ότι, με δεδομένη τη χρονολογική προτεραιότητα και ποιότητα του κλασικού ελληνικού πολιτισμού, ο ρωμαϊκός κόσμος (παρά τις φιλότιμες προσπάθειές του και το γεγονός ότι «έβγαλε» κάμποσους καλούς διοικητές και μηχανικούς) υπήρξε λίγο πολύ απλός οφειλέτης και αντιγραφείας. Τι ακριβώς εξυπηρέτησε (σε άλλους καιρούς) αυτή η μονότροπη στάση είναι περίπου προφανές, αλλά έτσι κι αλλιώς το εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό ζήτημα δεν χωράει στις εισαγωγικές τούτες γραμμές. Την απαραίτητη αλήθεια της ρωμαϊκής πολιτισμικής οφειλής στην Ελλάδα δεν την αμφισβήτησε κανείς ποτέ - αλλά κυρίως δεν την αμφισβήτησαν οι ίδιοι οι Ρωμαίοι, που δεν θα κατασκεύαζαν τη συλλογική τους ταυτότητα όπως τελικά την κατασκεύασαν αν δεν υπήρχε «εκεί» η Ελλάδα να τους τυραννάει και να τους γοητεύει συνάμα. Κι αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον. Κι ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι οι Ρωμαίοι είναι ο πρώτος δυτικός λαός που υποβάλλει σε συστηματική κριτική την Ελλάδα και τους Έλληνες· και ίσως το πιο ενδιαφέρον απ' όλα να είναι το ότι την κριτική αυτή στάση την κληροδότησαν,

κάποτε μαζί με όλα τα σχετικά στερεότυπα, στους νεότερους ευρωπαϊκούς λαούς. Ορισμένα από τα παράδοξα και τα μυστήρια αυτής της σχέσης ανάμεσα σε Ελλάδα και Ρώμη προσπαθήσαμε να τα αποτυπώσουμε στα κεφάλαια του εγχειριδίου. Και στο κεφάλαιο αυτό δεν είναι μόνο οι μαθητές που έχουν πράγματα να μάθουν. Γιατί, από πολλές απόψεις, η ιστορία της Ρώμης είναι και μάθημα για την ελληνική αυτογνωσία.

Τρίτη καθοδηγητική αρχή, και συναφής με την προηγούμενη, ήταν η μέριμνα να τοποθετηθούν, όπου αυτό ήταν δυνατό και πρόσφορο, τα σχετικά με τον ρωμαϊκό κόσμο και πολιτισμό σε ένα διακριτικό αλλά αναγνωρίσιμο συγχρονικό πλαίσιο, δηλαδή να υποδηλωθούν ή να σημειωθούν οι σύγχρονες εκείνες παράμετροι οι οποίες, τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών, διαθέτουν σημαντική συγκριτική αξία καθώς μας επιτρέπουν να δούμε το παλαιό με σύγχρονους πολιτισμικούς και ιδεολογικούς όρους ή, αντίστροφα, να μετρήσουμε τη σύγχρονη εμπειρία με μέτρα και σταθμά που συνάγουμε ιστορικά από το παρελθόν. Αυτό ισχύει τόσο για τα «ελάσσονα» (για παράδειγμα, η κοινωνιολογική σημασιοδότηση του φανατισμού στον ρωμαϊκό υπόδρομο ή της «χλιδάτης καλοπέρασης» στο διασημότερο ρωμαϊκό θέρετρο) όσο και για τα «μείζονα» - και ίσως το πιο μείζον από αυτά να είναι η παραδειγματική μοίρα της ρωμαϊκής πολιτικής και στρατιωτικής υπερδύναμης. Η Ρώμη μπορεί να είναι «μάθημα» για την (παγκοσμιοποιημένη πια) πολιτική μας αυτογνωσία.

Αλλά, μαζί με όλα αυτά, η Ρώμη και η ιστορική της περιπέτεια προσφέρουν άφθονες ευκαιρίες για δημιουργική αναψυχή. Αυτή την πλευρά του πράγματος το εγχειρίδιο φροντίζει να την κρατάει όσο περισσότερο μπορεί σε πρώτο πλάνο. Ο «Βιογραφικός πίνακας της Ρώμης», που ολοκληρώνει το εγχειρίδιο, υπενθυμίζει ότι ο «σκληρός σκελετός» της Ιστορίας, με την (πληκτική κάποτε) ονοματολογία και τις χρονολογίες του είναι πάντα και αναπόφευκτα «εκεί», αλλά, πριν από τον πίνακα, το ίδιο το εγχειρίδιο υπολογίζει πολύ στην ανιδιοτελή ευχαρίστηση της μαθησιακής περιέργειας και θέλει να είναι μια ευθεία πρόσκληση στην άνεση και τη σοφία ενός μεγάλου και πολύτιμου παραμυθιού.

Η Ρώμη και ο κόσμος της είναι καρπός του τριετούς προγράμματος «Αρχαιογνωσία και Αρχαιογλωσσία στη Μέση Εκπαίδευση» που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας του Υπουργείου Παιδείας. Μαζί με τους άλλους συντελεστές αυτής της προσπάθειας, ο συντάκτης του εγχειριδίου μοιράζεται βαθιά αισθήματα οφειλής και ευγνωμοσύνης στον εμπνευστή και διευθυντή του προγράμματος Δημήτρη Μαρωνίτη, που με ώριμη μαεστρία, αλάνθαστο ένστικτο και αδιάλειπτη εγρήγορση καθοδήγησε το συλλογικό εγχείρημα. Στους συναδέλφους Φάνη Κακριδή, Βασίλη Κάλφα, Λάμπρο Πόλκα και Γιώργο Ζωγραφίδη αναγράφονται εδώ οι πιο θερμές ευχαριστίες για τρία χρόνια αλληλεγγύης, μοιρασμένης γνώσης και ευεργετικής επαγρύπνησης. Ο Γιώργος Παράσογλου ενορχήστρωσε τη γραμματοσειρά «μετά φιλοκαλίας» και φρόντισε τις σχεδιαστικές λεπτομέρειες του βιβλίου με τη μελιχία και, όπως πάντα, αποτελεσματική γενναιοδωρία του.

Βασικός συνεργάτης του προγράμματος και μέλος της ομάδας εργασίας, ο Τάσος Χριστίδης στάθηκε ζεστά φιλικός και ενθαρρυντικός αναγνώστης καθώς γραφόταν αυτό το εγχειρίδιο

- οδυνηρή η αμετάκλητη απουσία του, αλλά κάνει την ευγνωμοσύνη και την αγάπη μου ακόμη πιο αμετακίνητη.

Θεόδωρος Παπαγγελής

1. Τι ήταν αυτοί οι Ρωμαίοι;

1.1. Τι δεν κατάλαβε ο Αστερίξ

Τι είδους λαός ήταν αυτοί οι Ρωμαίοι; Αν πιστέψουμε τον Αστερίξ, που τους γνώριζε από πρώτο χέρι, ήταν τρελοί. Δυστυχώς ή ευτυχώς, εμείς δεν έχουμε τη δυνατότητα να τους γνωρίσουμε από τόσο κοντά· έχουμε, όμως, τα γραπτά που μας άφησαν οι ίδιοι οι Ρωμαίοι, τα κτίρια και τα μνημεία τους, καθώς και τις μαρτυρίες άλλων λαών της αρχαιότητας. Και όλα αυτά μάλλον διαψεύδουν τον Αστερίξ.

Στις πρώτες αρχές της, η ρωμαϊκή κοινωνία ήταν καθαρά αγροτική και στηριζόταν στη συνοχή της οικογένειας, που ήταν πατριαρχική. Οι πάντες όφειλαν τυφλή υπακοή στον πατέρα-αφέντη, κι αυτός είχε κάτω από την αυστηρή επίβλεψή του τους πάντες και τα πάντα: τη σύζυγο, τα παιδιά, τους υπηρέτες, τα ζωντανά και τα σπαρτά. Καλός άνθρωπος για τους Ρωμαίους σήμαινε καλός νοικοκύρης· και ο καλός νοικοκύρης έπρεπε πάνω απ' όλα να διακρίνεται από πνεύμα οικονομίας. Στην καλύτερη περίπτωση αυτό σήμαινε ότι τα έξοδα δεν ήταν περισσότερα από τα έσοδα και όλοι είχαν ακριβώς ό,τι χρειάζονταν για να ζουν με αξιοπρέπεια· στη χειρότερη περίπτωση σήμαινε απλώς τσιγκουνιά. Ως φαίνεται, οι παλιοί Ρωμαίοι ήταν βασικά τσιγκούνηδες - αλλά αυτό δεν το πρόσεξε ο Αστερίξ.

Μια καλή απόδειξη γι' αυτό μπορούμε να βρούμε στο βιβλίο που έγραψε ένας πολύ σημαντικός Ρωμαίος. Έζησε από το 234 μέχρι το 149 π.Χ., τον λέγανε Κάτωννα, κουρευόταν και χαμογελούσε σπάνια, αλλά ήταν έντιμος και τον εμπιστεύονταν όλοι οι συμπολίτες του. Το βιβλίο του είχε για θέμα τη διαχείριση του νοικοκυριού και κυρίως τα καθήκοντα του γεωργού στη διάρκεια του χρόνου. Γράφει, λοιπόν, ο γερο-Κάτωννας ότι ένας καλός νοικοκύρης πρέπει να φροντίζει έγκαιρα τις εποχιακές γεωργικές εργασίες, να κάνει τακτική συντήρηση στα γεωργικά του εργαλεία για να τα διατηρεί σε καλή κατάσταση και να μην κάνει περιττά έξοδα για πράγματα, αλλά και για πρόσωπα, που είναι άχρηστα:

Αν οι δούλοι αρρωστήσουν, αυτό σημαίνει ότι έτρωγαν περισσότερο από όσο έπρεπε. Τα γερασμένα βόδια, το παλιό αλέτρι, τα παλιά εργαλεία, ο γερασμένος και ο άρρωστος δούλος πρέπει να πουλιούνται. Ο αφέντης του σπιτιού πρέπει γενικά να πουλάει και όχι να αγοράζει.

Δεν ξέρουμε αν το βιβλίο του Κάτωννα έγινε «μπεστ σέλερ»· αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι οι παλιοί Ρωμαίοι θα συμφωνούσαν λίγο πολύ με αυτές τις απόψεις, όχι τόσο επειδή ήταν σκληροί και απάνθρωποι αλλά μάλλον επειδή αγαπούσαν τις πρακτικές λύσεις.

Αυτό το πρακτικό πνεύμα το καλλιεργούσαν από τα πρώτα κιόλας μαθητικά τους χρόνια. Ο Οράτιος, ένας πολύ σημαντικός ρωμαίος ποιητής, αφηγείται το ακόλουθο στιγμιότυπο: σε μια τάξη του δημοτικού τα παιδιά μαθαίνουν πρόσθεση και αφαίρεση· ο δάσκαλος βάζει

ασκήσεις και ενθουσιάζεται όταν ακούει τις σωστές απαντήσεις. «Μπράβο, παιδιά!» λέει. «Μεθαύριο που θα μεγαλώσετε θα γίνετε σωστοί νοικοκύρηδες.» Ο Κάτωνας θα συμφωνούσε απόλυτα:

Οι πρόγονοί μας δεν είχαν σε καμιά εκτίμηση την ποίηση, και όποιον ασχολούνταν μ' αυτήν τον χαρακτήριζαν τσαρλατάνο και αγύρτη.

Τάδε έφη ο γερο-Κάτωνας. Είναι αμφίβολο αν ο άνθρωπος αυτός πείστηκε ποτέ ότι οι ποιητές χρειάζονται.

Οι Ρωμαίοι τηρούσαν ευλαβικά τα ήθη και τα έθιμα των προγόνων τους. Βαθμιαία η κοινωνία τους διαμόρφωσε ένα σύνολο αξιών και αρχών που, όπως ήθελαν να πιστεύουν οι ίδιοι, χαρακτήριζε το ρωμαϊκό έθνος από παλιά. Τέτοιες αρετές ήταν, για παράδειγμα, η σοβαρότητα της συμπεριφοράς, η κοινωνική ευπρέπεια, ο λιτός τρόπος ζωής και ο σεβασμός τόσο για την οικογένεια όσο και για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Είναι αλήθεια ότι όλοι οι λαοί διαθέτουν έναν δικό τους κατάλογο με εθνικές αρετές· όμως, τουλάχιστο στην αρχαιότητα, οι Ρωμαίοι είναι οι μόνοι που διαφημίζουν τόσο επίμονα τα εθνικά τους προσόντα και οι μόνοι που χρησιμοποιούν τόσο συστηματικά τα προγονικά «ήθη και έθιμα» ως το σημαντικότερο παιδαγωγικό μέσο. Ένα καλό παράδειγμα τέτοιας αυτοδιαφήμισης μας δίνει ο Κικέρωνας, μεγάλος ρήτορας και πολιτικός:

Ποιος άλλος λαός έδειξε τέτοια σοβαρότητα συμπεριφοράς, τέτοια σταθερότητα χαρακτήρα, τέτοιο ηρωισμό, τέτοια χρηστότητα ήθους, τέτοια εντιμότητα; Ποιοι διέπρεψαν τόσο σε κάθε είδος αρετής ώστε να μπορούν να συγκριθούν με τους πατεράδες μας;

Φυσικά ο Κικέρωνας δεν περιμένει απάντηση (η ερώτηση είναι, όπως λέμε, απλώς ρητορική) - ή, μάλλον, η μόνη απάντηση που περιμένει είναι: «κανείς άλλος». Αλλά την ίδια απάντηση δεν περιμένουν όλοι εκείνοι, σε όποια εθνικότητα και αν ανήκουν, που αναλαμβάνουν να εκφωνήσουν πανηγυρικούς λόγους σε εθνικές γιορτές και επετείους; Όλοι παινεύουμε κάποτε το σπίτι μας για να μην πέσει και μας πλακώσει. Το ερώτημα είναι αν και πόσο το σπίτι μας αξίζει αντικειμενικά το παίνεμα. Και στην περίπτωση μας: αξίζει τόσο παίνεμα το σπίτι που παινεύει ο Κικέρωνας;

Η αλήθεια είναι ότι ανάμεσα στις διάφορες εθνικές ομάδες που κατοικούσαν στην ιταλική χερσόνησο οι Ρωμαίοι ήταν αυτοί που κατάφεραν να επιβάλουν σταδιακά τη στρατιωτική και πολιτική κυριαρχία τους, να ενώσουν όλη την Ιταλία κάτω από την ηγεμονία τους και στη συνέχεια να επεκταθούν όχι μόνο σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου αλλά και σε πολλές βορειότερες περιοχές της Ευρώπης. Πώς και γιατί απέκτησε τέτοια δύναμη η μικρή και κλειστή γεωργική κοινωνία που αρχικά ήταν περιορισμένη στο Λάτιο, μια περιοχή της κεντρικής Ιταλίας που είχε για πρωτεύουσα της τη Ρώμη;

Η απάντηση που θα έδιναν ο γερο-Κάτωνας, ο Κικέρωνας, αλλά και οι περισσότεροι απλοί Ρωμαίοι είναι: επειδή το ρωμαϊκό έθνος διατήρησε τις αρχές και τις αξίες των παλιών Ρωμαίων. Την ίδια απάντηση φαίνεται να δίνουν και πολλοί σύγχρονοί μας μελετητές της ρωμαϊκής ιστορίας. Και αν τόσοι πολλοί συμφωνούν, τότε ένα μέρος τουλάχιστο της αλήθειας πρέπει να βρίσκεται πράγματι σ' αυτή την απάντηση.

1.2. Το ρωμαϊκό σύνταγμα: υπέροχοι πληβείοι, έξυπνοι πατρίκιοι

Τη Ρώμη αρχικά την κυβερνούσαν βασιλείς, και μάλιστα ορισμένοι από αυτούς δεν είχαν καν ρωμαϊκή καταγωγή, όπως για παράδειγμα ο τελευταίος από τους επτά βασιλείς, ο Ταρκύνιος ο Υπερήφανος. Είτε επειδή η ξενική καταγωγή του βασιλιά προκαλούσε αντιδράσεις είτε επειδή οι αυθαιρεσίες της μοναρχίας δεν ήταν πια ανεκτές είτε και για τους δυο αυτούς λόγους, ο θεσμός της βασιλείας τερματίστηκε το 509 π.Χ. Ο Ταρκύνιος αιφνιδιάστηκε και εγκατέλειψε αρχικά τον θρόνο του αλλά προσπάθησε να τον επανακτήσει με πραξικόπημα - πλην μάταια, γιατί οι Ρωμαίοι το είχαν πάρει απόφαση να διώξουν τον βασιλιά. Μόνο που το κίνημα κατά της βασιλείας δεν ήταν λαϊκό, με τη σημερινή έννοια της λέξης· εκδηλώθηκε από την τάξη των ευγενών, των *πατρικίων*, και οι πατρίκιοι ήταν αυτοί που αρχικά ρύθμισαν το κενό που άφησε η βασιλική εξουσία, εκλέγοντας αντί για έναν ισόβιο μονάρχη δυο αξιωματούχους, τους *υπάτους*, με ίσες αρμοδιότητες και με θητεία ενός έτους. Οι ύπατοι κυβερνούσαν σε στενή συνεργασία με τη *Σύγκλητο*, που αρχικά συγκροτούνταν και αυτή από ευγενείς και ήταν ένα συμβουλευτικό συλλογικό όργανο. Σύγκλητος με συμβουλευτικές αρμοδιότητες υπήρχε και στη διάρκεια της βασιλείας, αλλά οι ισόβιοι μονάρχες, με λίγες εξαιρέσεις, δεν το θεωρούν πάντα υποχρέωσή τους να ακούν συμβουλές και εισηγήσεις, ενώ ένας αξιωματούχος με ετήσια θητεία το βρίσκει μάλλον πιο δύσκολο να κάνει του κεφαλιού του. Έτσι, παρά τη ζηλότυπη διατήρηση της εξουσίας μέσα στον κύκλο των ευγενών, μπορούμε να μιλάμε για ίχνη εκδημοκρατισμού του ρωμαϊκού πολιτεύματος.

Αυτή η διαδικασία εκδημοκρατισμού εντάθηκε μέσα στα επόμενα διακόσια περίπου χρόνια και είχε ως αποτέλεσμα την πολιτική και κοινωνική προκοπή των μη ευγενών ελεύθερων πολιτών, των *πληβείων*, οι οποίοι τελικά διείσδυσαν σε όλο το φάσμα των πολιτικών αξιωμάτων. Αυτή η διείσδυση δεν έγινε βέβαια επειδή η άρχουσα τάξη αποφάσισε από μόνη της να παραχωρήσει προνόμια στον λαό. Προηγήθηκαν ταξικές συγκρούσεις στη διάρκεια των οποίων οι πληβείοι οργανώθηκαν πολιτικά, δημιούργησαν τους δικούς τους αμυντικούς θεσμούς, όπως ήταν η *δημαρχία*, και συχνά κατέφυγαν και στη βία.

Εδώ θα πρέπει να ξαναθυμηθούμε τις παραδοσιακές ρωμαϊκές αρετές για τις οποίες κάναμε λόγο πιο πάνω, και πρώτα πρώτα τις αρετές της πρακτικότητας και της κοινωνικής πειθαρχίας. Ο απλός λαός, που δεν είχε ουσιαστικά πολιτικά προνόμια και υπέφερε από τις αλληπάλληλες οικονομικές κρίσεις, έδειξε αξιοθαύμαστη υπομονή και οργανωτικό πνεύμα· από την άλλη πλευρά, οι ευγενείς καταλάβαιναν συχνά ότι ορισμένες παραχωρήσεις ήταν αναγκαίες προκειμένου να διατηρηθεί η κοινωνική ειρήνη, και υπήρξαν πατρίκιοι με φιλολαϊκά αισθήματα που συναίνεσαν σε παραχωρήσεις προς τους πληβείους. Σε πολλές περιπτώσεις, εμφύλιες συγκρούσεις αποφεύχθηκαν εξαιτίας αυτής της διάθεσης πολιτικού συμβιβασμού που έδειξαν και οι δυο πλευρές. Με τον τρόπο αυτό η Ρώμη κατόρθωσε να εγκαταστήσει μια «αριστοκρατική δημοκρατία» - παράδοξο αλλά αληθινό, και κυρίως αποτελεσματικό. Το 366 π.Χ. εξελέγη ο πρώτος πληβείος ύπατος και το γεγονός αυτό άνοιξε την πόρτα σε όλα τα υπόλοιπα αξιώματα για τους πληβείους· και η ίδια η Σύγκλητος, που είχε αποκτήσει αυξημένες αρμοδιότητες και επόπτευε την άσκηση της εξουσίας, έπαψε να είναι αποκλειστικό προνόμιο της παλιάς αριστοκρατίας.

Ελάχιστες κοινωνίες, είτε στην αρχαιότητα είτε στον Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους, έδειξαν τέτοια ικανότητα πολιτικής προσαρμογής και ρεαλιστικών συμβιβασμών. Οι καλοί νοικοκυραίοι της παλιάς Ρώμης αποδείχτηκαν σοφοί πολίτες και πολιτικοί. Οι Ρωμαίοι ήταν πολύ πιο γνωστικοί από όσο πίστευε ο Αστερίξ και η παρέα του. Οργανωμένοι εσωτερικά, με ένα άγραφο αλλά σεβαστό από όλους σύνταγμα, έχοντας κατορθώσει να ενώσουν υπό την ηγεσία τους και τις άλλες εθνικές ομάδες της Ιταλίας, μέχρι το 3ο αιώνα π.Χ. ήταν έτοιμοι για τις στρατιωτικές κατακτήσεις που θα τους έκαναν κύριους της οικουμένης. Ο Κικέρωνας παίνευε το σπίτι του, αλλά δεν το παίνευε χωρίς λόγο.

1.3. Πώς η Μεσόγειος έγινε ρωμαϊκή πιασά

Ενωμένη υπό την ηγεσία της Ρώμης, η Ιταλία έγινε στρατιωτική υπερδύναμη στη Μεσόγειο και οι στρατιωτικές υπερδυνάμεις υπάρχουν για να συγκρούονται με άλλες στρατιωτικές υπερδυνάμεις. Τέτοια ήταν τον 3ο αιώνα π.Χ. η Καρχηδόνα, που αναπτύχθηκε στις ακτές της Βόρειας Αφρικής (περίπου εκεί που βρίσκεται η σημερινή Τυνησία) και απέκτησε τεράστιο πλούτο επειδή μπορούσε να ελέγχει το εμπόριο στη δυτική Μεσόγειο. Από το 264 π.Χ. η ιστορία κατέγραψε τρεις Καρχηδονιακούς Πολέμους, και στον δεύτερο από αυτούς (218-201 π.Χ.) οι Ρωμαίοι είδαν τον χάρο με τα μάτια τους όταν ο ιδιοφυής καρχηδόνιος στρατηγός Αννίβας διέσχισε τις Άλπεις με τις ορεινές ταξιαρχίες και τους τεθωρακισμένους ελέφαντές του και βρέθηκε στην καρδιά της Ιταλίας. Αλλά το «καρχηδονιακό έπος» ανέδειξε όλες τις αρετές του ρωμαϊκού λαού. Το αίμα έρρευσε άφθονο, η αντίσταση ήταν λυσσαλέα, και ο Αννίβας, που τελικά υποχρεώθηκε από τα πράγματα να επιστρέψει στην Αφρική, νικήθηκε ολοκληρωτικά από τα ρωμαϊκά στρατεύματα το 201 π.Χ. Η Καρχηδόνα, που συνθηκολόγησε με εξουθενωτικούς όρους, ξανασήκωσε κεφάλι πενήντα χρόνια αργότερα και σβήστηκε τελικά από τον χάρτη το 146 π.Χ. Πάνω στα ερείπιά της δάκρυσε μεγάλωψυχα ο νικηφόρος στρατηγός Σκιπίωνας Αιμιλιανός - και δάκρυσε γιατί συλλογίστηκε ότι και η πανίσχυρη Ρώμη θα μπορούσε κάποτε να υποκύψει στην ίδια μοίρα. Η ιστορία επιβεβαιώνει ότι όλες οι υπερδυνάμεις έχουν ημερομηνία λήξεως· αλλά λίγοι στρατηγοί έχουν τη σοφία του Σκιπίωνα όσο ακμάζει η δύναμή τους.

Μάστορες πιο τρανοί, άλλοι τον μπρούντζο θα σφυρηλατήσουν,
και θα σμιλέψουν από μάρμαρο μορφές που ζωντανές θα μοιάζουν·
ρητορική θα υψώσουν και τους δρόμους τ' ουρανού με το διαβήτη
του αστρονόμου θα μετρήσουν· τους ανατέλλοντες αστέρες θα μας πουν.

Λαούς να κυβερνάς είναι ο κλήρος που σ' εσένα έλαχε, Ρωμαίε:
το νόμο της ειρήνης να περνάς, τους νικημένους να τους σέβεσαι,
τους αλαζόνες να δαμάζεις - τούτη η τέχνη είναι που σου πρέπει.

Οι στίχοι αυτοί γράφτηκαν από τον μεγαλύτερο εθνικό ποιητή των Ρωμαίων, τον Βιργίλιο. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι οι «άλλοι» είναι οι Έλληνες. Ο ρωμαίος ποιητής φαίνεται να αναγνωρίζει την προτεραιότητα και υπεροχή των Ελλήνων στις καλές τέχνες, στην

καλλιέργεια του λόγου και στις επιστήμες. Τι είναι αυτό που αποδίδει, ως αντιστάθμισμα, στο ρωμαϊκό έθνος;

1.4. Ρωμαίοι και Έλληνες

Η ιστορία με την Καρχηδόνα είχε ουσιαστικά λήξει το 201 π.Χ. Την ίδια εποχή η Ρώμη έχει, ή επινοεί, λόγους για να στρέψει τις λεγεώνες της στην ανατολική πλευρά της μεσογειακής λεκάνης. Έναν και περισσότερο αιώνα μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου, οι διάδοχοί του διοικούν την τεράστια κληρονομιά του μακεδόνα στρατηλάτη, από την οποία έχουν προκύψει μια σειρά από ανεξάρτητα κράτη. Τα σημαντικότερα είναι αυτά της Αιγύπτου, της Συρίας, της Μακεδονίας και της Περγάμου. Η ελληνική γλώσσα και ο πολιτισμός κυριαρχούν στην ανατολική Μεσόγειο, όπου η Αλεξάνδρεια έχει πάρει τα σκήπτρα από την Αθήνα ως πνευματική πρωτεύουσα του ελληνόφωνου πολιτισμικού χώρου. Πρόκειται για την εποχή (τους τρεις αιώνες μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου) που ονομάζουμε ελληνιστική. Την περίοδο αυτή η Αθήνα, που δεν αποτελεί πλέον κέντρο σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, απολαμβάνει τη φήμη που χρωστάει στο παρελθόν της, αλλά εκτός από τα περασμένα μεγαλεία της διαθέτει και δραστήριες φιλοσοφικές σχολές για κάθε γούστο.

Η Ρώμη ήρθε αρχικά σε σύγκρουση με το ελληνιστικό βασίλειο της Μακεδονίας, και από το 214 π.Χ. χρειάστηκε τρεις πολεμικούς γύρους για να υποτάξει τελικά τον τελευταίο μακεδόνα βασιλιά, τον Περσέα, το 168 π.Χ. Μέσα στο ίδιο διάστημα ξεκαθάρισε τους λογαριασμούς της με τον Αντίοχο τον Γ', τον βασιλιά της ελληνιστικής Συρίας, και το 146 π.Χ., τη χρονιά που ισοπεδώθηκε η Καρχηδόνα, άλλες λεγεώνες διέλυσαν την Αχαϊκή Συμπολιτεία και κατέστρεψαν την Κόρινθο.

Από την αρχή της σύγκρουσης με τη Μακεδονία και για μισό περίπου αιώνα οι Ρωμαίοι δεν είχαν αποφασίσει τι ακριβώς έπρεπε να κάνουν με τους Έλληνες του κυρίως ελληνικού χώρου. Πολλοί ρωμαίοι στρατηγοί είχαν ήδη γνωριστεί με τον ελληνικό πολιτισμό και θαύμαζαν τα επιτεύγματα του· στη Ρώμη είχαν σχηματιστεί φιλελληνικοί κύκλοι που περιλάμβαναν στις τάξεις τους σημαντικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες. Προφανώς οι Έλληνες δεν ήταν σαν τους άλλους κατακτημένους λαούς: είχαν τεράστια ιστορία, υψηλό πνευματικό και υλικό πολιτισμό, και ασκούσαν μεγάλη γοητεία στους ρωμαίους διανοούμενους και καλλιτέχνες. Μήπως έπρεπε να τύχουν ιδιαίτερης μεταχείρισης από την πλευρά των νικητών; Παρά το γεγονός ότι η Ρώμη, όπως όλες οι υπερδυνάμεις που ασκούν στρατηγική μεγάλης κλίμακας, δεν στήριζε την εξωτερική της πολιτική σε συναισθηματισμούς και δεν έκανε εύκολα χατίρια, στην περίπτωση της Ελλάδας η ρωμαϊκή ηγεσία αισθανόταν την υποχρέωση να κάνει ορισμένες παραχωρήσεις - και τις έκανε.

Έτσι, το 196 π.Χ., όταν ο πρώτος Μακεδονικός Πόλεμος είχε τελειώσει με νίκη της Ρώμης, οι Μακεδόνες υποχρεώθηκαν να αποσυρθούν από τις κτήσεις τους στη νοτιότερη Ελλάδα και ο ρωμαίος στρατηγός Φλαμίνιος, εν μέρει παίζοντας θέατρο και εν μέρει επιβεβαιώνοντας τα φιλελληνικά του αισθήματα, διακήρυξε επίσημα την ελευθερία των Ελλήνων· επιπλέον, δυο χρόνια αργότερα με εντολή της Συγκλήτου όλα τα ρωμαϊκά στρατεύματα κατοχής αποσύρθηκαν από το ελληνικό έδαφος. Μόνο που αυτό

δημιούργησε μάλλον παρά έλυσε τα προβλήματα. Έριδες, διαμάχες, ταραχές, και όποτε χρειαζόταν και σφαγές, ήταν στην ημερήσια διάταξη της ιστορίας των πόλεων της νότιας Ελλάδας. Η Αχαιική Συμπολιτεία, που περιελάμβανε όλη σχεδόν την Πελοπόννησο, είχε σοβαρά εσωτερικά προβλήματα και άρχισε να έχει συχνές προστριβές με τις ρωμαϊκές αρχές. Την ίδια εποχή στην Κόρινθο, μετά από κοινωνικές ταραχές, εξελέγη στρατηγός του λεγόμενου «Κοινού» των Αχαιών κάποιος Κριτόλαος που, μετά από φαιδρούς λεονταρισμούς, εισέβαλε με στρατό στην κεντρική Ελλάδα - και προκάλεσε έκτακτη συνεδρίαση της ρωμαϊκής Συγκλήτου που τη φορά αυτή δεν είχε καμιά όρεξη για φιλελληνισμούς. Ο ύπατος Μόμμιος εξουσιοδοτήθηκε να καταστρέψει την Κόρινθο. Οι ιστορικοί λένε ότι το 146 π.Χ. οι Έλληνες έχασαν την Κόρινθο αλλά εξαναγκάστηκαν να βρουν την ηρεμία που δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν με την ελεύθερη θέλησή τους. Από τη μοιραία αυτή χρονιά και για μερικές εκατοντάδες χρόνια η Ελλάδα δεν έχει αυτόνομη πολιτική ζωή και γίνεται μέρος της ρωμαϊκής επικράτειας. Αλλά στο ίδιο διάστημα οι θηριώδεις κατακτητές, όπως είπε πάλι ο ποιητής Οράτιος, αιχμαλωτίζονται οριστικά από τους νικημένους - με το να παραδοθούν τελείως στην ελληνική κουλτούρα.

1.5. Το παιχνίδι του κλεμμένου θησαυρού

Οι ρωμαίοι στρατιώτες, οι λεγεωνάριοι, ήταν πειθαρχημένοι και σκληροτράχηλοι. Οι περισσότεροι από αυτούς στρατολογούνταν από την ιταλική επαρχία, και οι πιο επίλεκτες στρατιωτικές μονάδες συγκροτούνταν από νέους που προέρχονταν από δύσβατα ορεινά μέρη με αγροτοκτηνοτροφικό πληθυσμό. Ελάχιστοι γνώριζαν κάτι περισσότερο από απλή γραφή και ανάγνωση, και κανένας δεν είχε πείρα από πράγματα που ήταν αυτονόητα στη ζωή μιας ελληνικής πύλης, ακόμη και της μικρότερης: δεν είχαν δει ποτέ θέατρο, δεν ήξεραν τι είναι το γυμνάσιο και, πολύ περισσότερο, το ωδείο, δεν είχαν βρεθεί ποτέ μπροστά σε ένα έργο γλυπτικής ή ζωγραφικής. Μόνο με μεγάλη προσπάθεια της ιστορικής φαντασίας μπορούμε να καταλάβουμε την απορία, την έκπληξη ή το δέος αυτών των ανθρώπων όταν έμπαιναν για πρώτη φορά στην Αθήνα, την Κόρινθο, την Αντιόχεια ή την Πέργαμο. Τι ήταν όλοι αυτοί οι περίτεχνοι ναοί με τους ιωνικούς, δωρικούς και κορινθιακούς κίονες; Τι παρίσταναν τα ανάγλυφα πάνω στις μετόπες και τα αετώματα; Τι έκαναν όλοι αυτοί οι άνθρωποι που μαζεύονταν έξω από τα γυμνάσια; Τι υψηλές φιλοσοφίες αντάλλασσαν όλοι αυτοί που ήταν μαζεμένοι στον χώρο της Αγοράς;

Ήδη από παλιά οι Ρωμαίοι είχαν συναντήσει έλληνες αποίκους στη Νότια Ιταλία και τη Σικελία και ήξεραν κάτι για τον ελληνικό τρόπο ζωής. Τώρα όμως οι λεγεώνες των νικητών είχαν βρεθεί στην καρδιά του ελληνισμού - και το κυριότερο, ο υλικός πλούτος και τα καλλιτεχνικά μνημεία των ελληνικών πόλεων ήταν στη διάθεσή τους. Μπορεί οι απλοί στρατιώτες να μην πολυκαταλάβαιναν, οι ανώτεροι αξιωματικοί τους όμως ήξεραν κάτι παραπάνω. Αυτό όμως δεν αποτελούσε αναγκαστικά λόγο για να σεβαστούν τα μνημεία· άλλωστε πολλοί από αυτούς είχαν «παραγγελίες» από πλούσιες και αριστοκρατικές οικογένειες της Ρώμης να μεταφέρουν στην Ιταλία ό,τι μπορούσε να μεταφερθεί: πίνακες, αγάλματα, ακόμη και το περιεχόμενο ολόκληρων βιβλιοθηκών. Έτσι άρχισαν να κάνουν πολύ πριν τον Ελγίνο ακριβώς ό,τι έκανε αιώνες αργότερα και ο καλός εκείνος βρετανός λόρδος.

Ίσως ο μεγαλύτερος Ελγίνος της αρχαιότητας να ήταν μάλιστα ο γνωστός μας ύπατος Μόμμιος, που αφάνισε το 146 π.Χ. την πάμπλουτη Κόρινθο. Η Κόρινθος μετακόμισε στην Ιταλία, συσκευασμένη σε κιβώτια αμφίβολης ανθεκτικότητας που φορτώθηκαν σε πλοία. Ούτε ο Ελγίνος ούτε ο Μόμμιος χρησιμοποίησαν εξειδικευμένους συντηρητές αρχαιοτήτων για το πλιάτσικό τους· γι' αυτό κατάφεραν να καταστρέφουν δυο μάρμαρα για καθένα που έπαιρναν. Η διαφορά ανάμεσα στον βρετανό λόρδο και τον ρωμαίο ύπατο είναι ένα ανέκδοτο: Ο Μόμμιος έβγαλε αυστηρή διαταγή σύμφωνα με την οποία όποιος έκανε ζημιά σε έργο τέχνης κατά τη μεταφορά ήταν υποχρεωμένος να το αντικαταστήσει - πιο φιλότιμος από τον Βρετανό ο Ρωμαίος, αλλά κι οι δυο τους έβλαπταν το ίδιο.

1.6. Η Ρώμη μαθαίνει ελληνικά

Η θετική πλευρά αυτής της ιστορίας ήταν ότι το «παιχνίδι του κλεμμένου θησαυρού» επέτρεψε στους κατοίκους της Ρώμης να δουν από κοντά αριστουργήματα της ελληνικής τέχνης. Πολύ γρήγορα η Ρώμη γέμισε από ιδιωτικές «γκαλερί» με ελληνικά εκθέματα, ενώ πολλά από αυτά τα έργα τοποθετήθηκαν και σε δημόσιους χώρους. Το σημαντικότερο ήταν, όμως, ότι οι ελληνικοί θησαυροί ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο το φιλελληνικό ρεύμα στη Ρώμη και δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της τέχνης από ντόπιους καλλιτέχνες. Ταυτόχρονα, ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων τόσο από την κυρίως Ελλάδα όσο και από την ελληνόφωνη ανατολική Μεσόγειο άρχισαν να συρρέουν στην πρωτεύουσα της Ιταλίας. Τι ζητούσαν εκεί όλοι αυτοί;

Οτιδήποτε καλό έβλεπαν οι προγονοί μας σε ξένους λαούς, εχθρούς ή συμμάχους, το υιοθετούσαν αμέσως με μεγάλη προθυμία· προτιμούσαν να μιμούνται παρά να φθονούν τα καλά πράγματα.

Σαλλούστιος, ρωμαίος ιστορικός

Η αλήθεια είναι ότι ορισμένοι πήγαν εκεί όχι επειδή το επιθυμούσαν οι ίδιοι αλλά επειδή τους ανάγκασαν οι Ρωμαίοι. Θύματα τέτοιας αναγκαστικής μετανάστευσης ήταν συνήθως άνθρωποι με υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, οι Ρωμαίοι έκαναν εισαγωγές καθηγητών, καθέννας για λογαριασμό του βέβαια. Έτσι, πολλοί νικηφόροι στρατηγοί έφεραν από την Ελλάδα και από άλλα σημεία του ελληνόφωνου πολιτισμικού χώρου αιχμαλώτους πολέμου και τους ανέθεσαν να κάνουν στα παιδιά τους «ιδιαίτερα μαθήματα» - ανάμεσα στα οποία σημαντικότερη θέση είχε η εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας. Και η μόνη ξένη γλώσσα στην οποία άξιζε να πάρεις το «προφίσιενσι» εκείνο τον καιρό ήταν τα ελληνικά. Έτσι, εκτός από το πλιάτσικο οι Ρωμαίοι επινόησαν και έναν άλλο τρόπο για να φέρουν την Ελλάδα στη Ρώμη: την απαγωγή. Πολλοί άλλοι όμως πήγαιναν με τη θέλησή τους: μερικοί, όπως οι γιατροί, για να ασκήσουν την τέχνη τους, άλλοι για να προωθήσουν τα εμπορικά τους συμφέροντα, και άλλοι, όπως οι διάφοροι φιλόσοφοι, για να διδάξουν όσα πίστευαν· και αφού οι Ρωμαίοι δεν είχαν αναπτύξει δικές τους φιλοσοφικές σπουδές, τα φιλοσοφικά φροντιστήρια που άνοιξαν οι έλληνες διανοούμενοι είχαν συνήθως πολλή πελατεία και μεγάλες ουρές.

Ωστόσο, η παρουσία τους στη Ρώμη προκάλεσε πολλές αντιδράσεις ανάμεσα στους πιο παραδοσιακούς Ρωμαίους. Σε μερικές περιπτώσεις υπήρξε απλώς έκφραση δυσπιστίας, άλλες φορές όμως οι ρωμαϊκές αρχές τούς αφαίρεσαν την «άδεια διδασκαλίας» και τους

έδωξαν από την πόλη, προφανώς επειδή πίστευαν ότι τα μαθήματά τους δεν έκαναν καλό στη ρωμαϊκή νεολαία και έρχονταν σε σύγκρουση με τα πατροπαράδοτα ρωμαϊκά ήθη. Τέτοιες δυσπιστίες παρατηρούνται συχνά όταν ένας λαός με απλούστερη μορφή πολιτισμικής οργάνωσης συναντηθεί με πιο σύνθετους και προχωρημένους πολιτισμούς.

Δεν έφταιγε όμως μόνο η παραδοσιακή επιφυλακτικότητα της ρωμαϊκής κοινωνίας. Οι μετανάστες από την ελληνόφωνη Ανατολή και την Ελλάδα δεν ήταν μόνο γιατροί που είχαν πάρει τον υποκρατικό όρκο αλλά και κομπογιαννίτες χωρίς σύνορα· δεν ήταν μόνο εμπνευσμένοι καλλιτέχνες αλλά και «αρτίστες» που ανήκαν στον χώρο του υποκόσμου· δεν ήταν μόνο ήσυχοι μετανάστες που έκαναν τίμια τη δουλειά τους αλλά και πεινασμένοι απατεώνες που ήταν έτοιμοι να κάνουν οτιδήποτε για την επιβίωσή τους· δεν ήταν μόνο κάθε είδους επαγγελματίες αλλά και κάθε λογής τσαρλατάνοι.

Αυτό όμως που ερέθιζε περισσότερο όσους νοιάζονταν για τα παραδοσιακά ήθη της ρωμαϊκής κοινωνίας ήταν οι ραγδαίες αλλαγές στον τρόπο ζωής και διασκέδασης που προκαλούσε η ελληνική επίδραση. Ξαφνικά η Ρώμη έμαθε να διασκεδάζει με ελληνικού τύπου συμπόσια, να συχνάζει σε θεατρικές παραστάσεις και σε λογοτεχνικά σαλόνια, να ενδιαφέρεται για γαστρονομία, για υψηλή ραπτική και για καλλυντικά - γενικά να αφιερώνει πολύ περισσότερο χρόνο σε πράγματα που στο παρελθόν ήταν άγνωστα ή θεωρούνταν αταίριαστα με τον ρωμαϊκό τρόπο ζωής. Η βιομηχανία του θεάματος και της ψυχαγωγίας είχαν ελληνική σφραγίδα και ελληνική ορολογία. Ό,τι συμβαίνει σήμερα με τα αγγλικά συνέβαινε τότε στη Ρώμη με τα ελληνικά· γιατί ακόμη και απλοί άνθρωποι, χωρίς ιδιαίτερη μόρφωση, χρησιμοποιούσαν ένα σωρό ελληνικές λέξεις για να αναφερθούν στο καινούργιο σκηνικό που έκανε τη Ρώμη του γερο-Κάτωνα να αισθάνεται και να μιλάει ελληνικά.

Αλλά ο γερο-Κάτωνα αντιστεκόταν. Για τους Έλληνες σπανίως είχε καλό λόγο, και για τους έλληνες γιατρούς που ασκούσαν το επάγγελμά τους στη Ρώμη ήταν βέβαιος για ένα πράγμα: ότι είχαν ορκιστεί και συνωμοτήσει να ξεκάνουν τη ρωμαϊκή φύτρα. Ενώ ο κόσμος γύρω του βούιζε από ελληνικά, εκείνος αρνιόταν να τα μάθει· και όταν με τον καιρό κατάλαβε ότι πάλευε μάταια ενάντια σε μια νέα τάξη πραγμάτων που δεν γινόταν πια να αλλάξει, τότε σε βαθιά γεράματα καταπιάστηκε να μάθει αυτό που για χρόνια περιφρονούσε και φοβόταν μαζί. Πριν πεθάνει θα είχε καταλάβει σίγουρα ότι όσα είχε γράψει παλιότερα για τους «καλούς νοικοκυραίους» θα μάζευαν τώρα σκόνη στα ράφια των βιβλιοθηκών. Οι νέες ρωμαϊκές γενιές από δω και πέρα θα αναζητούσαν την πνευματική τους προκοπή, την κουλτούρα της καθημερινής ζωής, την αισθητική τους, την κοινωνικότητά τους, αλλά και τις ασωτείες και τις υπερβολές τους, στο ελληνικό παράδειγμα. Το 146 π.Χ. η Ελλάδα έγινε ουσιαστικά ρωμαϊκή επαρχία· αλλά ποιος μπορούσε να προβλέψει ότι μέσα στις επόμενες δεκαετίες η κοσμοκράτειρα Ρώμη θα γινόταν ελληνική πόλη;

2. Πάμε θέατρο;

2.1. Η πρεμιέρα του Μάριου

4 Σεπτεμβρίου του 5 π.Χ., Ρώμη. Ο Μάριος είναι γιος εύπορου συγκλητικού, συμπλήρωσε μόλις τα δεκαπέντε χρόνια του και πηγαίνει για πρώτη φορά στο θέατρο συνοδευόμενος από τον έλληνα παιδαγωγό του, τον Νικήρατο. Κατηφορίζουν οι δυο τους από τον λόφο Αβεντίνο, όπου μένει η οικογένεια του Μάριου, και κατευθύνονται προς το θέατρο του Πομπηίου. Η μέρα είναι πολύ ζεστή, και όταν φτάνουν στην όχθη του Τίβερη περπατούν κάτω από τη σκιά των δέντρων. Είναι η πρώτη μέρα των «Ρωμαϊκών Εορτών», της μεγαλύτερης από τις ρωμαϊκές αργίες που διαρκεί δεκαέξι ολόκληρες μέρες. Ο Μάριος είναι χαρούμενος, όχι μόνο γιατί για τις επόμενες δεκαπέντε μέρες δεν θα χρειαστεί να ξυπνήσει από τα χαράματα για το σχολείο αλλά και επειδή περίμενε με μεγάλη ανυπομονησία την πρώτη επίσημη έξοδό του.

Όσο πλησιάζουν στο θέατρο ο κόσμος στον δρόμο πυκνώνει - και όταν φτάνουν αντιμετωπίζουν μεγάλη κοσμοσυρροή. Ένα πολύβουο και πολύχρωμο πλήθος συνωστίζεται στις εισόδους, διάφοροι μικροπωλητές που έχουν στήσει τους πάγκους τους στην περιοχή γύρω από το θέατρο διαλαλούν στη διαπασών τα εμπορεύματά τους και οι ιππήλατες άμαξες που κινούνται στους γύρω δρόμους προσθέτουν αφθονη σκόνη στον θόρυβο του πλήθους.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Μάριε, θυμάσαι τι είπε ο πατέρας σου... Θα μπούμε από τη νότια είσοδο και θα κάτσουμε στο πρώτο διάζωμα. Κοίτα να μην απομακρυνθείς από κοντά μου.

ΜΑΡΙΟΣ: Δεν είχα φανταστεί ότι θα έχει τόσο κόσμο. Πόσους θεατές-

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Έλα πιο κοντά γιατί φτάσαμε στην είσοδο· μπες μπροστά μου και συνέχισε να προχωράς... έτσι μπράβο... ευθεία και μετά δεξιά από εκείνα τα σκαλοπάτια. Νομίζω ότι εδώ είμαστε καλά.

ΜΑΡΙΟΣ: Πω, πω κόσμος! Πόσους θεατές χωράει το θέατρο, Νικήρατε;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Είκοσι χιλιάδες περίπου. Πότε είπαμε ότι χτίστηκε αυτό το θέατρο, θυμάσαι;

ΜΑΡΙΟΣ: Πριν από πενήντα χρόνια, νομίζω...

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ακριβώς! Και ήταν το πρώτο μαρμάρινο θέατρο της Ρώμης. Στα παλιότερα χρόνια οι παραστάσεις δίνονταν σε θέατρα που ήταν κατασκευασμένα πρόχειρα. Υπήρχε μονάχα μια ξύλινη σκηνή για τους ηθοποιούς· οι θεατές βολεύονταν όπως όπως. Θα θυμάσαι, υποθέτω, ότι οι Έλληνες έχουν θέατρα σαν κι αυτό, εδώ και πεντακόσια σχεδόν χρόνια.

ΜΑΡΙΟΣ: Το θυμάμαι· μου είπες όμως ότι οι Έλληνες δεν είχαν σκεφτεί να τοποθετήσουν αυτό το μεγάλο σκέπαστρο από ύφασμα που κάνει σκιά για τον κόσμο.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Αυτό είναι αλήθεια. Το σκέπαστρο που λες -πρόσεξε!- στηρίζεται σε πασσάλους και το ύφασμα από το οποίο είναι φτιαγμένο είναι πολύχρωμο. Βλέπεις πώς τα χρώματά του βάφουν σε διάφορες αποχρώσεις οτιδήποτε βρίσκεται από κάτω;

ΜΑΡΙΟΣ: Ναι, και σε πληροφορώ ότι εσύ αυτή τη στιγμή είσαι βαμμένος κίτρινος και μπλε.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Λοιπόν, η κατασκευή που θα δεις όταν αρχίσει η παράσταση δείχνει μια πρόσοψη σπιτιού με πόρτες και ένα δρόμο. Αυτή είναι η λεγόμενη σκηνή· και μπροστά στη σκηνή ο κυκλικός χώρος-

ΜΑΡΙΟΣ: Είναι η ορχήστρα.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Συγχαρητήρια νεαρέ· είσαι καθ' όλα έτοιμος για την πρώτη σου θεατρική εμπειρία.

ΜΑΡΙΟΣ: Και φυσικά, στα καθίσματα που βρίσκονται στον χώρο της ορχήστρας κάθονται οι επίσημοι, έτσι δεν είναι;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Μάλιστα, οι επίσημοι... Πρέσβεις και συγκλητικοί, σαν τον πατέρα σου καλή ώρα.

ΜΑΡΙΟΣ: Μόνο που ο πατέρας μου ασχολείται βασικά με τη Σύγκλητο και τις τραπεζικές του υποθέσεις και δεν έχει, λέει, και πολύ χρόνο για τέτοια πράγματα. Λέει ότι έχει σχεδόν τρία χρόνια να πατήσει το πόδι του σε παράσταση.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Και λίγα λέει... Ας ανακεφαλαιώσουμε όσα είπαμε για το έργο που θα δούμε σε λίγο.

ΜΑΡΙΟΣ: Πες μου κάτι πρώτα, Νικήρατε. Σε ποιον κάνουν νοήματα εκείνοι οι κύριοι αριστερά μας; Κοιτάζουν συνέχεια προς τα πάνω και-

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Όπως βλέπεις, τα πάνω διαζώματα του θεάτρου είναι αποκλειστικά για τις γυναίκες· οι κύριοι αυτοί προσπαθούν να τραβήξουν την προσοχή των κοριτσιών. Προφανώς δεν ήρθαν στο θέατρο για τους λόγους που ήρθαμε εμείς. Άφησε όμως τους κυρίους και λέγε!

ΜΑΡΙΟΣ: Λοιπόν, έχουμε και λέμε. Το έργο που θα δούμε είναι μια κωμωδία που την έγραψε πριν από δυο σχεδόν αιώνες ο Πλαύτος· ο τίτλος της είναι *Η χύτρα με τον κρυμμένο θησαυρό* και παριστάνει έναν φοβερό γερο-τσιγκούνη. Αυτά!

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Έχουμε πει (και από ό,τι μου λες σας το έχει πει και ο γραμματικός σας στο σχολείο) ότι ο Πλαύτος μιμήθηκε ένα είδος ελληνικής κωμωδίας...

ΜΑΡΙΟΣ: Τον Αριστοφάνη.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Φοβάμαι ότι τα έχεις λίγο μπερδεμένα, Μάριε. Όχι, ο Πλαύτος προτίμησε να μιμηθεί ένα είδος κωμωδίας που γράφτηκε στα χρόνια μετά τον Αριστοφάνη...

ΜΑΡΙΟΣ: Α, ναι, τώρα θυμήθηκα! Είναι η Νέα Κωμωδία, που έχει όλο κάτι δούλους που ξεγελούν τα αφεντικά τους και στο τέλος είναι ένα ζευγάρι που παντρεύεται-

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Και ζουν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα. Πράγματι, οι υποθέσεις των έργων της Νέας Κωμωδίας είναι παρμένες από την καθημερινή ζωή: δυο νέοι που αγαπιούνται αλλά συναντούν εμπόδια στην αγάπη τους· ύστερα έρχεται, ας πούμε, ένας παμπόνηρος δούλος που με τα κόλπα του εξαπατά κάποιον πλούσιο γέρο που θέλει να παντρευτεί την κοπέλα, και έτσι στο τέλος ο δούλος βοηθάει τον νεαρό να αποκτήσει την καλή του. Σε άλλες πάλι κωμωδίες έχουμε διάφορα μπερδέματα με δίδυμα αδέρφια, καυχησιάρηδες στρατιώτες

που γίνονται γελοίοι με τα καμώματά τους κλπ. Όλα αυτά τα βρίσκουμε και στις λατινικές κωμωδίες - και όλα αυτά τα έχουμε πει και υποτίθεται ότι τα ξέρεις, αλλά εσύ μάλλον αλλού έχεις το μυαλό σου, θα ήθελα να ξέρω πού...

ΜΑΡΙΟΣ: Κάτι μυρίζει ωραία... και... και μου φαίνεται ότι κάτι με έβρεξε...

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Αχά, κάτι μυρίζει ωραία και κάτι σε έβρεξε... Ρίξε μια ματιά σ' εκείνους τους δούλους... εκεί ψηλά στα πάνω διαζώματα. Τους βλέπεις; Μας ραντίζουν με νερό και άρωμα για να δροσιστούμε. Κατάλαβες τώρα;

ΜΑΡΙΟΣ: Ουάου! Καταπληκτικό! Νομίζω ότι τελικά μου αρέσει πολύ εδώ μέσα.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ελπίζω να βρεις το ίδιο ενδιαφέρουσα και την παράσταση... που θα πρέπει να αρχίσει όπου να 'ναι.

ΜΑΡΙΟΣ: Πάντως, ο γραμματικός μας ο Στάτιος μας είπε ότι οι δυο μεγαλύτεροι Λατίνοι που έγραψαν κωμωδίες, ο Πλαύτος και ο...

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ο Τερέντιος.

ΜΑΡΙΟΣ: Ναι, αυτός. Μας είπε ότι μιμήθηκαν και παλιότερα λατινικά θεατρικά έργα, όχι μόνο ελληνικά.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ναι, ας πούμε... πήραν κάποια στοιχεία. Η αλήθεια όμως είναι ότι οι κωμωδίες αυτές δεν θα είχαν γραφτεί αν δεν υπήρχαν τα ελληνικά έργα. Βεβαίως υπάρχουν και διαφορές. Για παράδειγμα, στις λατινικές κωμωδίες υπάρχουν, όπως θα δεις, περισσότερα κομμάτια όπου ο ηθοποιός αντί να μιλάει τραγουδάει με τη συνοδεία μουσικής. Ο κόσμος τρελαίνεται γι' αυτά τα κομμάτια, τα προτιμάει από τους διάλογους - θα το δεις και μόνος σου. Κατά τα άλλα, όμως, οι υποθέσεις των έργων, οι μάσκες και τα κοστούμια των ηθοποιών, γενικά η παράσταση, ακολουθούν τα ελληνικά πρότυπα. Υποθέτω ότι αυτά σας τα εξήγησε ο Στάτιος.

ΜΑΡΙΟΣ: Ναι... μάλλον. Οπ! ποιος είναι αυτός που φωνάζει εκεί πέρα;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Α, αυτός είναι ο «μάνατζερ» και ιδιοκτήτης του θιάσου, της θεατρικής κομπανίας δηλαδή που ανεβάζει το έργο. Προσπαθεί ο καημένος να ακουστεί μέσα στη φασαρία και παρακαλεί το κοινό να κάνει ησυχία για να αρχίσει η παράσταση.

ΜΑΡΙΟΣ: Αλλά αυτοί τίποτε! Άκου τι γίνεται, Νικήρατε!

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Μμμ... Ξέχασα να σου πω ότι η συγκεκριμένη κομπανία διαγωνίζεται με άλλες παρόμοιες για τα βραβεία που θα δοθούν στο τέλος των γιορτών. Φυσικά αποτελείται μόνο από άνδρες και τους γυναικείους ρόλους πάλι άνδρες τους παίζουν. Εκτός από τους ηθοποιούς, ο θιάσος έχει και τους μουσικούς του... Αλλά, να, τώρα αποκαλύπτεται η σκηνή... Πρόσεξε: παριστάνει δυο σπίτια και ανάμεσά τους ένα στενό δρομάκι...

ΜΑΡΙΟΣ: Και αυτός που βγαίνει τώρα στη σκηνή από το σπίτι ποιος είναι;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Είναι μια θεότητα που κατοικεί στο ένα από τα σπίτια και το προστατεύει. Κάνει νόημα στους θεατές να σωπάσουν... Θα μας εξηγήσει με δυο λόγια την υπόθεση του έργου.

Η ΘΕΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ: Για να μην αναρωτιέστε ποιος είμαι, κυρίες και κύριοι, θα σας εξηγήσω εν συντομία. Είμαι η οικογενειακή θεότητα του σπιτιού από όπου με είδατε να βγαίνω. Είναι πολλά χρόνια τώρα που κατοικώ στο σπίτι και το προστατεύω για χάρη του παππού και του πατέρα αυτουνού που το κατοικεί σήμερα. Λοιπόν, ο παππούς του τωρινού κατόχου παλιά με παρακάλεσε και μου εμπιστεύθηκε έναν θησαυρό από χρυσάφι κρυφά από τους πάντες· έθαψε τον θησαυρό σε κεντρικό σημείο του σπιτιού, στην εστία, και με ικέτευσε να του τον φυλάω. Ο άνθρωπος αυτός πέθανε χωρίς να θελήσει ποτέ να πει κάτι στον γιο του (τόσο φιλάργυρος ήταν!) και έτσι προτίμησε να τον αφήσει άφραγκο παρά να φανερώσει τον θησαυρό στο παιδί του. Του άφησε βέβαια ένα ψωροχωράφι, που εκείνος το καλλιεργούσε με πολύ κόπο και έτσι ψευτοζούσε. Αφού πέθανε αυτός που μου εμπιστεύθηκε το χρυσάφι, άρχισα να παρατηρώ αν ο γιος του θα με σεβόταν περισσότερο από όσο με είχε σεβαστεί ο πατέρας. Δυστυχώς εκείνος νοιαζόταν όλο και λιγότερο για μένα και με τιμούσε ακόμη λιγότερο. Κι εγώ του φέρθηκα αναλόγως. Κάποτε πεθαίνει κι αυτός κι αφήνει έναν γιο, τον σημερινό ιδιοκτήτη, που είναι όμοιος και απaráλλαχτος στον χαρακτήρα με τον πατέρα του και τον παππού του. Αυτός έχει μια θυγατέρα. Η κοπέλα αυτή προσεύχεται και με παρακαλάει κάθε μέρα και μου προσφέρει άλλοτε λιβάνι άλλοτε κρασί κι άλλοτε στεφάνια από λουλούδια - πάντα, τελοσπάντων, κάτι μου δίνει. Για χάρη της άφησα τον πατέρα της, τον Ευκλείωνα, να ανακαλύψει τον θησαυρό, για να μπορέσει να την παντρέψει πιο εύκολα σε περίπτωση που θα ήθελε κάτι τέτοιο. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινίσω ότι την κοπέλα την αποπλάνησε ένας νεαρός από πολύ καλή οικογένεια. Αυτός ξέρει ποια είναι η κοπέλα, η κοπέλα αντιθέτως δεν ξέρει ποιος είναι ο νεαρός, και ο πατέρας της δεν έχει ιδέα για το τι έχει συμβεί. Λοιπόν σήμερα εγώ θα κανονίσω να ζητήσει το χέρι της κοπέλας ο ηλικιωμένος κύριος που μένει στο γειτονικό σπίτι. Γιατί το κάνω αυτό; Για να την παντρευτεί ευκολότερα ο νέος που την αποπλάνησε. Υπόψιν ότι ο γέρος που θα ζητήσει το χέρι της είναι θείος του νεαρού που την αποπλάνησε εκείνη τη νύχτα, στο πανηγύρι της Δήμητρας. [Φασαρία μέσα στο σπίτι του Ευκλείωνα.] Αλλά να ο γέρος μέσα έβαλε πάλι τις φωνές, ως συνήθως. Πετάει έξω απ' το σπίτι τη γριά υπηρέτρια, τάχα για να μη μάθει το μυστικό, αλλά στην πραγματικότητα νομίζω ότι θέλει να κάνει έναν μικρό έλεγχο για να βεβαιωθεί ότι δεν του άρπαξαν τον θησαυρό του.

2.2. Το θέατρο και το τσίρκο

Ο ρωμαίος δάσκαλος του Μάριου, ο Στάτιος, είχε δίκιο: οι ρωμαίοι κωμικοί ποιητές σαν τον Πλαύτο είχαν υπόψη τους κάποιες πρόχειρες κωμικές παραστάσεις με καθαρά ιταλικό χαρακτήρα· είναι όμως πιθανό ότι, σαν Ρωμαίος που ήταν, στα μαθήματά του τόνιζε κάπως περισσότερο από όσο έπρεπε την επίδραση τέτοιων παραστάσεων σε λατινικές κωμωδίες σαν κι αυτή που παρακολούθησαν ο Μάριος και ο Νικήρατος. Ο τελευταίος ήξερε καλά τι έλεγε: πράγματι, ένα θεατρικό έργο σαν τη *Χύτρα με τον κρυμμένο θησαυρό* χρωστούσε πολύ περισσότερα σ' αυτό που ονομάσαμε ελληνική Νέα Κωμωδία παρά στις παλιότερες ιταλικές κωμικές παραστάσεις.

Άλλωστε η επίσημη έναρξη της θεατρικής δραστηριότητας στη Ρώμη έγινε το 240 π.Χ., όταν οι αρχές της πόλης ανέθεσαν σε έναν ελληνικής καταγωγής λόγιο από τον Τάραντα της Κάτω Ιταλίας, τον Λίβιο Ανδρόνικο, να ανεβάσει ελληνικές τραγωδίες - φυσικά σε λατινική μετάφραση. Στα επόμενα εκατό περίπου χρόνια πολλοί και σημαντικοί ρωμαίοι ποιητές καταπιάστηκαν με τη συγγραφή τραγωδιών και κωμωδιών, έχοντας τα μάτια τους σταθερά στραμμένα στο ελληνικό θέατρο. Σε πολλά από αυτά τα λατινικά θεατρικά δημιουργήματα η υπόθεση, οι χαρακτήρες και γενικότερα η σκηνοθεσία παραμένουν ελληνικά ή ελληνικού τύπου. Παρ' όλα αυτά, από την αρχή κιόλας το ρωμαϊκό θεατρικό κοινό έδειξε να έχει μια αρκετά διαφορετική αντίληψη για το σκηνικό θέαμα. Ο Νικήρατος το είπε ξεκάθαρα: οι ρωμαίοι θεατές γοητεύονταν πολύ περισσότερο από τα κομμάτια του έργου (μπορούμε να τα ονομάσουμε «λυρικά») που οι ηθοποιοί τα χόρευαν και τα τραγουδούσαν με τη συνοδεία μουσικής. Προφανώς τα διαλογικά μέρη, όπου τα πρόσωπα του δράματος συνομιλούν, προβληματίζονται ή και έρχονται σε αντιπαράθεση, είναι πολύ σημαντικότερα για την κατανόηση της πλοκής του έργου και είναι κυρίως αυτά που φωτίζουν τη σκέψη και την ψυχολογία των χαρακτήρων· απαιτούν όμως μεγαλύτερη συγκέντρωση προσοχής από τη μεριά του θεατή. Ο Στάτιος, ο ρωμαίος δάσκαλος του Μάριου, μπορεί να μας έλεγε ότι το ρωμαϊκό κοινό είχε γενικά την προσοχή του συγκεντρωμένη· ο Νικήρατος, από την άλλη μεριά, ήξερε (κι ας μην το είπε στον Μάριο) ότι με το πέρασμα του χρόνου οι περισσότεροι από τους ρωμαίους θεατές απλώς έκαναν υπομονή περιμένοντας το επόμενο μουσικό κομμάτι· και μάλιστα ορισμένοι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να δείξουν ότι δεν διέθεταν ούτε την απαιτούμενη συγκέντρωση ούτε την ελάχιστη υπομονή, και έτσι αντί να παρακολουθούν βαρετούς διάλογους πάνω στη σκηνή άρχιζαν διάλογο ανάμεσά τους.

Άλλωστε υπήρχε και το σχετικό ανέκδοτο - που σίγουρα θα το ήξερε και ο Στάτιος. Παλιά, λέει, όταν πρωτοπαρουσιάστηκαν θεατρικά έργα στη Ρώμη, πολύς κόσμος είχε μαζευτεί σε ένα από εκείνα τα πρόχειρα κατασκευασμένα θέατρα για να δει ένα ελληνικό δράμα· και ενώ η παράσταση είχε αρχίσει, κάποιος φώναξε ότι έξω από το θέατρο είχαν αρχίσει να δίνουν τη δική τους παράσταση κάτι σαλτιμπάγκοι και ακροβάτες, οπότε όλοι όρμησαν προς την έξοδο του θεάτρου - εκτός, ίσως, από καμιά δεκαριά «κουλτουριάρηδες» που θα είχαν όλη την προσοχή τους συγκεντρωμένη στα (μεταφρασμένα) λόγια του Σοφοκλή ή του Ευριπίδη.

2.3. Οι Ρωμαίοι είχαν μουσικό αφτί

Πολύ δύσκολα θα συνέβαινε κάτι τέτοιο στην κλασική Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ., όπου οι θεατρικές παραστάσεις ήταν μέρος θρησκευτικών εορτών και όπου το κοινό ήταν λίγο πολύ ασκημένο να παρακολουθεί την πλοκή και να εκτιμά την ψυχολογία των χαρακτήρων αλλά και τη θέση που έπαιρνε το έργο πάνω σε διάφορα πολιτικά, κοινωνικά ή ηθικά ζητήματα. Σημαίνει αυτό τελικά ότι οι Αθηναίοι είχαν τη «θεατρική παιδεία» που έλειπε από τους Ρωμαίους;

Η απάντηση πρέπει ίσως να αναζητηθεί στο γεγονός ότι από την αρχή το θέατρο είχε διαφορετικό ρόλο στην κοινωνική και πολιτισμική ζωή της Ρώμης. Οι παραστάσεις μπορεί βέβαια να αποτελούσαν και εδώ μέρος των θρησκευτικών εορτών, δεν ήταν όμως τόσο στενά δεμένες με την πνευματική ζωή της πόλης και τα έργα δεν αντανakλούσαν με άμεσο τρόπο τις πολιτισμικές ζυμώσεις στο εσωτερικό της. Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι οι

Θεατρικές παραστάσεις στη Ρώμη ήταν απλώς ένα από τα διάφορα θεάματα που πρόσφεραν οι πολιτικές αρχές στους κατοίκους της μητρόπολης μαζί με τις ιπποδρομίες, τις μονομαχίες και διάφορα άλλα «χάπενινγκ» - οι παραστάσεις, με άλλα λόγια, ήταν ένα από τα αξιοθέατα ενός τεράστιου, γιορταστικού «λούνα παρκ», όπου οι αυστηροί, κοινωνικά πειθαρχημένοι και προσηλωμένοι στην ιδέα της εργασίας Ρωμαίοι έβρισκαν την ευκαιρία να ξεσκάσουν και να το ρίξουν για λίγο έξω. Να δοκιμάσουμε να το πούμε και με έναν άλλο τρόπο: στη Ρώμη το ανέβασμα των θεατρικών παραστάσεων γινόταν μέσα σε ένα κλίμα περισσότερο «καρναβαλικό» και λιγότερο «θρησκευτικό-λατρευτικό».

Ένας άλλος πολύ σημαντικός παράγοντας διαφοράς από την ελληνική θεατρική πραγματικότητα ήταν η έμφυτη και πλατιά διαδεδομένη αγάπη των Ρωμαίων για τη μουσική και τον ρυθμό. Έχουμε αρκετές μαρτυρίες από ρωμαίους συγγραφείς που μας βεβαιώνουν ότι η μουσική ήταν πανταχού παρούσα όχι μόνο στην ιδιωτική αλλά και στη δημόσια ζωή της Ρώμης. Οι ιερείς, για παράδειγμα, δεν θυσίαζαν ποτέ χωρίς μουσική συνοδεία· αλλά το πιο ενδιαφέρον είναι ότι συχνά και οι δικαστές δίκαζαν μετά μουσικής. Έτσι ήταν εντελώς φυσιολογικό να παραλύει η ζωή της πόλης όταν κατέβαιναν σε απεργία οι επαγγελματίες μουσικοί, όπως μας πληροφορεί ένας από τους μεγαλύτερους ρωμαίους ιστορικούς, ο Τίτος Λίβιος. Ο Κικέρων πάλι, που, ως γνωστόν, δεν έχανε ποτέ ευκαιρία να παινέψει το σπίτι του, έδειχνε θαυμασμό και απορία που ακόμα και δούλοι, άνθρωποι χωρίς μόρφωση και γυναίκες αμφίβολης ηθικής διέθεταν τόσο καλό «μουσικό αφτί».

2.4. Τελικά, ο Χονδρός και ο Λιγνός ήταν Ρωμαίοι;

Τώρα μπορούμε να καταλάβουμε καλύτερα τη συμπεριφορά και τις προτιμήσεις του θεατρικού κοινού στη Ρώμη. Ο μέσος θεατής αγαπούσε τα λυρικά μέρη του έργου και περίμενε από τους ηθοποιούς καλές επιδόσεις όχι τόσο στην υποκριτική τέχνη όσο στο τραγούδι και τον χορό. Οι θεατρικές μελωδίες που άρεζαν γίνονταν γρήγορα «σουξέ» που ακούγονταν παντού: στους δρόμους, στις πλατείες, στα πάρτι. Όσες ιστορίες από την ελληνική μυθολογία απαντούσαν στα θεατρικά κείμενα μελοποιούνταν και γνώριζαν ανάλογη επιτυχία· τα παιδιά μπορεί να μην ήξεραν ακριβώς το περιεχόμενο ενός μύθου, μπορούσαν όμως εύκολα να αναγνωρίσουν το μουσικό θέμα που είχε επενδύσει τον μύθο σε μια πρόσφατη θεατρική επιτυχία. Οι συμμαθητές του Μάριου δεν ήξεραν τι ακριβώς ήταν η Αριάδνη, αλλά με τις πρώτες νότες μπορούσαν να πουν «αυτό το κομμάτι είναι από την Αριάδνη». Ο Στάτιος μπορεί να είχε τις αντιρρήσεις του γι' αυτό τον τρόπο εκμάθησης των αρχαίων μύθων, αλλά υπάρχει αμφιβολία ότι η μελοποιημένη μυθολογία είναι πιο ευχάριστη από τις σχολαστικές παραδόσεις (και τις σχετικές ασκήσεις) ενός αυστηρού γυμνασιάρχη;

Έτσι, η αγάπη του ρωμαϊκού κοινού για το θέαμα και τη μουσική έφερε αλλαγές που διαφοροποίησαν τα ρωμαϊκά θεατρικά έργα και τη σκηνική τους παράσταση από τα ελληνικά τους πρότυπα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτές οι αλλαγές, που οφείλονταν στην κυρίαρχη παρουσία του μουσικού στοιχείου, έκαναν ορισμένες ρωμαϊκές θεατρικές παραστάσεις να μοιάζουν με «μιούζικαλ» - ή, ίσως, με όπερες που είχαν άλλοτε κωμικό και άλλοτε τραγικό χαρακτήρα. Οι ηθοποιοί που πρωταγωνιστούσαν έπρεπε να έχουν τις φωνητικές ικανότητες ενός τενόρου, ενός βαρύτονου ή ακόμη και μιας σοπράνο - πράγμα

δύσκολο αν σκεφτούμε ότι δεν υπήρχαν γυναίκες ηθοποιοί και ότι είναι μάλλον δύσκολο για έναν άντρα να παριστάνει τη Μαρία Κάλλας. Σίγουρα, πάντως, έκαναν ό,τι μπορούσαν.

Θα ήταν, λοιπόν, παρακινδυνευμένο (για να επιστρέψουμε στο ερώτημα που θέσαμε πιο πάνω) να πούμε ότι το ρωμαϊκό κοινό δεν διέθετε θεατρική παιδεία· και θα ήταν ίσως πιο σωστό να αναγνωρίσουμε ότι, για όλους εκείνους τους λόγους που εκθέσαμε, διαμόρφωσε ένα διαφορετικό είδος θεατρικής συμπεριφοράς και παιδείας, με άλλες emphases και άλλες προσδοκίες που τελικά δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για ένα πιο μουσικό, πιο λυρικό θέατρο - για την όπερα.

Αυτή η καινούργια παράδοση λυρικού θεάτρου που δημιουργήθηκε από το μεγάλο, λαϊκό, θεατρικό κοινό της Ρώμης δεν αποτελεί απλώς ιστορία· είναι και σύγχρονη πραγματικότητα. Και σήμερα ακόμη, στην Ιταλία, τη Νότια Γαλλία και την Ισπανία, δηλαδή σε μεσογειακές περιοχές με έντονη λατινική παράδοση, το πλατύ κοινό συρρέει στις παραστάσεις της όπερας, έχει ασκημένο μουσικό αφτί και δεν συγχωρεί εύκολα λάθη στους τενόρους και τις σοπράνο - αφήνοντας τις παραστάσεις που στηρίζονται κυρίως στο θεατρικό κείμενο για τις πιο μορφωμένες «ελίτ».

Από τα δύο θεατρικά είδη, τη ρωμαϊκή τραγωδία και την κωμωδία, ήταν η δεύτερη που άσκησε μεγαλύτερη επίδραση στα μεταγενέστερα χρόνια - ίσως επειδή ενσωμάτωνε τα πιο αυθεντικά και πηγαία στοιχεία του ρωμαϊκού χαρακτήρα και έτσι διέθετε μεγαλύτερη πρωτοτυπία. Πολλοί από τους θεατρικούς συγγραφείς της Αναγέννησης, όπως ο Σαίξπηρ και ο Μολιέρος, μελέτησαν τα έργα του Πλαύτου και του Τερέντιου και έγραψαν κομμάτια που δείχνουν την άμεση επίδραση της λατινικής κωμωδίας ως προς τους χαρακτήρες και την πλοκή. Αλλά δεν είναι μόνο η επίσημη λογοτεχνία που οφείλει πολλά στους ρωμαίους θεατρικούς συγγραφείς· η προφορική λαϊκή παράδοση κράτησε κι αυτή ζωντανή την παρουσία ορισμένων κωμικών τύπων και χαρακτήρων της λατινικής κωμωδίας, μερικοί από τους οποίους μεταπήδησαν αργότερα από το σανίδι στην κινηματογραφική οθόνη. Ποιος θα μπορούσε να σκεφτεί, για παράδειγμα, ότι σε ορισμένους ρόλους του ο Τσάρλι Τσάπλιν κάνει ό,τι ακριβώς θα έκανε ένας δούλος σε μια κωμωδία του Πλαύτου; Και ποιος ξέρει ότι οι διάσημοι κύριοι Χονδρός και Λιγνός διασκέδασαν γενιές θεατών με τα ίδια κόλπα και την ίδια τεχνική που είχε χρησιμοποιήσει και ο Πλαύτος για να σκορπίσει γέλιο στην παράσταση εκείνη του Σεπτέμβρη του 5 π.Χ., όπου ο Μάριος έκανε την πρώτη επίσημη επίσκεψη του σε θέατρο;

2.5. Η ιστορία ενός «σταρ»

Ο Μάριος είναι ενθουσιασμένος με την πρώτη του θεατρική εμπειρία και στον δρόμο για το σπίτι βομβαρδίζει με ερωτήσεις και παρατηρήσεις τον Νικήρατο, ο οποίος με αλλεπάλληλα «σαστ!» του είχε απαγορεύσει να μιλάει στη διάρκεια της παράστασης.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Λοιπόν, Μάριε, τώρα μπορείς να μου πεις τι ήταν εκείνο που σου έκανε τη μεγαλύτερη εντύπωση.

ΜΑΡΙΟΣ: Τι μου έκανε τη μεγαλύτερη εντύπωση... [διστάζοντας για λίγο] Νομίζω, εκείνος ο δούλος, ο Στρόβιλος... φοβερός τύπος, έτρεχε πάνω κάτω όλη την ώρα και δούλευε τους πάντες. Και στο τέλος είδες πώς τον χειροκροτούσαν, Νικήρατε;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ο «φοβερός τύπος» ονομάζεται Ύλας και είναι από τους πιο γνωστούς κωμικούς της Ρώμης - για μην πω ο πιο γνωστός. Ξέρεις τι θα πει «στρόβιλος» στα ελληνικά;

ΜΑΡΙΟΣ: Τι θα πει;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Είναι αυτός που στριφογυρνάει σα σβούρα. Θα πρόσεξες, όμως, ότι οι κινήσεις του είναι μελετημένες και υπολογισμένες, σα να χορεύει. Φυσικά για όλα αυτά χρειάζεται μεγάλη εξάσκηση. Πολλοί από αυτούς τους ανθρώπους έχουν σπουδάσει την τέχνη τους σε ειδικές σχολές.

ΜΑΡΙΟΣ: Τότε, Νικήρατε, αναρωτιέμαι γιατί ο πατέρας μου λέει ότι οι ηθοποιοί είναι άνθρωποι του σκοινιού και του παλουκιού... Αλήθεια, έτσι λέει.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Για να το λέει κάτι ξέρει. Γενικά ο κόσμος πιστεύει ότι οι άνθρωποι του θεάματος δεν είναι και πολύ «εντάξει» στην ιδιωτική τους ζωή.

ΜΑΡΙΟΣ: Δηλαδή, τι κάνουν;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Για να καταλάβεις... οι Ρωμαίοι θεωρούν ότι όποιος ανεβαίνει πάνω στο σανίδι του θεάτρου και εκθέτει τον εαυτό του για να διασκεδάσει τους άλλους είναι... πώς να το πούμε... δεν είναι τέλος πάντων αυτό που λέμε «αξιοπρεπής πολίτης». Παρ' όλα αυτά-

ΜΑΡΙΟΣ: [διακόπτοντας]: Ναι, αλλά-

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: [διακόπτοντας και αυτός]: Παρ' όλα αυτά, όπως είδες καιμόνος σου, ο κόσμος τους λατρεύει και ασχολείται πολύ περισσότερο μαζί τους από ό,τι ασχολείται με τους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς.

ΜΑΡΙΟΣ: Το ξέρει αυτό ο πατέρας μου;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Το ξέρει και το παραξέρι. Άλλωστε, αν τον ρωτήσεις, θα σου πει ότι πολλοί από τους πιο γνωστούς και δημοφιλείς ηθοποιούς της Ρώμης, και τώρα και παλιότερα, διατηρούσαν πολύ στενές σχέσεις με τους ανθρώπους της πολιτικής.

ΜΑΡΙΟΣ: Και ο πατέρας μου;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ο πατέρας σου δεν νομίζω, αλλά ο θείος σου, που ενδιαφέρεται περισσότερο για τα πολιτιστικά, γνώριζε παλιότερα αρκετό κόσμο από το θέατρο-

ΜΑΡΙΟΣ [πάλι διακόπτοντας]: Γνωρίζει και τον Ύλα;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Θα πρέπει να ρωτήσεις τον ίδιο.

ΜΑΡΙΟΣ: Πάντως τώρα έχω μπερδευτεί λιγάκι.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Και έχεις δίκιο. Πρόκειται γι' αυτό που λέμε «αντίφαση». Από τη μια μεριά θεωρούμε τους καλλιτέχνες «ύποπτους» κι από την άλλη τους καλούμε σε τραπέζι. Λοιπόν, το πράγμα έχει μεγάλη ιστορία. Έχεις ποτέ ακούσει για έναν ηθοποιό που έζησε σχετικά πρόσφατα και που λεγόταν Ρόσκιος;

ΜΑΡΙΟΣ [*με έναν μορφασμό απορίας*]: Ρόσκιος;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ρόσκιος με τ' όνομα. Θεσ να σου πω μια μικρή ιστορία... παρόλο που μ' αυτή την ανηφοριά άρχισα κιόλας να λαχανιάζω. Λοιπόν, ο Ρόσκιος αυτός γεννήθηκε πριν από εκατό περίπου χρόνια από γονείς που ήταν δούλοι. Όταν ήταν ακόμη πολύ νεαρός, ήρθε στη Ρώμη και κατά κάποιον τρόπο υιοθετήθηκε από έναν σπουδαίο Ρωμαίο της εποχής που λεγόταν Λουτάτιος Κάτουλος.

ΜΑΡΙΟΣ: Α, ξέρω, αυτόν που ήταν και ποιητής.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Πρόσεξε, εσύ μιλάς για τον Κάτουλλο με δύο λάμδα, που θεωρείται πράγματι ένας από τους σημαντικότερους ρωμαίους ποιητές. Εγώ μιλάω για τον Κάτουλο με ένα λάμδα, που ήταν και αυτός ποιητής βέβαια, αλλά όχι τόσο σημαντικός και τόσο γνωστός. Εν πάση περιπτώσει, επιστρέφω στον Κάτουλο που υιοθέτησε τον Ρόσκιο. Ο νεαρός ήταν πολύ όμορφος· κυρίως, όμως, είχε εξαιρετική χάρη στις χειρονομίες και γενικά στην κίνηση του κορμιού του· είχε μακριά μαλλιά και... έναν ελαφρό στραβισμό...

ΜΑΡΙΟΣ [*με ενδιαφέρον και απορία*]: Έναν τι;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Στραβισμό· δηλαδή ήταν λίγο αλλήθωρος.

ΜΑΡΙΟΣ: Α, κατάλαβα.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ναι, αλλά αυτός ο στραβισμός, λένε, τον έκανε ακόμη πιο ελκυστικό. Ο Κάτουλος, λοιπόν, κατάλαβε ότι ο νεαρός Ρόσκιος είχε λαμπρό μέλλον στο θέατρο, κυρίως στο κωμικό θέατρο που απαιτεί και ταλέντο χορευτικό. Έτσι, τον έστειλε σε μια ειδική σχολή όπου ο Ρόσκιος τελειοποίησε τα ταλέντα του. Μέσα σε λίγα χρόνια, ο Ρόσκιος έγινε ο πιο περιζήτητος και δημοφιλής ηθοποιός της Ρώμης. Οι παραστάσεις στις οποίες πρωταγωνιστούσε είχαν πάντα επιτυχία, τα θέατρα ήταν γεμάτα, και για να βρεις θέση έπρεπε να πας ώρες πριν αρχίσει η παράσταση. Όταν έβγαινε στη σκηνή και άρχιζε να χορεύει και να τραγουδάει τους ρόλους του, ο κόσμος από κάτω παραληρούσε. Απέκτησε τεράστια περιουσία - πολύ μεγαλύτερη από την περιουσία ορισμένων συγκλητικών. Στον δρόμο ο κόσμος τον αναγνώριζε αμέσως και προσπαθούσε να τον πλησιάσει. Φυσικά κυκλοφορούσε με ένα φορείο πολυτελείας που το μετέφεραν οι βαστάζοι του, ενώ είχε και φρουρά ασφαλείας (σωματοφύλακες, δηλαδή) που δεν επέτρεπαν στους θαυμαστές του να τον πλησιάσουν πολύ. Όπως όλοι οι μεγάλοι καλλιτέχνες, ο Ρόσκιος ήταν εκλεκτός καλεσμένος των ανθρώπων της εξουσίας και αποτελούσε το κέντρο της προσοχής στα διάφορα συμπόσια και τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις που διοργάνωναν πλούσιοι Ρωμαίοι στα σπίτια τους. Να σκεφτείς, Μάριε, ότι θαυμαστής του ήταν ακόμα και ο μέγας και τρανός Κικέρων.

ΜΑΡΙΟΣ [*ανοίγοντας διάπλατα τα μάτια και το στόμα*]: Ο Κικέρων! Ουάου!

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Και μάλιστα, όταν κάποτε ο Ρόσκιος ήταν κατηγορούμενος σε μια περίφημη δίκη, συνήγορος υπεράσπισης, δηλαδή δικηγόρος του, ήταν ο ίδιος ο Κικέρων. Με τον καιρό ο Ρόσκιος έγινε η μεγαλύτερη καλλιτεχνική διασημότητα της Ιταλίας. Αλλά, όπως θα έχεις ακούσει φαντάζομαι, η μεγάλη φήμη έχει και την αρνητική πλευρά της. Ο Ρόσκιος έγινε αυτό που λέμε «ντίβα» και «βεντέτα», και άρχισε να δείχνει τις ιδιορρυθμίες του

χαρακτήρα του. Υπάρχουν διάφορες ιστορίες... Ας πούμε, μια μέρα είχε φάει και είχε πει τόσο πολύ πριν από την παράσταση που δεν μπορούσε να βγει στη σκηνή, ενώ ο κόσμος τον περίμενε για ώρες. Μιαν άλλη φορά, εξαιτίας μιας διαφωνίας με τον μάνατζερ της παράστασης, αρνιόταν να παίξει. Φυσικά, οι θαυμαστές του του συγχωρούσαν τα πάντα και τα έβαζαν με όλους τους άλλους εκτός απ' αυτόν - αρκεί να έπαιζε τελικά ο Ρόσκιος. «Θα παίξει ή δε θα παίξει ο Ρόσκιος;», «Θα μας καταδεχτεί σήμερα ή όχι ο Ρόσκιος;» και πάει λέγοντας.

ΜΑΡΙΟΣ: Τελικά, όμως, τους έκανε το χατίρι, έτσι;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ναι, εκτός από τις περιπτώσεις που δεν τους το έκανε. Αλλά -μην το ξεχνάμε αυτό- τα χρόνια πέρασαν και ο Ρόσκιος δεν μπορούσε πια να βγάλει τις παραστάσεις με την ίδια χάρη που είχε όταν ήταν πιο νέος. Δεν το έβαλε κάτω εύκολα· οι διάσημοι καλλιτέχνες σπανίως αποφασίζουν ότι ο χρόνος έχει τελικά το πάνω χέρι. Ο Ρόσκιος έκανε ό,τι μπορούσε, αλλά δεν ήταν πλέον αυτός που ξεσήκωνε κάποτε τα ρωμαϊκά πλήθη στα θέατρα. Πάντως, έγινε δάσκαλος της θεατρικής τέχνης και είχε δικιά του σχολή θεάτρου, αλλά ποτέ δεν παραδέχτηκε τους νέους ηθοποιούς. Οι νέοι ηθοποιοί, έλεγε, ακόμη και αυτοί που είναι καλοί, έχουν όλοι τους αυτό ή εκείνο το μειονέκτημα.

ΜΑΡΙΟΣ: Σαν τον πατέρα μου, δηλαδή, που λέει όλη την ώρα ότι οι καινούργιοι συγκλητικοί δεν ξέρουν τι τους γίνεται.

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Θα θυμάσαι, βέβαια, από την ιστορία τον δικτάτορα Σύλλα...

ΜΑΡΙΟΣ: Τον Σύλλα, ναι...

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Ε, ο Σύλλας τίμησε επίσημα με την ανώτατη διάκριση τον Ρόσκιο για την προσφορά του στο θέατρο. Αν λάβεις υπόψη σου ότι ο Ρόσκιος γεννήθηκε δούλος, καταλαβαίνεις τι σημαίνει αυτό... Για να επιστρέψω στην ιστορία μας, ο Ρόσκιος πέθανε μεγάλος, σε ηλικία 75 ετών· και παρόλο που είχε για αρκετά χρόνια αποσυρθεί πια από τη σκηνή, ο κόσμος δεν είχε ξεχάσει ποτέ τον λατρεμένο του ηθοποιό, τον είχε κάνει μύθο. Όλη η Ρώμη, λένε, τον έκλαψε, και στην κηδεία του ξεχύθηκαν όλοι στους δρόμους, σαν να ήταν εθνικός ήρωας.

ΜΑΡΙΟΣ: Στην Ελλάδα δεν έχετε τόσο μεγάλους ηθοποιούς, Νικήρατε;

ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ: Καλή ερώτηση... Δεν ξέρω, αλλά στην Ελλάδα, όσο θυμάμαι, ο κόσμος θυμάται περισσότερο τους συγγραφείς των έργων παρά τους ηθοποιούς. Τουλάχιστον αυτό ισχύει σήμερα, δεν ξέρω τι θα γίνει στο μέλλον... Αλλά, νεαρέ μου, η σημερινή σου έξοδος έφτασε στο τέλος της και εμείς φτάσαμε στο σπίτι. Βλέπω τη μητέρα σου να μας περιμένει. Ελπίζω να της πεις ότι πέρασες καλά.

3. Αγαπημένη μου Κλεοπάτρα...

3.1. Η νύχτα των στρατηγών

Για πέντε σχεδόν αιώνες μετά την κατάργηση της βασιλείας, η ρωμαϊκή δημοκρατία στηρίχτηκε στον πολιτικό συμβιβασμό της αριστοκρατίας των πατρικίων με τις λαϊκές τάξεις και, παρά τις δύσκολες περιστάσεις που συχνά κλήθηκε να αντιμετωπίσει,

λειτούργησε αποτελεσματικά με κυρίαρχο όργανο τη Σύγκλητο και τους υπάτους. Ωστόσο, το σύστημα διακυβέρνησης που έκανε τη Ρώμη κυρίαρχη σε ολόκληρη σχεδόν τη λεκάνη της Μεσογείου έδειξε καθαρά τα μειονεκτήματά του όταν οι ρωμαϊκές στρατιές είχαν απλωθεί στα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου. Το πρόβλημα ήταν η αδυναμία της Συγκλήτου να ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο σε όλη τη ρωμαϊκή επικράτεια, και το πρόβλημα οφειλόταν κυρίως στην αυξημένη επιρροή και αίγλη που είχαν κερδίσει ορισμένοι από τους νικηφόρους στρατηγούς της Ρώμης.

Εκτός από αίγλη οι στρατηγοί διέθεταν και λεγεώνες. Οι λεγεωνάριοι, μετά από μακρά και σκληρή θητεία στα στρατόπεδα και τα πολεμικά μέτωπα, αναγνώριζαν τους διοικητές τους ως τους μόνους φυσικούς αρχηγούς τους· και επειδή η τύχη τους μετά την αποστράτευση εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τους στρατηγούς, που συνήθως φρόντιζαν να τους δίνουν χωράφια για συνταξιοδοτικό εφόπαξ, οι δεσμοί ανάμεσα στους λεγεωνάριους και τον στρατηγό γίνονταν ακόμη πιο στενοί. Έτσι, οι μεγάλοι στρατιωτικοί άνδρες της Ρώμης είχαν στα χέρια τους τεράστια δύναμη, την οποία μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν εναντίον της κεντρικής εξουσίας όταν οι σχέσεις τους με τη Σύγκλητο έφθναν σε σημείο ρήξης. Όταν μάλιστα οι στρατάρχες ήταν ιδιαίτερα φιλόδοξοι και ικανοί, το πρόβλημα ήταν ιδιαίτερα οξύ. Και όταν ένας τέτοιος στρατηγός, ο Μάριος, βάδισε για πρώτη φορά με τις λεγεώνες του εναντίον της Ρώμης το 88 π.Χ., άρχισε μια μεγάλη και εξαιρετικά αιματηρή περίοδος εμφυλίων πολέμων που κράτησε κάπου πενήντα χρόνια.

Ο πιο φιλόδοξος και χαρισματικός από αυτούς τους στρατηγούς ήταν ο Γάιος Ιούλιος Καίσαρ. Ήξερε να κερδίζει στρατιωτικές μάχες αλλά και τις καρδιές των στρατιωτών του· αγαπούσε τον πόλεμο αλλά και τις γυναίκες· κατέκτησε, ανάμεσα σε άλλες περιοχές, τη Γαλατία του Οβελίξ και του Αστερίξ· ήταν γλαφυρός ιστορικός και έγραψε απομνημονεύματα από τα πολεμικά του μέτωπα· και σε αντίθεση με τους περισσότερους στρατηγούς, έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για φιλολογικά και γλωσσικά ζητήματα.

Η σύγκρουση το Ιούλιου Καίσαρα με τη Σύγκλητο έδωσε μια νέα τροπή στις ρωμαϊκές εμφύλιες διαμάχες. Η Σύγκλητος βρήκε στήριξη στο πρόσωπο του ένδοξου στρατάρχη Πομπήιου, ο οποίος είδε τελικά τις λεγεώνες του να αποδεκατίζονται από τα καισαρικά στρατεύματα στα Φάρσαλα της Θεσσαλίας το 48 π.Χ. - ρωμαϊκό δράμα, ελληνική σκηνή. Μετά τα Φάρσαλα, ο Καίσαρ δεν είχε αντίπαλο παρά μόνο τον εαυτό του. Ο νικητής έθεσε αποκλειστικό στόχο να αλλάξει την πολιτειακή δομή του απέραντου ρωμαϊκού κράτους καθώς διαπίστωνε ότι το παραδοσιακό σύστημα δημοκρατικής διακυβέρνησης χρειαζόταν άμεση αναθεώρηση.

Στην πραγματικότητα ήθελε να συγκεντρώσει την απόλυτη εξουσία στα χέρια που εμπιστευόταν περισσότερο - τα δικά του. Έτσι, δρομολόγησε μια συστηματική προπαγάνδα υπέρ της προσωπικής του εξουσίας, απευθυνόμενος στις λαϊκές μάζες, τις οποίες ήξερε άριστα να γοητεύει και να δελεάζει τόσο με τη ρητορική του όσο και με τη γενναία προσφορά δημόσιων θεαμάτων. Ταυτόχρονα προσπάθησε να αυτοπροβληθεί ως ένα είδος επίσημης θεότητας που διέθετε ιερείς και τόπους λατρείας στα μήκη και τα πλάτη της αυτοκρατορίας. Η θεοποίηση του μονάρχη ήταν συνηθισμένη στους αρχαίους λαούς της Ανατολής, και σε ορισμένες περιπτώσεις και οι ίδιοι οι Ρωμαίοι παλιότερα είχαν αποδώσει

κάποιες θεϊκές ιδιότητες στους άρχοντές τους· ωστόσο, αυτό που έκανε ο Ιούλιος Καίσαρ ήταν πρωτοφανές από άποψη έντασης και συστηματικότητας.

Έπαιρνε την πόζα «Μεσσία» και «Θεού», αλλά οι πολιτικοί του αντίπαλοι έβλεπαν μόνο τις διαθέσεις του τύραννου και την πυγμή του δικτάτορα· και όταν ο μονάρχης άρχισε να αυθαιρετεί επιδεικτικά σε βάρος των παλιών δημοκρατικών θεσμών, αποφάσισαν να τον αφανίσουν. Και αυτό ακριβώς έκαναν στις 15 Μαρτίου του 44 π.Χ., μέσα στη Σύγκλητο. Οι μαχαιριές σκότωσαν τον Καίσαρα αλλά άφησαν ανέπαφο τον καισαρισμό, και έφεραν έναν νέο κύκλο αίματος -

στη σφενδόνη, πάλι στη σφενδόνη, στη σφενδόνη,

πόσοι γύροι, πόσοι αιμάτινοι κύκλοι,

πόσες μαύρες

σειρές...

3.2. Γάμος αλά ρωμαϊκά

Ως εκδικητές του Ιουλίου Καίσαρα πρόβαλαν κυρίως ο πρώην υπαρχηγός και φίλος του, ο Μάρκος Αντώνιος, και ο θετός γιος του Οκταβιανός. Ένα μεγάλο μέρος του ρωμαϊκού λαού, με την παρότρυνση του Αντώνιου, ζητούσε επίμονα εκδίκηση για τη δολοφονία. Στο μεταξύ οι τυραννοκτόνοι, Βρούτος και Κάσσιος, οργάνωναν τον δικό τους στρατό μακριά από τη Ρώμη, καλώντας στα όπλα όλους τους δημοκρατικούς πολίτες, ακόμη και τους ενθουσιώδεις νεαρούς Ρωμαίους που σπούδαζαν στις περίφημες φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών. Ο ενθουσιασμός και το δημοκρατικό φρόνημα νικήθηκαν ωστόσο από την καλύτερα οργανωμένη στρατιωτική μηχανή των εκδικητών του Καίσαρα. Τον Νοέμβριο του 42 π.Χ. στους Φιλίππους της Καβάλας υπογράφηκε επίσημα και η ληξιαρχική πράξη θανάτου της ρωμαϊκής δημοκρατίας. Ακολούθησαν εκτεταμένες διώξεις χιλιάδων επιφανών πολιτών που είχαν ταχθεί με το μέρος των τυραννοκτόνων.

Ο Αντώνιος και ο Οκταβιανός (που φρόντιζε με τον πιο επίσημο τρόπο να περνάει ως εκδικητής, γιος και διάδοχος του «θεϊκού Ιουλίου») ήταν αυτοί που μοίρασαν ουσιαστικά στα δυο το ρωμαϊκό κράτος: ο δεύτερος έμεινε στη Ρώμη και ήταν υπεύθυνος για το δυτικό του μέρος, ο πρώτος ήταν κυρίαρχος στο ανατολικό τμήμα του. Ανάμεσα στους δυο τους γρήγορα εμφανίστηκαν εντάσεις και σημεία τριβής. Ο ρωμαϊκός λαός ζούσε για άλλη μια φορά με τον εφιάλη ενός νέου εμφυλίου πολέμου ανάμεσα στους πρώην συμμάχους. Σε μια ύστατη προσπάθεια να διασωθεί η ειρήνη, ο Οκταβιανός πάντρεψε την αδελφή του Οκταβία με τον Αντώνιο. Οι γάμοι γίνονται είτε από έρωτα είτε από συμφέρον, και αυτός ο γάμος ανήκε σαφώς στη δεύτερη κατηγορία. Ήταν, όπως λέμε, δυναστικός γάμος, ένα συνοικέσιο εξουσίας· και είχε στόχο να αποτρέψει την ιστορική μοίρα που έλεγε πάντα, και λέει ακόμη, ότι δυο αρχηγοί είναι πολλοί. Το κόλπο δεν έπιασε. Η μοίρα φάνηκε πιο δυνατή από την Οκταβία - και στην περίπτωση αυτή εμφανίστηκε με τη μορφή μιας άλλης γυναίκας, της Κλεοπάτρας.

Η Κλεοπάτρα ήταν βασίλισσα της Αιγύπτου, που ήταν το μόνο από τα ελληνιστικά κράτη που δεν είχε υποταχτεί στη Ρώμη. Αρχικά ο Αντώνιος την πλησίασε επειδή χρειαζόταν επειγόντως την οικονομική της στήριξη στις στρατιωτικές του επιχειρήσεις στην Ανατολή εναντίον των Πάρθων, που ήταν παραδοσιακοί εχθροί των Ρωμαίων. Αλλά και η Κλεοπάτρα χρειαζόταν τη στήριξη του Αντωνίου για να ενισχύσει την εξουσία της στην Αλεξάνδρεια. Γρήγορα όμως το αμοιβαίο συμφέρον εξελίχθηκε σε αμοιβαίο αίσθημα. Ο ρωμαίος στρατάρχης πέρασε τον χειμώνα του 41-40 π.Χ. στην Αλεξάνδρεια, από ό,τι φαίνεται πολύ κοντά στην Αυτής Μεγαλειότητα, αφού την άνοιξη του 40, όταν εκείνος έφυγε από την πρωτεύουσα της Αιγύπτου, η Κλεοπάτρα ήταν ήδη έγκυος με δίδυμα. Δεν την είδε για τα επόμενα τέσσερα χρόνια· άλλωστε τώρα ήταν παντρεμένος με την Οκταβία, που τον ακολούθησε στην Ανατολή. Το 37 π.Χ. η Οκταβία επέστρεψε στη Ρώμη ενώ περίμενε παιδί από τον Αντώνιο· και αργότερα την ίδια χρονιά ο Ρωμαίος και η βασιλική του παλλακίδα ανανέωσαν το ερωτικό ραντεβού τους στην Αντιόχεια της Συρίας.

Κάποιοι είπαν ότι εκεί και τότε οι δυο εραστές επισημοποίησαν τη σχέση τους με ένα είδος γαμήλιας τελετής. Αλήθεια ή ψέματα, ο γάμος του Αντωνίου με την Οκταβία δεν είχε τυπικά διαλυθεί. Αυτό συνέβη μόνο πέντε χρόνια αργότερα, όταν ο Αντώνιος, μετά από μια αποτυχημένη και πολυδάπανη εκστρατεία εναντίον των Πάρθων και άλλες ατυχίες, βρέθηκε απόλυτα εξαρτημένος από τα πλούτη της Κλεοπάτρας. Αν μάλιστα πιεζόταν από την τελευταία να χωρίσει την πολύπαθη και καρτερική Οκταβία, δεν είναι περίεργο που τελικά ανακοίνωσε επίσημα τη διάλυση του γάμου του.

Είναι πολύ πιθανό ότι στην περίπτωση αυτή, όπως και σε τόσες άλλες στην ιστορία των ανθρώπων, τα πολιτικοοικονομικά συμφέροντα συνδυάστηκαν με το συναίσθημα. Το σίγουρο είναι ότι ο Οκταβιανός θεώρησε αυτό το διαζύγιο τη μεγαλύτερη προσβολή που του έκαναν ποτέ. Και έτσι η Οκταβία, που με τον γάμο της τάχα θα απέτρεπε τη σύγκρουση, τελικά την επέσπευσε με το διαζύγιό της - για το οποίο μόνο η ίδια δεν ευθυνόταν.

3.3. Η καλή Δύση και η κακή Ανατολή

Η πρώτη ενέργεια του Οκταβιανού ήταν να καταγγείλει δημόσια τον Αντώνιο. Οι καταγγελίες, που ήταν συνεχείς και συστηματικές, στόχευαν να «δολοφονήσουν» τον χαρακτήρα του αντιπάλου του, να παρουσιάσουν την Κλεοπάτρα ως μάλιστα που απειλούσε τη Ρώμη και τις πατροπαράδοτες αξίες της και να δημιουργήσουν μια σαφή αντίθεση ανάμεσα στη «βάρβαρη και λαγγωμένη» Ανατολή του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας και στην «υγιή, πολιτισμένη» Δύση που αντιπροσώπευε ο ίδιος ο Οκταβιανός. Και ο λόγος που κυκλοφορούσε έλεγε, άλλοτε καθαρά και άλλοτε με υπονοούμενα, τα ακόλουθα:

Ρωμαίοι πολίτες, εδώ και καιρό το κράτος μας βρίσκεται σε μια πρωτόγνωρη κρίση. Ο άνθρωπος που έχει την ευθύνη του ανατολικού τμήματος της μεγάλης μας αυτοκρατορίας, ο Μάρκος Αντώνιος, έχει γίνει έρμαιο του πάθους του και διαπομπεύει με τις πράξεις του το ένδοξο όνομα του ρωμαϊκού λαού και της Συγκλήτου. Περιφρονώντας τη νόμιμη ρωμαία σύζυγό του, την Οκταβία, συνωμοτεί εναντίον της Ρώμης με μια έκλυτη ανατολίτισσα - μια βασίλισσα πόρνη που περιστοιχίζεται από άντρες που δεν είναι άντρες και που ορκίστηκε

να ανέβει θριαμβεύτρια στο Καπιτώλιο. Τη σέρνει μαζί του ξεδιάντροπα σε όλη την Ανατολή και έχει κάνει έδρα του τα ανάκτορα της Αλεξάνδρειας, όπου καθισμένος δίπλα στον θρόνο της παίρνει μέρος σε ανίερους τελετές και ανακηρύσσει τα νόθα παιδιά που έκανε μαζί της βασιλείς και πρίγκιπες. Περνάει μαζί με τη βασιλική παλλακίδα του μέρες και νύχτες κραιπάλης, μεθυσμένος και παραδομένος στη λαγνεία και ετοιμάζει μαζί της όλεθρο για τη Ρώμη. Της έχει υποσχεθεί για προίκα την περιουσία του ρωμαϊκού λαού και έχει ήδη αποφασίσει να μεταφέρει την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας στην Αλεξάνδρεια. Έχει απαρνηθεί για χάρη μιας διεφθαρμένης ανατολίτισσας το κύρος του ρωμαίου πολίτη προκρίνει την ποταπή αυλή των ευνούχων από την αίθουσα της Συγκλήτου και απειλεί να εξαπολύσει τους σκοτεινούς και δύσμορφους θεούς της Ανατολής ενάντια στον Μέγιστο και Άριστο Δία.

Ρωμαίοι πολίτες, αυτό που διακυβεύεται σήμερα είναι οι μεγάλες αξίες του πολιτισμού μας, τα προγονικά ήθη, το κύρος, η αξιοπρέπεια και η σοβαρότητα του ρωμαϊκού χαρακτήρα. Η Ανατολή συνωμοτεί και ετοιμάζει επίθεση εναντίον μας. Την κρίσιμη αυτή στιγμή πρέπει όλοι να συστρατευθούμε με τις δυνάμεις του Καλού, κάτω από την ηγεσία του Οκταβιανού.

Αυτά είναι πάνω κάτω όσα μπορούμε να συμπεράνουμε από τις ιστορικές μας πηγές και τις αφηγήσεις των ιστορικών. Αλλά ποια είναι τελικά η ιστορική αλήθεια; Πού βρίσκονται τα όρια ανάμεσα στην πολιτική προπαγάνδα και το αναμφισβήτητο γεγονός; Ήταν πραγματικά ο Μάρκος Αντώνιος εχθρός της Ρώμης, και εξύφαινε πραγματικά η Ανατολή δόλια σχέδια σε βάρος της Δύσης; Και ποια είναι στο κάτω κάτω αυτή η σκοτεινή, μυστηριώδης και απειλητική Ανατολή που ενσαρκώνει η Κλεοπάτρα;

Μια πρώτη απάντηση είναι ότι η Ανατολή αυτή είναι εν μέρει αλήθεια και εν μέρει «κατασκευή». Η Κλεοπάτρα δεν ήταν απλώς μια ανατολίτισσα βασίλισσα: ήταν Μακεδόνισσα, απόγονος του Πτολεμαίου, του στρατηγού του Αλέξανδρου που, μετά τον θάνατο του στρατηλάτη, είχε πάρει για κλήρο του την Αίγυπτο με πρωτεύουσα την Αλεξάνδρεια. Και η Αλεξάνδρεια δεν ήταν μια Βαβυλώνα της Ανατολής, αλλά το σημαντικότερο και λαμπρότερο κέντρο του ελληνόγλωσσου πολιτισμικού χώρου τους τρεις τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες: με τη μεγαλύτερη βιβλιοθήκη του αρχαίου κόσμου, με ερευνητικά επιστημονικά κέντρα, με πλούσια καλλιτεχνική και πνευματική ζωή, στην οποία μάλιστα οι Ρωμαίοι όφειλαν πολλά. Και εξάλλου, ήταν άραγε ο Αντώνιος αυτός που απειλούσε να επεκταθεί στο δυτικό μέρος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ή ο Οκταβιανός αυτός που, με πρόσχημα το διαζύγιο της αδελφής του, υπηρετούσε πιστά την προς ανατολάς επεκτατική πολιτική που είχε ακολουθήσει η Ρώμη για δυο σχεδόν αιώνες σε βάρος του ελληνικού και ελληνιστικού κόσμου; Όποια κι αν είναι η αλήθεια, οι καταγγελίες του Οκταβιανού έπιασαν τόπο και η «Δύση» αποφάσισε να πολεμήσει την «κακή Ανατολή». Κι αυτό έγινε επειδή ο Οκταβιανός, ή οι «επικοινωνιολόγοι» του, εκμεταλλεύτηκαν με δεξιοτεχνία τις στερεότυπες αντιλήψεις περί Ανατολής.

Τα εθνικά και φυλετικά στερεότυπα διαμορφώνονται από ποικίλους παράγοντες (πολιτικούς, ιδεολογικούς, θρησκευτικούς, αισθητικούς) σε μεγάλη διάρκεια χρόνου και καθορίζουν, συχνά με τον πιο ανορθολογικό τρόπο, τη στάση μας απέναντι σε άλλες εθνικές, φυλετικές ή πολιτισμικές ομάδες, όπως ακριβώς καθορίζουν και τη στάση των

άλλων απέναντι σ' εμάς· και ένας από τους βασικούς τους (σημειολογικούς) μηχανισμούς είναι: είμαστε ό,τι δεν είναι οι άλλοι - δεν είμαστε αυτό που είναι οι άλλοι.

Έτσι, για παράδειγμα, ο μέσος Ρωμαίος έχει μάθει να σκέφτεται ότι οι ανατολίτες είναι αναξιόπιστοι, μυστήριοι, ύπουλοι· ότι δεν είναι αρρενωποί και ρωμαλέοι αλλά διεφθαρμένοι και ηδυπαθείς· ότι είναι τόσο κατώτεροι από τους γνήσιους Ρωμαίους όσο κατώτερες είναι και οι θεότητες που λατρεύουν ότι είναι, με άλλα λόγια, ακριβώς το αντίθετο από αυτό που παραδοσιακά είναι, ή πρέπει να είναι, οι Ρωμαίοι (θυμηθείτε τον γερο-Κάτωνα και τον Κικέρωνα).

Η προπαγάνδα του Οκταβιανού εκμεταλλεύεται και κάτι άλλο που σχετίζεται με αυτό που θα ονομάζαμε «κοινωνική ιδεολογία» των Ρωμαίων. Οι Ρωμαίοι πίστευαν ανέκαθεν ότι η κοινωνική και πολιτική εξουσία είναι αποκλειστικό προνόμιο των ανδρών. Έτσι, η Κλεοπάτρα, που είναι γυναίκα αλλά κατέχει εξουσία, δεν μπορεί να παρουσιαστεί παρά μόνο ως αφύσικη απόκλιση από τον «κανόνα», από τη νόρμα. Και για να εξορκιστεί πιο αποτελεσματικά αυτό το «αφύσικο κακό», η Κλεοπάτρα πρέπει να παρουσιαστεί ως έκλυτη, μέθυση, πόρνη, ανίκανη να ελέγξει τις ορέξεις και τα πάθη της, έτοιμη να εγκαταστήσει τους δαίμονες της Ανατολής πάνω στον ιερό βράχο του Καπιτωλίου, που είναι το σύμβολο της ρωμαϊκής εξουσίας.

Αν μιλούσαμε με σημερινούς όρους, θα λέγαμε σίγουρα ότι η προπαγάνδα του Οκταβιανού παραβιάζει βάνουσα την αρχή της «πολιτικής ορθότητας». Η πολιτική ορθότητα δεν έχει σχέση με αυτό που συνήθως εννοούμε όταν μιλάμε για πολιτική και πολιτικούς (αν και είναι πολλοί αυτοί που δεν το έχουν αντιληφθεί ακόμη), αλλά αναφέρεται στην ανάγκη αλληλοσεβασμού ανάμεσα στους πολίτες των δημοκρατικά οργανωμένων κοινωνιών ανεξάρτητα από το φύλο, τη φυλή, την κουλτούρα, το θρήσκευμα, τις επιλογές στην αυστηρά ιδιωτική ζωή, ακόμη και τα σωματικά χαρακτηριστικά ή τις ειδικές ανάγκες που κάνουν ορισμένους ανθρώπους «διαφορετικούς» από τους άλλους. Κατά κανόνα, η ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα παραβιάζει φανερά και ευχαρίστως αυτή την αρχή· γι' αυτό οι αρχαίοι Έλληνες το θεώρησαν φυσιολογικό να περιορίσουν τις γυναίκες στον γυναικωνίτη, και ο Οκταβιανός το θεώρησε «παρά φύσιν» να κατέχει μια γυναίκα, όπως η Κλεοπάτρα, τόση εξουσία.

Χρήσιμο να το θυμόμαστε αυτό, αρκεί να ξέρουμε ταυτόχρονα ότι η πολιτική ορθότητα είναι τόσο πρόσφατη όσο και οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές· ότι, σαν τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, προς το παρόν είναι διαδεδομένη μόνο στη Δύση· ότι, ακόμη και στη Δύση, την αγνοούν πολλοί, όπως ακριβώς και τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές· και ότι ακόμη και αυτοί που τη γνωρίζουν καλά προτιμούν να την ξεχνούν όταν κινδυνεύουν τα συμφέροντα ή η εξουσία τους. Από την άποψη αυτή τουλάχιστον, ο Οκταβιανός και οι επικοινωνιολόγοι του ήταν πιο ειλικρινείς και δεν είχαν να δώσουν λόγο στη ρωμαϊκή κοινή γνώμη.

Και έτσι «κατασκεύασαν» μιαν Ανατολή σύμφωνα με τα ρωμαϊκά συμφέροντα. Το τελικό μήνυμα ήταν ότι αυτή η «άρρωση» Ανατολή δεν άξιζε να έχει εξουσία· η εξουσία ταίριαζε μόνο στην «υγιή» Δύση. Η Ανατολή έπρεπε να υποκύψει στη Δύση. Από προπαγανδιστική άποψη, αυτό ήταν ασφαλώς πιο αποτελεσματικό από το «ο Οκταβιανός πρέπει να νικήσει

τον Αντώνιο». Και οι αρχαίοι ιστορικοί, ακόμη και όταν νομίζουν ότι μας προσφέρουν την καθαρή ιστορική αλήθεια, απηχούν σε μεγάλο βαθμό αυτή την προπαγάνδα.

3.4. Εσύ στο χώμα κι εγώ στη φυλακή;

Πάντως ο Οκταβιανός νίκησε τελικά τον Αντώνιο και την Κλεοπάτρα, σε μια ναυμαχία που έγινε στα νερά του Ακτίου (πάλι ρωμαϊκό δράμα, ξανά ελληνικό σκηνικό) τον Σεπτέμβριο του 31 π.Χ. Το ζευγάρι των ηττημένων επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια, όπου μετά από λίγο κατέπλευσε και ο Οκταβιανός. Ο Αντώνιος, μετά από μια σύντομη και ηρωική αντίσταση, συνειδητοποίησε το αδιέξοδό του και αυτοκτόνησε. Και η αγαπημένη του Κλεοπάτρα;

Λένε ότι η βασίλισσα της Αιγύπτου απείλησε να αυτοκτονήσει πρώτα με ένα μαχαίρι και στη συνέχεια κάνοντας απεργία πείνας. Γιατί; Επειδή δεν μπορούσε να ζήσει χωρίς τον Αντώνιο ή επειδή δεν ήθελε να πέσει στα χέρια του Οκταβιανού; Αβέβαιο. Πάντως, σε πρώτη φάση άλλαξε γνώμη. Γιατί; Κατάλαβε ότι δεν είχε το σθένος (ή την απόγνωση) του αποφασισμένου αυτόχειρα, ή μήπως (όπως είπαν ορισμένοι) επειδή νοιαζόταν για την τύχη των παιδιών της; Άγνωστο.

Ο Οκταβιανός από την πλευρά του επιδίωξε, και κατάφερε, να τη συναντήσει πρόσωπο με πρόσωπο. Κοινό ανακοινωθέν από τη συνάντηση δεν εκδόθηκε. Αλλά οι κακές γλώσσες λένε πάλι ότι στη συνάντηση αυτή η Κλεοπάτρα προσπάθησε να γοητεύσει τον Οκταβιανό, όπως είχε γοητεύσει τον Αντώνιο. Απέτυχε. Τι συνέβη στη συνέχεια; Στη συνέχεια, όσο μπορούμε να ξέρουμε, πράγματι αυτοκτόνησε (αν και ορισμένοι είπαν ότι την «αυτοκτόνησαν» οι μυστικές υπηρεσίες του Οκταβιανού): άνοιξε, λέει, ένα καλάθι που της έφεραν οι ανακτορικές κυρίες επί των τιμών και άφησε τις βασιλικές κόμπρες που φώλιαζαν μέσα να τη δαγκώσουν στο στήθος και τους βραχίονες. Για τον θάνατο της βασίλισσας ο έλληνας ιστορικός Πλούταρχος γράφει: «Άλλοι λένε ότι... υπάρχει επίσης μια φήμη ότι... μια άλλη εκδοχή είναι ότι... *αλλά την ιστορική αλήθεια δεν τη γνωρίζει κανείς.*» Αυτό, τώρα πλέον, το υποπτευόμαστε κι εμείς.

Ναι, αλλά ποιος ενδιαφέρεται για την αλήθεια, όταν έχει την ανεπανάληπτη ευκαιρία να κατασκευάσει έναν θρύλο ή ένα «θρίλερ»; Τα συστατικά υπάρχουν: ένας πανίσχυρος Ρωμαίος συναντάει κάπου στη μαγεμένη Ανατολή μια μοιραία, σαγηνευτική, μυστηριώδη βασίλισσα· τους συνεπαίρνει έρωτας βαθύς· στην παραζάλη του τρανού αυτού έρωτα ορκίζονται ότι μαζί θα ζήσουν και, αν χρειαστεί, μαζί θα πεθάνουν - συνηγορούν μάλιστα κι ένα συμβόλαιο «διπλού ερωτικού θανάτου». Και αυτό το συμβόλαιο το τιμούν όταν η μοίρα στήνει το κατάλληλο σκηνικό.

Θα δούμε ποιοι και πώς κατασκεύασαν το πολιτικοερωτικό «θρίλερ» με τον τίτλο «Αντώνιος και Κλεοπάτρα». Πρώτα, όμως, θα προσπαθήσουμε να κατασκευάσουμε κι εμείς μια άλλη εκδοχή, ένα άλλο σενάριο, για το τι ακριβώς συνέβη. Σύμφωνα με το σενάριό μας, το σημείωμα αυτοκτονίας που αφήνει ο Αντώνιος, με την εντολή να δοθεί στην Κλεοπάτρα, γράφει:

Βασίλισσα,

Η διαδρομή μου φαίνεται πως ολοκληρώθηκε εδώ. Είναι, ίσως, μάταιο να θυμάμαι σήμερα τις μεγάλες και ευτυχισμένες μέρες του παρελθόντος.

Ήμουν ο αγαπημένος του θεϊκού Ιουλίου Καίσαρα· κράτησα για πολύν καιρό στα χέρια μου τη μεγάλη κληρονομιά του, τιμώντας το όνομα του ρωμαϊκού λαού και της Συγκλήτου. Πολέμησα στις εσχατιές της αυτοκρατορίας και σήκωσα τα λάβαρα της Ρώμης ανάμεσα σε ανυπότακτους λαούς. Σήκωσα στους ώμους μου την ευθύνη για το ανατολικό τμήμα του κράτους, ενώ θα μπορούσα, λόγω ιεραρχίας και πρεσβύτερης ηλικίας, να βολευτώ στην ασφάλεια της πρωτεύουσας - ακριβώς αυτό που έκανε ο Οκταβιανός, αυτός που με κατασκευοφάντησε σε όλο τον ρωμαϊκό λαό ότι τάχα συνωμοτούσα για να αφανίσω τη Ρώμη, όταν στην πραγματικότητα δεν έκανα τίποτε άλλο παρά να αμυνθώ απέναντι στην επιθετικότητά του· αυτός που δεν έπαψε ποτέ να συνωμοτεί εναντίον μου προκειμένου να με βγάλει από τη μέση. Σε ευχαριστώ για την αγάπη και την υποστήριξη που μου πρόσφερες όσο οι θεοί μάς κράτησαν τον έναν κοντά στον άλλον. Δεν θέλω να σε παρασύρω στη δική μου μοίρα. Μείνε ζωντανή και δυνατή. Η τελευταία επιθυμία μου αυτή την ώρα είναι να φροντίσεις και να προστατέψεις από την επιβουλή των εχθρών μας τα κοινά μας παιδιά. Όσοι με ξέρουν καλά γνωρίζουν πως έζησα σαν πραγματικός Ρωμαίος· τώρα θέλω να μάθουν όλοι ότι πεθαίνω σαν πραγματικός Ρωμαίος.

Χαίρε.

Και η Κλεοπάτρα; Ανοίγοντας το μοιραίο καλάθι με τις κόμπρες είχε κοντά της τις πιο έμπιστες από τις κυρίες των ανακτόρων, και σ' αυτές είπε τα τελευταία λόγια της:

Βιάστηκε να φύγει ο Αντώνιος, και με άφησε μόνη. Τώρα που κατάλαβα ποιος είναι ο Οκταβιανός, ξέρω ότι έχω να διαλέξω ανάμεσα σε δυο μοίρες: αυτήν που πήρε κιόλας τον Αντώνιο κι αυτήν που θα με πάρει στη Ρώμη σαν λάφυρο για να κοσμήσω τον θρίαμβο των νικητών μπροστά στα μάτια του εκδικητικού όχλου της Ρώμης - μαζί με τα παιδιά μου. Στις φλέβες μου κυλάει το αίμα των μεγάλων Πτολεμαίων· είμαι Μακεδόνισσα, τελευταία στην αρχοντική σειρά που καυχείται για αρχηγό της τον ισόθεο Αλέξανδρο. Πιστεύει πραγματικά ο ρωμαίος κατακτητής ότι θα καταδεχτώ να συρθώ ταπεινωμένη πίσω από το άρμα του; Χίλιες προγονικές φωνές μέσα μου λένε «Όχι». Ποια μοίρα περιμένει τα παιδιά μου στις φυλακές της Ρώμης, το γνωρίζω καλά. Θα συναντήσω τον Αντώνιο σαν βασίλισσα της μεγάλης Αιγύπτου. Όλα τα άλλα τα αφήνω στη βούληση και τη μέριμνα των θεών.

3.5. Σενάρια, σενάρια, σενάρια...

Να θυμηθούμε ξανά τον Πλούταρχο: την ιστορική αλήθεια δεν τη γνωρίζει κανείς. Ωραία, αλλά τότε προς τι το δικό μας σενάριο; Γιατί το δικό μας σενάριο να είναι πιο κοντά στην αλήθεια από το άλλο, που μιλάει για μέγα ερωτικό πάθος και για συμβόλαιο διπλού ερωτικού θανάτου;

Το βασικό μας επιχείρημα (αν πρόκειται πράγματι για επιχείρημα) είναι ότι στο σενάριο των «άλλων» υπέρτατη αξία είναι, ακριβώς, το ερωτικό πάθος - αξία υπέρτερη από τον πατριωτισμό, τις προγονικές παραδόσεις και τις πολιτικοστρατιωτικές φιλοδοξίες. Και, όσο μπορούμε να ξέρουμε, αυτή η αντίληψη για την υπέρτατη αξία του ερωτικού πάθους είναι

δημιούργημα μιας νεότερης εποχής, και είναι αντίληψη που δύσκολα θα καταλάβαιναν ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα. Όχι πως ο Ρωμαίος έμεινε συναισθηματικά απαθής απέναντι στην αρχόντισσα της Αιγύπτου· μπορεί, μάλιστα, να ήταν πιο ερωτευμένος μαζί της από ό,τι ήταν, αν ήταν ποτέ, με την Οκταβία· απλούστατα, το σενάριο των «άλλων» μιλάει για τον έρωτά τους με πολύ «ρομαντικό» τρόπο, τοποθετεί πάνω απ' όλα το συναίσθημα και αδιαφορεί για όλα τα άλλα· και αυτό δεν είναι ο κανόνας για την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, κυρίως όταν πρωταγωνιστές είναι δημόσιοι άνδρες και δημόσιες γυναίκες. Σε αντίθεση με το δικό μας, το άλλο σενάριο μιλάει με τη γλώσσα του Σαίξπηρ και την εικόνα του Χόλιγουντ.

Το μέγα ερωτικό πάθος και η τραγική του κατάληξη είναι αυτό που ορίζει την τραγωδία που συνέγραψε ο άγγλος δραματουργός· και με τη σειρά του ο άγγλος δραματουργός, εδώ και πέντε αιώνες, ασκεί τυραννικό έλεγχο στον τρόπο με τον οποίο φανταζόμαστε τον «Αντώνιο και την Κλεοπάτρα». Και ύστερα ήρθε ο κινηματογράφος και οι υπερπαραγωγές του Χόλιγουντ, και όσοι δεν είχαν θρέψει τη φαντασία τους με τον Σαίξπηρ (αλλά και πολλοί από αυτούς που τον ήξεραν) ξαναείδαν μπροστά τους την ίδια ιστορία «ζωντανή» και από τότε δύσκολα μπορούν να πιστέψουν ότι ο Αντώνιος δεν ήταν «τρελός» για τη βασίλισσά του, και αντιστρόφως· και μετά τον Ρίτσαρντ Μπάρτον δύσκολα θα πιστέψουν ότι «εκείνος» δεν ήταν «ζεν πρεμιέ»· και, κυρίως, μετά την Ελίζαμπεθ Τέιλορ, ακόμη πιο δύσκολα θα πιστέψουν ότι «εκείνη» δεν ήταν τόσο ωραία όσο η «Μις Κόσμος». Και ας έχουν αμφιβολίες οι ιστορικοί για το πόσο μακριά ή καλοσηματισμένη ήταν η μύτη της Κλεοπάτρας· και ας δείχνουν οι παραστάσεις των αρχαίων νομισμάτων ότι η αγαπημένη του Ρωμαίου, ό,τι άλλο κι αν ήταν, δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί καλλονή.

Με άλλα λόγια, ο τρόπος με τον οποίο διαβάζουμε το παρελθόν εξαρτάται άμεσα ή έμμεσα από τον τρόπο με τον οποίο άλλοι πριν από μας διάβασαν ή είδαν την ιστορία· και συχνά εμείς, ως αναγνώστες και θεατές, έχουμε ενσωματώσει τις ερμηνείες και τις εικόνες των άλλων (πολύ περισσότερο αν αυτοί οι άλλοι είναι ο Σαίξπηρ και το Χόλιγουντ), ακόμη και όταν δεν το συνειδητοποιούμε ή δεν το παραδεχόμαστε. Μπορούμε, και πρέπει, να προσπαθούμε να ανακαλύψουμε την ιστορική αλήθεια, αλλά ταυτόχρονα μπορούμε, και πρέπει, να ξέρουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο προσπαθούμε να την ανακαλύψουμε (με άλλα λόγια, η μέθοδος που χρησιμοποιούμε) είναι προσδιορισμένος κι αυτός από χίλιους δυο παράγοντες που μπορεί να μην έχουν και μεγάλη σχέση με αυτή την «καθαρή αλήθεια», με το «τι ακριβώς έγινε τότε». Και, στο τέλος τέλος, να πούμε και το άλλο: όταν κάποιος ισχυρίζεται ότι είναι πιο κοντά στην ιστορική αλήθεια επειδή το δικό του σενάριο έχει αποκλείσει «επιστημονικά» όλα αυτά που είναι άσχετα με το γεγονός που μας απασχολεί, να μη χαλαρώνουμε την προσοχή μας.

Για παράδειγμα, προτείναμε εδώ ένα «δικό μας» σενάριο για την ιστορική αλήθεια της σχέσης Αντώνιου και Κλεοπάτρας, σύμφωνα με το οποίο, πέρα και ανεξάρτητα από αισθήματα και συναισθήματα, ο Αντώνιος δεν ήταν ο διεφθαρμένος Ρωμαίος που ήθελε η προπαγάνδα του Οκταβιανού: πέθανε με ρωμαϊκή αξιοπρέπεια και σύμφωνα με το ρωμαϊκό ήθος και όχι αναστενάζοντας γοερά από ερωτικό πάθος για τη μοιραία γυναίκα της ζωής του. Είμαστε πιο κοντά στην αλήθεια ή, μήπως, χωρίς να το ξέρουμε, έχουμε προσυπογράψει το σενάριο του *δικού μας* Αλεξανδρινού;

ΑΠΟΛΕΙΠΕΙΝ Ο ΘΕΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΝ

Σαν έξαφνα, ώρα μεσάνυχτ', ακουσθεί

αόρατος θίασος να περνά

με μουσικές εξαίσιες, με φωνές -

την τύχη σου που ενδίδει πια, τα έργα σου

που απέτυχαν, τα σχέδια της ζωής σου

που βγήκαν όλα πλάνες, μη ανοφέλετα θρηνήσεις.

Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος,

αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που φεύγει.

Προ πάντων να μη γελασθείς, μην πεις πως ήταν

ένα όνειρο, πως απατήθηκεν η ακοή σου·

μάταιες ελπίδες τέτοιες μην καταδεχθείς.

Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος,

σαν που ταιριάζει σε που αξιώθηκες μια τέτοια πόλη,

πλησίασε σταθερά προς το παράθυρο,

κι άκουσε με συγκίνησην, αλλ' όχι

με των δειλών τα παρακάλια και παράπονα,

ως τελευταία απόλαυση τους ήχους,

τα εξαίσια όργανα του μυστικού θιάσου,

κι αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που χάνεις.

4. Πώς να γίνετε πλανητάρχης

4.1. Απ' έξω δημοκρατία και από μέσα Αύγουστος

Το 30 π.Χ. ο Οκταβιανός ήταν 33 χρόνων και ο πιο ισχυρός άνδρας της οικουμένης. Ματωμένη από μισό αιώνα εμφύλιου σπαραγμού, η Ρώμη τον υποδέχτηκε ως σωτήρα και εγγυητή της ειρήνης· και εκείνος υποσχέθηκε στους Ρωμαίους μια Νέα Τάξη πραγμάτων. Το νεαρό παλληκαράκι που το 44 π.Χ. ορκίστηκε να εκδικηθεί τον θάνατο του θετού πατέρα του, του Ιουλίου Καίσαρα, δεν έδινε την εντύπωση ότι μια μέρα θα γινόταν πλανητάρχης. Ήταν φιλάσθενος, και το 42 π.Χ., όταν ο Μάρκος Αντώνιος κατατρόπωνε στους Φιλίππους τα στρατεύματα του Βρούτου και του Κάσσιου, ο Οκταβιανός ήταν κρουολογημένος, είχε έναν άσχημο βήχα και δεν ξεμύτισε από τη σκηνή του. Αν τη χρονιά εκείνη γινόταν δημοσκόπηση με το ερώτημα: «Ποιος πιστεύετε ότι θα είναι ο επόμενος ισχυρός άνδρας της Ρώμης, ο Μάρκος Αντώνιος ή ο Οκταβιανός;», ελάχιστοι θα πόνταραν

στον δεύτερο. Ο Αντώνιος ήταν αρχαιότερος, διέθετε πολύ μεγαλύτερο κύρος, πολύ περισσότερες στρατιωτικές περγαμηνές, και ήταν γενικά πολύ πιο δημοφιλής. Ήταν όμως και παρορμητικός - ακριβώς αυτό που δεν ήταν ποτέ ο νεότερος συνεταίρος του στην εξουσία. Ο Οκταβιανός ήξερε να περιμένει, ήξερε να προβλέπει τις περιστάσεις, ασκούσε έλεγχο στις ανθρώπινες αδυναμίες του και είχε από πολύ νωρίς τη βαθιά βεβαιότητα ότι το πεπρωμένο τού είχε αναθέσει να λυτρώσει τη Ρώμη - είχε, δηλαδή, οξύ πολιτικό ένστικτο και αυτό που θα λέγαμε όραμα.

Έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να υλοποιήσει το όραμά του· και από το χέρι του περνούσαν σχεδόν τα πάντα. Είχε τον απόλυτο έλεγχο της Συγκλήτου και, στα πρώτα χρόνια τουλάχιστο, τη συναίνεση τόσο της ανώτερης τάξης όσο και των λαϊκότερων στρωμάτων. Και σαν γνήσιος πολιτικός που ήταν, ήξερε πολύ καλά ότι η ρητορική του δεν ήταν απαραίτητο να συμπίπτει με την πολιτική του πρακτική: διακήρυσσε σε όλους τους τόνους και σε όλες τις κατευθύνσεις ότι σκοπός του ήταν να αποκαταστήσει τους θεσμούς της Δημοκρατίας, που είχαν τραυματιστεί βαριά από τους παρατεταμένους εμφύλιους πολέμους· αλλά ταυτόχρονα έκανε ό,τι χρειαζόταν για να διαχειρίζεται την εξουσία ως απόλυτος μονάρχης. Διατήρησε όλα τα πολιτικά όργανα και σώματα της Δημοκρατίας, αλλά όλοι οι πολιτειακοί παράγοντες ήταν εξαρτημένοι από την προσωπική του βούληση· δεν κουραζόταν να επαναλαμβάνει ότι ήταν απλώς ο «πρώτος μεταξύ ίσων» αλλά δεν έστεργε ποτέ να είναι και ίσος μεταξύ των πρώτων: ήταν το αδιαμφισβήτητο πολιτικό και στρατιωτικό αφεντικό - και κάποια στιγμή, στα κατοπινότερα χρόνια της εξουσίας του, έγινε και θρησκευτικό αφεντικό.

Το 27 π.Χ. πήρε τον τιμητικό τίτλο «Αύγουστος» (augustus σημαίνει «σεβαστός» στα λατινικά), ενώ τον είπαν και «πατέρα της πατρίδας» την ώρα που οι διαφημιστές του γέμιζαν την αυτοκρατορία με μνημεία, βωμούς και επιγραφές για να υπενθυμίζουν την ανδρεία, την επιείκεια, την ευσέβεια και τη δικαιοσύνη του. Για ένα μεγάλο διάστημα ο Αύγουστος έκανε συλλογή από τιμητικούς τίτλους, τιμητικές διακρίσεις και μετάλλια· πού και πού, όμως, έλεγε «όχι, ευχαριστώ», και αυτό ο κόσμος το εκτιμούσε ιδιαίτερα.

Έχοντας εξασφαλίσει την ειρήνη στο εσωτερικό της απέραντης αυτοκρατορίας του, ο Αύγουστος φρόντισε να οχυρώσει και τα εξωτερικά σύνορά της πολεμώντας, όπου το επέβαλλαν οι περιστάσεις, με εξωτερικούς εχθρούς. Αλλά η κυριότερη μέριμνά του ήταν να επαναφέρει τα προγονικά χρηστά ήθη - εκείνα που είχε εξυμνήσει ο γερο-Κάτωνας και που, σύμφωνα με τη ρωμαϊκή πατριδογνωσία, είχαν κάνει τη Ρώμη μεγάλη και τρανή. Έτσι, εγκαινίασε ένα πρόγραμμα ηθικής ανασύνταξης: από τη μια πλευρά ήθελε να προβάλλει τα επιτεύγματα του παρελθόντος και να τιμήσει όλους εκείνους που μόχθησαν ανά τους αιώνες για το μεγαλείο της Ρώμης· και από την άλλη επιδίωκε να πατάξει την ανηθικότητα, την αδιαφορία για τα κοινά, τη χαλάρωση του θεσμού της οικογένειας και τον ευδαιμονισμό που χαρακτήριζαν τη συμπεριφορά των κοινωνικά ανώτερων τάξεων.

Τι τρόπους και μέσα διέθετε ο αυτοκράτορας για να επιτύχει τους στόχους του; Μια μέθοδος ήταν το «αποφασίζουμε και διατάζουμε». Δεν παντρεύεται, για παράδειγμα, ο κόσμος; Η λύση είναι η παντρεία με το ζόρι. Παντρεύονται, αλλά αποφεύγουν να κάνουν παιδιά; Ε, τότε να τιμωρούνται όσοι δεν θέλουν να τεκνοποιήσουν.

Ποια άλλα μέσα έχει στη διάθεσή του ο καλός Αύγουστος;

4.2. Και τι χρειάζονται οι ποιητές σ' αυτό τον καιρό;

Νόμοι, εγκύκλιοι και προεδρικά διατάγματα προβλέπονται και στις σύγχρονες δημοκρατίες. Αλλά οι σύγχρονες δημοκρατίες κατά κανόνα σέβονται την ιδιωτική ζωή και τις προσωπικές επιλογές των πολιτών, και δεν αποφασίζουν ούτε διατάζουν· προσπαθούν να πείσουν. Για τον σκοπό αυτό ενεργοποιούν μηχανισμούς πληροφόρησης, χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, κάνουν κοινωνιολογικές αναλύσεις· ενώ παράλληλα, επιστήμονες, διανοούμενοι, δημοσιογράφοι και όλοι αυτοί που διαμορφώνουν τη λεγόμενη κοινή γνώμη διατυπώνουν τις απόψεις τους για ζητήματα που απασχολούν την πολιτεία και το κοινωνικό σύνολο. Οι αρχαίες κοινωνίες δεν διαθέτουν τέτοιους μηχανισμούς πληροφόρησης και πειθούς. Όσο κι αν ακούγεται περίεργο σήμερα, τον ρόλο αυτό τον αναλάμβαναν κυρίως οι ποιητές.

Ο Αύγουστος δεν ήταν άσχετος με την ποίηση. Τουλάχιστον διάβαζε ποίηση, και σε ορισμένες περιπτώσεις αποπειράθηκε να γράψει κιόλας· αλλά αυτά που έγραψε δεν σώθηκαν - μάλλον για καλή μας τύχη. Πάντως αναγνώριζε τη δύναμη και τις δυνατότητες του ποιητικού λόγου, γι' αυτό και περίμενε από τους σύγχρονούς του ποιητές μερικά απλά και αυτονόητα πράγματα: πρώτον, να διαφημίσουν τον ίδιο, τις πράξεις του και το καθεστώς του· δεύτερον, να γράψουν τον εθνικό ύμνο της Ρώμης· τρίτον, να κάνουν πλατιά γνωστό και να προπαγανδίσουν το πρόγραμμα ηθικής ανασύνταξης και τις αρετές της Νέας Τάξης πραγμάτων.

Στις περιπτώσεις αυτές οι ποιητές χωρίζονται χονδρικά σε τρεις κατηγορίες: είναι αυτοί που γράφουν απλούς πανηγυρικούς· αυτοί που ξέρουν να κρατούν λεπτές ισορροπίες ανάμεσα στον (λίγο πολύ αναγκαστικό) έπαινο του μονάρχη και στο δέος που προκαλούν τα ωραία και μεγάλα μυστήρια της συλλογικής και ιδιωτικής ζωής των ανθρώπων· και αυτοί που, χωρίς να προκαλούν ανοιχτά τον μονάρχη, γράφουν ποίηση που ελάχιστη σχέση έχει με την επίσημη καθεστωτική γραμμή. Στη Ρώμη του Αυγούστου υπήρχαν και τα τρία είδη ποιητών. Το πρώτο άφησε ελάχιστα ίχνη· τα άλλα δύο είναι πολύ πιο ενδιαφέροντα.

4.3. Με την ευγενή χορηγία του Μαικήνα

Από τις μεγάλες πεδιάδες της βόρειας Ιταλίας έφτασε μια μέρα στη Ρώμη (ας πούμε γύρω στο 52 π.Χ.) ένας ψηλός, μελαψός και εξαιρετικά ντροπαλός νεαρός, που ονομαζόταν Βιργίλιος. Στη Ρώμη βρέθηκε, κάπου δέκα χρόνια αργότερα, και ο πέντε χρόνια νεότερός του Οράτιος, από τη νότια Ιταλία. Συναντήθηκαν, και έγιναν φίλοι, στον φιλολογικό κύκλο του Μαικήνα.

Ο Μαικήνας ήταν προσωπικός φίλος του Αυγούστου. Αριστοκράτης από παλιό τζάκι και πάμπλουτος, αρνήθηκε σταθερά σε όλη τη ζωή του να αναμειχθεί επίσημα στην πολιτική. Υπήρξε όμως για πολύ καιρό ένας άτυπος «υπουργός πολιτισμού» του αυτοκράτορα και συνέβαλε σημαντικά στην προώθηση της πολιτιστικής και ηθικής πολιτικής του. Ο φιλόμουσος και φιλότεχνος αυτός ευπατρίδης έγινε ο μεγαλύτερος «σπόνσορας» της ποίησης στη διάρκεια του αυγούστειου καθεστώτος. Του άρεζαν οι ανέσεις, η πολυτέλεια και η καλή λογοτεχνική συντροφιά· ήταν όμως και οξυδερκής κυνηγός ποιητικών ταλέντων,

διέθετε άριστη επικοινωνιακή πολιτική και έτσι κατάφερε να προσελκύσει τον Βιργίλιο και τον Οράτιο στον κύκλο του.

4.4. Συμποτικό «ιντερμέτζο»

Η ΣΚΗΝΗ είναι στην πολυτελή έπαυλη του Μαικήνα, στην πλαγιά ενός από τους εφτά λόφους της Ρώμης. 20 Ιανουαρίου του 27 π.Χ., δυο χρόνια μετά τον θάνατο του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας και μια εβδομάδα αφότου ο Οκταβιανός δέχτηκε τον ανώτατο τιμητικό τίτλο «Αύγουστος». Ο «υπουργός πολιτισμού» (και προπαγάνδας) έχει καλέσει, κατά τη συνήθειά του, σε δείπνο λίγους στενούς φίλους.

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ: Μαικήνας, οικοδεσπότης. Βιργίλιος, ποιητής. Οράτιος, ποιητής. Μάρκος Αγκρίππας, πολιτικός και στρατιωτικός, δεξί χέρι του Αυγούστου και ναύαρχος του στόλου του στο Άκτιο. Βάριος Ρούφος, ποιητής.

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Έδωσα εντολή στους σερβιτόρους να κρατήσουν για το τέλος το φαλερνικό κρασί που σας είχα προαναγγείλει. Είναι τουλάχιστο δεκάχρονο, και είμαι βέβαιος ότι τέτοιο νέκταρ δεν έχετε βάλει ακόμη στο στόμα σας.

ΑΓΡΙΠΠΑΣ: Πάντα απρόβλεπτος και με μια ευχάριστη έκπληξη, Μαικήνα!

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Ναι, αλλά θα συμφωνήσετε, ελπίζω, ότι τέτοιο κρασί θέλει και την ανάλογη συζήτηση. Και έχω πολύ σημαντικά θέματα απόψε στην ατζέντα μου.

ΡΟΥΦΟΣ: Να υποθέσω ότι πρέπει να αναλύσουμε τη σκοπιμότητα της μείωσης του αριθμού των συγκλητικών που έχει εξαγγείλει ο Αύγουστος;

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Κάθε άλλο, αγαπητέ Βάριε. Νομίζω ότι μιλήσαμε αρκετά για πολιτική. Εδώ έχουμε στη συντροφιά τρεις αστέρες της ποίησης, και θαρρώ ότι πρέπει να εκμεταλλευτούμε την παρουσία τους - αν δεν έχει αντίρρηση ο ναύαρχος.

ΑΓΡΙΠΠΑΣ: Ο ναύαρχος είναι όλος αφτιά...

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Λοιπόν, λέω να αποφύγω τις εισαγωγές και τους προλόγους. Ο Αύγουστος με ρωτάει κάθε μέρα πώς πάει η ποιητική σύνθεση του φίλου μας. Βιργίλιε, όπως θα κατάλαβες, είμαστε όλοι έτοιμοι να σε ανακρίνουμε· θέλουμε «έκθεση προόδου» εδώ και τώρα... Α, ωραία, έφτασε και το φαλερνικό μας αριστούργημα.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ [*με έκδηλη αμηχανία, και μετά από ένα δυο λεπτά σιωπής*]: Αν επιτρέπεις, Μαικήνα, θα πρότεινα αναβολή του θέματος για-

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Μη συνεχίζεις... Ξέρω, προτιμάς να μη μιλάς γι' αυτά τα πράγματα. Το πρόβλημα είναι ότι εκείνος επιμένει, και εγώ δεν μπορώ να του λέω συνέχεια «περίμενε». Άλλωστε, όλοι μας εδώ μέσα έχουμε αγωνία, λυπήσου μας.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Συμφωνώ και επαυξάνω.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ [*με ευγενική διστακτικότητα, και πάλι μετά από ένα δυο λεπτά σιωπής*]: Το βασικό πρόβλημα είναι ότι δεν κατέληξα ακόμη στο οριστικό πλάνο του ποιήματος.

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Ωραία, πες μας πού βρίσκεσαι, σε ποιο στάδιο;

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Αυτό που μπορώ με σιγουριά να πω είναι ότι παραιτήθηκα οριστικά από την ιδέα να γράψω ένα καθαρά ιστορικό ποίημα με πρωταγωνιστή τον Αύγουστο. Το είχα αρχίσει, δηλαδή, αλλά όταν αντιλήφθηκα πού πήγαινε το πράγμα...

ΡΟΥΦΟΣ: Αυτό είναι ενδιαφέρον, αν και νομίζω ότι δεν θα πολυαρέσει σ' εκείνον.

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Μια στιγμή, δηλαδή, πού πήγαινε το πράγμα; Γίνε, σε παρακαλώ, σαφέστερος.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Να το πω απλά: δεν ήθελα να γράψω ένα έμμετρο ιστορικό χρονογράφημα. Θα ήταν περισσότερο ιστορία παρά ποίηση.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Κατανοητό. Αλλά πού προσανατολίζεσαι τώρα;

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ [*αρχίζοντας να ξεπερνά την αρχική του αβεβαιότητα και δυσφορία*]: Α, βλέπω ότι το πάτε για κανονική ανάκριση. Έστω. Θα πω ορισμένα πράγματα-

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Επιτέλους!

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ [*μιλώντας αργά και τονίζοντας τις λέξεις*]: Θα πω ορισμένα πράγματα, αλλά μην τα θεωρήσετε οριστικά.

Οι ΑΛΛΟΙ [*όλοι μαζί, με μια δόση φιλικής ειρωνείας στη φωνή τους*]: Λέγε, λέγε!

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ [*που δείχνει να το διασκεδάζει ήσυχα*]: Προσανατολίζομαι εδώ και καιρό σε έναν συνδυασμό ιστορίας και μύθου. Νομίζω ότι έχει μεγαλύτερη σημασία να σας πω ποιος είναι ο μύθος που έχω στο μυαλό μου.

ΟΡΑΤΙΟΣ [*πολύ σιγά και σαν να μη θέλει να διακόψει*]: Εδώ ο καθένας μαντεύει ό,τι θέλει.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Μιλώ για τον μύθο του Τρωαδίτη Αινεία. Όπως ασφαλώς θυμάστε, πρόκειται για πρόσωπο που παίζει έναν κάποιο ρόλο στην *Ιλιάδα* του Ομήρου, στη ραψωδία Χ κυρίως. Εν πάση περιπτώσει, ο Αινείας μου, μετά την άλωση της Τροίας, επωμίζεται με εντολή των θεών την ευθύνη να οδηγήσει τους πρόσφυγες από την κατεστραμμένη Τροία στην Ιταλία, όπου οι απόγονοί του εν καιρώ θα ιδρύσουν τη Ρώμη. Περιπλανιέται με τους συντρόφους του για πολύν καιρό καθώς αναζητεί την Ιταλία και, όταν τελικά φτάνει, έχει να αντιμετωπίσει την εχθρότητα των ντόπιων ιταλικών φύλων. Ακολουθεί μια περίοδος πολεμικών συγκρούσεων ανάμεσα στους Τρώες και τους Ιταλούς, μέχρι τη στιγμή που ο Αινείας θα σκοτώσει σε μονομαχία τον πρώτο ήρωα των Ιταλών, και έτσι ανοίγει ο δρόμος για τη συμφιλίωση των ντόπιων και των προσφύγων, και για την ίδρυση της Ρώμης στη συνέχεια. Αυτό είναι το γενικό πλάνο.

ΑΓΡΙΠΠΑΣ: Να κάνει μια αφελή ερώτηση ο ναύαρχος; Και πού βρίσκεται ο Αύγουστος σε όλον αυτό τον μύθο;

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Καθόλου αφελής η ερώτηση, Αγρίππα. Εδώ ακριβώς βρίσκεται και ο όλος προβληματισμός μου. Για να το πω έτσι απλά, προέκρινα να μιλήσω για τα πρόσωπα και τα πράγματα της ρωμαϊκής ιστορίας, και φυσικά και για τον ίδιο τον Αύγουστο, διαμέσου του μύθου. Δηλαδή, κατά τη διάρκεια των περιπετειών και περιπλανήσεών του, ο Αινείας γίνεται αποδέκτης μιας σειράς προφητειών, χρησμών και πληροφοριών που αναφέρονται στο μέλλον του νέου έθνους που πρόκειται να ιδρύσει στην Ιταλία. Με τον τρόπο αυτό, η

ιστορική πραγματικότητα γίνεται μέρος του μύθου που αφηγούμαι, και έτσι αποφεύγω αυτό που προηγουμένως ονόμασα «έμμετρο ιστορικό χρονογράφημα». Ας πούμε ότι ακολουθώ ένα είδος «μυθικής μεθόδου», αν μπορώ να το ονομάσω έτσι.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Όπως το ακούω, μοιάζει πολύ ενδιαφέρον. Θα ήταν πολύ παρακινδυνευμένο αν υπέθετε κανείς ότι ο μύθος σου, όπως περιληπτικά μας τον εξέθεσες, συνδυάζει χονδρικά την πλοκή της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*;

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Ακριβώς, ακριβώς! Μόνο που τα είπες με την αντίστροφη σειρά, Οράτιέ μου. Πρώτα η *Οδύσσεια*, μετά η *Ιλιάδα*. Με άλλα λόγια, οι περιπλανήσεις του Αινεία και των συντρόφων του μέχρι να φθάσουν στην Ιταλία αντιστοιχούν πάνω κάτω με τις περιπέτειες του Οδυσσέα και των συντρόφων του μέχρι ο ήρωας να πετύχει τον νόστο του, ενώ οι μάχες στην Ιταλία, μέχρι τον φόνο του Τόρνου, του αρχηγού των Ιταλών, σε μονομαχία από τον Αινεία, αντιστοιχούν στην πολεμική *Ιλιάδα*. Να το πω κι αλλιώς: στο πρώτο περίπου μισό του έπους μου ο Αινείας είναι Οδυσσέας και στο δεύτερο κάτι σαν Αχιλλέας.

ΑΓΡΙΠΠΑΣ: Εμένα, κύριοι, μου φαίνεται μεγαλοφυές, πραγματικά μεγαλοφυές!

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Καλέ μου Βιργίλιε, σε ακούω και σε απολαμβάνω περισσότερο και από το φαερνικό στο κύπελλό μου. Θα σε ρωτήσω όμως κάτι που ο ίδιος ο αυτοκράτορας θα δίσταζε ίσως να σου το ρωτήσει ευθέως. Μπορείς να μας δώσεις έστω και ένα πρόχειρο παράδειγμα της «εμφάνισης» του Αυγούστου στο πλαίσιο του αινειαδικού μύθου σου; Ό,τι έχεις πρόχειρο στο μυαλό σου.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Προτρέχεις, όπως συνήθως, αλλά θα προσπαθήσω... Λοιπόν, σύμφωνα με το πλάνο, ο Αινείας κάποια στιγμή θα κατέβει, όπως και ο Οδυσσέας στη «Νέκυια», στον Άδη, συγκεκριμένα στα Ηλύσια Πεδία, όπου κατοικούν οι ψυχές των μακάρων και όπου θα συναντήσει τον πεθαμένο πατέρα του. Εκεί θα μάθει πολλά και σημαντικά για το μέλλον της γενιάς του στην Ιταλία: και εκεί ο πατέρας του θα του δείξει μια σειρά από ήρωες της ρωμαϊκής ιστορίας που μέλλουν να πάρουν σάρκα και οστά με το πλήρωμα του χρόνου. Πρόκειται για σημαντικές προσωπικότητες της ιστορίας μας. Θέλω να πω ότι ο Αινείας, καθώς μεταβάλλεται σε Ρωμαίο, βλέπει τα μελλούμενα της Ρώμης, και -εκεί θέλω να καταλήξω- ως αποκορύφωμα αυτής της παρέλασης ρωμαίων ηρώων στα Ηλύσια Πεδία εμφανίζεται ο Οκταβιανός Αύγουστος, ως το πρόσωπο εκείνο που θα πραγματώσει τα υψηλά πεπρωμένα του ρωμαϊκού έθνους και θα φέρει παντού την ειρήνη.

ΑΓΡΙΠΠΑΣ: Μεγαλοφυές, το ξαναλέω!

ΡΟΥΦΟΣ: Ως ενδιαφερόμενος ομότεχνος, Βιργίλιε, θέλω να σε ρωτήσω το εξής. Μας διευκρίνισες, και είναι προφανές, ότι η πλοκή του έπους σου στηρίζεται και στα δυο ομηρικά έπη. Υποπτεύομαι όμως ότι υπάρχουν κι άλλες ομοιότητες με τον Όμηρο... Ή, μάλλον, ας κάνω κατευθείαν την ερώτησή μου: ο Όμηρος στην *Οδύσσειά* του παρουσιάζει διάφορα πρόσωπα να αφηγούνται ή να τραγουδούν περιστατικά: με άλλα λόγια, όπως ξέρεις καλύτερα από μένα, εκτός από τον εξωτερικό αφηγητή Όμηρο, υπάρχουν και «εσωτερικοί» αφηγητές, με πρώτον και καλύτερο τον ίδιο τον Οδυσσέα, ο οποίος αφηγείται τα πάθη του στους Φαίακες.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Όσο πάμε και μπαίνουμε σε περισσότερες λεπτομέρειες... Ναι, αγαπητέ μου Βάριε, καταλαβαίνω πολύ καλά πού το πας, και έχεις απόλυτο δίκιο που θέτεις το ζήτημα. Λοιπόν, σύμφωνα με το πλάνο, το ποίημα θα περιλαμβάνει κάτι αντίστοιχο με τους οδυσσειακούς «Απολόγους» - για να χρησιμοποιήσω την ορολογία των αλεξανδρινών κριτικών. Βάζω τον ίδιο τον Αινεία να αφηγείται στη βασίλισσα της Καρχηδόνας (η οποία τον υποδέχεται στη χώρα της μετά από μια τρικυμία που λίγο έλειψε να εξαφανίσει τους πρόσφυγες) τη νύχτα της άλωσης της Τροίας και όλες τις περιπέτειές του μέχρι τη στιγμή που φτάνει ναυαγός στην Καρχηδόνα.

ΡΟΥΦΟΣ: Δηλαδή η βασίλισσα της Καρχηδόνας εμφανίζεται σε ρόλο ομηρικής Καλυψώς ή Ναυσικάς...

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Ας πούμε...

ΡΟΥΦΟΣ: Και συνεπώς ερωτεύεται τον Αινεία...

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Πολύ πιθανό.

ΡΟΥΦΟΣ: Αυτό ακούγεται πολύ ενδιαφέρον. Και ποια είναι η κατάληξη του έρωτά τους;

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ [*με ένα αμυδρό, αινιγματικό χαμόγελο*]: Αυτό το σκέφτομαι ακόμη. Για όνομα των θεών, τον πήρατε στα σοβαρά τον ρόλο του ανακριτή;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Πάνω σ' αυτό που είπε ο Βάριος... Εμένα προσωπικά η ιστορία του Αινεία και της βασίλισσας της Καρχηδόνας μου θυμίζει πολύ περισσότερο τον Ιάσονα και τη Μήδεια, από τα *Αργοναυτικά* του Απολλώνιου του Ρόδιου - αλλά μπορεί να κάνω λάθος.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Δεν κάνεις λάθος. Θα έλεγα μάλλον ότι θυμίζει λίγο απ' όλα αυτά που είπατε, και ίσως και ορισμένα ακόμη που ούτε εγώ ο ίδιος μπορώ να συνειδητοποιήσω - ή, μάλλον, τα συνειδητοποιώ εκ των υστέρων όταν διαβάζω αυτά που έγραψα. Αυτό για το οποίο είμαι απόλυτα βέβαιος είναι ότι το βασικό μου πρότυπο είναι ο Όμηρος, και έπονται όλα τα άλλα.

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Στο σημείο αυτό, κύριοι, προτείνω να σηκώσουμε τα κύπελλά μας στην υγεία του Ρωμαίου Ομήρου.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ [*σχεδόν κοκκινίζοντας από αμηχανία*]: Μεγάλος λόγος αυτός. Πολλοί, Έλληνες και δικοί μας, φιλοδόξησαν να ακολουθήσουν τα ομηρικά χνάρια. Η λέσχη των ομηρολατρών αριθμεί εκατοντάδες, για να μην πω χιλιάδες, μέλη· αλλά λίγοι είναι αυτοί που κατανοούν τη δυσκολία του εγχειρήματος. Είναι πιο εύκολο να κλέψεις το ρόπαλο από τον Ηρακλή παρά να δανειστείς έναν στίχο από τον Όμηρο, πιστέψτε με.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Συμφωνώ απόλυτα, αν και προσωπικά δεν σκέφτομαι να τα βάλω ούτε με τον Ηρακλή ούτε με τον Όμηρο. Άλλωστε, το πού μπορεί να καταλήξει η μίμηση του Ομήρου όταν γίνεται από ποιητές που δεν έχουν καλή σχέση με τις Μούσες - αυτό μας το είπε καλύτερα από όλους πριν από 300 χρόνια ο Καλλίμαχος στην Αλεξάνδρεια. Ο Καλλίμαχος είχε αντιληφθεί αυτό που οι περισσότεροι ομηρολάτρες δεν υποπτεύονταν: ότι η εποχή στην οποία ζούσε ήταν κάθε άλλο παρά «ηρωική» και συνεπώς δεν σήκωνε έπη ομηρικού τύπου.

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Ακούσαμε πολλά, αλλά δεν ακούσαμε ακόμη τον τίτλο του έπους.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Αυτό, όπως ξέρετε, έρχεται σχεδόν τελευταίο. Υποθέτω ότι θα αρκεστώ στο «Αινειάδα».

ΡΟΥΦΟΣ: Αινειάδα, το έπος της Ρώμης! Μαικήνα, νομίζω ότι θα έχεις καταπληκτικά νέα για τον Αύγουστο.

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Λέω τώρα να υποβάλουμε και την τελευταία μας παράκληση στον εθνικό μας ποιητή: να μας απαγγείλει όποιο κομμάτι τυχαίνει να θυμάται καλύτερα από την Αινειάδα. Νομίζω ότι αξίζουμε αυτή την προνομιακή μεταχείριση.

ΒΙΡΓΙΛΙΟΣ: Το περίμενα ότι θα κατέληγες εκεί, Μαικήνα. [Σιωπά και αυτοσυγκεντρώνεται.] Η ώρα είναι προχωρημένη, το φαερνικό σου άρχισε να ανεβαίνει στο κεφάλι, αλλά νομίζω ότι μπορώ να θυμηθώ το προοίμιο του έπους:

Για τ' άρματα και για τον άντρα το τραγούδι μου, που πρώτος απ' της Τροίας
κινώντας την ακτή, της μοίρας πρόσφυγας, στην Ιταλία έφτασε και στο λαβινικό
το ακρογιάλι· στη γη και το βαθύ το πέλαγο πολύ ταραχτήκε
γιατί σκληροί το θέλανε θεοί κι η αγριεμένη Ήρα, που κρατούσε τον θυμό της.

Βάσανα πέρασε στον πόλεμο πολλά, ώσπου να χτίσει πόλη
και της πατρίδας τους θεούς να φέρει μες στο Λάτιο, όθε
το έθνος το λατινικό, της Άλβας οι πατέρες και της Ρώμης τα ψηλά τα κάστρα.

Μούσα, ανιστόρησε γιατί, ποιος δαίμονας πειράχτηκε, για ποιο γινάτι
η πιο τρανή μες στις θεές τον έριξε
στη δίνη τέτοιας συμφοράς, ν' αντέξει τόσα πάθη,
τον άντρα που είχε ξέχωρη αρετή. Τέτοια οργή σε ουράνιο πνεύμα;

[Οι συνδαιτυμόνες σιγούν για λίγο και ύστερα ξεσπούν σε χειροκροτήματα.]

ΜΑΙΚΗΝΑΣ: Ξέρω ότι ο Βιργίλιος θα προτιμούσε να μην το πω, αλλά εγώ θα το πω: έχω την πεποίθηση ότι ζήσαμε μια ιστορική βραδιά· είναι μονάχα κρίμα που δεν ήταν εδώ και εκείνος. Όσο για τα επαινετικά σας σχόλια για το φαερνικό μου νέκταρ (εννοώ εκείνα που ξεχάσατε να κάνετε), σας ευχαριστώ εκ βάθους καρδιάς. Την επόμενη φορά θα σας ανταμείψω με το καλύτερο ξίδι που διαθέτουν τα κελάρια μου. Κύριοι, σας εύχομαι μια ήσυχη νύχτα.

[Σηκώνονται όλοι από τα ανάκλιτρα και προχωρούν προς την έξοδο, όπου τους περιμένουν οι δούλοι με τους πυρσούς για να τους συνοδεύσουν στα σπίτια τους.]

* * *

Ενώ ο Βιργίλιος έγραφε, έσβηνε και ξαναέγραφε την Αινειάδα, οι φήμες στους λογοτεχνικούς κύκλους φούντωναν, και ένας από τους ενδιαφερομένους ανέκραξε: «Πίσω

έλληνες ποιητές, πίσω ρωμαίοι! Κάτι σπουδαιότερο από την *Ιλιάδα* είναι στα σκαριά!» Αυτό που μετά από δέκα χρόνια δουλειάς μάς έδωσε ο ποιητής δεν ήταν σπουδαιότερο από τα έπη του Ομήρου· ήταν απλώς διαφορετικό. Τα σημαντικότερα μας τα είπε ο ίδιος ο Βιργίλιος. Αυτό που δεν μπορούσε να προβλέψει ούτε ο ίδιος ούτε οι συνδαιτυμόνες του εκείνο το γενναριάτικο βράδυ ήταν ότι η *Αινειάδα* θα γινόταν ένα από τα πιο χαρακτηριστικά κείμενα του δυτικού πολιτισμού. Το ποίημα μιλάει έμμεσα, αλλά και με περηφάνια, για το πώς ένα μεγάλο έθνος δημιούργησε τις προϋποθέσεις της εξουσίας του στον κόσμο. Λέει αυτό που ήθελε να ακούσει ο Αύγουστος, ταυτόχρονα όμως μιλάει και για το κόστος αυτής της εξουσίας, για τα ανθρώπινα αισθήματα και τις ανθρώπινες ζωές που θυσιάζονται για χάρη της· μιλάει για την ατομική και συλλογική μοίρα των ανθρώπων που παρασύρονται στη δίνη της Ιστορίας· δείχνει βαθιά εμπιστοσύνη στη δικαιοσύνη των θεών, αλλά δεν ξεχνάει ότι οι ίδιοι θεοί μπορούν να γίνουν σκληροί, χωρίς ο άνθρωπος νους να καταλαβαίνει το γιατί. «Τέτοια οργή σε ουράνιο πνεύμα;» Η βαθιά, μελαγχολική φωνή του Βιργιλίου αντηχούσε ακόμη στ' αφτιά των συνδαιτυμόνων καθώς επέστρεφαν στα σπίτια τους εκείνη τη νύχτα.

4.5. Δυο Ιταλοί στην Αθήνα

Τον 1ο αιώνα π.Χ., στη Ρώμη, δύσκολα έβρισκες άνθρωπο των γραμμάτων και των τεχνών που να μην είχε κάνει μεταπτυχιακές σπουδές στην Ελλάδα, κυρίως στην Αθήνα. Στα χρόνια των ρωμαϊκών εμφυλίων πολέμων, το «κλεινόν άστυ», που είχε χάσει από πολύ καιρό την παλιά πολιτική και στρατιωτική αίγλη του, δεν ήταν παρά μια ήσυχη πανεπιστημιούπολη που όφειλε το κύρος της στις μεγάλες φιλοσοφικές σχολές, στους διανοούμενους και στους συνεχιστές της μεγάλης καλλιτεχνικής της παράδοσης. Σ' αυτό το «Παρίσι» της αρχαιότητας έρχονταν για παρακολούθηση μαθημάτων, σεμιναρίων και πνευματικών εκδηλώσεων όσοι Ρωμαίοι διέθεταν την οικονομική άνεση. «Έχει κάνει σπουδές στην Αθήνα!» έλεγαν με θαυμασμό οι Ρωμαίοι· και για όσους είχαν το σχετικό «πιστοποιητικό» οι πόρτες για δημόσια σταδιοδρομία και αξιώματα ήταν διάπλατα ανοιχτές.

Πρέπει να ήταν κάπου είκοσι χρόνων ο Οράτιος όταν βρέθηκε στην Αθήνα. Και εκεί, στον «Σύλλογο Ρωμαίων Φοιτητών», συνάντησε πολλούς άλλους συμπατριώτες του, ανάμεσά τους και τον γιο ενός διάσημου πολιτικού, ρήτορα και φιλόσοφου, τον Μάρκο Κικέρωνα. Η συζήτηση ανάμεσα στους δυο γίνεται στο δωμάτιο του Οράτιου. Τέλος Αυγούστου του 44 π.Χ.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Σε ψάχνω τρεις μέρες τώρα, φίλε· πέρασα πολλές φορές από το σπίτι σου, αλλά εσύ πουθενά. Τι γίνεσαι;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Βασικά έρχομαι σπίτι αργά, μόνο για ύπνο. Έχω πολλές παρακολουθήσεις, Μάρκο, και τρέχω συνέχεια από την Ακαδημία στον Περίπατο.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Βάζω στοίχημα ότι στον Περίπατο πηγαίνεις βασικά για τον Κράτιππο, έτσι;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Φοβερός ο τύπος, δε συμφωνείς; Κρατάω συνέχεια σημειώσεις από τα μαθήματά του, αν και ορισμένες φορές ο λόγος που χρησιμοποιεί είναι ιδιαίτερα περίπλοκος και με δυσκολεύει.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Αυτός είναι ο λόγος που σταμάτησα να τον παρακολουθώ εγώ - τουλάχιστον προς το παρόν και μέχρι να βελτιωθούν κι άλλο τα ελληνικά μου. Εσύ με τη γλώσσα πώς τα πας;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Από ό,τι μου λένε οι έλληνες γνωστοί μου, έχω κάνει φοβερή πρόοδο. Με την προφορά υπάρχουν κάποια προβλήματα, αλλά είμαι σίγουρος ότι με τον καιρό θα τα ξεπεράσω κι αυτά. Φοβερά μουσική και απαλή γλώσσα· συνήθως εκεί που τα σκατώνω είναι ο τονισμός.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Άσε, μην το συζητάς. Αλλά τώρα μη μου πεις, ρε συ, ότι τρως όλη σου τη μέρα σε παρακολουθήσεις. Κάπου αλλού είσαι μπλεγμένος και κάνεις το κορόιδο...

ΟΡΑΤΙΟΣ: Μάρκο, είσαι μεγάλη μάρκα... το 'πιασες. Ναι, υπάρχει και κάτι άλλο, πολύ, πολύ σημαντικό.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Ε, απ' τον Μάρκο δεν μπορείς να κρυφτείς... Για λέγε, για λέγε...

ΟΡΑΤΙΟΣ: Είσαι έτοιμος να ακούσεις;

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Πεθαίνω από περιέργεια.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Λουπόν - μαζεύω χειρόγραφα· έχω κάνει ολόκληρη βιβλιοθήκη.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Ε, δεν είμαστε καλά! Τι είδους χειρόγραφα μαζεύεις, δηλαδή;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Θεε να σου δείξω; Έχω βρει σπάνιες, σπανιότατες, εκδόσεις από ποιήματα του Αλκαίου, της Σαπφώς και του Ανακρέοντα - πράγματα που δε βρίσκεις στη Ρώμη με καμιά κυβέρνηση. Και σήμερα μόλις παράγγειλα σε ένα γραφέα να μου ετοιμάσει τους *Ολυμπιονίκους* και τους *Πυθιονίκους* του Πίνδαρου.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Καλά, ρε φίλε, εσύ πρέπει να ξοδεύεις όλα σου τα λεφτά σε χειρόγραφα. Δεν τρως;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Όχι ακριβώς· αλλά όπως βλέπεις, η κοιλίτσα δε λέει να πέσει.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Ξέρω ότι σε ενδιέφεραν πάντα οι έλληνες λυρικοί, αλλά δε φανταζόμουν ότι είχες τέτοια τρέλα.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Τρέλα που μεγαλώνει μέρα με τη μέρα, φίλε μου Μάρκο. Έχω ήδη αρχίσει να σχεδιάζω ορισμένα λυρικά ποιήματα στα λατινικά, χρησιμοποιώντας ελληνικά λυρικά μέτρα. Δύσκολη ιστορία, αλλά μ' έχει απορροφήσει πλήρως. Αυτή τη στιγμή, όπως δε θα ξέρεις μάλλον, στα λατινικά δεν υπάρχει καθάραιμη λυρική ποιητική συλλογή - εκτός από μερικά σκόρπια που έγραψε πριν από μερικά χρόνια ο Κάτουλλος, και κάτι άλλα παλιότερα, χωρίς ιδιαίτερες αξιώσεις. Μάρκο, θα σου πω κάτι και ας με θεωρήσεις μεγαλομανή. Θέλω να γίνω ο Ρωμαίος Αλκαίος-Πίνδαρος-Ανακρέων-Σαπφώ...

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Τέσσερα σε συσκευασία ενός, δηλαδή.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Τέσσερα και βάλε. Είναι ανεξάντλητος ο πλούτος και η ομορφιά της ελληνικής λυρικής ποίησης· και όλος αυτός ο πλούτος περιμένει να διασχίσει την Αδριατική για να φθάσει στη Ρώμη. Αναλαμβάνω να το κάνω εγώ, και θα το κάνω.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Καλό κουράγιο και καλό αέρα στα πανιά σου, Οράτιε - τι άλλο να πω;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Καλά το είπες αυτό. Ευχήσου μου να γίνω ο δέκατος λυρικός στον «κανόνα» των εννιά λυρικών ποιητών.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Να στρογγυλέψει και το νούμερο, εδώ που τα λέμε.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Ελπίζω να μη με δουλεύεις.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Καθόλου, άλλωστε σου έχω απόλυτη εμπιστοσύνη και το ταλέντο σου το ξέρω καλά. [αλλάζοντας ύφος] Αλλά να πούμε και κάτι άλλο τώρα;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Εννοείς κάτι σημαντικότερο από τον Αλκαίο και τον Πίνδαρο;

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Εννοώ κάτι που μας αφορά άμεσα και επειγόντως όλους μας.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Όλους μας; Ποιους όλους μας;

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Όλους τους Ρωμαίους. Λοιπόν, άκου - γιατί μάλλον δεν έχεις πάρει μυρουδιά εσύ. Εδώ και τρεις μέρες βρίσκεται στην Αθήνα ο Βρούτος. Τι σου λέει αυτό;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Μιλάμε για το γνωστό Βρούτο, που ανέκοψε την πορεία του Ιουλίου Καίσαρα κλπ.;

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Ποιον άλλον; [πιο χαμηλόφωνα] Κλείσε την πόρτα μην τυχόν και ακουγόμαστε. Είναι εδώ για να οργανώσει όλους τους δημοκρατικούς Ρωμαίους που ζουν αυτή τη στιγμή στην Αθήνα και στην Ελλάδα γενικότερα.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Ναι, εντάξει, αλλά-

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Άσε να τελειώσω πρώτα. Καταλαβαίνεις ότι τώρα είναι η κατάλληλη στιγμή για την οργάνωση του αντιστασιακού αγώνα. Από όσο ξέρω, πάμε για ένοπλη σύγκρουση με τη μαφία Αντώνιου και Οκταβιανού. Μου λένε ότι η ανταπόκριση, όπου κι αν πήγε ως τώρα ο Βρούτος, είναι ενθουσιώδης, κυρίως από τους φοιτητές. Δεν πρέπει να μείνουμε με σταυρωμένα χέρια, Οράτιε. Δεν πρέπει να επιτρέψουμε στον Αντώνιο και τον Οκταβιανό να πετύχουν σε βάρος των δημοκρατικών θεσμών αυτό που άρχισε ο Καίσαρ.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Να σε ρωτήσω κάτι-

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ [κόβοντας τον συνομιλητή του ανυπόμονα]: Δεν τέλειωσα ακόμα. Το άλλο νέο είναι ότι τις επόμενες μέρες αναμένεται στην Αθήνα και ο Κάσσιος. Έχω πληροφορίες ότι οι Αθηναίοι ετοιμάζονται να τους υποδεχτούν με δόξες και τιμές, και περνάει ήδη μια πρόταση να στηθούν μπρούντζινοι ανδριάντες και των δύο δίπλα στα αγάλματα των τυραννοκτόνων, του Αρμόδιου και του Αριστογείτονα.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Δηλαδή η κοινή γνώμη στην Αθήνα είναι υπέρ των δημοκρατικών;

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Αυτό είναι δεδομένο· γουστάρουν τους τυραννοκτόνους, έχουν παράδοση οι άνθρωποι.

ΟΡΑΤΙΟΣ: Να σε ρωτήσω τώρα κάτι; Εμείς, χωρίς εκπαίδευση, όπλα κλπ., τι ρόλο θα παίζουμε;

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Όλα αυτά θα κανονιστούν. Σημασία έχει να δείξουμε τη διάθεση μας και να βοηθήσουμε με όλη μας τη δύναμη την οργάνωση της αντίστασης στην αρχική της φάση. Δεν πρέπει να απουσιάσει κανένας μας από αυτό το προσκλητήριο, Οράτιε. Ο Πίνδαρος και η Σαπφώ μπορούν να περιμένουν, η Δημοκρατία όχι. Τι σκέφτεσαι;

ΟΡΑΤΙΟΣ: Σκέφτομαι αν θα προλάβει ο γραφέας να μου τελειώσει τα κείμενα του Πίνδαρου - και, βεβαίως, σκέφτομαι ότι μπαίνουμε σε κρίσιμη περίοδο. Φίλε μου, παραβλέποντας το σχόλιό σου για το αν και κατά πόσο μπορεί να περιμένει ο Πίνδαρος και η Σαπφώ, θα συμφωνήσω μαζί σου ότι έχουμε όλοι την υποχρέωση να βάλουμε το χέρι μας για την υπόθεση της Δημοκρατίας.

Μ. ΚΙΚΕΡΩΝ: Έτσι, μπράβο. Λοιπόν, θα περάσω και από τους υπόλοιπους γνωστούς μέχρι το βράδυ. Ίσως μάθω περισσότερα. Πρέπει να είμαστε σε συνεχή επαφή. Κοίτα μη χαθείς πάλι, έτσι;

4.6. Τι έκανες στον πόλεμο, Οράτιε;

Πράγματι ο Κάσσιος έφτασε και βρήκε τον Βρούτο στην Αθήνα: πράγματι, οι Αθηναίοι τους τίμησαν ως τυραννοκτόνους με μια σειρά τιμητικών εκδηλώσεων. Και ο Βρούτος, που για ένα διάστημα περιφερόταν ως μεταπτυχιακός φοιτητής στα αθηναϊκά στέκια, κατόρθωσε να εμπνεύσει δημοκρατικό ενθουσιασμό στους νεαρούς ρωμαίους φοιτητές, οργανώνοντας την αντίστασή του εναντίον των διαδόχων και επίδοξων εκδικητών του Ιουλίου Καίσαρα. Και ο Οράτιος;

Ο Οράτιος, έναν περίπου χρόνο μετά τη συζήτηση που είχε με τον Μάρκο Κικέρωνα, βρέθηκε στην απέναντι πλευρά του Αιγαίου, στην περιοχή της Σμύρνης - και βρέθηκε εκεί ως χιλίαρχος, δηλαδή ανώτερος αξιωματικός του στρατού που ετοιμάζαν οι δημοκρατικοί για να αντιμετωπίσουν τους καισαρικούς. Η ζωή έχει πολλά απρόοπτα - και ο Οράτιος αξιωματικός του στρατού είναι ένα από τα πιο απρόοπτα που μπορεί να επινοήσει η ζωή.

Όπως ξέρουμε κιόλας, οι αντίπαλοι τελικά συγκρούστηκαν γύρω στα μέσα Νοεμβρίου του 42 π.Χ. στους Φιλίππους. Εκείνη τη μέρα ο Οκταβιανός ήταν κρουολογημένος (κι αυτό το ξέρουμε) κι έτσι όλη τη δουλειά την έκανε ο Αντώνιος. Στους Φιλίππους η ιστορία υπέγραψε τη ληξιαρχική πράξη θανάτου της ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Τη συνέχεια την ξέρουμε κι αυτή.

Ξέρουμε ακόμη ότι ο Οράτιος, σύμφωνα με δική του δήλωση, εγκατέλειψε το πεδίο της μάχης όταν είδε πού έγειρε η πλάστιγγα. Γύρισε ταπεινωμένος, μαζί με πολλούς άλλους, στη Ρώμη, και ήταν τυχερός που δεν πλήρωσε με τη ζωή του τον νεανικό δημοκρατικό του ενθουσιασμό. Και στη Ρώμη πέρασε δύσκολες μέρες γιατί είχαν καταστραφεί τα οικονομικά του. Τι ακριβώς έκανε; Ο ίδιος μας λέει ότι η φτώχεια τον έσπρωξε να γράψει ποίηση για βιοπορισμό. Μάλλον υπερβολή. Κανένας αρχαίος συγγραφέας δεν έζησε από τα βιβλία του, απλούστατα γιατί στην αρχαιότητα το εμπόριο του βιβλίου είναι υποτυπώδες και τα συγγραφικά δικαιώματα ανύπαρκτα. Αυτό που του έδωσε τα προς το ζην ήταν μια θέση που εξασφάλισε ως υπάλληλος του «υπουργείου οικονομικών» - όσο χρειαζόταν για να ζει και να γράφει.

Προς το παρόν δεν γράφει λυρική ποίηση· αλλά αυτά που γράφει τραβούν την προσοχή του Βιργιλίου, που ανήκει ήδη στον κύκλο του Μαικήνα, και ο Βιργίλιος τον συστήνει στον μεγάλο χορηγό και ευεργέτη του - και εκεί λύνεται οριστικά το βιοποριστικό του πρόβλημα.

Στους Φιλίππους, μας λέει πάλι ο ίδιος, εγκατέλειψε την ασπίδα του. Μπορεί να είναι αλήθεια· αλλά το ίδιο είχαν πει σε κάποια ποιήματα τους και ο Αρχίλοχος και ο Αλκαίος και, πιθανότατα, ο Ανακρέων - και ο Οράτιος τα ποιήματα τους τα ήξερε, βέβαια, απ' έξω. Λοιπόν, ήταν ρίψασπις ή όχι; Αδύνατο να αποφασίσουμε: τα πραγματικά βιώματα και τα λογοτεχνικά βιώματα (αυτά που αποκομίζουμε από την ανάγνωση της λογοτεχνίας) συνδυάζονται πολύ συχνά και μας παίζουν χίλια δυο παιχνίδια. Καλύτερα να είμαστε προσεκτικοί - όπως ήμασταν και στην ιστορία του Αντώνιου και της Κλεοπάτρας.

Εγκατέλειψε την ασπίδα του, αλλά προφανώς δεν άφησε εκεί τη θήκη με τους παπύρους των ελλήνων λυρικών ποιητών. Και φαίνεται ότι ενώ τα βέλη και τα ακόντια έλυναν τους λογαριασμούς της Ρώμης στους Φιλίππους, η ποιητική ιδέα πήγαινε κι ερχόταν μέσα στο μυαλό του χιλίαρχου. Κι όταν έγινε υπάλληλος του «υπουργείου οικονομικών», και κυρίως όταν βρήκε τη σιγουριά στον κύκλο του Μαικήνα, άρχισε να κάνει το σπουδαίο μέρος της λυρικής του ποίησης. Έτσι, καθώς το είχε υποσχεθεί, ο Αλκαίος, η Σαπφώ, ο Πίνδαρος, ο Ανακρέων και άλλα αστέρια της ελληνικής λύρας πέρασαν την Αδριατική και ξαναζωντάνεψαν μετά από 500 σχεδόν χρόνια στη Ρώμη.

Σε πολλά από αυτά τα λυρικά ποιήματα (που τα λέμε συνήθως *Ωδές*) ο Οράτιος υμνεί τον Αύγουστο, τις παραδοσιακές αρετές του ρωμαϊκού έθνους και την προσπάθεια του αρχηγού του κράτους να αποκαταστήσει την ηθική τάξη στη Ρώμη. Αλλά ο Οράτιος ξέρει να συνδυάζει το «*Ίτε παίδες Ρωμαίων!*» και το «*Παιδιά, της Ιταλίας παιδιά, που σκληρά πολεμάτε*» με σκέψεις (άλλοτε μελαγχολικές, άλλοτε ευτράπελες και άλλοτε πάλι ειρωνικές) πάνω στον έρωτα, τον θάνατο, τη λογοτεχνία, τους τρανούς και τους ταπεινούς ανθρώπους. Και τελικά κρατάει μια πολιτισμένη απόσταση από όλα και όλους.

Η ζωή έχει απρόοπτα. Ο νεαρός, ενθουσιώδης φοιτητής της Αθήνας που σήκωσε τα όπλα για χάρη της δημοκρατίας, έγινε ένας από τους πιο έμπιστους και αγαπημένους φίλους του Οκταβιανού Αυγούστου. Βολεύτηκε στο «κατεστημένο», ή κατάλαβε ότι ο Αύγουστος και η ειρήνη που έφερε ήταν προτιμότερη από τη ματωμένη και σπαραγμένη δημοκρατία που γνώρισε ως φοιτητής; Ίσως το πρώτο· μπορεί το δεύτερο· το πιθανότερο και τα δύο.

4.7. Carpe diem!

Φεβρουάριος του 13 μ.Χ. Λίγους μήνες πριν πεθάνει, ο Αύγουστος, φανερά καταπονημένος (είναι τώρα 78 χρόνων), συζητάει με τον Τίτο Λίβιο, τον μεγαλύτερο ιστορικό αυτής της περιόδου, που έχει ήδη συγγράψει 142 τόμους για την ιστορία της Ρώμης, από την ίδρυσή της μέχρι και τα χρόνια του Αυγούστου. Του μιλάει για τα χρόνια που κύλησαν, για το αβάσταχτο βάρος της διοίκησης μιας απέραντης αυτοκρατορίας, για όλα αυτά που ήθελε αλλά δεν μπόρεσε να κάνει. Θυμάται περασμένα μεγαλεία, πρόσωπα δικά του αγαπημένα που έφυγαν για πάντα. Και πάνω απ' όλα, αναπολεί τους λίγους καλούς φίλους που συντρόφεψαν τη μοναξιά της απεριόριστης εξουσίας του. Μετράει: ο Βιργίλιος βιάστηκε να φύγει πρώτος, πριν από τριάντα δύο ολόκληρα χρόνια· ο Αγρίππας τον ακολούθησε μετά από λίγα χρόνια. Ο Μαικήνας απών, πάνε είκοσι τόσα χρόνια τώρα· και αμέσως μετά τον

Μαικήνα, σαν να είχαν συνωμοτήσει οι δυο τους να τον αφήσουν μόνο, ο Οράτιος. «Και τώρα οι δυο μας, Λίβιε,» λέει κάποια στιγμή με ένα αχνό χαμόγελο ο αυτοκράτορας. Ο ιστορικός είναι πιο ρεαλιστής, και βρίσκει την ευκαιρία να πει για πολλοστή φορά ότι δεν μετανιώνει για τη ζωή που του έλαχε και ότι νιώθει προνομιούχος που έζησε και έγραψε στα ευλογημένα χρόνια της ειρήνης, μετά το Άκτιο. Ο ίδιος είναι 72 χρόνων, αλλά φαίνεται ακμαίος και διατηρεί ακόμη κάτι από τον δυναμισμό της βορεινής ιταλικής επαρχίας όπου γεννήθηκε. Οι λόγιοι της Ρώμης πιστεύουν ότι το ιστορικό του έργο είναι τόσο πολύτιμο όσο και το μεγάλο έπος του Βιργιλίου.

Ένα απαλό, γλομό φως απλωνόταν στη δυτική αίθουσα του ανακτόρου. Ο Λίβιος συνέχιζε να μιλάει, πιο δυνατά από ό,τι συνήθιζε, για να τον ακούει ο αυτοκράτορας. «Σκέφτομαι καμιά φορά ότι ήσουν πολύ τυχερός, Αύγουστε, που ευτύχησες να έχεις κοντά σου τους δυο μεγαλύτερους τεχνίτες του ποιητικού λόγου που γέννησε η Ιταλία - μεγάλοι ποιητές και σπουδαίοι άνθρωποι. Πρέπει να πω ότι σε ζηλεύω.» Ο Αύγουστος ανασηκώθηκε με δυσκολία από το κάθισμα του. «Δεν έχω παράπονο από την Τύχη, αγαπητέ μου Λίβιε!» Σιώπησε για λίγο, καθώς πάσχιζε να θυμηθεί το πιο αγαπημένο του από τα ποιήματα που είχε γράψει προς τιμή του ο Οράτιος, λίγα χρόνια μετά τη ναυμαχία του Ακτίου. Δεν τον βοηθούσε η μνήμη του, θυμόταν μέσες άκρες, και σχεδόν ψέλλιζε:

Γλεντήστε, σύντροφοι, και πιάστε το χορό!

Νικήθηκε του Νείλου η φοβέρα,

αυτή που ετοιμάζε της Ρώμης το χαμό.

Της λευτεριάς ξημέρωσε η μέρα!

Ξεδιάντροπη, φτηνή κι αμαρτωλή,

σερνάμενη σε ατέλειωτο μεθύσι,

ασκέρι μάζωνε στη λάγνα Ανατολή

κι ορέγονταν η άμυαλη τη Δύση.

Μάταια όνειρα! Ανώφελοι καημοί,

που σκόρπισαν στο κύμα και τ' αγέρι!

Δε στέρξανε της Ρώμης οι θεοί·

τη δάμασε του Καίσαρα το χέρι.

Αλλά γενναία στα στερνά της συμφοράς,

σκλάβα δεν καταδέχεται να γίνει.

Τρανή βασίλισσα βασιλικιάς οχιάς

μέσα στις φλέβες της φαρμάκι χύνει.

Τα μάτια του, πριν θολά, τώρα έχουν πάρει μια απρόσμενη λάμψη. «Σπουδαίο ποίημα,» συμφωνεί χαμηλόφωνα ο ιστορικός, «αλλά ο Οράτιος ήξερε καλύτερα από όλους μας ότι

την ώρα που η ζωή κολακεύει τη νιότη μας, ο χρόνος βιάζεται να κάνει αναμνήσεις τα καλύτερά μας χρόνια. Δεν θυμάμαι ποια ήταν η Λευκονόη ούτε αν υπήρξε ποτέ πραγματικό πρόσωπο· θυμάμαι όμως ακριβώς τους στίχους που έγραψε γι' αυτήν. Το δικό μου αγαπημένο, Αύγουστε:

Ποιο τέλος όρισε για σένα η μοίρα, ποιο για μένα,
μην το ρωτάς ποτέ, καλή μου Λευκονόη· η γνώση απαγορευμένη.
Και μη ρωτάς τι λένε τ' άστρα.

Μπορεί χειμώνες κι άλλους να 'γραψε στο μερτικό μας ο θεός,
μπορεί ετούτος που ταραίζει τώρα πέλαγα να 'ναι ο στερνός μας -
μη νοιάζεσαι· κράτα την κρίση σου σωστή,
σήκωσε το ποτήρι στην υγεία μας.

Μικρή η αυγούλα μας ζωή, κόψε στα μέτρα της ελπίδα.

Κάνει ο καιρός φτερά καθώς μιλάμε -

δρέψε το σήμερα, στο αύριο μην πολυπιστεύεις.»

«Δρέψε τη μέρα» (*«carpe diem»*), επανέλαβε αργά αργά ο Αύγουστος, «αυτό το θυμάμαι. Ήταν σοφός ο φίλος μας. Οι καλύτερες μέρες είναι πίσω μας, Λίβιε. Ο καιρός τώρα, θαρρείς, φτερουγίζει πιο δυνατά, και μετράμε μία μία τις μέρες που απόμειναν.» Σπάνια δάκρυζε ο Οκταβιανός Αύγουστος. Τουλάχιστον ο Λίβιος έβλεπε για πρώτη φορά δάκρυα στα μάτια του Αυγούστου.

5. Μια μέρα στον ιππόδρομο

5.1. Στάδιο Circus Maximus

Οι Ρωμαίοι αγαπούσαν το θέατρο αλλά είχαν πάθος για τις αρματοδρομίες· και το μεγαλύτερο από τα στάδια της Ρώμης χωρούσε κάπου 200.000 φανατικούς των αρματοδρομιών. Το στάδιο, σε σχήμα πετάλου, είχε τρία διαζώματα: το χαμηλότερο, που βρισκόταν πιο κοντά στον αγωνιστικό χώρο, είχε θέσεις από μάρμαρο και προοριζόταν για τις ανώτερες τάξεις· οι μικρομεσαίοι καταλάμβαναν το μεσαίο διάζωμα, όπου τα καθίσματα ήταν ξύλινα· στο πάνω διάζωμα, όπου συγκεντρώνονταν «πατείς με, πατώ σε» τα κατώτερα λαϊκά στρώματα, υπήρχε μόνο χώρος για ορθίους. Οι θέσεις ξεχωριστές, αλλά το πάθος κοινό για όλους.

Τις περισσότερες φορές οι αρματοδρόμοι διαγωνίζονταν με άρματα που τα έσερναν τέσσερα άλογα (τέθριππα). Κάθε αρματοδρομία περιελάμβανε 7 γύρους μέσα στον αγωνιστικό χώρο· ένας ολοκληρωμένος γύρος ήταν 568 μέτρα και έτσι η συνολική απόσταση που κάλυπταν οι αρματοδρόμοι (τουλάχιστον αυτοί που έμεναν στην κούρσα μέχρι το τέλος) ήταν 3.976 μέτρα. Έξι ή επτά λεπτά αρκούσαν για να αναδείξουν τον νικητή της κούρσας, το άρμα του οποίου θα πρέπει να έτρεχε με μέση ωριαία ταχύτητα 40 χιλιομέτρων. Με δώδεκα ή και περισσότερες αρματοδρομίες τη μέρα, μπορούμε να

φανταστούμε ότι το στάδιο, και μαζί του το ένα τέταρτο του συνολικού πληθυσμού της πρωτεύουσας, αναστέναζε ολημερίς.

Κάθε αρματοδρόμος ανήκε σε έναν από τους τέσσερις ιππικούς ομίλους, που ξεχώριζαν από τα χρώματα τους: Λευκοί, Πράσινοι, Γαλάζιοι και Κόκκινοι. Κάθε όμιλος είχε τους δικούς του οπαδούς ανάμεσα στο ρωμαϊκό πλήθος - από απλούς λάτρεις του αθλήματος μέχρι τους οργανωμένους «χούλιγκαν». Πίσω από τους τέσσερις ιππικούς ομίλους βρισκόταν ένα πυκνό δίκτυο παραγόντων με ποικίλα οικονομικά συμφέροντα, ενώ ένας εκτεταμένος μηχανισμός πρακτόρων φρόντιζε για τα στοιχήματα, που έδιναν και έπαιρναν πριν από κάθε κούρσα. Ο ρωμαϊκός ιππόδρομος λειτουργούσε έτσι και ως ένα απέραντο καζίνο με ανυπολόγιστο τζίρο. Τη διαπλοκή αθλητισμού και οικονομικών συμφερόντων συμπλήρωνε η πολιτική - αλλά αυτό θα το δούμε λίγο πιο κάτω.

5.2. Η ρωμαϊκή «Φόρμουλα 1»

Ένα στάδιο 200.000 θέσεων, ονόματι *Circus Maximus* (που σημαίνει στα λατινικά «Μέγιστος Κύκλος»), στην καρδιά της Ρώμης. Εδώ συρρέουν, σε περιόδους δημόσιων αργιών και γιορτών, μυριάδες Ρωμαίοι όλων των κοινωνικών τάξεων - προς μεγάλη τέρψη των λιανοπωλητών και μικροεμπόρων που διαφημίζουν τηνπραμάτεια τους στους γύρω χώρους και στις στοές κάτω από τις εξέδρες του σταδίου· και προς ακόμη μεγαλύτερη τέρψη των ταχυδακτυλουργών της απάτης και των πορτοφολάδων. Μέσα στο στάδιο χάνονται περιουσίες σε στοιχήματα· αλλά χάνονται και πορτοφόλια.

Πριν από το κανονικό πρόγραμμα των αρματοδρομιών οι θεατές έχουν την ευκαιρία να διασκεδάσουν με μια ποικιλία από ακροβατικές επιδείξεις και νούμερα τσίρκου (*circus* - τσίρκο): αναβάτες που ιππεύουν δύο άλογα εναλλάξ, ξαπλώνουν, γονατίζουν, ανακλαδίζονται και κυβιστούν πάνω στη ράχη τους ή πηδούν από τη ράχη του αλόγου πάνω σε κινούμενο άρμα. Ορισμένοι από το πλήθος συζητούν με πάθος τα φαβορί της κούρσας και μαθαίνουν τις τελευταίες πληροφορίες για τα καινούργια ισπανικά καθαρόαιμα των Γαλάζιων - και φυσικά στοιχηματίζουν διάφορα ποσά στη βάση τέτοιων πληροφοριών. Άλλοι προτιμούν να παρακολουθούν την πολύχρωμη παρέλαση φυσιογνωμιών, εμφανίσεων και ενδυμασιών στις εξέδρες και τους διαδρόμους. Γυναίκες και άνδρες μπορούν να κάθονται δίπλα δίπλα - και αυτό ακριβώς εκμεταλλεύεται ένας κομψευόμενος νεαρός, για τις κινήσεις του οποίου λεπτομέρειες θα δώσουμε αργότερα.

Και κάποια στιγμή οι σάλπιγγες αναγγέλλουν την προσέλευση του καίσαρα, ο οποίος μπαίνει στο στάδιο περιστοιχισμένος από τα μέλη της οικογένειάς του και πλήθος ακολούθων και κατευθύνεται στο αυτοκρατορικό θεωρείο, από όπου θα δοθεί το σύνθημα για την έναρξη της κούρσας. Όρθιος, φορώντας πορφυρή επίσημη τήβεννο, και αφού χαιρετήσει τη λαοθάλασσα, ο καίσαρ αφήνει ένα λευκό μαντίλι να πέσει από το ύψος του θεωρείου στην αρένα - το σύνθημα για την εκκίνηση της αρματοδρομίας.

Τέσσερα τέθριππα, ένα για κάθε ιππικό όμιλο, έχουν ήδη πάρει τη θέση τους με κλήρωση στην αφετηρία. Πάνω στο άρμα, ντυμένοι ο καθένας στα χρώματα του ομίλου του, οι αρματηλάτες με κράνος και μαστίγιο στο χέρι - ξεκινούν. Σύννεφα σκόνης, μυριοστόμες προτροπές, ζητωκραυγές, ένταση και πάθος. Ευνοημένος από την καλή εκκίνηση που του έδωσε η κλήρωση, ο Γαλάζιος προηγείται κατά τους τρεις πρώτους γύρους. Τον ακολουθεί

σε απόσταση αναπνοής ο Πράσινος. Στον τέταρτο γύρω ένα (όχι ασυνήθιστο) ατύχημα: ο αριστερός τροχός του Λευκού αρματοδρόμου ξύνει την πέτρινη στήλη που βρίσκεται στην καμπή της διαδρομής και το άρμα του ανατρέπεται καθώς ακούγεται το μαζικό βογκητό του πλήθους. Τα άλογα συνεχίζουν να τρέχουν σέρνοντας πίσω τους τον ηνίοχο που έχει τα λουριά τυλιγμένα στο σώμα του· εκείνος με το ειδικό μαχαίρι που έχει πάνω του γι' αυτό τον σκοπό κόβει τα λουριά, απελευθερώνεται και σπεύδει να απομακρυνθεί από τον διάδρομο κουτσαίνοντας. Θα μπορούσε να είχε σκοτωθεί, αλλά έχει απλώς τραυματιστεί στο πόδι και το χέρι· το σίγουρο είναι ότι εγκαταλείπει τον αγώνα - στον οποίο τελικά, μετά από συνεχείς και αγωνιώδεις εναλλαγές, προηγείται, τώρα στον έκτο γύρο, και πάλι ο Γαλάζιος. Τα τέσσερα ισπανικά του καθαρόαιμα φαίνονται πολύ πιο νευρώδη και στον τελευταίο γύρο κερδίζουν σαφές προβάδισμα από τον αντίπαλο. Οι οπαδοί του Γαλάζιου αρματοδρόμου ζητωκραυγάζουν στις εξέδρες· και πιο δυνατά από όλους πανηγυρίζουν όσοι πόνταραν στον τελικό νικητή.

Το όνομά του είναι Scorpus, ανήκει στους Γαλάζιους εδώ και τρία χρόνια και έχει αναδειχτεί μέχρι τώρα 422 φορές νικητής· με άλλα λόγια πρόκειται για «σταρ» της αρματοδρομίας και μέγα είδωλο των φανατικών του αθλήματος. Φυσικά είναι πάμπλουτος και διάσημος. Το όνομά του φιγουράρει σε τοίχους σπιτιών και δάπεδα πλατειών, και κυκλοφορούν αναρίθμητα πορτρέτα του. Είναι ο πρώτος στο είδος του, αλλά δεν είναι ο μόνος. Ο μεγαλύτερος ανταγωνιστής του είναι ο Σκόπας, ελληνικής καταγωγής, που ανήκει στους Πράσινους. Στη γενική κατάταξη ο Σκόπας, που είναι εξίσου διάσημος, είναι δεύτερος με 397 νίκες. Η δουλειά που κάνουν αυτοί οι άνθρωποι είναι πραγματικά για λίγους, γιατί απαιτεί σκληρές προπονήσεις, άριστη φυσική κατάσταση και τη μέγιστη αυτοσυγκέντρωση στη διάρκεια της κούρσας. Κάθε φορά που ανεβαίνουν στο άρμα αποθεώνονται από τα πλήθη, αλλά και κάθε φορά που διαγωνίζονται έχουν μοιρασμένες πιθανότητες: μπορεί να γίνουν πιο πλούσιοι αλλά μπορεί και να χάσουν τη ζωή τους. Πολλοί από τους αρματοδρόμους πεθαίνουν εκατομμυριούχοι - αλλά νέοι. Στην κεντρική είσοδο του σταδίου, πάνω σε περίοπτη μαρμάρινη πλάκα, μνημονεύεται ο Fuscus, νεκρός στα 24 χρόνια του μετά από 57 νίκες· ο Crescens που έφυγε πλούσιος, αλλά στα 22 του· ο Aurelius Mollicius, που πρόλαβε να σηκώσει το τρόπαιο 125 φορές, πριν τραυματιστεί θανάσιμα στα 20 του. Οι πιο ανθεκτικοί, ικανοί ή απλώς τυχεροί αποσύρονται από τους αγωνιστικούς χώρους όταν οι φυσικές τους αντοχές μειώνονται. Αλλά οι αρματοδρόμοι λατρεύουν τον κίνδυνο, και ο κόσμος λατρεύει τους αρματοδρόμους. Κάθε καιρός έχει τη δική του «Φόρμουλα 1», το δικό του «Grand Prix», τους ήρωες και τα θύματά του.

5.3. Ένα στάδιο για όλες τις δουλειές

Αλλά ένα στάδιο, όπως ο Circus Maximus με τις 200.000 θέσεις του, χρησιμεύει και για άλλα πράγματα, που μπορεί να μην έχουν άμεση σχέση με τον αθλητισμό. Οι Ρωμαίοι, κυρίως αυτοί που ανήκουν στα κατώτερα λαϊκά στρώματα και δεν συμμετέχουν με οποιονδήποτε τρόπο στο σύστημα της πολιτικής ή οικονομικής εξουσίας, έχουν εδώ μια μοναδική ευκαιρία να νιώσουν περήφανοι πολίτες μιας μεγάλης αυτοκρατορικής δύναμης η οποία, αφού κατέκτησε το μεγαλύτερο μέρος του γνωστού κόσμου, φρόντισε να κοσμήσει την πρωτεύουσά της με κολοσιαίες αρχιτεκτονικές κατασκευές και περίτεχνα

μνημεία. Η παρουσία των πολιτικών ηγεμόνων, και κυρίως του αυτοκράτορα με όλη τη συνοδευτική πομπή του, στο θεωρείο και οι διάφορες τελετές που γίνονται πριν από την επίσημη έναρξη των αγώνων προβάλλουν μια μεγιστοποιημένη, πανηγυρική εικόνα πολιτικής ομόνοιας και συνοχής. Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα εορτασμού και επίδειξης, οι ισχυροί του πρώτου διαζώματος με τα μαρμάρινα καθίσματα μοιάζει να βεβαιώνονται για τα προνόμιά τους· και ο απλός λαός που συνωθείται στις θέσεις ορθίων του πάνω διαζώματος μοιάζει να αντλεί, έστω για μερικές ώρες, κύρος καθώς βλέπει τον πλανητάρχη να τον χαιρετά όρθιος από το θεωρείο του. Αυτές οι 200.000 ψυχές που βρίσκονται εδώ ανανεώνουν κάθε φορά ένα συμβόλαιο ισχύος, που είναι εν μέρει πραγματικότητα και εν μέρει ψευδαίσθηση. Ηγεμόνες και υπήκοοι, εξουσιαστές και εξουσιαζόμενοι, υπήρξαν πάντα επιρρεπείς στην αυθυποβολή. Όποια και αν είναι η ατομική μοίρα του καθενός ξεχωριστά, το πλήθος των 200.000 Ρωμαίων αποκτά μέσα στο στάδιο μια συλλογική αίσθηση ισχύος· και το στάδιο γίνεται έτσι ένα από τα σύμβολα της ρωμαϊκής υπερδύναμης.

Πολλούς αιώνες αργότερα, τις μέρες του ιταλικού φασισμού, ο Μπενίτο Μουσολίνι θυμήθηκε την ιστορία του Circus Maximus και προσπάθησε να ξαναζωντανέψει τους συμβολισμούς του χώρου. Έβλεπε, προφανώς, τον εαυτό του ως θεματοφύλακα και αναβιωτή του ρωμαϊκού imperium («εξουσία, ισχύς»)· και οι Ιταλοί που τον πίστεψαν συγκεντρώνονταν στον χώρο όπου κάποτε υψωνόταν το τεράστιο αυτό οικοδόμημα για να τον επευφημήσουν. Την ιστορία συχνά τη γράφουν οι ψευδαισθήσεις· αλλά τις ψευδαισθήσεις τις συνειδητοποιούμε μόνο όταν γίνονται ιστορία.

Σε τι άλλο μπορεί να χρησιμεύει αυτός ο Circus Maximus; Ο Κικέρων δήλωσε κάποτε: «Σε τρεις περιπτώσεις ο λαός εκφράζει τη βούληση του: στις πολιτικές συγκεντρώσεις, στις εκλογές, και στα στάδια.» Αλλά ο Κικέρων έχει στο μυαλό του την περίοδο της Δημοκρατίας, όταν υπήρχαν αρκετές πολιτικές ελευθερίες. Καθώς περνούν τα χρόνια και οι αυτοκράτορες συγκεντρώνουν όλο και μεγαλύτερες εξουσίες στα χέρια τους, τα στάδια, με πρώτο τον Circus Maximus, γίνονται ο πιο σημαντικός δημόσιος χώρος πολιτικής έκφρασης του λαού. Μυριάδες λαού βρίσκουν εδώ την ευκαιρία να απευθύνουν εν χορώ αιτήματα προς τον ηγέτη τους. Δεν είναι ίσως δύσκολο να απορρίψεις τα αιτήματα μιας αντιπροσωπείας που σε επισκέπτεται· είναι όμως πολύ δύσκολο να κωφεύσεις στο βροντώδες «απαιτούμε» 200.000 ανθρώπων, όταν βρίσκεσαι ανάμεσα τους. Πολλά τέτοια αιτήματα για φορολογικές ελαφρύνσεις ή απαλλαγές ή για κάθε είδους παροχές ακούστηκαν και ικανοποιήθηκαν επιτόπου - μέσα στο στάδιο. Πολλοί αυτοκράτορες χρησιμοποιούν αυτές τις ευκαιρίες για να κάνουν «λαϊκίστικη πολιτική υποσχέσεων» και να ενισχύσουν την πολιτική τους θέση· αλλά δεν είναι όλοι τους αρκετά προσεκτικοί. Ένας από αυτούς, πριν από τους αγώνες και ενθουσιασμένος από τις επευφημίες του πλήθους, γύρισε στον υπουργό οικονομικών και του είπε: «Δώσ' τα όλα»· αλλά στη συνέχεια το μετάνιωσε και απέφευγε να πηγαίνει στο στάδιο για να έχει το κεφάλι του πιο ήσυχο. Αυτό ήταν το δεύτερο λάθος: γιατί έχασε την εκτίμηση του λαού ακριβώς επειδή δεν πήγαινε στο στάδιο. Το λάθος, όπως θα λέγαμε σήμερα, ήταν επικοινωνιακό.

Ορισμένοι, όμως, από τους ρωμαίους ηγέτες είναι χαρισματικοί από επικοινωνιακή άποψη και τα καταφέρνουν θαυμάσια από το θεωρείο (το «μπαλκόνι», ας πούμε) του σταδίου,

πιάνοντας κουβέντα με το πλήθος είτε διαμέσου κηρύκων είτε γραπτώς: δηλαδή, ακούν τα συνθήματα του κόσμου και στη συνέχεια υπαγορεύουν την απάντησή τους σε κάποιον που την αναγράφει σε μεγάλα «πλακάτ», ώστε να μπορεί να διαβαστεί από μεγάλη απόσταση - και ούτω καθεξής. Σε άλλες περιπτώσεις ο ηγέτης επικοινωνεί με χειρονομίες, σαν ηθοποιός στη σκηνή. Φυσικά, οι Ρωμαίοι έχουν αδυναμία στους ηθοποιούς που διαθέτουν εκφραστική κίνηση. Έτσι, το ρωμαϊκό στάδιο, εκτός από αθλητικό κέντρο, είναι και καζίνο και ένα είδος ανοιχτής βουλής και χώρος πολιτικών διαδηλώσεων: σπορ, χρήμα, πολιτική. Τι λείπει από την εικόνα;

5.4. Προσοχή στους «χούλιγκαν»

Μετά τον τερματισμό της τελευταίας αρματοδρομίας της ημέρας, οι μυριάδες του Circus Maximus αρχίζουν να βγαίνουν από το στάδιο. Ο μεγαλύτερος όγκος των θεατών βιάζονται να γυρίσουν στα σπίτια τους και σκορπίζουν στους γύρω δρόμους. Κάποιοι άλλοι δεν φαίνεται να βιάζονται ιδιαίτερα και καθυστερούν, κατά ομάδες, έξω από το στάδιο παρατηρώντας τις επιγραφές (τα «γκράφιτι») στους εξωτερικούς τοίχους. Χαραγμένες επιγραφές παντού, παλιότερες και καινούργιες. Μερικές άσχετες: «Ο Κόιντος αγαπάει τη Σεπτίμια» και «Ο Μίλων είναι ωραίο παιδί» - μάλλον παλιές και ξεθωριασμένες αγάπες που ήταν μια φορά κι έναν καιρό. Άλλες επιγραφές μνημονεύουν ξακουστές νίκες ξακουστών αρματοδρόμων· αλλού το όνομα του Γαλάζιου πρωταθλητή έχει σβηστεί από κάποιους που προτιμούν να διαφημίσουν τον δικό τους Πράσινο· και πιο ωραία απ' όλες η ποιητικότερη επιγραφή που ανακεφαλαιώνει όλες τις υπόλοιπες:

Τοίχε κακόμοιρε, που κουβαλάς γραμμένη πάνω σου τόση βλακεία,

πώς είσαι ακόμα όρθιος και δεν γκρεμίστηκες; Ιδού η απορία!

Κάποιος, που δεν εκτιμά το μήνυμα της επιγραφής, επιμένει να προσθέσει κάτι δικό του: «Σκόπα, σε αγαπάμε.» Ο μεγάλος πρωταθλητής των Πράσινων δεν ήταν σε καλή μέρα σήμερα, αλλά το «fan club» είναι απτόητο. Στη διάρκεια της τελευταίας αρματοδρομίας οι Πράσινοι και Γαλάζιοι θεατές αντάλλαξαν συνθήματα -όχι ιδιαίτερα ευγενικά. Και καθώς έβγαιναν από το στάδιο, οι θερμόαιμοι των δύο παρατάξεων φιλοδώρησαν αλλήλους μερικές πέτρες- μέχρι που έπεσαν πάνω τους οι στρατιώτες και τους χώρισαν.

Το μόνο καλό είναι ότι άρχισε κιόλας να νυχτώνει. Η νύχτα στην αρχαία Ρώμη είναι πολύ σκοτεινή - ακόμη και για τους χούλιγκαν. Ο Circus Maximus είναι τώρα απέραντος, άδειος και σιωπηλός· και η ρωμαϊκή νύχτα έχει κιόλας χωνέψει νικητές και ηττημένους, κερδισμένους και χαμένους, πλούσιους και φτωχούς.

5.5. Σε απευθείας σύνδεση με τον Circus Maximus - και με τον ποιητή Οβίδιο.

Για να 'μαι, δεσποινίς, ειλικρινής, από άλογα δεν έχω εγώ χαμπάρι·

εύχομαι, όμως, να νικήσει τελικώς το άλογο που έχετε ποντάρει.

Βρίσκομαι εδώ για να 'μαστέ κοντά· θέλω μαζί σας λίγο να μιλήσω,

τον έρωτα που έχω στην καρδιά θα ήθελα να σας γνωστοποιήσω.

Εγώ αρκούμαι να κοιτώ εσάς· εσείς, βεβαίως, βλέπετε τα άτια:
καθénas βλέπει ό,τι προτιμά κι ό,τι γουστάρουν καθενός τα μάτια.
Ποιου αναβάτη είστε οπαδός; Μάλλον του Πράσινου, απ' ό,τι είδα...
Νομίζω ότι είναι τυχερός που έχει οπαδό μια τέτοια δεσποινίδα.
Αχ, να 'μωνα στη θέση του εγώ! Σα σίφουνας με τ' άρμα θα κινούσα,
μ' επιμονή και με ηρωισμό τ' αλόγατα θα έριχνα στην κούρσα:
είτε με χαλινάρια χαλαρά είτε χτυπώντας το μαστίγιό μου,
με τον αριστερό μου τον τροχό θα έξυνα τη στήλη του διαδρόμου.
Και θα με βλέπατε με θαυμασμό... μόνο που εν τοιαύτη περιπτώσει
κίνδυνος θα υπήρχε σοβαρός η προσοχή μου εντελώς να χαλαρώσει.
Γιατί αποτραβιέστε, δεσποινίς; Είμαι ο διπλανός σας βάσει νόμου,
καθ' όσον είναι σύστημα μεικτόν το σύστημα αυτού του ιπποδρόμου.
Φίλε, εσύ στα δεξιά, για προσοχή! Δε σου ανήκει όλη η κερκίδα·
πρόσεχε τον αγκώνα σου γιατί νομίζω ενοχλείς τη δεσποινίδα.
Κι εσύ, από την πίσω τη σειρά, μάζεψε τις αρίδες σου κομμάτι -
δεν έχεις το θεό σου δηλαδή, της κάρφωσες τα γόνατα στην πλάτη.
Αχ, δεσποινίς, κοιτάξτε λίγο εδώ! Το φόρεμα σας ακουμπάει χάμου!
Μαζέψτε το..., ή μάλλον όχι εσείς, καλύτερα τα χέρια τα δικά μου.
Τι ζέστη ανυπόφορη κι αυτή! Απ' τον ιδρώτα έχω γίνει χάλια -
αν θέλετε αέρα, δεσποινίς, κουνάω ευχαρίστως τη βεντάλια.
Εκτός, βεβαίως, κι αν η κάψα αυτή δεν είναι κάτι που 'ρχεται απ' έξω,
μα βγαίνει απ' τη φλόγα της καρδιάς - κι αυτό δεν ξέρω αν θα το αντέξω.
Αλλά τι βλέπω... σκονιστήκατε... Παλιοαέρα, τι μας έχετε κάνει!
Κι εσύ, καταραμένη σκόνη, γρήγορα φύγε απ' της κυρίας το φουστάνι!
Όμως η ώρα έφτασε, ιδού, έτοιμα για να κάψουνε το νήμα
τα τέθριππα είν' όλα στη γραμμή! Να το μαντίλι, δόθηκε το σήμα!
Ιδού ο Πράσινός σας, δεσποινίς! Έλα, μεγάλε, πρέπει να νικήσεις!
Το θέλει η κυρία από δω - το θέλουνε και τ' αλογά σου επίσης!
Πρόσεξε, ρε μεγάλε, τη στροφή· την πήρες ανοιχτά, πιο μέσα κάνει!

Κάνε πιο μέσα, λέμε, ρέεεε! Οι άλλοι από πίσω θα μας φάνε!

Πιο μέσα, έτσι μπράβο, δυνατά! Η κοπελιά σου ζήτησε μια χάρη·

πάρε ξανά την εσωτερική, τράβα τ' αριστερό σου χαλινάρι!

5.6. ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΟΝΟΜΑΧΟΥ

5.6.1. Πλούσιος, σακάτης ή νεκρός

Στη Ρώμη όλοι με λένε Πορσήνα, αλλά το πραγματικό μου όνομα είναι Νέκαρ. Είμαι Γερμανός, και γεννήθηκα σ' ένα χωριό του Μέλανα Δρυμού, όπου μαζί με τη μάνα, τον πατέρα μου και οκτώ αδέρφια πέρασα σκληρά αλλά ήσυχα παιδικά χρόνια κάνοντας τον γεωργό και τον υλοτόμο - όπως άλλωστε όλοι οι κάτοικοι της περιοχής. Ήμουν είκοσι χρονών, όταν ο αυτοκράτορας Δομιτιανός ήρθε στα μέρη μας με τις λεγεώνες του. Ήρθε, έλεγαν τότε, για να υποτάξει τους πολεμάρχους της περιοχής που δεν έμεναν ήσυχοι και που είχαν κάνει παλιότερα ζημιές στον ρωμαϊκό στρατό. Μπορεί να είναι κι έτσι· αλλά εγώ πιστεύω ότι οι Ρωμαίοι θα έρχονταν μια μέρα έτσι κι αλλιώς, γιατί είχαν σχέδιο να κάνουν τα μέρη μας δικά τους. Πολέμησα μαζί με τα τρία μεγαλύτερα αδέρφια μου. Οι δυο σκοτώθηκαν, ο τρίτος δεν έμαθα ποτέ τι απέγινε, εγώ πιάστηκα αιχμάλωτος και μεταφέρθηκα στη Ρώμη. Εκεί ο ρωμαίος αξιωματικός, που ήταν και το αφεντικό μου, με οδήγησε σε έναν δουλέμπορο, που φαινόταν πολύ ευχαριστημένος που με έβλεπε, αφού ήμουν ψηλός, γεροδεμένος, με δυνατές πλάτες, και σίγουρα θα έπιανα πολύ καλή τιμή στην αγορά.

Δεν ήταν γραφτό μου να καταλήξω δούλος όπως οι περισσότεροι από τους συμπατριώτες μου που ήρθαν αιχμάλωτοι στην Ιταλία. Την πρώτη κιόλας μέρα που ο νέος ιδιοκτήτης μου με έβγαλε στο παζάρι για πούλημα, ένας μελαμψός και βλοσυρός τύπος με πρόσεξε, με εξέτασε με το βλέμμα του από την κορφή ως τα νύχια και άρχισε αμέσως να κάνει ερωτήσεις στον δουλέμπορο. Δεν καταλάβαινα γιατί δεν ήξερα ακόμη τη γλώσσα των Ρωμαίων. Ο πελάτης με πλησίασε, άνοιξε το στόμα μου, κοίταξε τα δόντια και ψηλάφησε με τα χέρια του το πάνω μέρος του κορμιού μου, κάνοντας συνεχώς μορφασμούς που μάλλον έδειχναν ικανοποίηση. Μετά, από ό,τι κατάλαβα, άρχισε να παζαρεύει την τιμή. Δεν καθυστέρησε πολύ. Το «εμπόρευμα» του άρεσε και πρέπει να έδωσε κάτι παραπάνω για να το αποκτήσει.

Με ανέβασαν πάνω σε μια άμαξα, πάντα αλυσοδεμένο. Το ταξίδι πρέπει να κράτησε πολλές ώρες, γιατί θυμάμαι ότι κοιμήθηκα, ξύπνησα και ξανακοιμήθηκα. Φτάσαμε κάποτε σ' ένα κτήμα κοντά στη Νάπολη (όπως έμαθα αργότερα). Είχε μια τεράστια αυλή και γύρω τρία ή τέσσερα κτίρια χτισμένα έτσι που να σχηματίζουν κάτι σαν τετράγωνο που του έλειπε η μια πλευρά. Στον χώρο της αυλής άντρες με γυμνασμένα σώματα, άλλοι γυμνοί κι άλλοι φορώντας πανοπλίες και κρατώντας διάφορα όπλα, έκαναν ασκήσεις. Με κατέβασαν και με πήγαν μέσα σ' ένα από τα κτίρια - σ' ένα δωμάτιο, μάλλον μικρό, με εφτά κρεβάτια. Σε λίγο εμφανίστηκε πάλι εκείνος ο βλοσυρός τύπος που με είχε αγοράσει. Μαζί του είχε κάποιον που μου φαινόταν γνώριμος - γνώριμος γιατί, όπως σε λίγο κατάλαβα, ήταν ίδια ράτσα μ' εμένα, Γερμανός. Μιλούσε πολύ διαφορετικά από ό,τι στα δικά μας μέρη, αλλά τον καταλάβαινα και με καταλάβαινε αρκετά καλά. Ρώτησε το όνομα μου. Του είπα το

όνομα και ότι πεινούσα πολύ. Κάτι είπε στον μελαμψό τύπο κι εκείνος χαμογέλασε αινιγματικά. Τότε ο συμπατριώτης μου υποσχέθηκε ότι στο εξής θα έτρωγα σαν βασιλιάς: θα έτρωγα σαν βασιλιάς, αλλά θα γυμναζόμουν σκληρά από το πρωί ως το βράδυ. Βρισκόμουν, μου είπε, στην πιο φημισμένη Σχολή Μονομάχων της Ιταλίας. Από εκεί θα έβγαινα με τον καιρό μονομάχος και, ποιος ξέρει, μπορεί να γινόμουν πλούσιος. «Πλούσιος;» ρώτησα, χωρίς να καταλαβαίνω. «Πλούσιος,» μου είπε, «ή σακάτης, ή νεκρός. Από σένα εξαρτάται.»

5.6.2. Ο διχτάς, ο Σαμνίτης και τ' άλλα παιδιά

Ο άνθρωπος που με είχε αγοράσει στη Ρώμη ήταν ο ιδιοκτήτης της Σχολής, παλιός μονομάχος και ο ίδιος. Η Σχολή του είχε κάπου εκατό εκπαιδευόμενους. Ήταν όλοι τους αιχμάλωτοι πολέμου, σαν εμένα, δούλοι ή βαρυποινίτες από φυλακές, και ορισμένοι μάλιστα θανατοποινίτες. Στο δωμάτιο, ή καλύτερα στο κελί, που μου έδωσαν υπήρχαν άνθρωποι όλων αυτών των κατηγοριών. Η Σχολή είχε πολύ προσωπικό: φρουρούς, εκπαιδευτές και δούλους που μαγεύεσαν. Το πρόγραμμα ήταν βαρύ, άρχιζε με το χάραμα της μέρας και τέλειωνε με το σούρουπο, αλλά πολλές φορές συνεχιζόταν και με το φως των πυρσών. Ο ιδιοκτήτης λεγόταν Πολέμων και η καταγωγή του ήταν από τη Βιθυνία της Μικράς Ασίας. Ήταν σκληρός άνθρωπος αλλά για μένα έδειξε από την αρχή κάποια ιδιαίτερη συμπάθεια - ίσως γιατί είχε επενδύσει πολλά πάνω μου.

Όταν κάποιος ρωμαίος αξιωματούχος στη Ρώμη, και σπανιότερα σε άλλες επαρχιακές πόλεις, γιόρταζε κάτι (ας πούμε μια στρατιωτική νίκη) ή ήθελε να καλοπιάσει τον λαό, πρόσφερε με δικές του δαπάνες αγώνες μονομάχων. Φυσικά πλήρωνε τους ιδιοκτήτες των σχολών για να του δώσουν το απαραίτητο ανθρώπινο δυναμικό για τους αγώνες: οι μονομάχοι του Πολέμωνα ήταν περιζήτητοι.

Ήμουν εκπαιδευόμενος για έναν ολόκληρο χρόνο. Οι μονομάχοι, ανάλογα με τη σωματική τους διάπλαση και τις ιδιαίτερες ικανότητές τους, χωρίζονται ήδη από το στάδιο της εκπαίδευσης σε διάφορες κατηγορίες: οι πιο σωματώδεις και δυσκίνητοι αγωνίζονται με πλήρη πανοπλία, ασπίδα και ξίφος: οι βαρύτερα οπλισμένοι ονομάζονται «Σαμνίτες», και αυτοί που έχουν κάπως ελαφρύτερη εξάρτυση είναι οι «Θρακιώτες»: ύστερα είναι οι λεγόμενοι «διχτάδες», δηλαδή αυτοί που είναι οπλισμένοι μόνο με μια τρίαινα και ένα δίχτυ, που το χρησιμοποιούν για να ακινητοποιήσουν τον αντίπαλο σαν θήραμα για να τον καρφώσουν στη συνέχεια με την τρίαινα. Οι πιο βαρείς και αργόστροφοι αγωνίζονται με βαριά ξίφη και φορούν περικεφαλαίες με σιδερένια προσωπίδα που όμως δεν έχει τρύπες για να βλέπουν: έτσι μονομαχούν στα τυφλά. Οι θεατές διασκεδάζουν εξαιρετικά με αυτό το είδος της τυφλής μονομαχίας: αλλά μπορώ να σας διαβεβαιώσω ότι οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές δεν το διασκεδάζουν καθόλου.

Στην αρχή ο Πολέμων με προόριζε για Σαμνίτη: ύστερα άλλαξε γνώμη και με έκανε διχτά, επειδή παρ' όλο τον όγκο μου ήμουν πολύ ευκίνητος. Οχτώ μήνες αλύπητης εκπαίδευσης στην ειδικότητα του διχτά. Ο αρχιεκπαιδευτής ήταν ενθουσιασμένος με τις επιδόσεις μου, έπινε κυριολεκτικά νερό στο όνομά μου και προέβλεπε ότι θα έκανα θραύση στις αρένες. Στο κελί μου είχα συγκάτοικο και έναν Ισπανό, που τον ήξεραν όλοι σαν «Μυταρά». Ο

Μυταράς ήταν ψηλός και ζύγιζε όσο τρεις κανονικοί άνθρωποι μαζί. Αυτός έγινε Σαμνίτης· ήταν ο καλύτερος φίλος μου.

Θυμάμαι ότι όσο ήμουν στη Σχολή μάς έδιναν φαγητό τρεις φορές τη μέρα. Μιλάμε για πολύ και καλό φαΐ. Ποτέ άλλοτε δεν είχα φάει τόσο πολύ και τόσο καλά στη ζωή μου· το ίδιο έλεγαν και οι υπόλοιποι εκπαιδευόμενοι· και όλοι μαζί διασκεδάσαμε με τον Μυταρά τον Ισπανό, που έτρωγε πάντα διπλάσιες μερίδες και όταν δεν χόρταινε, πράγμα που συνέβαινε πολύ συχνά, καθάριζε και τα αποφάγια των άλλων.

Φαΐ και εκπαίδευση, εκπαίδευση και φαΐ. Έμαθα να χειρίζομαι με μεγάλη μαεστρία το δίκτυ και να ακινητοποιώ τον αντίπαλο με το αριστερό χέρι· με το δεξί κρατούσα την τρίαινα και χτυπούσα. Ο Πολέμων έτριβε τα χέρια του. Μου είχε, όπως είπα, κάποια συμπάθεια (που δεν έδειχνε συνήθως για κανέναν και για τίποτε), αλλά ποτέ δεν νοιάστηκε να με ρωτήσει για την προηγούμενη ζωή μου. Κι ήταν αυτός που μου έδωσε το ρωμαϊκό όνομα «Πορσήνας», επειδή, έλεγε, του θύμιζα κάποιον Πορσήνα. Δεν μου έδωσε ποτέ περισσότερες εξηγήσεις· άλλωστε ήταν τύπος που ελάχιστα μιλούσε.

5.6.3. Το τελευταίο βράδυ μου απόψε το περνάω

Πάνω στον χρόνο έμαθα ότι ήμουν έτοιμος για την πρώτη επίσημη εμφάνισή μου σε μονομαχία. Μέχρι τότε ήξερα μόνο από ψευτομονομαχίες για προπόνηση, αν και μια δυο φορές από εκνευρισμό λίγο έλειψε να «καθαρίσω» κάποιον συμμαθητή μου. Ένα πρωί ο αρχιεκπαιδευτής, παρουσία του Πολέμωνα, μας συγκέντρωσε στη μεγάλη αυλή της Σχολής και μας ανακοίνωσε ότι τριάντα από μας θα ταξίδευαν στη Ρώμη για τους αγώνες μονομαχίας που έδινε ο καίσαρας. Ήμουν φυσικά ένας από τους τριάντα. Μας είπαν ακόμη ότι θα μονομαχούσαμε σε ζεύγη· ο αντίπαλός μας μπορεί να ήταν από άλλη Σχολή, αλλά δεν αποκλειόταν η κλήρωση να μας έφερνε αντιμέτωπους με πρώην συμμαθητές μας. Αυτό το τελευταίο δεν μας άρεσε και πολύ· όταν το ακούσαμε κοιταχτήκαμε σιωπηλά στα μάτια με τον Μυταρά - γιατί ξέραμε ότι διχτάδες και Σαμνίτες ήταν συνδυασμός που πολύ ενθουσίαζε τους ρωμαίους θεατές. Μας έδωσαν κι άλλες οδηγίες για το τι έπρεπε να κάνουμε πριν και κατά τη διάρκεια του αγώνα - που θα γινόταν, μας είπαν, στο αμφιθέατρο του Φλαβίου στη Ρώμη, που είχε εγκαινιαστεί πέντε χρόνια νωρίτερα και χωρούσε κάπου 50.000 θεατές.

Ήταν η τέταρτη χρονιά της εξουσίας του αυτοκράτορα Δομιτιανού· κι ήταν η δεύτερη φορά, μετά από έναν ολόκληρο χρόνο, που πήγαινα στη Ρώμη, αυτή τη φορά όχι σαν αιχμάλωτος πολέμου αλλά σαν «αριστούχος απόφοιτος» της Σχολής Μονομάχων της Νάπολης. Σεπτέμβρης μήνας κι η πόλη γιόρταζε. Νόμιζα πως οι άμαξες θα μας μετέφεραν κατευθείαν στο αμφιθέατρο για τους αγώνες. Αλλά μας περίμενε μια έκπληξη - και μια εμπειρία από αυτές που δεν θα ξεχάσω μέχρι να πεθάνω.

Όσοι είχαν σχολές μονομάχων, σαν τον Πολέμωνα, είχαν καθιερώσει τη συνήθεια να παραθέτουν επίσημο δείπνο στους μονομάχους που επρόκειτο να αγωνιστούν στην αρένα την επόμενη μέρα. Το δείπνο μας, λοιπόν, γινόταν με την ευγενή χορηγία του δικού μας Πολέμωνα και ενός άλλου σχολάρχη, που οι μονομάχοι του θα έπαιρναν μέρος στους αγώνες. Το μενού ήταν πολύ πλούσιο· αλλά τι να το κάνεις; Ο ποιητής Οράτιος, αν δεν

κάνω λάθος, λέει κάπου ότι και το βασιλικότερο γεύμα είναι άνοστο γι' αυτόν που νιώθει ότι από πάνω του κρέμεται το σπαθί του Δαμοκλή. Από πάνω μας κρέμονταν τα σπαθιά των αυριανών αντιπάλων μας, και συνειδητοποιήσαμε ακριβώς εκείνες τις ώρες ότι για πολλούς από μας εκείνο θα ήταν το τελευταίο δείπνο.

Εκείνο το βράδυ κατάλαβα για πρώτη φορά ότι το προαίσθημα του θανάτου κάνει τους ανθρώπους να φέρονται με παράξενους τρόπους. Ορισμένοι από τους θανατοποινίτες, που ήξεραν ότι έτσι κι αλλιώς οι ώρες τους ήταν μετρημένες, έτρωγαν ασταμάτητα και με φοβερή βουλιμία ό,τι περνούσε μπροστά από τα μάτια τους και ό,τι μπορούσαν να φτάσουν με τα χέρια τους - μέχρι που έγερναν μισολιπόθυμοι από το φαγητό. Άλλοι έμεναν σιωπηλοί και κοίταζαν στο κενό, ακουμπώντας μετά βίας τα φαγητά. Ο Μυταράς ήταν ένας από αυτούς: γύριζε συχνά και με κοίταζε χωρίς να μιλάει· δεν φαινόταν να φοβάται αλλά ήταν πολύ απορροφημένος στις σκέψεις του και έμενε πολύ μακριά από τις συνηθισμένες γαστριμαργικές επιδόσεις του. Άλλοι πάλι έχαναν σε κάποια στιγμή την ψυχραιμία τους, ξεσπούσαν σε λυγμούς και ζητούσαν να κάνουν τη διαθήκη τους.

Πρέπει να διευκρινίσω ότι αυτό το δείπνο ήταν ελεύθεροι να το παρακολουθούν ως απλοί θεατές διάφοροι περίεργοι, από τους φανατικούς των μονομαχιών, που κυκλοφορούσαν ανάμεσα στους συνδαιτυμόνες φανερώνοντας μια αρρωστημένη ικανοποίηση από το θέαμα. Γι' αυτούς η ιδέα του θανάτου ήταν ένα παιχνίδι που το έβλεπαν από απόσταση ασφαλείας. Προφανώς ηδονίζονταν με το παιχνίδι και διασκέδαζαν με τους ακούσιους παίκτες. Ίσως, είπα τότε στον εαυτό μου, πιο σκληρή κι από τον θάνατο να είναι η ανθρώπινη φύση.

Αλλά στο μεταξύ η ώρα είχε περάσει και έπρεπε να αποσυρθούμε για ύπνο. Θυμάμαι ότι εκείνη τη νύχτα δεν έκλεισα μάτι. Σκεφτόμουν, και έφερνα τόσο καθαρά στο μυαλό μου για πρώτη φορά μετά από πολύ καιρό, τους δικούς μου, το χωριό μου στη Γερμανία, τα περήφανα δάση του Μέλανα Δρυμού, όπου μεγάλωσα και όπου ένιωσα τη χαρά της ελευθερίας. Τα έβλεπα καθαρά αλλά και πολύ μακριά, παράξενα μακριά. Στο χάραμα οι φύλακες μας ξύπνησαν φωνάζοντας δυνατά και μας παρότρυναν να ετοιμαστούμε.

5.6.4. Μονομαχία στο Κολοσσαίο

Έτσι αντίκρισα για πρώτη φορά το κολοσσαίο αμφιθέατρο του Φλάβιου. Μας έβαλαν μέσα από μια ειδική είσοδο και μας συγκέντρωσαν σε μια αίθουσα κάτω από τις εξέδρες. Ακούγαμε τις κραυγές του κόσμου που περίμενε ανυπόμονα να αρχίσει το πρόγραμμα των μονομαχιών. Κάποια στιγμή μας είπαν ότι έγινε η κλήρωση των ζευγαριών που θα μονομαχούσαν - συνολικά είκοσι ζευγάρια. Εγώ έβγαينا πέμπτος στην αρένα και είχα να αντιμετωπίσω έναν Σαμνίτη - ευτυχώς όχι από τη δική μας ομάδα. Ο Μυταράς κληρώθηκε δεύτερος, κι αυτός με αντίπαλο από το άλλο στρατόπεδο. Η αγωνία μας είχε κορυφωθεί, όταν μας είπαν ότι πρέπει να βγούμε όλοι μαζί στην αρένα και να παρελάσουμε πριν από τον αγώνα. Είχαμε εντολή να σταματήσουμε μπροστά στο αυτοκρατορικό θεωρείο και να χαιρετήσουμε τον καίσαρα.

Προχωρήσαμε, και τα είκοσι κληρωμένα ζεύγη μαζί, σ' έναν μακρύ διάδρομο· καθώς προχωρούσαμε, το φως της μέρας μέσα στον διάδρομο ζώηρευε και οι ιαχές του κόσμου

ακούγονταν όλο και πιο βροντερές. Τέλος φτάσαμε μπροστά σε μια καγκελωτή σιδερένια πόρτα· την άνοιξαν και βγήκαμε στην αρένα. Αξέχαστη στιγμή, που μας έλυσε τα γόνατα και μας έκοψε την ανάσα. Ο ήλιος ήταν κιόλας ψηλά στον ουρανό, που μου φαινόταν θολός και πένθιμος· ξαφνικά ένιωσα ότι ολόκληρη η Ρώμη, συναγμένη μέσα στο τεράστιο εκείνο αμφιθέατρο, ήταν σκυμμένη πάνω από τα κεφάλια μας και ούρλιαζε μανιασμένη μέσα στ' αφτιά μας. Το πλήθος ήταν όρθιο στις εξέδρες, παραληρούσε. Κάναμε τον γύρο του αμφιθεάτρου και σταματήσαμε μπροστά σε μια ειδική εξέδρα, όπου μπορούσα να ξεχωρίσω τους επισήμους, και πρώτον απ' όλους τον αυτοκράτορα ντυμένο με πορφυρή τήβεννο. Σταθήκαμε, υψώσαμε, σύμφωνα με τις οδηγίες που είχαμε, το δεξί χέρι και φωνάξαμε όλοι μαζί: «Χαίρε Καίσαρα, οι μελλοθάνατοι σε χαιρετούν!» Το πλήθος αλάλαξε άλλη μια φορά. Μας οδήγησαν πάλι, μέσα από την ίδια δίοδο, κάτω από τις εξέδρες· και πριν προλάβουμε να κοιταχτούμε μεταξύ μας, δυο οπλισμένοι άντρες κάλεσαν το πρώτο ζευγάρι μονομάχων και το οδήγησαν έξω στην αρένα.

Τον θάνατο έμαθα πρώτα να τον ακούω και να τον αφουγκράζομαι, πριν μάθω να τον βλέπω με τα μάτια μου. Προφανώς η πρώτη αναμέτρηση είχε αρχίσει. Μπορούσα να το καταλάβω από τις εναλλαγές των κραυγών του πλήθους: μικρά διαστήματα βουβαμάρας, όπου άκουγες τον μεταλλικό ήχο των όπλων, ύστερα βροντερές επευφημίες ή το μυριστόμο βογκητό των θεατών, ύστερα πάλι εκείνη η ψυχρή κλαγγή όπλων. Δεν θυμάμαι να πω πόσο κράτησε, αλλά κάποια στιγμή άκουγα όλο το αμφιθέατρο να φωνάζει ρυθμικά κάτι που δεν μπορούσα να ξεχωρίσω· και μετά από λίγο οι δυο οπλισμένοι άντρες γύρισαν και οδήγησαν το δεύτερο ζευγάρι στην αρένα. Ήταν η σειρά του Ισπανού του Μυταρά - που τον είδα για πρώτη φορά εκείνη τη μέρα να προσεύχεται. Τον χτύπησα στην πλάτη καθώς σηκωνόταν. Νόμιζα πως δεν θα τον ξαναδώ. Ευτυχώς έκανα λάθος.

Έζησα βουβός μια μικρή αιωνιότητα, ακούγοντας τη μανία του πλήθους σαν μέσα σ' ένα κακό όνειρο, μέχρι που σήμανε η ώρα της πέμπτης μονομαχίας. Βγήκαμε στην αρένα και κατευθυνθήκαμε στο κέντρο. Εκείνη την ώρα δεν άκουγα σχεδόν τίποτε πέρα από ένα πνιγμένο βουητό, που δεν ήξερα αν ήταν από τον έξω κόσμο ή μέσα από το κεφάλι μου. Δεν σκεφτόμουν, μόνο παρακολουθούσα τις κινήσεις του αντιπάλου μου. Σταθήκαμε ο ένας αντίκρυ στον άλλον. Απέφυγα να τον κοιτάξω στα μάτια· έβλεπα μόνο το τεράστιο σώμα του και άρχισα να σκέφτομαι με το ένστικτό μου ότι έπρεπε να τον παγιδεύσω. Ο Σαμνίτης ήταν δυσκίνητος και δεν είχε πολύ καλή φυσική κατάσταση, γιατί μετά τις πρώτες άστοχες επιθετικές του κινήσεις άρχισε να ανασαίνει βαριά και σήκωνε με όλο και μεγαλύτερη δυσκολία το βαρύ ξίφος. Βαθμιαία συνειδητοποίησα ότι το κοινό ενθουσιαζόταν κάθε φορά που με τη σβελτάδα μου απέφευγα τα χτυπήματά του· και όταν τελικά κατάφερα, μετά από αρκετή ώρα, να του ρίξω το δίχτυ σκεπάζοντας το κεφάλι και τη δεξιά ωμοπλάτη του, ήξερα ότι η εξέδρα ήταν με το μέρος μου. Ήταν ήδη κατάκοπος, παραπάτησε και σωριάστηκε στην άμμο. Δίστασα για λίγο, αλλά όταν είδα ότι σηκωνόταν πάλι, με το ξίφος ακόμη στο χέρι, έπεσα πάνω του και έσπρωξα με δύναμη την τρίαίνα ακριβώς κάτω από τον θώρακά του, στο διάφραγμα.

Δεν θα ντραπώ να ομολογήσω ότι τη στιγμή εκείνη με πλημμύρισε μια άγρια χαρά, όπως όταν σκότωσα τον πρώτο μου κάπρο στα βουνά της πατρίδας μου. Ο Σαμνίτης φαινόταν «τελειωμένος»· το αίμα ανάβλυζε από το βαθύ τραύμα, και τα μάτια του φαινονταν να

βασιλεύουν. Καθώς το πρώτο συναίσθημα της χαράς άρχισε να υποχωρεί και το πλήθος συνέχιζε να με επευφημεί, έβλεπα το αίμα του να αναβλύζει και να βάφει την άμμο· ήταν ακίνητος, όταν δυο άτομα τον έπιασαν από τα πόδια και τα χέρια και τον έσυραν γρήγορα έξω από τον στίβο, ενώ δυο τρεις άλλοι ανακάτευαν την άμμο για να σκεπάσουν τη λίμνη του αίματος στο σημείο όπου είχε πέσει ο αντίπαλός μου. Επέστρεψα στον χώρο κάτω από τις εξέδρες, όπου με βαθιά ανακούφιση ξαναβρήκα τον Μυταρά. Είχε το δεξί χέρι δεμένο με πανιά που τα είχε ποτίσει το αίμα· αλλά είχε νικήσει τον αντίπαλό του. Σφίξαμε αμίλητοι τα χέρια μας. Το ίδιο βράδυ έμαθα από τον Πολέμωνα ότι η νίκη μου μου είχε αποφέρει ένα σεβαστό ποσό - και ότι όλο το αμφιθέατρο ρωτούσε να μάθει ποιος είναι αυτός ο ξανθός διχτάς. Η μοίρα με είχε υποδεχτεί χαμογελαστή στην επίσημη πρώτη μου· χαιρόμουν γι' αυτό, αλλά δεν ήξερα πόσο θα κρατούσε η εύνοιά της - ή οι δικές μου δυνάμεις και ικανότητες.

5.6.5. Στη μνήμη του Ισπανού του «Μυταρά»

Κράτησαν· και το χαμόγελο της μοίρας και οι δυνάμεις μου. Έγινε μεγάλο όνομα, απόκτησα θαυμαστές και θαυμάστριες, συγκέντρωσα ένα σημαντικό ποσό, μονομαχώντας για επτά χρόνια και νικώντας συνολικά πάνω από εκατό αντιπάλους. Δεν τους αποτελείωνα όλους. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι θεατές ζητούσαν χάρη για λογαριασμό του νικημένου, και ο επίσημος από το θεωρείο έστρεφε τον αντίχειρα προς τα πάνω δίνοντας τη συγκατάθεσή του. Άλλοτε, όταν ο αντίπαλος έδινε την εντύπωση δειλίας ή γενικά δεν ικανοποιούσε τους θεατές με την επίδοση του στην αρένα, το πλήθος ζητούσε επίμονα και επιτακτικά τη χαριστική βολή - και τότε ο επίσημος αντίχειρας στρεφόταν προς τα κάτω. Είδαν πολλά τα μάτια μου αυτά τα επτά χρόνια: ρωμαλέους μονομάχους που πανικοβάλλονταν όταν ερχόταν η σειρά τους και αρνιούνταν να βγουν στην αρένα, παρακαλώντας και κλαίγοντας σα μικρά παιδιά - οπότε οι σπλισμένοι υπάλληλοι του αμφιθεάτρου τους ανάγκαζαν να αγωνιστούν σπρώχνοντάς τους με πυρακτωμένα σίδερα στην αρένα. Είδα τραυματισμένους ανθρώπους να πέφτουν πάνω στην άμμο και να καμώνονται τους σκοτωμένους για να γλιτώσουν τη ζωή τους - οπότε οι πανταχού παρόντες άνθρωποι του αμφιθεάτρου χτυπούσαν τους κροτάφους τους με σφυριά για να διαπιστώσουν αν πράγματι είναι «τελειωμένοι». Είδα μονομάχους να παρακαλούν τον αντίπαλο να τους χαρίσει τη ζωή - κάτι που μερικές φορές το πετύχαιναν, αν και οι ίδιοι δεν είχαν χαρίσει στο παρελθόν τη ζωή των αντιπάλων τους.

Μετά από επτά χρόνια και 108 νίκες κέρδισα, εκτός από χρήματα, το δικαίωμα του «ξύλινου σπαθιού» - που σημαίνει ότι μπορούσα πλέον να κρεμάσω το δίκτυ και την τρίαινα μου και να αποσυρθώ από την αρένα. Με τα χρήματα που είχα κερδίσει μπορούσα άνετα να αγοράσω την ελευθερία μου και να περάσω στην τάξη των «απελεύθερων». Αγόρασα ένα σπίτι - όσο πιο μακριά γινόταν από το φλαβιανό αμφιθέατρο. Παρ' όλα αυτά, συχνά όταν γίνονταν αγώνες, το μανιασμένο βουητό των 50.000 θεατών έφτανε καθαρό και γνώριμο στ' αφτιά μου. Δεν πήγα ποτέ στους αγώνες ως θεατής - εκείνη την άγρια χαρά της πρώτης νίκης μου πάνω στον Σαμνίτη τη θυμόμουν με ένα παράξενο, ανάμεικτο συναίσθημα απόστασης, ευγνωμοσύνης και αποστροφής. Κάποτε ήμουν ένας ορεσίβιος νεαρός Γερμανός, ευχαριστημένος με τη μοίρα του και τον τόπο του· ύστερα έγινα ένας διάσημος διχτάς που σκεφτόταν με το ένστικτο της επιβίωσης, ζούσε παρέα με τον κίνδυνο

και του έφτανε που ξυπνούσε το πρωί «ζωντανός»· μετά έγινα ένας ευκατάστατος απελεύθερος που προσπαθούσε να συμβιβαστεί με το ματωμένο παρελθόν του. Τρεις εποχές, τρεις διαφορετικοί εαυτοί. Δεν επέστρεψα ποτέ στον Μέλανα Δρυμό - αλλά συνέχισα να τον ονειρεύομαι, όπως ονειρεύομαι ακόμη το σπίτι μου, τη μάνα, τον πατέρα μου και τα αδέρφια μου.

Τα τελευταία χρόνια πλήρωσα έναν δάσκαλο· έμαθα να γράφω και να διαβάζω, ανακάλυψα ότι μου άρεζε το θέατρο, πηγαίνω πού και πού στις αρματοδρομίες και συχνά διαβάζω ιστορία και ποίηση. Γνώρισα την τυφλή αδικία της μοίρας όταν αιχμάλωτος κατέληξα στην εξέδρα του δουλεμπόρου· είδα με τα μάτια μου, τα αφτιά μου, τις αισθήσεις και την ψυχή μου την ακατέργαστη, σκοτεινή πλευρά των ανθρώπων· τώρα θέλω να ανακαλύψω και να εκμεταλλευτώ αυτό που μας χωρίζει από τα θηρία - κυρίως τα ανθρώπινα. Ακούω κάποτε συζητήσεις ανάμεσα σ' αυτούς που υποστηρίζουν τον θεσμό της μονομαχίας και σ' εκείνους που ζητούν την κατάργησή του στο όνομα των θεών και του ανθρωπισμού. Ομολογώ ότι ελπίζω πιο πολύ στον δεύτερο παρά στους πρώτους, ίσως γιατί είδα τους περισσότερους από τους συμμαθητές μου να τους σέρνουν κομματιασμένους έξω από την αρένα - αυτούς που λίγες στιγμές πριν προσεύχονταν δακρυσμένοι. Ελπίζω στο μέλλον οι συζητήσεις αυτές να πιάσουν τόπο· ελπίζω αυτοί που θέλουν τις μονομαχίες να νιώσουν κάποτε -έστω και για μια ελάχιστη στιγμή- αυτό που νιώθει ο μονομάχος την ώρα που χαιρετάει σαν μελλοθάνατος το αυτοκρατορικό θεωρείο... να νιώσουν ότι ο άνθρωπος που τυλίγει στο δίχτυ του σαν θήραμα έναν άλλον άνθρωπο για να τον πετσοκόψει δεν θα μπορέσει ποτέ πια στη ζωή του να γελάσει χωρίς μελαγχολία.

Είπα να κάτσω και να καταγράψω μνήμες από αυτή τη ζωή που μου έλαχε. Δεν είμαι λογοτέχνης, και αυτά που γράφω μπορεί να μην τα δεχτεί ποτέ κανένας εκδότης. Τα γράφω όμως γιατί έτσι νιώθω πως οι αναμνήσεις μου επιτρέπουν να λογοδοτήσω στον εαυτό μου γι' αυτό που είμαι σήμερα· τα γράφω γιατί ίσως δεν μπορώ να κάνω αλλιώς· τα γράφω και στη μνήμη του Μυταρά, που κάποτε με αγκάλιασε με τα τεράστια χέρια του πριν βγει στην αρένα, μου είπε: «Θα τα ξαναπούμε μετά τους αγώνες» και δεν μπόρεσε ποτέ να τηρήσει την υπόσχεσή του.

6. Αίνιγμα: Τι θα συμβεί αν γράψουμε ΡΩΜΗ ανάποδα;

6.1. Τα καλά παιδιά και τα παλιόπαιδα

Πανεπιστήμια και πανεπιστημιακές σχολές, όπως τις εννοούμε σήμερα, δεν είχε η Ρώμη. Αν υποθέσουμε όμως ότι είχε, τότε οι σχολές που θα είχαν τη μεγαλύτερη ζήτηση θα ήταν η «Νομική», η «Σχολή Πολιτικών Επιστημών» και η «Σχολή Ευελπίδων». Οι φιλόδοξοι μπαμπάδες της Ρώμης φαντάζονταν τους γιους τους πολιτικούς και αξιωματικούς - για τις κόρες τους δεν είχαν ιδιαίτερες φιλοδοξίες, πέρα από το να τις εξασφαλίσουν έναν «καλό» γάμο, κατά προτίμηση με πολιτικούς και στρατιωτικούς. Οι δυο αυτές σταδιοδρομίες ταίριαζαν άλλωστε με τα πατροπαράδοτα ρωμαϊκά ήθη που, όπως ξέρουμε, τόνιζαν ιδιαίτερα τη ζωή της δράσης, στρατιωτικής ή πολιτικής, και ζητούσαν από τον γνήσιο Ρωμαίο σοβαρότητα χαρακτήρα, αυταπάρνηση, αφοσίωση στην οικογένεια και την

πατρίδα, συμμετοχή στα κοινά και αποχή από τις πολυτέλειες που έβλαπταν το σώμα και την ψυχή. Για τους πιο παραδοσιακούς Ρωμαίους οι πολυτέλειες αυτές συμπεριλάμβαναν και την ενασχόληση με τα «γράμματα και τις τέχνες». Παρόλο που η γνωριμία των Ρωμαίων με τον ελληνικό πολιτισμό άλλαξε σε μεγάλο βαθμό αυτές τις αντιλήψεις, οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις δεν ξέχασαν ποτέ ότι η Ρώμη έγινε μεγάλη και τρανή όχι χάρη στους ποιητές και τους καλλιτέχνες της αλλά επειδή ευτύχησε να έχει διορατικούς πολιτικούς, πεισματάρηδες στρατηγούς και αποφασισμένους στρατιώτες. Και στο σημείο αυτό τόνιζαν τη μεγάλη διαφορά τους από τους Έλληνες.

Μόνο που, καθώς η Ρώμη γινόταν όλο και πιο πλούσια εξαιτίας των στρατιωτικών της κατακτήσεων και καθώς η ελληνική πνευματική ζωή ασκούσε όλο και μεγαλύτερη επίδραση, οι πιο μορφωμένες και εύπορες τάξεις συνειδητοποιούσαν όλο και περισσότερο την αξία του «ευ ζην»· ενώ, καθώς συνήθως συμβαίνει, η νεολαία υιοθετούσε πιο ακραίες και επαναστατικές μορφές αντίδρασης στην «παράδοση». Σε μερικές περιπτώσεις, μάλιστα, αυτή η αντίδραση είχε τον χαρακτήρα επιδεικτικής απόρριψης του παλαιού ρωμαϊκού τρόπου ζωής και σκέψης.

Κάπου στα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ. τα πράγματα είχαν ωριμάσει αρκετά ώστε να συγκροτηθεί μια πνευματική-καλλιτεχνική πρωτοπορία από έναν κύκλο νέων ανθρώπων που αντιμετώπιζαν με δυσπιστία και ειρωνεία την επίσημη κοινωνική ιδεολογία. Έγραφαν ποίηση ακολουθώντας ελληνικά πρότυπα, και κυρίως τα νέα λογοτεχνικά ρεύματα που ξεκινούσαν από την πνευματική πρωτεύουσα του ελληνιστικού κόσμου, την Αλεξάνδρεια· αρνούνταν να γράψουν ποιήματα με εθνικό και ηθοπλαστικό χαρακτήρα και διαμόρφωσαν νέα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς με κυρίαρχα συνθήματα την εκλέπτυνση, την κομψή κοινωνικότητα (ας πούμε, το «σαβουάρ βιβρ») και την υψηλού επιπέδου ψυχαγωγία.

Τους νεαρούς αυτούς επαναστάτες άλλοι τους χαρακτήριζαν «μοντερνιστές» και άλλοι τους έβλεπαν απλώς ως «πράκτορες» των ελληνικών ηθών. Μοντερνιστές ή πράκτορες, οι νεαροί αυτοί έδειχναν ορισμένες φορές προκλητική αδιαφορία για την πολιτική και στρατιωτική καριέρα, έφτιαχναν σατιρικούς στίχους για ορισμένους από τους γνωστούς πολιτικούς και στρατηγούς και «έγραφαν στα παλιά τους τα παπούτσια» τις επικρίσεις των μεγαλύτερων τους. Δεν έγραφαν συνθήματα στους τοίχους, έγραφαν όμως ποιήματα - περίπου σαν κι αυτό:

Μια ζωή την έχουμε, έλα να γλεντήσουμε

κι όσα λεν οι γέροντες ας τα αψηφήσουμε!

Δώσε μου χίλια φιλιά, όμορφη μου κοπελιά,

και ο μήνας έχει εννιά, και ο μήνας έχει εννιά!

Κάτι τέτοια έγραφε, κάπου στα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ., ένας από τους πιο διάσημους μοντερνιστές, ο Κάτουλλος, και οι αυστηροί παππούδες κουνούσαν το κεφάλι με νόημα. Γιατί, ενώ οι ρωμαίοι στρατηγοί έλυναν τους αιματηρούς λογαριασμούς τους στα πεδία των μαχών και δολοφονούσαν τη ρωμαϊκή δημοκρατία, ο Κάτουλλος και η παρέα του δεν ήθελαν παρά μονάχα ποίηση, τέχνη και έρωτα.

Όσοι πίστεψαν ότι αυτό ήταν μόδα και θα περνούσε έκαναν λάθος. Η πρώτη γενιά των «επαναστατών» θεμελίωσε γερά μια παράδοση ειρηνικής αντίστασης στο ρωμαϊκό «κατεστημένο». Και όταν ο Αύγουστος, μερικά χρόνια αργότερα, αποφάσισε να ξαναβάλει τους Ρωμαίους στο «μαντρί» της παραδοσιακής ηθικής, μια δεύτερη γενιά μοντερνιστών, ακόμη πιο αποφασισμένη, συνέχισε την αντίσταση.

6.2. Ο Αύγουστος και οι «χίτις»

Το ενδιαφέρον είναι ότι ακόμη και προσωπικότητες σαν τον Βιργίλιο -που στην ωριμότητά του δέχτηκε, με τον διακριτικό τρόπο του, να στηρίξει τον Αύγουστο και τις κοινωνικές αλλαγές που εκείνος προωθούσε- γοητεύτηκαν, όσο ήταν νέοι, από την ειρηνική επανάσταση των πρώτων μοντερνιστών και έγραψαν ποίηση που ήταν αποκλειστικά αφιερωμένη στον έρωτα και την τέχνη. Ωστόσο, άλλοι προτίμησαν να μείνουν μέχρι το τέλος ποιητές του έρωτα, ακόμη και αν δεν θέλησαν ποτέ να εναντιωθούν, σε πολιτικό επίπεδο, στο αυγούστειο πρόγραμμα. Έτσι, στα περισσότερα από τα ποιήματα που έγραψαν δεν υπάρχουν αναφορές στα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα της εποχής· και σε ορισμένες περιπτώσεις αρνήθηκαν ευγενικά να αναλάβουν τον ρόλο του υμνητή του Αυγούστου, όταν ο πανταχού παρών Μαικήνας, διαβλέποντας το ταλέντο τους, τους κάλεσε να γράψουν εθνική ποίηση.

Τέτοια είναι η περίπτωση του Προπέρτιου, που είχε μια πιο χαλαρή σχέση με τον κύκλο του Μαικήνα αλλά, όταν ο τελευταίος του ζήτησε στίχους για τον Αύγουστο και τους άθλους του, τόλμησε να πει «όχι, ευχαριστώ»· και αντί για πανηγυρικό έγραψε:

Για το σιρόκο λέει ο ναυτικός, για βόδια ο ζευγολάτης,

λαβωματιές μετράει ο μαχητής, πρόβατα ο τσομπάνης.

Μα εγώ μιλάω για του έρωτα τον πόλεμο -

καθένας με την τέχνη που κατέχει.

Μία η δόξα: να πεθαίνεις από έρωτα...

Μπορούμε να φανταστούμε την έκφραση στο πρόσωπο του Αυγούστου, όταν έβλεπε δημοσιευμένα τέτοια ποιήματα. Αλλά αυτό δεν ήταν το χειρότερο που μπορούσε να διαβάσει ο Αύγουστος ούτε το πιο εντυπωσιακό από τα ποιήματα που μπορούσαν να γράφουν αυτά τα ατίθασα «παλιόπαιδα».

Μια μέρα ο αυτοκράτορας κάλεσε επειγόντως τον Μαικήνα. Κρατούσε στα χέρια του έναν πάπυρο και ήταν έξω φρενών. «Διάβασε», του είπε, «να δεις πώς υποδέχτηκε η 'αντιπολίτευση' το τελευταίο νομοθέτημά μου σχετικά με τον γάμο και την ανάγκη για περισσότερες γεννήσεις. Διάβασε και πες μου τι θα έκανες στη θέση μου.» Η «αντιπολίτευση» ήταν ο Προπέρτιος και ένα καινούργιο ποίημά του που μόλις είχε δημοσιευθεί - και που συζητιόταν πολύ. Ο Μαικήνας, που υποπτευόταν περί τίνος πρόκειται, πήρε ήρεμα τον πάπυρο στα χέρια του και διάβασε φωναχτά (γιατί συνήθως έτσι διάβαζαν στην αρχαιότητα):

Μέγας ο Καίσαρ, αληθώς! Πλην μέγας στρατηλάτης·

στον έρωτα η εξουσία του μηδέν!

Να παντρευτώ, να κάνω απόγονους μόνο και μόνο

για να 'χει η Ρώμη στρατιώτες για το μέτωπο! Ποτέ!

Κανείς απ' τη γενιά μου στρατιώτης!

Μόνη μου έγνοια εμένα, η αγάπη.

Ο Μαικήνας δεν διάβασε παρακάτω. Χαμογέλασε μόνο καθισχυαστικά και είπε στον αυτοκράτορα, που τον κοιτούσε επίμονα: «Εντάξει, μας τα είπαν κι άλλοι αυτά, Αύγουστε, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ο κόσμος θα ακούσει τον Προπέρτιο περισσότερο από ό,τι θα ακούσει εσένα.» Έκανε λάθος· ο κόσμος δεν άκουσε τον Αύγουστο, και ο Αύγουστος τελικά αναγκάστηκε να αποσύρει το νομοθέτημα. Ούτε ο αυτοκράτορας ούτε ο υπουργός του ήξεραν πώς ακριβώς να αντιδράσουν σ' αυτό το είδος αντιπολίτευσης· και πολλούς αιώνες αργότερα, τύπους σαν τον Προπέρτιο ο κόσμος τους είπε «αντιρρησίες συνειδήσεως».

Στις δεκαετίες του 1960 και 1970 ορισμένοι νέοι που διαφωνούσαν με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής και σκέψης και είχαν αντιρρήσεις για την πολιτική που ακολουθούσαν οι επίσημες κυβερνήσεις οργανώθηκαν σε κοινοβιακές ομάδες, άφησαν μακριά μαλλιά, φόρεσαν φανταχτερά, πολύχρωμα ρούχα, τραγουδούσαν τραγούδια για την ειρήνη και την αγάπη, διοργάνωναν μεγάλες συναυλίες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, κρατούσαν στα χέρια τους λουλούδια και έλεγαν ότι προτιμούν τον έρωτα από τον πόλεμο. Ήταν οι «χίπις» ή «τα παιδιά των λουλουδιών». Χίπις και παιδιά των λουλουδιών, όσο ξέρουμε, δεν υπήρξαν ποτέ στην αρχαιότητα· ούτε υπήρξαν κινήματα, όπως τα ξέρουμε σήμερα, υπέρ της ειρήνης και της οικολογίας. Οι δημοκρατίες της αρχαιότητας, τόσο η ελληνική της κλασικής εποχής όσο και η περίοδος της ρωμαϊκής δημοκρατίας, μπορούσαν να εγγυηθούν ορισμένες ελευθερίες (που όμως δεν ίσχυαν για τους δούλους), ωστόσο δεν επέτρεπαν την ανάπτυξη μαζικών κινήματων επειδή και οι ίδιες οι δημοκρατίες δεν ήταν μαζικές. Υπήρχε πάντα μια τάξη οικονομικά προνομιούχων ή παλιά αριστοκρατικά τζάκια που κρατούσαν ζηλότυπα την εξουσία για λογαριασμό τους.

Στις συνθήκες αυτές μόνο οι φιλόσοφοι και οι ποιητές, όταν δεν αποτελούσαν μέρος της πολιτικής εξουσίας, μπορούσαν να αμφισβητήσουν τις επιλογές και τις πράξεις της εξουσίας. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα, και ταυτόχρονα μια κρίσιμη διαφορά από τη σύγχρονη πραγματικότητα, ήταν ότι αυτοί που γνώριζαν γραφή και ανάγνωση αποτελούσαν μειοψηφία· και ακόμη λιγότεροι ήταν αυτοί που, εκτός από απλή γραφή και ανάγνωση, μπορούσαν να διαβάσουν ποίηση και φιλοσοφία. Έτσι, ακόμη και οι αμφισβητήσεις που προέρχονταν από φιλοσόφους και ποιητές δεν ήταν δυνατόν να «περάσουν» στον πολύ κόσμο και να διαφωτίσουν τις λαϊκές μάζες. Γι' αυτό τον λόγο, οι αντιρρήσεις του Προπέρτιου, και άλλων ποιητών της εποχής του Αυγούστου που δήλωναν ανορθόδοξες προτιμήσεις, δεν μπορούσαν με κανέναν τρόπο να υποθάψουν μια ευρύτερη, λαϊκή αντίδραση στα σχέδια του Αυγούστου.

Εδώ, όμως, θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και έναν άλλον παράγοντα, που δεν είναι άσχετος με τα προηγούμενα. Στα πρώτα χρόνια της εξουσίας του Αυγούστου, οι ποιητές είχαν ακόμη τη δυνατότητα να λένε ορισμένα πράγματα «έξω από τα δόντια» χωρίς να κινδυνεύουν άμεσα από την οργή του αυτοκράτορα. Ωστόσο, καθώς περνούσαν τα χρόνια ο αυτοκράτορας γινόταν όλο και πιο καχύποπτος απέναντι σε πρόσωπα που εξέφραζαν διαφωνίες με την πολιτική και το καθεστώς του. Όσοι το αντιλήφθηκαν αυτό εγκαίρως φρόντισαν να σιωπήσουν για να έχουν το κεφάλι τους ήσυχο. Κάποιοι άλλοι όμως φέρθηκαν επιπόλαια και πλήρωσαν βαρύ τίμημα. Ο ποιητής Οβίδιος είναι ο πιο διάσημος «μάρτυρας» αυτής της υπόθεσης.

6.3. Ο άνθρωπος που έπαιζε με τη φωτιά

Γεννήθηκε το 43 π.Χ. στην ιταλική επαρχία και ήρθε στη Ρώμη σε πολύ νεαρή ηλικία. Παρά τις επίμονες προειδοποιήσεις του πατέρα του ότι ο Όμηρος δεν έβγαλε ούτε μισό ευρώ από την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια*, ο Οβίδιος προτιμούσε να γράφει ποιήματα παρά να ακολουθήσει την πολιτική σταδιοδρομία για την οποία τον προόριζαν.

Όταν το 31 π.Χ. ο Οκταβιανός έλυσε τους λογαριασμούς του με τον Αντώνιο στο Άκτιο και έγινε το μοναδικό αφεντικό της Ρώμης, ο Οβίδιος ήταν μόλις 12 χρόνων, πράγμα που σημαίνει ότι, αντίθετα με τον Βιργίλιο ή τον Οράτιο, δεν αισθάνθηκε ποτέ τη φρίκη των εμφυλίων πολέμων - και αυτό ήταν καθοριστικό για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του. Νέος, ωραίος και άνετος κυκλοφορούσε στους κοσμικούς και πνευματικούς κύκλους της πρωτεύουσας απολαμβάνοντας τα αγαθά της ειρήνης και της ευημερίας - αλλά και τις ευκαιρίες της μεγάλης πόλης. «Συγχαίρω τον εαυτό μου που ζω στη σύγχρονη εποχή· δεν με ενδιαφέρουν τα παλιά,» έλεγε και ξανάλεγε. Γνώρισε όλους σχεδόν τους μεγάλους ποιητές της εποχής του Αυγούστου και είχε αποστηθίσει τα ποιήματα τους - κυρίως τα ερωτικά. Έτσι, άρχισε να εκδίδει ερωτικές συλλογές και ο ίδιος. Γνώρισε τεράστια επιτυχία. Οι συλλογές του η μία μετά την άλλη γίνονταν «μπεστ σέλερ» και ήταν περιζήτητος στα λογοτεχνικά σαλόνια.

Πώς να ζητήσεις από έναν «πλέι μπόι» σαν τον Οβίδιο ποίηση με εθνικό περιεχόμενο; Και τι είδους εθνική ποίηση μπορούσε να περιμένει κανείς από έναν ποιητή ο οποίος, σε κάποιο ποίημα όπου υποτίθεται ότι καταγγέλλει την πρακτική των εκτρώσεων, γράφει: «Γιατί να κάνεις έκτρωση, κυρία μου; Σκέψου λιγάκι τι θα γινόταν αν όλες οι Ρωμαίες έκαναν αυτό που κάνεις εσύ: ο μέγας Αύγουστος θα είχε μείνει έμβρυο - και μάλιστα κακοποιημένο.» Αν έχεις τέτοιους «υμνητές», τι να την κάνεις την αντιπολίτευση.

Η επιτυχία των πρώτων ερωτικών ποιημάτων (που είναι γραμμένα στο λεγόμενο «ελεγειακό δίστιχο») έκανε τον Οβίδιο διάσημο - και απρόσεκτο. Έτσι, κάπου προς το τέλος της προχριστιανικής χιλιετίας (ίσως το 2 π.Χ.), είχε την έμπνευση να γράφει όχι απλώς ελεγείες όπου μιλούσε για τον έρωτα αλλά ένα μεγάλο ποίημα όπου έδινε ερωτικές συμβουλές στους νέους και τις νέες της Ρώμης - την περίφημη *Ερωτική Τέχνη*. Είναι αλήθεια ότι ο αυτοκράτορας δεν αντέδρασε αμέσως· αλλά, όπως φάνηκε αργότερα, δεν ξέχασε κιόλας, και όταν βρήκε μια καλή αφορμή (κανείς δεν μας λέει καθαρά τι είδους αφορμή, και ο ίδιος ο Οβίδιος «μασάει τα λόγια του») πήρε τη μοιραία για τον ποιητή απόφαση. Το 8 μ.Χ. διέταξε την απαγόρευση της κυκλοφορίας του ποιήματος, έκαψε όλα

τα αντίτυπα που βρίσκονταν στις δημόσιες βιβλιοθήκες και έστειλε τον ίδιο τον Οβίδιο στην εξορία, στη δυτική ακτή της Μαύρης Θάλασσας, ανάμεσα στους βάρβαρους Γέτες, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η Κονσταντζα της Ρουμανίας.

Αυτή είναι μια από τις πιο γνωστές περιπτώσεις λογοκρισίας στον αρχαίο κόσμο. Ανάλογα περιστατικά με λογοκρισίες, απαγόρευση κυκλοφορίας και κάψιμο βιβλίων γνωρίζουμε, βέβαια, και από τα κατοπινά χρόνια. Στον Μεσαίωνα εκτός από το βιβλίο μπορούσαν να ρίξουν στην πυρά και τον ίδιο τον συγγραφέα. Ο Αύγουστος δεν έκαψε τον Οβίδιο· απλώς τον καταδίκασε να αργοπεθαίνει για εννιά ολόκληρα χρόνια.

6.4. Γράμμα από τη Μαύρη Θάλασσα

Καλή μου,

Εδώ και πέντε μέρες βρίσκομαι απομονωμένος μέσα στο σπίτι μου. Χιονίζει συνεχώς και ο μανιασμένος βοριάς έχει παγώσει τα πάντα. Από το στενό παράθυρο βλέπω αραιά και πού ανθρώπους τυλιγμένους με δέρματα να περνούν σκυφτοί και βιαστικοί και να χάνονται μέσα στην καταχνιά. Ο μόνος άνθρωπος που μιλάω είναι ο Γέτης που με εφοδιάζει κάθε πρωί με τρόφιμα και κούτσουρα για το τζάκι. Μεγαλώνει μέσα μου ο φόβος ότι αυτός θα είναι ο τελευταίος χειμώνας μου· και η απόγνωσή μου γίνεται ακόμη μεγαλύτερη όταν προσπαθώ να πιάσω τη γραφίδα αλλά νιώθω τα δάχτυλα του χεριού μου μουδιασμένα, παράλυτα από την παγωνιά.

Πέρασαν κιόλας πέντε χρόνια από την πικρή εκείνη μέρα που ο κεραυνός του αυτοκράτορα έπεσε απρόσμενος πάνω στη ζωή μου. Δεν κατάλαβα ακόμη, και ίσως να μην καταλάβω ποτέ, τι έκανα για να αξίζω αυτή την εξορία. Αναρωτιέμαι συχνά αν ήταν πράγματι τα ερωτικά μου ποιήματα που εξώθησαν τον Αύγουστο σ' αυτή την απόφαση ή αν είμαι εγώ το εξιλαστήριο θύμα για όλα αυτά που του πήγαν στραβά. Ό,τι από τα δύο κι αν είναι, νιώθω ότι έγινα θύμα μιας τυφλής και άδικης μανίας· νιώθω εγκαταλειμμένος από ανθρώπους και θεούς· νιώθω ότι αόρατες δυνάμεις παίζουν μαζί μου ένα παιχνίδι όπου το τέλος θα είναι η τρέλα ή ο θάνατος.

Και δεν ξέρω αν είναι τρέλα ή θάνατος που εγώ, ο Οβίδιος, πρώην κάτοικος Ρώμης και ο πιο πιστός θαυμαστής της λαμπρότερης πόλης που γνώρισε ως σήμερα ο κόσμος, παραδέρνω τώρα χωρίς την αγάπη σου και χωρίς τα αγαπημένα μου πρόσωπα ανάμεσα σε φυλές και ανθρώπους που γεννήθηκαν και ζουν μακριά από τον πολιτισμό· που ρημάζω και λιώνω σε αφιλόξενα και βάρβαρα λημέρια ανοιχτά στον σκυθικό βοριά και τη μανία των ληστών - εγώ που έζησα και τραγούδησα τη θέρμη και την ηδονή του ρωμαϊκού καλοκαιριού.

Ναι, θα το πω γιατί είναι αλήθεια: σχεδόν ξέχασα τη λατινική γλώσσα· και κάθε φορά που καταπιάνομαι να γράφω κάτι θαρρώ πως δεν την ήξερα ποτέ ή πως την ήξερα σε μίαν άλλη ζωή - και δεν ξέρω αν αυτή την άλλη ζωή την έζησα στην πραγματικότητα ή σε κάποιο μισολησμονημένο όνειρο. Έμαθα όμως να μιλώ τις λιγοστές και σκληρές λέξεις της ντόπιας λαλιάς, για να μην αισθάνομαι βουβός ή θηρίο. Και ίσως για τον Οβίδιο αυτό να είναι η πιο αβάσταχτη από τις αβάσταχτες συμφορές που του έλαχαν.

Παρ' όλα αυτά, μπορώ ακόμη να θυμηθώ αυτά που σου έγραφα την τελευταία φορά. Λησμόνησες να μου απαντήσεις ή κάποια συμφορά βρήκε τον αγγελιοφόρο που περιμένω εδώ και μήνες; Μίλησες με τον Κόιντο και τον Σήστιο; Τους παρακάλεσες να ζητήσουν ακρόαση από τον Αύγουστο; Είναι και οι δυο τους έμπιστοι, αλλά έχει περισσότερη σημασία που τους εμπιστεύεται εκείνος.

Κουράστηκα να αναρωτιέμαι. Ήμουν τάχα ο μόνος που έγραφα ποίηση για τον έρωτα; Γιατί, πριν από μένα, δεν τιμωρήθηκε ο Προπέρτιος; Γιατί τόσοι και τόσοι λογοτέχνες που προτίμησαν να μιλήσουν για τα ίδια πράγματα που τραγούδησα κι εγώ δεν χρειάστηκε ποτέ να απολογηθούν και να πληρώσουν; Για έρωτες δεν μίλησαν ακόμη και οι αγαπημένοι του αυτοκράτορα, ο Βιργίλιος και ο Οράτιος; Γιατί ήμουν μόνο εγώ ο διαφθορέας της ρωμαϊκής νεολαίας, αυτός που υπονόμει τα σχέδια και την πολιτική του αυτοκράτορα; Δεν βρίσκω απάντηση και κουράστηκα να αναρωτιέμαι.

Σε αγαπώ και ξέρω πως σαν γυναίκα μου μένεις πάντα πιστή στην αγάπη που μας ένωσε. Όμως τώρα πάω να ξεχάσω ακόμα και τη μορφή σου. Ξεθώριασε η όψη των φίλων μου· οι ήχοι και τα χρώματα της Ρώμης σβήνουν κάθε μέρα στο βάθος του βάρβαρου ορίζοντα που κλείνει γύρω γύρω τη μίζερη ζωή μου. Λένε πως η ελπίδα πεθαίνει τελευταία. Αν αυτό είναι αλήθεια, δεν ισχύει για μένα· γιατί εγώ ζω, όπως ζω, και μετά την τελευταία πεθαμένη ελπίδα μου.

Χαίρε

Αυτή τη φορά ο Αύγουστος δεν δάκρυσε· και ο διάδοχός του έμεινε το ίδιο αδιάφορος. Ο Οβίδιος έσβησε μόνος και ξεχασμένος καθώς από εκείνο το στενό παράθυρο, γερασμένος πριν την ώρα του, έβλεπε τον άδειο ορίζοντα. Φτάσαμε κιόλας στα 17 μ.Χ.

Και ο Αύγουστος είχε πεθάνει τρία χρόνια νωρίτερα χωρίς να καταλάβει ποτέ ότι κάποιοι ποιητές προτιμούσαν απλώς να γράφουν το ROMA (Ρώμη) ανάποδα: AMOR (Έρωτας).

7. Δώρο χριστουγεννιάτικο, ποίημα.

7.1. Οι Έλληνες έβαλαν τους μύθους...

Όταν ο κόσμος μιλάει για τους μύθους και τη μυθολογία της αρχαιότητας, έχει στο μυαλό του κυρίως τους μύθους και τη μυθολογία της Ελλάδας. Στους ελληνικούς μύθους πρωταγωνιστούν θεοί, ημίθεοι, ήρωες, φανταστικά πλάσματα και κοινοί άνθρωποι. Οι σχετικές ιστορίες άλλοτε μοιάζουν να είναι εντελώς φανταστικές και απομακρυσμένες από τις κοινές ανθρώπινες εμπειρίες, άλλοτε πάλι μπορεί να έχουν κάποια σχέση με ιστορικά γεγονότα, όπως, για παράδειγμα, ο μύθος του Τρωικού Πολέμου. Ωστόσο, αυτό που χαρακτηρίζει πάντα τους ελληνικούς μύθους (τουλάχιστον στις αφηγήσεις που μας άφησαν οι μεγάλοι ποιητές της ελληνικής αρχαιότητας, με πρώτο και σημαντικότερο τον Όμηρο) είναι η πλαστική σύλληψη και επεξεργασία των μορφών. Γι' αυτό οι ελληνικοί μύθοι έγιναν αντικείμενο επεξεργασίας όχι μόνο από τους τεχνίτες του λόγου αλλά και από τις εικαστικές τέχνες, κυρίως τη γλυπτική και τη ζωγραφική. Το σύνολο της λογοτεχνικής και εικαστικής μυθολογικής κληρονομιάς που μας άφησαν οι Έλληνες χαρακτηρίζεται από δημιουργική και ποικίλη φαντασία, από πλαστικότητα, από την υπερίσχυση του

ανθρώπινου μέτρου και της ανθρώπινης μορφής ακόμη και σε ιστορίες που εμπλέκουν τερατόμορφα όντα ή υπερφυσικές δυνάμεις. Όταν ορισμένοι υποστηρίζουν ότι, σε αντίθεση με τις μυθολογίες ορισμένων βόρειων λαών, η ελληνική μυθολογία είναι «φωτεινή», έχουν σίγουρα κατά νου όλα ή ορισμένα από αυτά τα χαρακτηριστικά που μόλις αναφέραμε.

7.2. ... και οι Ρωμαίοι τον παραμυθά

Και με τους Ρωμαίους τι γίνεται; Υπάρχουν ρωμαϊκοί μύθοι;

Το πρώτο που πρέπει να πούμε είναι ότι κάθε λαός και κάθε φυλετική ομάδα παράγει και αφηγείται μύθους - ακόμη και κοινότητες που θεωρούνται πολιτισμικά πρωτόγονες, με τα σημερινά μέτρα, ανέπτυξαν περίπλοκα μυθολογικά συστήματα. Οι Ρωμαίοι δεν αποτελούν εξαίρεση σ' αυτό τον ανθρωπολογικό κανόνα. Η μυθολογία τους, όπως και των Ελλήνων, έχει άμεση σχέση με τους θεούς τους και με τις διάφορες θρησκευτικές τελετές και τελετουργίες, αλλά οι θεοί και οι θεότητες των Ρωμαίων για πολύ καιρό δεν ήταν τίποτε περισσότερο από γενικές έννοιες και ιδέες που αντιστοιχούσαν σε φυσικά φαινόμενα και ανθρώπινες δραστηριότητες (για παράδειγμα, στη γονιμότητα της φύσης και του ανθρώπου, στη σπορά των αγρών κ.ά.), και δεν είχαν επεξεργασμένη ανθρώπινη υπόσταση, όπως οι ελληνικοί θεοί. Με άλλα λόγια, επειδή οι ρωμαϊκές θεότητες υπήρξαν εξ αρχής λιγότερο ανθρωπόμορφες και πλαστικές από τις αντίστοιχες ελληνικές, παρέμειναν καθηλωμένες στο πρακτικό επίπεδο της θρησκευτικής τελετής (όπου οι άνθρωποι συνήθως επικαλούνταν μια «γενική και αόριστη» θεϊκή παρουσία και συνδρομή) και δεν έγιναν πρωταγωνιστές σε μυθολογικές ιστορίες που διέθεταν συγκεκριμένη πλοκή. Γιατί, βέβαια, οι ιστορίες για να ξετυλιχθούν χρειάζονται ανθρωπόμορφους πρωταγωνιστές, ανθρώπινη ψυχολογία και ανθρώπινα κίνητρα. Από την άποψη αυτή οι ρωμαϊκές θεότητες (που ήταν, όπως είπαμε, περισσότερο σύμβολα φυσικών δυνάμεων και ανθρώπινων δραστηριοτήτων παρά ανθρωπόμορφα όντα) παρουσίαζαν σημαντικές ελλείψεις.

Το ένα είναι αυτό· το άλλο είναι ότι ακόμη και οι παλιοί εκείνοι ρωμαϊκοί μύθοι (πολύ λιγότεροι, βέβαια, από τους ελληνικούς) που εμφάνιζαν κάποια πλοκή δεν διακρίνονταν από τη φαντασία, την ποικιλία και την πλαστικότητα των ελληνικών. Να κάνουμε μια παρομοίωση: η ελληνική μυθολογία είναι σαν έγχρωμη κινηματογραφική υπερπαραγωγή, η ρωμαϊκή μυθολογία μοιάζει περισσότερο με ασπρόμαυρη ταινία μικρού μήκους - κάτι βέβαια που ελάχιστα απασχολούσε τους παλιούς, παραδοσιακούς Ρωμαίους, οι οποίοι νοιάζονταν κυρίως να πάει καλά η σοδειά της χρονιάς, να είναι σε καλή κατάσταση τα γεωργικά εργαλεία και να μη βρει καμιά αρρώστια τα ζωντανά. Η ρωμαϊκή «Δήμητρα» είναι ένα σεβαστό πνεύμα, χωρίς ξεκάθαρο πρόσωπο· βρίσκεται εκεί για να ακούσει τις προσευχές του γεωργού και να φροντίσει για την προκοπή του· και ο ρωμαίος γεωργός δεν έχει ούτε καιρό ούτε διάθεση για ιστορίες, όπου η θεϊκή του συνεταιίρισα και βοηθός χάνει, λέει, την κορούλα της, την Περσεφόνη, που την έκλεψε ο βασιλιάς του Κάτω Κόσμου, και η θεά μάνα της τρώει τον κόσμο για να τη βρει... Οι παλιοί Ρωμαίοι, πρακτικοί άνθρωποι καθώς ήταν, έκαναν με τους θεούς τους ένα συμβόλαιο: «δώσε μου αυτό που σου ζητώ για να σου προσφέρω τον σεβασμό μου» - δεν ήθελαν να ακούν ιστορίες για τα

οικογενειακά των θεών τους, για τους οποίους, όπως είπαμε, δεν ήξεραν σχεδόν τίποτε, ούτε καν με τι ακριβώς έμοιαζαν.

Αυτό όμως, όπως και τόσα άλλα, άλλαξε όταν οι Ρωμαίοι, μαζί με τον ελληνικό πολιτισμό, συνάντησαν και την ελληνική μυθολογία. Καθώς ξεφύλλιζαν το ελληνικό μυθολογικό «άλμπουμ» γοητεύονταν όλο και περισσότερο από εκείνους τους ωραίους, δυνατούς, παθιασμένους ελληνικούς θεούς και ήρωες που εμπλέκονταν σε ένα σωρό περιπέτειες σε κάμπους, σε βουνά και σε θάλασσες, ακόμη και στους ουρανοί. Γοητεύτηκαν από τις ελληνικές ζωγραφιές και τα γλυπτά που απαθανάτιζαν αυτές τις περιπέτειες, και διάβαζαν άπληστα τους έλληνες ποιητές που διέδιδαν με τις ιστορίες τους τα μυστικά της ζωής θεών και ημιθέων. Και έτσι βαθμιαία ταύτισαν τις δικές τους αόριστες και ασπρόμαυρες θεότητες με τους αστέρες από το ελληνικό πάνθεο. Η ρωμαϊκή θεά της γεωργίας, που λεγόταν Ceres, ταυτίστηκε με την ελληνική Δήμητρα και, μαζί με την ολοφώτεινη ανθρώπινη όψη της Δήμητρας, «υπεξείρεσε» και όλους τους μύθους όπου πρωταγωνιστούσε η ελληνίδα θεά. Ο ρωμαϊκός θεός των μαχών και της ένοπλης βίας, που λεγόταν Mars, ζήλεψε τον ελληνικό Άρη και δανείστηκε από αυτόν όλο τον στρατιωτικό του εξοπλισμό - περικεφαλαία, ασπίδα, κοντάρι κλπ. και ο ρωμαϊκός θεός που είχε να κάνει με τη φωτιά και τα έργα της φωτιάς έβγαλε άδεια σιδηρουργού, σαν τον ελληνικό Ήφαιστο, και άρχισε να φτιάχνει ασπίδες και άλλα στρατιωτικά είδη κατόπιν παραγγελίας. Η Ρώμη ξέχασε τις ασπρόμαυρες ταινίες μικρού μήκους και έβλεπε τώρα σε δεύτερη προβολή την έγχρωμη ελληνική υπερπαραγωγή. Άλλωστε, οι Ρωμαίοι ήξεραν ότι ο καλός παραμυθάς πρέπει να έχει πλούσια φαντασία και αναγνώριζαν ότι οι Έλληνες είχαν πλουσιότερη φαντασία από τους ίδιους. Το περίεργο και το παράδοξο είναι ότι ο πιο συστηματικός και διάσημος παραμυθάς της αρχαιότητας δεν ήταν τελικά Έλληνας, αλλά Ρωμαίος.

7.3. Ποιο ήταν το «μπεστ σέλερ» του 9 μ.Χ.;

Οι αδελφοί Σώσιοι είναι ιδιοκτήτες του μεγαλύτερου βιβλιοπωλείου της Ρώμης. Είναι 17 Δεκεμβρίου του έτους 9 μ.Χ., πρώτη μέρα της μεγάλης ρωμαϊκής γιορτής του χειμώνα, των Σατουρναλίων, στη διάρκεια της οποίας ο κόσμος συνηθίζει να ανταλλάσσει δώρα. Έξω από το βιβλιοπωλείο μια μεγάλη πινακίδα διαφημίζει το μεγαλύτερο εκδοτικό γεγονός της χρονιάς που φεύγει. Οι βιβλιοπώλες ελπίζουν ότι, χρονιάρες μέρες που είναι, όσοι έχουν την οικονομική δυνατότητα δεν θα παραλείψουν να μπουν στο κατάστημα για να κάνουν ένα δώρο σε κάποιο αγαπημένο πρόσωπο - ή στον εαυτό τους.

Αναγγέλλουμε τη δημοσίευση και των δεκαπέντε τόμων του σημαντικότερου ποιητικού έργου του ποιητή Οβιδίου. Δεκαπέντε παπύρινοι κύλινδροι, σε πολυτελή επεξεργασία, εκθέτουν για πρώτη φορά το συνολικό πανόραμα της ελληνικής μυθολογίας, αλλά και τους γνωστότερους ρωμαϊκούς μύθους, σε μια συνεχή αφήγηση από τη Δημιουργία του Κόσμου μέχρι και την Αποθέωση του Ιουλίου Καίσαρα. Πάνω από διακόσιες μυθολογικές ιστορίες, ορισμένες από τις οποίες παρουσιάζονται για πρώτη φορά σε ποιητική μορφή, σας ξεναγούν στα ειδυλλιακά τοπία του ελληνικού μύθου, στους έρωτες και τα πάθη θεών, ηρώων και θνητών. Τολμηρές αφηγήσεις, φανταστικές περιγραφές, απροσδόκητες τροπές και ανατροπές, όπου άνθρωποι μεταμορφώνονται σε φυτά, ζώα και πουλιά, κορίτσια αλλάζουν φύλο και γίνονται αγόρια, στοιχεία της φύσης μιλούν με ανθρώπινη λαλιά - όλα δοσμένα με την απaráμιλλη γραφή, το λεπτό πνεύμα και το ανεξάντλητο χιούμορ που

χαρακτηρίζουν τον Οβίδιο. Περάστε μέσα για να μάθετε περισσότερες λεπτομέρειες για το μεγαλύτερο εκδοτικό γεγονός της χρονιάς και για το σημαντικότερο μυθολογικό έπος όλων των εποχών.

Ο Μάριος είναι σήμερα 29 χρόνων, έχει σπουδάσει ρητορική, κάνει πολιτική καριέρα (κάτι που ενθουσιάζει τον πατέρα του) και είναι φανατικός αναγνώστης της ποίησης του Οβίδιου (κάτι που δεν ενθουσιάζει καθόλου τον πατέρα του). Είναι εξαιρετικά προβληματισμένος με την απόφαση του αυτοκράτορα, που έστειλε τον μεγάλο ποιητή σε εξορία τόσο μακριά από τη Ρώμη, και στο ζήτημα αυτό έχει βαθύτατη διαφωνία με τον συγκλητικό πατέρα του ο οποίος, χωρίς ποτέ να έχει διαβάσει τον ποιητή, δεν έχει καμιά αμφιβολία ότι «πολύ καλά του έκανε ο Αύγουστος, και μάλιστα με μεγάλη καθυστέρηση». Αλλά σήμερα ο Οβίδιος «κυκλοφορεί» πανηγυρικά στη Ρώμη, και ο Μάριος έχει αρκετά χρήματα για να αγοράσει τη δεκαπεντάτομη μυθολογική εγκυκλοπαίδεια.

7.4. Οβιδίου Μεταμορφώσεις

Εν αρχή ην το χάος - και τα στοιχεία του κόσμου ανάκατα, άμορφα μάχονταν μεταξύ τους. Κατόπιν ο θεϊκός Νους και η συνετή Φύση όρισαν στο καθένα τον τόπο του κι από το χάος δημιούργησαν την τάξη. Φυτά, ζώα και η πρώτη ανθρώπινη γενιά αναφάνηκαν τότε στον ολοκαίνουργιο κόσμο. Ήταν ωραία, τίμια και ειρηνική η πρώτη ανθρώπινη γενιά· αλλά με τον καιρό η αθωότητα χάθηκε και τα κρίματα πλήθαιναν, ώσπου ο Δίας βουλήθηκε να αφανίσει την ξεπεσμένη ανθρωπότητα και έστειλε κατακλυσμό μεγάλο. Μόνο ο Δευκαλίωνας και η Πύρρα σώθηκαν εξαιτίας της ευσεβείας τους· κι απ' αυτούς καινούργια φύτρα ανθρώπων αναστήθηκε και γέμισε την οικουμένη.

Ο Μάριος έχει απορροφηθεί. Η χειμωνιάτικη μέρα είναι μικρή, αλλά η αφήγηση είναι απέραντη και σαγηνευτική, και το διάβασμα θα συνεχιστεί με το φως του λυχναριού. Στον μεγάλο αυτό κόσμο που δημιουργούν ο Θεός και η γραφίδα του Ποιητή, πρώτος μεγάλος έρωτας ο έρωτας του θεού Απόλλωνα για την κόρη του Πηνειού ποταμού, την πανέμορφη νύμφη Δάφνη: Μια φορά κι έναν καιρό, στην καταπράσινη κοιλάδα των Τεμπών, ο θεός είδε τη νύμφη και την αγάπησε μεμιάς, όμως εκείνη τρομαγμένη κίνησε να φύγει...

«Στάσου» ικέτευε ο Απόλλωνας. Εκείνη το έβαλε στα πόδια,

άφηκε πίσω τον θεό - και του θεού ανώφελα τα λόγια.

Ξοπίσω εκείνος έτρεξε. «Δάφνη, σταμάτα, σ' αγαπώ - κι εξάλλου

δεν είμαι ο οποιοσδήποτε: είμαι ο γιος του Δία του μεγάλου.

Είμαι προφήτης, ξέρω τα μελλούμενα, ξέρω τα περασμένα·

υπόψιν είμαι και γιατρός - κι ας μην μπορώ να γιατρευτώ από σένα.»

Του κάκου· δεν τον άκουγε. Σαν άνεμος ξεχύθηκε στα όρη,

ανέμιζαν στις αύρες τα μαλλιά και φάνταζε πιο όμορφη η κόρη.

Δεν άντεξε άλλο ο θεός του πόθου στην καρδιά του το δρολάπι -

γρήγορη από φόβο αυτή, πιο γρήγορος εκείνος από αγάπη.

Την πρόφτασε· η κοπελιά εσήκωσε τα χέρια στον αγέρα:

«Η ομορφιά με κάνει ποθητή· άλλαξε τη μορφή μου, ω πατέρα!»

Δεν πρόκανε το λόγο της να πει, πάγωσε η κίνησή της,

φυτρώνει φλούδα ολόγουρα και φυλλωσιά ψηλά στην κεφαλή της·

σαν γιασεμί τα χέρια της, όμως τα χέρια είναι τώρα κλώνοι,

έγινε το κορμάκι της κορμός και σαν κορμός μέσα στη γης ριζώνει.

Εκείνος την αγκάλιασε· φιλούσε ξύλο, δε φιλούσε στόμα

κι αφουγκραζόταν μέσα στον κορμό μία καρδιά που χτύπαγε ακόμα.

«Οι μοίρες δεν το έστερξαν· δε σ' έκανε γυναίκα του ο Απόλλων·

αλλά σα δάφνινο στεφάνι στα μαλλιά θα 'σαι δική του

ΣΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ.»

Ο Μάριος δεν χόρταινε αυτό τον απaráμιλλο οβιδιακό συνδυασμό χαριτωμένης ειρωνείας, άνετου «καλαμπουριού», τρυφερότητας και πάθους που χαρακτήριζε αυτές τις ιστορίες.

Ακούστηκε χτύπημα στην πόρτα και στο δωμάτιο μπήκε η μητέρα του. «Μάριε, σε φωνάζω και δεν παίρνω απάντηση. Το τραπέζι είναι σχεδόν έτοιμο και σε περιμένουμε. Μην αργήσεις, σε παρακαλώ.» Στο γιορτινό δείπνο ήταν προσκεκλημένοι και τέσσερις πέντε πρώην συγκλητικοί, από αυτούς που εκτιμούσε πολύ ο πατέρας του και που σπανίως σχολίαζαν οτιδήποτε πέρα από την τρέχουσα πολιτική επικαιρότητα. «Εντάξει, μητέρα, δε θ' αργήσω.»

Αλλά θα αργούσε γιατί, καθώς ξετύλιγε τον όγδοο τόμο, έπεσε πάνω στην ιστορία του Φιλήμονα και της Βαυκίδας - δυο γερόντια που ζούσαν τίμια, φτωχικά και αρμονικά κάπου στη Φρυγία και που κάποτε φιλοξένησαν, χωρίς να τους αναγνωρίσουν, τον Δία και τον Ερμή, και φυσικά τους έκαναν και το τραπέζι, που ο Μάριος το έβρισκε πολύ πιο ενδιαφέρον από εκείνο που μόλις είχε αναγγείλει η μητέρα του.

Στους φρυγικούς τους λόφους κάποτε έφτασαν ο Ερμής κι ο Δίας,

τη θεϊκή θωριά τους κρύβοντας. Τους βρήκε εκεί το βράδυ.

Χίλιες χτύπησαν πόρτες και κατάλυμα γυρέψανε·

χίλιοι αρνήθηκαν και σύραν τις αμπάρες.

Ένα μονάχα σπιτικό τούς δέχτηκε, μικρό και ταπεινά φτιαγμένο.

Γερόντιοι οι νοικοκύρηδες, Φιλήμων και Βαυκίδα,

όμοιοι στα χρόνια, όμοιοι στην ψυχή,

ζούσαν αντάμα από τα νιάτα τους, και δίχως βαρυγκόμια

τα πάντα μοιραστήκαν στη ζωή,
κι αντάμα βάσταγαν την τίμια φτώχεια.
Την κεφαλή χαμήλωσαν στο χαμηλό πορτάκι
και στην καλύβα καταδεχτικοί πέρασαν οι Ολύμπιοι.
Έβαλε ο Φιλήμονας ευθύς σκαμνί, τα πόδια τους να ξεκουράσουν,
κι ένα σκουτί η Βαυκίδα έριξε από πάνω.
Τη χόβολη στο τζάκι ανακάτεψε η γριά, έριξε ξύλα
και τη γεροντική εξόδευε ανάσα της για να σηκώσει φλόγα.
Τη χύτρα έβαλε μετά στην πυροστιά και μέσα
χορτάρια και λαχανικά απ' τον μικρό μπαχτσέ φρεσκοκομμένα
επήρε να τα βράζει για το δείπνο τους.
Πολλά δεν ήταν. Κρεμότανε στις στέγης το δοκάρι
κι ένα κομμάτι κρέας χοιρινό. Άλλο δεν είχαν,
μα το κατέβασαν κι εκείνο για τους ξένους.
Τρεμάμενη απ' τα γηρατειά και ανασκουμπωμένη
τραπέζι έστησε καταμεσής η γραιιά·
ήταν το ένα το ποδάρι του κοντό, κι ένα σπασμένο κεραμίδι
στα ίσια το 'φερε. Απάνω βάζει λιγοστές ελιές,
τυρόγαλο κι αβγά στη χόβολη ψημένα,
λίγα σταφύλια και δαμάσκηνα - κι αυτό ήταν όλο.
Λιτή η τράπεζα και λιγοστό κρασί,
όμως περίσσευε καλή καρδιά κι όψη καλοσυνάτη.
Σώθηκε στην κανάτα το κρασί· κι έξαφνα οι γερόντοι
τη βλέπουν πάλι να γιομίζει μοναχή της.
Άφωνοι απόμειναν κι οι δυο· θαρρούνε πως θύμωσαν οι θεοί
που είναι το δείπνο φτωχικό και στέλνουνε σημάδι.
Ζητούν συχώρεση, παρακαλάν και σαστισμένοι
μια χήνα που είχαν στην αυλή εκίνησαν να σφάζουν,
των αθανάτων να καλμάρουν την οργή.

Άπιαστη η χήνα, έκρωζε και ξέφευγε καθώς
τρεμάμενοι τη γυροφέρναν οι γερόντοι·
τέλος στα πόδια φάνηκε των ξένων να κουρνιαρίζει
σα να ζητούσε από θεούς βοήθεια.
Τότε μίλησαν Δίας και Ερμής: «Αφήστε την! Φιλέψατε θεούς.
Οι ασεβείς γειτόνοι σας αμάρτησαν και θα πληρώσουν.
Εσείς μονάχα απείραχτοι θα μείνετε· μόνο ξοπίσω μας ελάτε
ψηλά στου λόφου την κορφή, κι αφήστε το καλύβι.»
Παίρνουνε καταπόδι τους θεούς και στο ραβδί σκυμμένοι
ανηφορίζουν την πλαγιά ψηλά τραβώντας.
Κάποτε στρέψανε τα βλέμματά τους πίσω:
ολούθε βλέπουνε νερό, η λαγκαδιά πνιγμένη
και μοναχά το ταπεινό καλύβι τους φαινόταν.
Κι όπως το ριζικό των άλλων κλαίγανε, θωρούνε
ναός περίλαμπρος να γίνεται το φτωχικό τους σπίτι:
οι πάσσαλοι κολόνες από μάρμαρο, η στέγη, καλαμιές και άχυρο,
τώρα από χρυσάφι κιτρινίζει
κι οι πόρτες θύρες τώρα σκαλιστές από τεχνίτη χέρι.
Κι εκεί απάνω μίλησε ο θεός, ο μέγας Δίας:
«Σεβάσμιε γέροντα κι εσύ γερόντισσα αντάξιά του,
ποια η επιθυμία σας; Μιλήστε και θα γίνει!»
Λίγες κουβέντες άλλαξαν παράμερα οι δυο
κι ευθύς κοινή τη βούλησή τους φανερώνουν:
«Σε τούτο το ναό φύλακες να γενούμε και ιερείς·
κι όταν τα μονοιασμένα χρόνια μας φτάσουν το πλήρωμά τους,
ομάδι να τελειώσουμε, μη δει το ξόδι μου αυτή
μήτε κι εγώ το ξόδι το δικό της.»
Είπανε, κι έτσι έγινε, και τον ναό φυλάγαν όσο ζούσαν.
Μια μέρα όπου κάθονταν κι οι δυο μπρος στου ναού τη θύρα

και μολογούσαν τη ζωή και την κοινή τους μοίρα,
φύλλωμα στον Φιλήμονα τον γέροντα ολόγυρα φουντώνει
κι όμοια στις Βαυκίδας το κορμί φύλλο πυκνό φυτρώνει.
Κι όπως η πρασινάδα θέριευε κι απλώνονταν το θάμα
το «χαίρε» πρόκαναν να πουν - και το 'πανε αντάμα.
Κι οι ντόπιοι ίσαμε σήμερα στις λαγκαδιάς το κέντρο
δείχνουν τον τόπο που ανθεί το δίδυμο το δέντρο.

Η μια ιστορία έφερνε την άλλη. Με τα μάτια του ποιητή ο Μάριος παρακολουθούσε μίαν ατέλειωτη, πολύχρωμη παρέλαση θεών, ημιθέων, ηρώων και θνητών στα μήκη και τα πλάτη της οικουμένης. Ο αστόχαστος νεαρός Φαέθων, γιος του Φοίβου-Ήλιου, που ζητάει να οδηγήσει το άρμα του πατέρα του (χωρίς φυσικά να διαθέτει το απαραίτητο δίπλωμα), κι εκείνος, το ίδιο αστόχαστα, του το δίνει - ο Φαέθων που απογειώνεται και μεσουρανάει ευτυχισμένος αλλά γρήγορα νιώθει ίλιγγο, χάνει τα χαλινάρια από τα χέρια του και, καθώς το άρμα του Ήλιου πλησιάζει τη γη, προκαλεί πυρκαγιά οικουμενικών διαστάσεων. Ύστερα διαβάζει και για την άλλη μοιραία πτήση, του Δαίδαλου και του Ίκαρου - πώς πέταξαν με τα φτερά που είχε επινοήσει ο μέγας τεχνίτης από την Κρήτη με κατεύθυνση την Αθήνα και πώς από ψηλά ο νεαρός Ίκαρος μετρούσε μια μια τις όμορφες Κυκλάδες, πώς τέλος πλησίασε τον ήλιο κι εκείνος έλιωσε τους κέρινους συνδέσμους των φτερών κι ο κόσμος ονομάτισε Ικάριο το πέλαγος που έγινε ο τάφος του παλληκαριού.

Ήταν εκεί και ο ανόητος βασιλιάς Μίδας, που πόθησε χρυσάφι να γίνεται ό,τι άγγιζε με το σώμα του και το μετάνιωσε στο τέλος πικρά· εκεί ήταν κι εκείνος ο Πυγμαλίων, που κατασκεύασε άγαλμα κοριτσιού από φίλντισι και, όταν έπεσε σε έρωτα βαθύ για το δημιούργημα των ίδιων των χεριών του, παρακάλεσε την Αφροδίτη να δώσει πνοή ζωντανής γυναίκας στο άγαλμα· εκεί και ο πανέμορφος νεαρός Νάρκισσος, που μια μέρα καθρεφτίστηκε στο νερό της λίμνης και ερωτεύθηκε το είδωλό του· ο Ορφέας, ο αρχιλυράρης και αρχιμουσικός, που όταν κατέβηκε στον Άδη για να φέρει πίσω στους ζωντανούς την Ευρυδίκη, την αγαπημένη του γυναίκα, οι θεοί τον λυπήθηκαν και του την έδωσαν, αλλά με έναν όρο: να μη γυρίσει πίσω να τη δει μέχρι να φτάσουν στον απάνω κόσμο.

Πήραν το μονοπάτι το έρημο κινώντας από τ' άραχλα του Άδη·
ορθή ανηφόρα κι άφεγγη πνιγμένη στο σκοτάδι.
Σίμωναν τώρα της ζωής το φως, λίγες οργιές ακόμα,
κι εκείνος από φόβο μη χαθεί το λατρεμένο σώμα
λησμόνησε τον λόγο των θεών. Στρέφει το βλέμμα. Φρίκη!
Ξοπίσω γλίστραγε στη μαύρη γης, άφαντη η Ευρυδίκη...
Την αγκαλιά του ορέγονταν και άπλωνε τα χέρια της με πάθος·

κι αγέρα μόνο άδραχνε ως χάνονταν στις άβυσσος το βάθος.

Πέθαινε δεύτερη φορά, μα δεν παραπονιόταν στον καλό της:

πως την αγάπησε πολύ, αυτό μονάχα το παράπονό της.

Πέθαινε δεύτερη φορά, κι ως γύριζε στα μέρη του θανάτου,

το «χαίρε» που έκραξε στερνά σβησμένο έφτανε στ' αφτιά του.

Διάβαζε ο Μάριος για ποτάμια που ποθούσαν όμορφες νύμφες και τις πλημμύριζαν από έρωτα, για κορίτσια σαν τα κρύα τα νερά που μεταμορφώνονταν σε κρήνες και πηγές, για βασιλιάδες που πέτρωναν για τον βασιλιά Κήυκα, που πνίγηκε σε ναυάγιο και ο θεός Ύπνος έστειλε όνειρο στη γυναίκα του την Αλκυόνη για να της φανερώσει την ακτή όπου το κύμα είχε ξεβράσει το άψυχο σώμα του άντρα της.

7.5. Ο θεός Ύπνος

Ο Μάριος σταμάτησε στην περιγραφή της σπηλιάς αυτού του αλλόκοτου θεού. Διάβαζε σχεδόν για τρεις ώρες και το λάδι στον λύχνο είχε λιγοστέψει. Ήταν γοητευμένος, ναι, αλλά είχε αρχίσει να νιώθει βαριά τα μάτια του. «Αυτό το κομμάτι ακόμα, και συνεχίζω αύριο με το φως της μέρας. »

Μακριά στις Δύσης τα βουνά, στων Κιμμερίων τα μέρη,

στα τρίσβαθα θεοσκοτεινης σπηλιάς, του Ύπνου το λημέρι.

Μηδέ ξημέρωμα μηδέ και δειλινό φως ήλιου δεν τα βρίσκει

τα μέρη τα ανήλιαγα - εκεί οι αιώνιοι ίσκιιοι.

Νέφη κι αντάρα σμίγουν, κι απ' της γης τη μόνη χαραμάδα

κάτι σα φως αχνό του δειλινού σκορπάει μια χλομάδα.

Τάφου απέραντη σιγή και βουβαμάρα πέρα ως πέρα:

το πετεινάρι δε λαλεί, δεν ξημερώνει η μέρα.

Μόνο στου βράχου τα ριζά, της Λησμονιάς ακούς τη βρύση

κελαρυστή - σα να ζητεί την ερημιά να νανουρίσει.

Μπρος στη σπηλιά μυριάδες βότανα: η Νύχτα τα μαζώνει,

την οικουμένη ραίνει ολάκερη, και τη ναρκώνει.

Τρίξιμο στρόφιγγας ποτέ δε σπάει τη γαλήνη:

φύλακας στη σπηλιά κανείς και θύρα δεν την κλείνει.

Κι εκεί, στη μέση της σπηλιάς, αργοσαλεύει κάτι:

είναι ο θεός στον θρόνο του - ή μάλλον στο κρεβάτι.

Αυτός ο ποιητής σε κάνει να αισθάνεσαι ότι είσαι εκεί, μέσα στα τοπία και τις σκηνές που περιγράφει. Είναι λαμπρά παραστατική η αφήγησή του. Είναι ο πιο παραστατικός και πειστικός παραμυθός ανάμεσα σε Έλληνες και Ρωμαίους, σκέφτεται συνεχώς ο Μάριος. Σε κάνει να νιώθεις ότι πετάς μαζί με τον Ίκαρο πάνω από το Αιγαίο· ότι ταξιδεύεις μαζί με τον Ορφέα στις κάμαρες με τα μυστικά του Κάτω Κόσμου.

Και φυσικά όταν περιγράφει τον Ύπνο... «Μάριε, είσαι απαράδεκτος. Το δείπνο έχει σχεδόν τελειώσει και ο κόσμος είναι έτοιμος να φύγει... Μάριε, τι έπαθες; Για όνομα των θεών, Μάριε, σε πήρε ο ύπνος;»

* * *

Τους μύθους τους γέννησε η πλούσια ελληνική φαντασία· αλλά η Ευρώπη και ο κόσμος όλος τους έμαθε διαβάζοντας τις *Μεταμορφώσεις* του Οβίδιου. Οι μεγάλοι ζωγράφοι της Αναγέννησης, όταν καταπιάνονταν με μυθολογικά θέματα, είχαν δίπλα στο καβαλέτο, ή βαθιά μέσα στο μυαλό τους, την ιστορία που αφηγήθηκε ο ρωμαίος ποιητής. Οι μεγάλοι μουσικοί συνθέτες, κυρίως αυτοί που έγραψαν όπερες με μυθολογικά θέματα, πάλι τις *Μεταμορφώσεις* είχαν για αφετηρία τους. Είπαμε ότι, σε σύγκριση με την ασπρόμαυρη και λιγοστή ρωμαϊκή μυθολογία, η ελληνική μοιάζει με έγχρωμη κινηματογραφική υπερπαραγωγή. Αλλά ο μεγαλύτερος σκηνοθέτης της ελληνικής μυθολογίας είναι Ιταλός.

8. Εγώ, ο Κλαύδιος

8.1. Ποιος είναι πίσω από την κουρτίνα;

Γεννήθηκα την 1η Αυγούστου, τη χρονιά που ήταν ύπατοι στη Ρώμη ο Ίουλλος Αντώνιος και ο Φάμπιος Αφρικανός. Ο πατέρας μου, ο Δρούσος, ήταν αδερφός του αυτοκράτορα Τιβέριου και γιος της Λιβίας από τον πρώτο γάμο της με τον Τιβέριο Κλαύδιο Νέρωνα. Δεν τον γνώρισα ποτέ· ήμουν μόλις ενός έτους όταν πέθανε. Ήταν μεγάλος στρατηγός και χάρισε στη Ρώμη περίλαμπρες στρατιωτικές νίκες. Ορισμένοι λένε ότι ο Αύγουστος του είχε τόση αγάπη και αδυναμία που σκεφτόταν να τον χρίσει διάδοχό του· κάποιοι άλλοι υποστηρίζουν ότι στην πραγματικότητα ο αυτοκράτορας φθονούσε τον πατέρα μου και ήταν υπεύθυνος για τον θάνατό του. Αμφισβητώ την κακόβουλη αυτή εκδοχή· τον Αύγουστο τον θαύμαζα πάντα και τον θαυμάζω ακόμη· άλλωστε υπήρξε ο δεύτερος άντρας της γιαγιάς μου, της Λιβίας. Ο μεγαλύτερος από τα αδέρφια μου, ο Γερμανικός, υιοθετήθηκε από τον θείο μας τον Τιβέριο και ήταν αυτός που ήθελε πάση θυσία να ακολουθήσει τα χνάρια του πατέρα μας. Πολέμησε ένδοξα και με μεγάλη επιτυχία τα γερμανικά φύλα (από όπου πήρε και το προσωνύμιο «Γερμανικός»), και αργότερα υπηρέτησε στην Ανατολή, στο μέτωπο της Συρίας, όπου βρήκε μυστηριώδη θάνατο στην Αντιόχεια, στα τριάντα χρόνια του. Όσοι γνωρίζουν τα πράγματα λένε ότι τον δηλητηρίασε ένας άσπονδος εχθρός του. Σύμφωνα με άλλους, πίσω από την εγκληματική ενέργεια πρέπει να αναζητηθεί ο ίδιος ο Τιβέριος. Οι προσωπικές μου έρευνες στο σκοτεινό αυτό ζήτημα δεν μου επιτρέπουν σαφή απάντηση ακόμη και σήμερα. Ένα είναι βέβαιο, ότι ο Τιβέριος δεν έτρεφε τα καλύτερα αισθήματα για τον αδερφό μου - αντίθετα με τον κόσμο της Ρώμης, που τον θρήνησε για πολλές μέρες σαν να ήταν δικός τους άνθρωπος.

Ήμουν είκοσι τεσσάρων ετών όταν πέθανε ο μεγάλος Αύγουστος. Από τη μεγάλη πυρά που παρανάλωσε τη σεπτή σορό του ένας αετός πέταξε για να μεταφέρει την αθάνατη ψυχή του στους θεούς. Σήμερα έφτασα τα εξήντα τρία χρόνια μου. Έγινα αυτοκράτορας στα πενήντα και κουβαλάω δεκατρία χρόνια το αβάσταχτο βάρος της απέραντης και μοναχικής εξουσίας μου, όπως θα έλεγε και ο Αύγουστος. Κανείς δεν με είχε προετοιμάσει γι' αυτή τη μοίρα. Στην ηλικία μου, και με όλο το άγχος των εμπειριών μου, αποφάσισα να είμαι έντιμος και ειλικρινής σ' αυτή την αυτοβιογραφία που καταπιάστηκα να συγγράψω. Και μπορώ αμέσως να δώσω μια καλή ένδειξη της εντιμότητας και της ειλικρίνειας που υπόσχομαι. Όπως είπα, κανείς δεν με δασκάλεψε και δεν με προετοίμασε για το αυτοκρατορικό αξίωμα· έγινα αυτοκράτορας επειδή μια κουρτίνα δεν ήταν αρκετά μακριά για να κρύψει τα πόδια μου.

8.2. Ιδού ο Τιβέριος, ιδού και η Ρόδος

Αλλά καλύτερα να αρχίσω από την αρχή. Στη μακρά σταδιοδρομία του ο Αύγουστος ευτύχησε να κατορθώσει τα πάντα· ήταν όμως πολύ άτυχος στο ζήτημα της διαδοχής του. Η μοναδική του φυσική κόρη, η Ιουλία, που την απέκτησε με την πρώτη γυναίκα του, τη Σκριβωνία (πριν παντρευτεί τη Λιβία), του χάρισε πέντε εγγόνια, ανάμεσά τους τον Γάιο και τον Λεύκιο που τους προόριζε για διαδόχους του. Πέθαναν και οι δύο σε νεαρή ηλικία. Με βαριά καρδιά, και κάτω από την πίεση της ανάγκης για τη συνέχεια της αυτοκρατορίας, ο Αύγουστος έχρισε τότε διάδοχο τον Τιβέριο, γιο της Λιβίας, όπως προανέφερα, από τον προηγούμενο γάμο της και αδερφό του πατέρα μου. Ο Τιβέριος είχε ευδόκιμη υπηρεσία ως στρατιωτικός διοικητής και διακρίθηκε τόσο στο γερμανικό μέτωπο όσο και σε επιχειρήσεις στην ιλλυρική χερσόνησο· μοιράστηκε μάλιστα και ορισμένα αξιώματα με τον Αύγουστο. Δεν μπόρεσε όμως ποτέ να εμπνεύσει πραγματικά αισθήματα στοργής στον θετό του πατέρα. Υπάρχει η άποψη ότι, όσο ζούσαν ο Γάιος και ο Λεύκιος, ο Αύγουστος, στην επιθυμία του να εξασφαλίσει τη διαδοχή του από έναν από τους δυο εγγονούς του, ήταν ψυχρός απέναντι στον Τιβέριο για να αποθαρρύνει τυχόν φιλοδοξίες του τελευταίου· και ότι η ψυχρότητα εντάθηκε όταν τα εγγόνια του χάθηκαν. Έχω προσωπική άποψη επ' αυτού. Όποια και αν ήταν τα σχέδια και τα αισθήματα του αυτοκράτορα, ο Τιβέριος ήταν από τη φύση του σκυθρωπός, λιγομίλητος και περίπου αγενής. Λίγοι τον συμπαθούσαν πραγματικά και ακόμη πιο λίγοι μπορούσαν να καυχηθούν ότι ανήκαν στο φιλικό του περιβάλλον. Προσωπικά δεν θυμάμαι ούτε μια πραγματικά τρυφερή χειρονομία του απέναντί μου - εγώ τον φοβόμουν, εκείνος μάλλον αδιαφορούσε για την ύπαρξή μου. Δεν νομίζω ωστόσο ότι ο χαρακτήρας του ήταν τόσο δύσκολος από την αρχή. Αντίθετα, φαινόταν ευτυχισμένος όσο ζούσε με την πρώτη γυναίκα του, την κόρη του ναύαρχου Αγρίππα, την οποία νοιαζόταν και αγαπούσε με ειλικρίνεια.

Ίσως η αρχή του κακού να ήταν ο αναγκαστικός χωρισμός του από τη γυναίκα αυτή - το διαζύγιο εκδόθηκε με αυτοκρατορική απόφαση. Υποχρεώθηκε να παντρευτεί την κόρη του Αύγουστου, την Ιουλία, που είχε χηρέψει. Όλα αυτά, φυσικά, στον βωμό της διαδοχής. Ο αυτοκράτορας ήθελε όσο το δυνατόν περισσότερους πιθανούς διαδόχους για να μπορεί να επιλέξει τον καταλληλότερο. Από τον οικτρά αποτυχημένο αυτό γάμο γεννήθηκε ένα αγόρι - που πέθανε όσο ήταν ακόμη στην κούνια. Πάντως, ο Γάιος και ο Λεύκιος ζούσαν ακόμη,

και ο Τιβέριος, απογοητευμένος, μελαγχολικός και πιστεύοντας ότι δεν είχε καμιά ελπίδα για τη διαδοχή, έφυγε για τη Ρόδο, όπου έμεινε οκτώ ολόκληρα χρόνια.

Δεν έχω επισκεφθεί ποτέ αυτό το νησί, αλλά έχω ακούσει από πολλούς και από τον ίδιο τον θείο μου ότι μοιάζει με πολύτιμο σμαράγδι ριγμένο στο Αιγαίο. Ο Τιβέριος το λάτρευε, και ίσως αυτός να είναι ο λόγος που όσο έμεινε εκεί έδειξε τον καλύτερο εαυτό του. Το σπίτι που διάλεξε εκεί δεν διέθετε ιδιαίτερες πολυτέλειες· ο ίδιος κυκλοφορούσε χωρίς προσωπική φρουρά επισκεπτόμενος την αγορά και το γυμνάσιο, όπου συνομιλούσε άνετα με τους απλούς ανθρώπους. Τα ελληνικά του ήταν άπταιστα, κι εμένα μου φαινόταν πάντα πιο ανθρώπινος όταν μιλούσε ελληνικά. Γνωρίζω καλά ότι πέρασε ένα μεγάλο μέρος του χρόνου του στη Ρόδο παρακολουθώντας διαλέξεις φιλοσόφων. Ακούραστος, σιωπηλός και υπομονετικός άκουγε τις ομιλίες, που κάποτε διαρκούσαν ένα ολόκληρο πρωινό - οι Έλληνες έχουν φιλοσοφήσει τα πάντα εκτός από την αξία της συντομίας. Στη συνέχεια έπιανε κατ' ιδίαν κουβέντα με τους ομιλητές. Είμαι βέβαιος ότι ο Τιβέριος υπήρξε ομιλητικός για μια και μοναδική φορά στη ζωή του - όταν ήταν στη Ρόδο. Θα έλεγα ότι αυτό το ελληνικό νησί ανέσυρε από το βάθος της στρυφνής προσωπικότητάς του όλα τα αποθέματα ανθρώπινης ευγένειας και καλής θέλησης. Γιατί το λέω αυτό; Επειδή ξέρω ότι κάποτε επισκέφθηκε εκεί ένα νοσοκομείο· και ότι ζήτησε ταπεινά συγγνώμη από τον τελευταίο καταφρονεμένο ασθενή για τυχόν ταλαιπωρία που οφειλόταν στην επίσκεψή του.

8.3. Μια καλή αρχή...

Οκτώ χρόνια απουσίας δεν ήταν αρκετά για να αποθυμήσει ο Αύγουστος τον θείο μου. Αλλά και ο Τιβέριος μετά τη Ρόδο ήταν πάλι Τιβέριος, απόμακρος, κρυψίνους και καχύποπτος, βέβαιος όμως τώρα βαθιά μέσα του ότι η μοίρα τού είχε κρατημένο τον αυτοκρατορικό θρόνο. Μετά την επιστροφή του στη Ρώμη ανέλαβε πάλι στρατιωτική δράση, πάντοτε με την ίδια επιτυχία. Την περίοδο αυτή πεθαίνει πρώτα ο Λεύκιος και μετά από δυο χρόνια ο Γάιος. Τώρα ο Τιβέριος είναι και επίσημα διάδοχος, αλλά θα χρειαστεί να γίνει πενήντα έξι χρόνων για να φορέσει τον αυτοκρατορικό μανδύα. Λίγο πριν ξεψυχήσει, ο αυτοκράτορας τον κάλεσε κοντά του· πέρασαν οι δυο τους μια ολόκληρη μέρα μιλώντας κεκλεισμένων των θυρών. Φυσικά κανείς δεν έμαθε ποτέ τι είπαν.

Του θείου δεν του άρεζαν οι κηδείες, αλλά τη συγκεκριμένη δεν μπορούσε να την αποφύγει. Εκείνη τη μέρα προσπαθούσα να μαντέψω τα πραγματικά του συναισθήματα· αλλά τα πραγματικά συναισθήματα του Τιβέριου ήταν πάντα ένας γρίφος. Η αλήθεια είναι ότι δεν βιάστηκε να ανακηρυχθεί επίσημα αυτοκράτορας. Παρά τις επείγουσες εκκλήσεις των συγκλητικών να πάρει μίαν απόφαση για να τερματιστεί η πολιτειακή εκκρεμότητα, εκείνος ανέβαλλε, αν και, όπως όλοι ήξεραν, στο τέλος θα έκανε αυτό που χρόνια περίμενε. Η (δήθεν) αναποφασιστικότητά του χαιρετίστηκε από τον κόσμο με μια σειρά από ανέκδοτα. Το πιο επιτυχημένο το θυμάμαι καλά: οι άνθρωποι συνήθως αργούν να κάνουν αυτό που υπόσχονται· ο Τιβέριος αργεί να υποσχεθεί αυτό που έχει ήδη κάνει.

Δεν ήταν κακός αυτοκράτορας ο θείος μου - τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της εξουσίας του. Μπορεί να μη συμπαθούσε τον προκάτοχό του σαν άνθρωπο, ακολούθησε όμως όλες

τις συμβουλές του και γενικά δεν απομακρύνθηκε από τον τρόπο με τον οποίο εκείνος είχε διαχειριστεί την εξουσία. Πρώτα πρώτα σεβάστηκε το κύρος της Συγκλήτου και το λειτούργημα των συγκλητικών, προσπαθώντας, όπως και ο Αύγουστος, να διατηρήσει τις λεπτές ισορροπίες ανάμεσα στις παραδόσεις της παλιάς Δημοκρατίας και τις απολυταρχικές δυνατότητες που του έδινε η θέση του. Δεν ήταν επιρρεπής σε επίδειξη της δύναμής του και δεν δελεαζόταν εύκολα από τις μάταιες και φαντασμαγορικές μεγαλοπρέπειες. Ζούσε σχεδόν λιτά. Φέρθηκε με σύνεση στις εξωτερικές υποθέσεις και στο εσωτερικό έδειξε ανάλογη αυτοσυγκράτηση και ευθυκρισία, επιζητώντας συστηματικά τους κατάλληλους ανθρώπους για την κατάλληλη θέση. Όντας ο ίδιος απότομος και αδιάφορος για τυπικές ευγένειες, απαιτούσε και από τους άλλους την ουσία χωρίς να ενδιαφέρεται για τους τύπους. Το οικουμενικό οικοδόμημα που είχε στήσει ο Αύγουστος, ο Τιβέριος το φύλαξε και, θα έλεγα, όπου χρειάστηκε το στερέωσε με πρόσθετα μέτρα. Όλα αυτά για μια δεκαετία περίπου. Ύστερα το μυστήριο που στοίχειωνε τα σωθικά του ωρίμασε, και ο καρπός του ήταν συμφορά για όλους.

8.4. ...κι ένα άσχημο τέλος

Το καταλαβαίνω τώρα, όντας παθών και ο ίδιος, ότι ο αυτοκρατορικός οίκος είναι σκηνικό έτοιμο για τραγωδία. Δεν ξέρω σε τι διαφέρει ο δικός μας δαίμονας από εκείνον που τρέλανε τους Ατρείδες και τους Λαβδακίδες, αλλά ξέρω καλά ότι πέρασα εξήντα τόσα χρόνια συγκάτοικος μαζί του. Με τον καιρό ο θείος έγινε σχεδόν απρόσιτος και κλεινόταν όλο και περισσότερο στον εαυτό του. Τις σπάνιες φορές που είχα την ευκαιρία να μιλήσω μαζί του εξέφραζε ασυνάρτητους και αναιτιολόγητους φόβους ότι τάχα ήταν στόχος δολοφονικών μαχαιριών και σατανικών δηλητηρίων. Σαν να ήταν λοιμώδης, η αρρώστια του απλώθηκε και στη δημόσια ζωή, κι άρχισαν να πέφτουν βροχηδόν καταγγελίες εναντίον διαφόρων προσώπων που υποτίθεται ότι συνωμοτούσαν ενάντια στο αυτοκρατορικό κατεστημένο. Μια νέα, κερδοσκοπική και κερδοφόρα βιομηχανία καχυποψίας και συκοφαντίας άρχισε να ανακυκλώνει φήμες, απειλές και κινδυνολογίες, με αποτέλεσμα άνθρωποι να εξευτελίζονται και να εκτελούνται με συνοπτικές διαδικασίες χωρίς να τους δοθεί καμιά ευκαιρία να υπερασπιστούν τον εαυτό τους. Οι πλούσιοι της εποχής ήταν ή μεγαλοεισοδηματίες ή καταδότες.

Οι δαίμονες τρέχουν μέσα στο αίμα μας αλλά παραμονεύουν και γύρω μας. Καθώς γινόταν όλο και πιο μισάνθρωπος, ο Τιβέριος μπλεκόταν όλο και πιο πολύ στο δίκτυ που του είχε απλώσει ο αρχηγός της πραιτωριανής (αυτοκρατορικής) φρουράς, ο Σηιανός. Ηθικά λεπρός και πρακτικά αδίστακτος, αυτός ο σατανικός μηχανορράφος έπαιζε ζαριές και πόνταρε στις φοβίες του αυτοκράτορα, ενώ στο βάθος ετοιμαζόταν να βρεθεί σε θέση βολής απέναντι στον θρόνο όταν, όπως υπολόγιζε, ο Τιβέριος θα ορμούσε παράφρων έξω από το σκηνικό για να γκρεμοτσακιστεί στον αγύριστο. Και όταν ο γιος του Τιβέριου από την πρώτη γυναίκα του, ο Δρούσος, πέθανε, σήμανε η ώρα για την τελική πράξη του δράματος.

Στα τρίσβαθα της μοναξιάς και της ανασφάλειας, ο γερασμένος πια αυτοκράτορας έχει αφτιά μόνο για τον φίλο του τον Σηιανό· κι εκείνος αρπάζει την ευκαιρία να τον πείσει να εγκαταλείψει τη Ρώμη, όπου τάχα ελλοχεύει ο θάνατος, και να αποτραβηχτεί στη γαλήνια μοναξιά του Κάπρι για να αγναντεύει ατάραχος και ασφαλής το Τυρρηνικό πέλαγος.

Είμαστε τώρα δώδεκα χρόνια από την αρχή της εξουσίας του και ο θεός είναι κίολας εξήντα οχτώ χρόνων.

Το Κάπρι δεν μοιάζει με τη Ρόδο. Είναι γραφικό, αλλά είναι ουσιαστικά ακατοίκητο και δυσπρόσιτο χάρη στις απόκρημνες και βραχώδεις ακτές του. Αν η Ρόδος ταίριαζε στην υποφερτή νιότη του Τιβέριου, το Κάπρι φιλοξένησε τα ανυπόφορα γηρατειά του. Ενώ ο Σηιανός αλώνιζε στην πρωτεύουσα, ο κουρασμένος και ιδιότροπος γέροντας έστελνε επιστολές από το Κάπρι στη Σύγκλητο για διάφορα κρατικά ζητήματα που απαιτούσαν τις πρωτοβουλίες και την τελική του έγκριση. Ψάχνω στα αρχεία μου, και μπορώ να βεβαιώσω χωρίς επιφύλαξη ότι ο θεός μου ήταν ο πρώτος άνθρωπος που κυβέρνησε μια ολόκληρη αυτοκρατορία δι' αλληλογραφίας. Ενδιαφέρον, υποθέτω, αλλά μόνο ως ανάγνωσμα για μελλοντικές γενιές αναγνωστών που κάθονται αναπαυτικά στην πολυθρόνα της βιβλιοθήκης τους. Γιατί, ασφαλώς, για τους συγχρόνους του Τιβέριου το πράγμα είχε τραγικές συνέπειες, με τους καταδότες να συνεχίζουν να πλουτίζουν και τις υποθέσεις του κράτους να λιμνάζουν γενικώς, και κυρίως για όσο χρόνο χρειαζόταν η επόμενη εγκύκλιος για να φτάσει από το Κάπρι στη Ρώμη.

Για τα χρόνια που ο Τιβέριος έζησε αποτραβηγμένος στο νησί κυκλοφόρησαν απίστευτες και άπειρες ιστορίες - οι πιο πολλές ακατάλληλες για ανηλίκους, και μερικές δύσπεπτες ακόμη και για μεγάλους. Έγινε, λέει, αδιάντροπος σάτυρος και παιδεραστής, εξανάγκαζε μικρά κορίτσια σε ανόσιες πράξεις για την προσωπική του τέρψη, ήταν συνέχεια βυθισμένος στο κρασί και την κραιπάλη και με αστραπιαίες εντολές του έστελνε σε βασανιστικό θάνατο οποιοδήποτε ζωντανό πλάσμα ήταν αρκετά άτυχο για να τον συναντήσει την ώρα των αιματηρών παροξυσμών του. Όσο βρισκόταν στη Ρώμη, ο Τιβέριος πρόσφερε υλικό για ανέκδοτα: όταν τον κατάπιε το Κάπρι, τα ανέκδοτα έγιναν πορνογραφήματα και τερατολογήματα. Έτσι κι αλλιώς ο κόσμος δεν τον συμπαθούσε ιδιαίτερα, και αφού κουράστηκε να τον γελοιοποιεί, τώρα που δεν τον έβλεπε και δεν τον άκουγε αποφάσισε να τον δαιμονοποιήσει. Άμοιρος ευθυνών δεν υπήρξε, όμως προτιμώ να τον σκέφτομαι σαν θύμα της γεροντικής άνοιας παρά σαν διεστραμμένο θύτη. Δεν έχω αποδείξεις γι' αυτό που λέω: αλλά δεν έχουν ούτε οι άλλοι. Και στο κάτω κάτω, πώς μπορεί να φτάσει στα απροχώρητα γηρατειά των ογδόντα χρόνων (τόσο ήταν όταν πέθανε) ένας άνθρωπος που ολημερίς παριστάνει τον Πρίαπο ενώ όλη τη νύχτα παραβγαίνει στο πιοτό με τον Βάκχο και στο φαΐ με τον Ηρακλή;

Στη Ρώμη δεν ξαναγύρισε ποτέ. Πέθανε μετά από είκοσι δύο χρόνια στην εξουσία και είναι πολύ πιθανό ότι κάποιος βοήθησε το σάπιο σκαρί του να σκορπίσει πιο γρήγορα δίνοντας του δηλητήριο. Πριν φύγει, είχε προλάβει να καταλάβει την απύθμενη ψευτιά και σκληρότητα του Σηιανού και να δεχτεί άλλο ένα στιλέτο στη σακατεμένη καρδιά του μαθαίνοντας ότι αυτός ο τελευταίος ήταν υπεύθυνος για τον θάνατο του γιου του, του Δρούσου. Αν ήταν στη Ρώμη θα μπορούσε ίσως να νιώσει μια από τις τελευταίες ευχαριστίσεις της σκοτεινιασμένης ζωής του καθώς θα έβλεπε τον μανιασμένο όχλο να διαμελίζει το πτώμα του πρώην αρχηγού της πραιτωριανής φρουράς.

8.5. «Ρίξτε τον Τιβέριο στον Τίβερη»

Ορισμένοι γράφουν ότι η Ρώμη υποδέχτηκε με άφατη αγαλλίαση τα μαντάτα του θανάτου του Τιβέριου. Ήμουν εκεί και είδα. Όχι, δεν ήταν χαρά, αλλά αδιαφορία ανάμεικτη με απέραντη πίκρα - κι από κοντά ένας ύπουλος φόβος για τα μελλούμενα. Ποιος θα κληρονομούσε το αυτοκρατορικό δαχτυλίδι; Στην προσπάθειά του να καθαρίσει τον δρόμο προς τη δική του εξουσία, ο διαβόητος Σηιανός είχε φροντίσει να φύγει από τη μέση ο Δρούσος, δικός μου ανεψιός, γιος του αδερφού μου Γερμανικού, που θα μπορούσε να προβάλλει ως υποψήφιος. Το κατηγορητήριο απευθύνεται και στον ίδιο τον Τιβέριο. Ο Γέμελλος, εγγονός του ίδιου του Τιβέριου από τον πρόωρα χαμένο γιο του τον Δρούσο, ήταν ανήλικος. Ο αυτοκράτορας είχε χρίσει διαδόχους του τον Γέμελλο μαζί με τον Γάιο, τον άλλο γιο του Γερμανικού, υπολογίζοντας ότι θα ζήσει αρκετά για να δει τον Γέμελλο να ενηλικιώνεται παραμερίζοντας τελικά τον Γάιο. Ο ανεψιός μου Γάιος έδρασε γρήγορα και, σε συνεννόηση με τον νέο αρχηγό των πραιτωριανών, ήταν αυτός μάλλον που επέσπευσε το τέλος του Τιβέριου για να εξασφαλίσει την εξουσία, πράγμα που τελικά πέτυχε.

Λένε ότι οι Ρωμαίοι μαθαίνοντας τον θάνατο του Τιβέριου βγήκαν στους δρόμους πανηγυρίζοντας με τη μυριόστομη κραυγή «ρίξτε τον Τιβέριο στον Τίβερη». Όπως είπα, αμφιβάλλω αν αυτό είναι αλήθεια. Ωστόσο, είτε είναι είτε όχι, θέλω να πω ότι αν γνώριζαν τι θα ακολουθούσε στη συνέχεια θα ζητούσαν τη σορό για να την κηδεύσουν με τις ύψιστες τιμές. Γνωρίζω καλά ότι ένας από τους σοβαρότερους λόγους που ο όχλος δεν εκτιμούσε τον Τιβέριο ήταν η αδιαφορία του τελευταίου για τα θεάματα, τον ιππόδρομο και τις μονομαχίες. Όντας αδιάφορος γι' αυτά, ήταν εξαιρετικά φειδωλός με τα χρήματα που δέθετε το κράτος για τη χορηγία τέτοιων εκδηλώσεων. Κι αυτό ο κόσμος δεν του το συγχώρεσε. Έτσι έκρινε το θλιβερό και άκριτο προλεταριάτο της μητρόπολης· και γι' αυτό του άξιζε ο επόμενος αυτοκράτοράς του, που ήταν φανατικός και λάτρης κάθε αρένας - αλλά που, όπως θα φαινόταν πολύ γρήγορα, έκανε αρένα ολόκληρη τη Ρώμη.

Ορισμένοι από τους αναγνώστες μου θα αναρωτιούνται ήδη γιατί εγώ, ο Κλαύδιος, γιος του εξοχότατου Δρούσου, από τη μεγάλη γενιά των Κλαυδίων, αδελφός του Γερμανικού, που ήταν το αγαπημένο παιδί του ρωμαϊκού λαού - γιατί δεν περιλήφθηκα στη λίστα των υποψηφίων καισάρων μετά τον θάνατο του θείου μου. Υποσχέθηκα να πω την αλήθεια χωρίς φόβο και πάθος, και δεν ξέχασα την υπόσχεσή μου.

8.6. Ένα παιδί με ειδικές ανάγκες

Από παιδί ήμουν φιλάσθενος. Έβλεπα πιο συχνά τους οικογενειακούς μας γιατρούς παρά τους δασκάλους μου. Τους φθινοπωρινούς μήνες η μητέρα μου η Αντωνία μετρούσε τις μέρες που δεν είχα πυρετό - ήταν πιο εύκολο. Ο έλληνας γιατρός που με παρακολουθούσε έλεγε ότι ήταν κρίμα που ο Ιπποκράτης έφυγε πριν εμφανιστεί το ιατρικό μου περιστατικό, αλλά ήταν βέβαιος ότι ούτε ο Ιπποκράτης θα μπορούσε να καταλήξει σε διάγνωση. Το ίδιο φάρμακο που ημέρωνε τον βήχα μου εξαγρίωνε το υπόλοιπο σώμα μου και το γέμιζε με εξανθήματα που έκαναν μέρες να καταλαγιάσουν. Το βότανο που δρόσιζε την κάψα του πυρετού και σταματούσε τις αναγούλες μού έφερνε λήθαργο και παραμιλητό. Οι φαρμακοποιοί εξάντλησαν πάνω μου το ρεπερτόριό τους. Κάποιο από τα αμέτρητα φάρμακα που πήρα μου έσωσε τη ζωή, και κάποιο άλλο μου προκάλεσε ένα είδος παράλυσης - ή, τουλάχιστον, έτσι εξήγησαν οι γιατροί το μόνιμο συνάχι μου, τις ακούσιες

κινήσεις του κεφαλιού μου και το χρόνιο ψεύδισμά μου. Ο θετός παππούς μου, ο Αύγουστος, προβληματιζόταν πολύ από την κατάσταση και έδειχνε αμηχανία όταν εκδήλωνα τέτοια συμπτώματα μπροστά σε ξένους. Από την άλλη μεριά, ήταν ο μόνος που έδειχνε να εκτιμά την ικανότητά μου να σκέφτομαι λογικά και πειθαρχημένα όταν μου έθετε διάφορα ερωτήματα. Νομίζω ότι ήταν ο μόνος που πίστευε ότι τα σωματικά μου κουσούρια δεν σήμαιναν αναγκαστικά και πνευματική καθυστέρηση - γιατί όλοι οι υπόλοιποι πίστευαν ακριβώς αυτό, με πρώτη τη μητέρα μου, που συχνά την άκουγαν να λέει: «Αυτός είναι πιο βλάκας κι από τον δικό μου τον Κλαύδιο.» Κανείς δεν σκέφτηκε ποτέ ότι άξιζε τον κόπο να εκπαιδευτώ με την προοπτική κάποτε να αναλάβω δημόσιο αξίωμα.

Αυτό μπορεί να ήταν κακό, ήταν όμως και καλό αφού μου άφησαν ελεύθερο χρόνο για να ασχοληθώ με τα πράγματα που με ενδιέφεραν, κυρίως με την ιστορία, όπου ευτύχησα πολύ νωρίς να έχω τη στήριξη και τη συμβουλή του μεγάλου Λίβιου. Με βοήτευε η πρόσφατη ιστορία της Ρώμης, και άρχισα τις προσωπικές μου έρευνες από το κοσμοϊστορικό γεγονός της δολοφονίας του Ιουλίου Καίσαρα και της περιόδου των μεγάλων εμφυλίων πολέμων που ακολούθησαν. Όταν ο Λίβιος διάβασε κάποιο από τα ιστοριογραφικά μου πρωτόλεια έδειξε ανεπιφύλακτη επιδοκιμασία και μου πρότεινε αμέσως να κάνω δημόσια παρουσίαση του έργου μου διαβάζοντας ορισμένα κομμάτια ο ίδιος. Δέχτηκα μετά χαράς.

Ήμουν πάντα άτυχος. Η αίθουσα ήταν γεμάτη από κόσμο και εγώ ετοιμαζόμουν να αρχίσω την ανάγνωση, όταν κάποιος που είχε φτάσει καθυστερημένα, και που ήταν υπέρβαρος, διέλυσε με το βάρος του τον πάγκο όπου κάθησε, ξαπλώνοντας στο δάπεδο άλλους δέκα από το ακροατήριο. Από τη στιγμή εκείνη η εκδήλωση διαλύθηκε μέσα σε ακατάσχετα χαχανητά. Και όταν, μετά από ώρα, τα γέλια καταλάγιασαν και επιχείρησα να αρχίσω, είχα τόσο έντονη στα μάτια μου την εικόνα του περιστατικού που δεν κατάφερα να σοβαρευτώ.

Λένε ότι οι παππούδες και οι γιαγιάδες είναι πάντα πιο στοργικοί και τρυφεροί με τα εγγόνια τους από ό,τι οι ίδιοι οι γονείς. Αυτό δεν ίσχυε για τη γιαγιά μου τη Λιβία, που όποτε μου απηύθυνε τον λόγο ήταν για να μου κάνει κάποια παρατήρηση. Ο θείος μου ο Τιβέριος μου μιλούσε βασικά μόνο μια φορά τον χρόνο, στα Σατουρνάλια, και στη συνέχεια ξεχνούσε την ύπαρξή μου για δώδεκα μήνες. Όταν διαδέχτηκε τον Αύγουστο (ήμουν τότε στα 24) του ζήτησα να αναλάβω κάποιο επίσημο πόστο. Με έκανε ύπατο «άνευ χαρτοφυλακίου» και μου έστειλε και ένα χρηματικό ποσό με τη διευκρίνιση ότι δεν προοριζόταν για την αντιμετώπιση των εξόδων που θα έφερνε η άσκηση του αξιώματος αλλά για να αγοράσω παιχνίδια στις γιορτές των Σατουρνάλιων. Τώρα που το σκέφτομαι, νομίζω ότι αυτή ήταν η μόνη σχετικά επιτυχημένη απόπειρα του θείου να κάνει χιούμορ. Αυτή ήταν και η μόνη απόπειρα που έκανα κι εγώ με δική μου πρωτοβουλία να πάρω μέρος στη δημόσια ζωή - μετά την οποία επέστρεψα για μια εικοσαετία περίπου στη μελέτη, την ιδιώτευση και την αφάνεια ανάμεσα στο σπίτι που είχα στα προάστια της Ρώμης και στο ησυχαστήριο μου στην Καμπανία. Δεν περνούσα άσχημα. Στο μακρύ αυτό διάστημα έκανα πολλούς και πιστούς φίλους ανάμεσα στους διανοούμενους, και ο κόσμος, όταν με αναγνώριζε στον δρόμο, μου έδειχνε πάντα τη συμπάθειά του.

Ο Τιβέριος δεν είχε διάθεση να επαναλάβει τη μοναδική του χιουμοριστική χειρονομία, γι' αυτό δεν με έβαλε καθόλου στον λογαριασμό όταν, στα τελευταία του, προβληματιζόταν για τη διαδοχή του. Θα μπορούσε, ίσως, κανείς να θεωρήσει ένα είδος μαύρου χιούμορ την τελική του απόφαση να ορίσει διάδοχό του τον Γάιο. Και θα ήταν πρωτίστως χιούμορ αν δεν ήταν πάνω απ' όλα τραγωδία. Ήμουν ήδη στα 46 όταν ο ανεψιός μου, έμπλεως ευτυχίας, φόρεσε το αυτοκρατορικό δαχτυλίδι.

8.7. Θεός και ανεψιός

Έχω ακούσει, κάποιους να υποστηρίζουν ότι ο Τιβέριος, ενώ ψυχορραγούσε, αρνήθηκε να εγχειρίσει ο ίδιος το αυτοκρατορικό δαχτυλίδι, αναγκάζοντας τον ανυπόμονο Γάιο να τον στραγγαλίσει με τα χέρια του ή, κατ' άλλους, να του προκαλέσει ασφυξία χρησιμοποιώντας ένα μαξιλάρι. Προσωπικά θεωρώ πιθανότερη την εκδοχή σύμφωνα με την οποία ο θάνατος προήλθε από δηλητήριο που του έδωσε ο Γάιος σε συνεργασία με τον αρχηγό των πραιτωριανών, τον Μάκρωνα. Το όνομα Καλιγούλας, με το οποίο έγινε γνωστός στον πολύ κόσμο ο νέος αυτοκράτορας, το πήρε από τις μικρές στρατιωτικές αρβύλες που του φορούσε ο πατέρας του, ο Γερμανικός, κάθε φορά που τον έπαιρνε μαζί του σε κάποια από τις στρατιωτικές του αποστολές.

Ποιες Ερινύες συνωμότησαν για να γεννηθεί αυτό το παιδί δεν ξέρω. Όποιος γνώριζε τον αδερφό μου, τον Γερμανικό, θα έπαιρνε χίλιους όρκους στους αθανάτους ότι μόνο μια ριζική ανατροπή της φυσικής τάξης των πραγμάτων θα επέτρεπε ένας τέτοιος πατέρας να κάνει έναν τέτοιο γιο. Αφήνω τα μυστήρια της φύσης και της θεϊκής βούλησης σε εκείνους που ξέρουν. Εγώ, από τη δική μου πλευρά, θα σημειώσω, χωρίς διάθεση υπερβολής, τους παράγοντες που συμπλήρωσαν το έργο των δαιμόνων. Δεν είχε κλείσει καλά καλά τα εφτά του χρόνια ο Καλιγούλας όταν είδε τον πατέρα του να πεθαίνει ξαφνικά στην Αντιόχεια. Δεν αποκλείεται να άκουσε τότε ότι ηθικός αυτουργός μπορεί να ήταν ο ίδιος ο Τιβέριος. Τα επόμενα χρόνια είδε τη μάνα του την Αγριππίνα να εξορίζεται από τον Τιβέριο και να πεθαίνει από απεργία πείνας στην εξορία. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, τα άλλα δυο αρσενικά αδέρφια του έπεσαν κι αυτά θύματα της καχυποψίας και των φοβιών του Τιβέριου. Πέρασε αρκετόν καιρό κοντά στην προγιαγιά του τη Λιβία - κατά την ταπεινή μου άποψη, και στη βάση της προσωπικής μου πείρας, όχι την καταλληλότερη παιδαγωγό που μπορεί να σου εξασφαλίσει η μοίρα. Στα δεκαεννιά του πήρε εντολή από τον Τιβέριο να πάει και να μείνει στο Κάπρι, όπου ο ερμητικά αποτραβηγμένος γέροντας και οι οξυμμένες ιδιοτροπίες του πρέπει να επιβάρυναν ακόμη περισσότερο τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

Αυτοκράτορας ανακηρύχτηκε στα είκοσι πέντε σχεδόν χρόνια του. Ήταν σαν έτοιμος από καιρό. Το πρώτο που απέδειξε ήταν η ικανότητά του να διασπαθίζει χρήματα. Αρχικά δαπάνησε υπέρογκα ποσά σε παροχή θεαμάτων, αποβλέποντας στην εύνοια του όχλου που, όπως σημείωσα, ένιωθε στερημένος εξαιτίας της φυσικής απέχθειας του προκατόχου του για τέτοιες δαπανηρές εκδηλώσεις. Το δεύτερο ήταν το απύθμενο βάθος της υποκρισίας του: θρήνησε τον Τιβέριο με το ίδιο πάθος που τον μισούσε. Το τρίτο ήταν το εντελώς απρόβλεπτο χιούμορ του. Με κάλεσε και, χωρίς να με ρωτήσει, μου ανακοίνωσε ότι με διορίζει ύπατο μαζί με τον εαυτό του. Θα μπορούσα να κολακευτώ αν δεν ήξερα ότι ο αυτοκρατορικός ανεψιός μου με προόριζε κυρίως για προσωπικό του γελωτοποιό. Μόνο

ένα πράγμα μπορεί να ανταγωνιστεί τη φθορά της απόλυτης εξουσίας: η ανία. Και ο Καλιγούλας υπέφερε από φρικαλέες κρίσεις ανίας που συνδυάζονταν με απάνθρωπη σκληρότητα. Προφανώς έβρισκε εξαιρετικά διασκεδαστική την εμφάνισή μου και τα νευρικά μου τικ. Και τίποτε δεν τον ευθυμούσε περισσότερο από το μόνιμο συνάχι μου, που τόσο εκνευρισμό και δυστυχία είχε προκαλέσει στη μάνα μου και τη γιαγιά μου. Εικάζω ότι σαν παιδί δεν είχε παίξει αρκετά. Το πρόβλημα είναι ότι, όταν το συνειδητοποίησε, διάλεξε για παιχνίδι τον ηλικιωμένο θείο του.

8.8. Η αυτοκρατορία της τρέλας

Εφτά μήνες αφότου πήρε την εξουσία τον βρήκε μια αρρώστια. Ήταν Οκτώβρης μήνας. Για ένα μεγάλο διάστημα δεν έβαζε τίποτε στο στόμα του εκτός από λίγο νερό. Τα μάτια του ήταν απλανή και θολά, το δέρμα του ξερό· ξεχνούσε πρόσωπα και πράγματα, έμενε ξάγρυπνος σχεδόν όλη τη νύχτα και στριφογύριζε σαν μανιακός στους διαδρόμους περιμένοντας το χάραμα της μέρας. Αντίληφθηκα την κρισιμότητα της κατάστασης από το γεγονός ότι με αντιμετώπιζε με μια αβάσταχτη σοβαρότητα. Εκείνο το διάστημα μου εκμυστηρεύτηκε ότι το σύνολο σχεδόν του δωδεκάθεου τον είχε επισκεφθεί στο όνειρό του και του έκανε επίσημη πρόσκληση να επισκεφθεί τον Όλυμπο μαζί με την αδερφή του τη Δρουσίλλα. Πριν προλάβω να αντιδράσω, με καθησύχασε ότι θα ανέβαλλε προς το παρόν την επίσκεψη επειδή τον χρειαζόταν η Ρώμη. Κάτι στον τόνο της φωνής και στην κίνηση των βολβών έστειλε ρίγη κατά μήκος της σπονδυλικής μου στήλης και μου έλεγε ότι ο νεαρός καίσαρας αρμένιζε πέρα από το αστείο και το σοβαρό, στον ωκεανό της μεγαλομανίας και της παραφροσύνης.

Δεν διαψεύστηκα. «Ανέρωσε» με την αμετακίνητη βεβαιότητα ότι του επιτρεπόταν, και μπορούσε, να κάνει τα πάντα. Όλες οι πολιτικές του (αν μπορώ να καταχραστώ τη λέξη) ενέργειες απέβλεπαν στον εξευτελισμό των θεσμών και κυρίως στην καταρράκωση του γοήτρου της Συγκλήτου, από την οποία αφαίρεσε όλες τις ουσιαστικές και τυπικές εξουσίες που είχε αποφασίσει ο Αύγουστος και είχε σεβαστεί, ακόμη και στις πιο ιδιόρρυθμες εξάρσεις του, ο Τιβέριος. Ορισμένες από τις μεταρρυθμίσεις του ευνοούσαν, υποτίθεται, τη λαϊκή κυριαρχία· στην πραγματικότητα παρέλυσαν κάθε αίσθηση ιεραρχίας και πολιτικής ευθύνης. Το χειρότερο, κατά την άποψή μου, ήταν ότι για πρώτη φορά οι πολίτες της Ρώμης, και κυρίως τα παλαιά πολιτικά τζάκια, ένιωσαν ότι δημοκρατία υπό την κηδεμονία ενός «πρώτου μεταξύ ίσων», όπως το είχε οραματιστεί και προσπάθησε να υλοποιήσει ο Αύγουστος, ήταν στην καλύτερη περίπτωση μια ανεκτή δεσποτεία και στη χειρότερη ένα αυτοτροφοδοτούμενο χάος - και στην περίπτωση του Καλιγούλα ένα εφιαλτικό πανδαιμόνιο.

Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα ο αυτοκρατορικός ασθενής άνοιξε εξωτερικά μέτωπα στη Βόρεια Αφρική και στην Ιουδαία και αντιμετώπισε πραξικοπήματα και ανταρσίες ανάμεσα στα στρατεύματα που στάθμευαν στη Γερμανία. Μόνο η σωφροσύνη ορισμένων ανώτερων αξιωματικών απέτρεψε τα χειρότερα. Στο εσωτερικό οι καταδότες, που φύτρωναν σαν τα μανιτάρια τα τελευταία χρόνια της εξουσίας του Τιβέριου και που είχαν καταλαγιάσει για ένα διάστημα, ξαναφούντωσαν. Σημαντικά πρόσωπα του δημόσιου βίου εκτελέστηκαν με το πιο διάτρητο κατηγορητήριο - όποτε υπήρχε κατηγορητήριο. Άρχισαν να κυκλοφορούν φήμες για αιμομικτικές σχέσεις του αυτοκράτορα με την αδερφή του τη

Δρουσίλλα, που την αγαπούσε, πάντως, παθολογικά και την εμπιστευόταν τυφλά. Ένας εσμός από γυναίκες απροσδιόριστης ηθικής μπαινόβγαιναν στα αυτοκρατορικά άδυτα και απόρρητα, ενώ η Καισονία, που την παντρεύτηκε πραξικοπηματικά και απροειδοποίητα μόλις του χάρισε μια κόρη, δεν υπήρξε ποτέ αρκετή για τη λάγνα απληστία του. Στα ανάκτορα, αλλά και σε δημόσιες εκδηλώσεις, περιφερόταν πλέον ως Ολύμπιος, διαλέγοντας διαφορετικό θεϊκό κοστούμι για τις πρωινές, απογευματινές και βραδινές εμφανίσεις του.

Ο Καλιγούλας ήταν ουσιαστικά ακαλλιέργητος, παρόλο που είχε μεριμνήσει να μάθει αξιοπρεπώς τα ελληνικά, όπως άλλωστε όλοι οι πολιτικά και πνευματικά φιλόδοξοι Ρωμαίοι. Η φυσική του ροπή ήταν προς τις μονομαχίες και τον υπόδρομο. Στις πρώτες περνούσε ολόκληρες ώρες προφανώς απολαμβάνοντας τους σκληρούς της αρένας, τους οποίους συχνά προέτρεπε από το αυτοκρατορικό θεωρείο να μην αφήνουν τις δουλειές μισές. Τον άκουσα ο ίδιος να κραυγάζει στον νικητή: «Κάν' τον να νιώσει ότι πεθαίνει!» Διασκέδαζε με την αγωνία του θανάτου, από την οποία είχε εξαιρέσει τον εαυτό του τη μέρα που υπέγραψε την αυτοεγγραφή του στη χορεία των Ολυμπίων. Στον υπόδρομο ήταν ο φανατικότερος από τους φανατικούς οπαδούς των Πράσινων, τους στάβλους των οποίων επισκεπτόταν τακτικά. Δειπνούσε μαζί με τους αρματηλάτες, τους οποίους θαύμαζε ως αθλητές και (όπως λένε κάποιοι) κυρίως ως άνδρες. Πάντως, είχε στενή σχέση με έναν από τους πιο ακριβοπληρωμένους, τον Εύτυχο, του οποίου υπήρξε και προσωπικός σπόνσορας με ποσά που θα επαρκούσαν για να χορτάσουν όλοι οι άποροι της Ρώμης στα Σατουρνάλια.

Ο Καλιγούλας αγαπούσε τα παράλογα και λάτρευε τα άλογα - κυρίως το δικό του άλογο, στο οποίο επιδαψίλευε περισσότερη τρυφερότητα από ό,τι σε όλες τις αδελφές και τις μετρέσες του μαζί. Το είχε ονομάσει Αστραπή, και μια μέρα ανακοίνωσε στη Σύγκλητο ότι η Αστραπή είχε όλα τα προσόντα για να γίνει συγκλητικός. Ορισμένοι συγκλητικοί αρνούνται το περιστατικό, ίσως επειδή θέλουν να το ξεχάσουν· οι άλλοι, όταν τους ρωτάς, απαντούν «ουδέν σχόλιον». Αν έγινε ψηφοφορία, προφανώς δεν υπήρξαν αρνητικές ψήφοι - ή, αν υπήρξαν, δεν υπάρχουν πλέον οι ψηφίσαντες.

Θα έπρεπε ίσως να πω και δυο λόγια για τη στρατιωτική του δραστηριότητα. Δεν θα κουράσω τον αναγνώστη μου, δεδομένου ότι το ρεπορτάζ για τα στρατιωτικά ανδραγαθήματα του αυτοκράτορα αποτελείται βασικά από ανέκδοτα και φάρσες. Στη Γερμανία ασχολήθηκε κυρίως με ασκήσεις επί χάρτου και φρόντισε να γελοιοποιήσει το ρωμαϊκό στράτευμα στα μάτια των γερμανών πολεμάρχων. Το θεαματικότερο που έκανε όσο χρονοτριβούσε εκεί ήταν να ρίξει κάποιον «για πλάκα» στα παγωμένα νερά του Ρήνου. Συνέβη αυτός ο κάποιος να είναι ο θεός του, που είχε επισκεφθεί τη στρατιά της Γερμανίας εκείνο τον καιρό. Ο θεός με τον οποίον «έκανε πλάκες» ο Καλιγούλας ήμουν πάντα εγώ, ο Κλαύδιος. Εκείνη τη μέρα άρπαξα το χειρότερο κρυολόγημα της ζωής μου. Δεν ξεχνώ όμως ποτέ -και δοξάζω γι' αυτό τους θεούς- ότι είμαι ο μόνος επιζών από τις «πλάκες» του ανεψιού μου.

Η άλλη λαμπρή σελίδα της στρατιωτικής του δράσης γράφτηκε κατά τον τρίτο χρόνο της εξουσίας του, όταν αποφάσισε να εισβάλει στη Βρετανία. Την άνοιξη έφτασε στη Μάγχη, παρέταξε τις λεγεώνες για επιθεώρηση, έδωσε εντολές στους μηχανικούς να ετοιμάσουν

τις λεπτομέρειες της απόβασης και έβγαλε έναν λόγο, όπου ανάμεσα σε παραθέματα από την *Αινειάδα* του Βιργιλίου, καλοτύχησε τη Σύγκλητο και τον ρωμαϊκό λαό που απολάμβαναν την ασφάλεια της Ρώμης ενώ εκείνος προέτασε τα στήθη του σε κάθε λογής κινδύνους. Ύστερα, και ενώ όλοι περίμεναν την επιτελική εντολή για να ξεκινήσουν, ο μέγας στρατάρχης εκραύγασε: «Και τώρα, μαζέψτε κοχύλια!» Λεγεωνάριοι και αξιωματικοί κοιτιόντουσαν κεραυνοβολημένοι και άλαλοι. Για λίγη ώρα ακούγονταν μόνο ο αχός των κυμάτων που έσπαναν στην ακτή και τα σποραδικά κρωξίματα των γλάρων. Μετά όσοι δεν είχαν ακούσει καλά άρχισαν να ρωτούν αυτούς που άκουσαν και τέλος όλοι μαζί αποδόθηκαν στην «Επιχείρηση Κοχύλια». Έτσι ολοκληρώθηκε η Μάχη της Αγγλίας. Οι ιστορικοί, ανάμεσά τους κι εγώ, αναρωτιούνται ακόμη τι συνέβαινε εκείνη τη μέρα μέσα στον ανισόρροπο λαβύρινθο του μυαλού του. Υποθέτω ότι θα αναρωτιούνται για αιώνες ακόμη.

Στη Ρώμη επέστρεψε πιο μεγαλομανής, ακαταλόγιστος και απρόβλεπτος παρά ποτέ. Τώρα οι χρόνιες αϋπνίες του είχαν ενταθεί· το ίδιο και οι λάγνες φαντασιώσεις του. Οργάνωνε πολυδάπανες δεξιώσεις όπου προσέφερε πρωτοποριακή κουζίνα με εξωτικές γεύσεις - και σε εξαιρετικές περιπτώσεις επιχρυσωμένο κρέας και ψωμί. Κατόπτευε τους προσκεκλημένους και ζητούσε να μιλήσει ιδιαιτέρως στις γυναίκες των συγκλητικών και αυλικών που τραβούσαν τη διεστραμμένη προσοχή του· και εξευτέλιζε δημοσίως (πριν τον εκτελέσει στη συνέχεια) οποιονδήποτε καθυστερούσε να συνταχθεί με τις αξιώσεις του.

8.9. 2 x 29 = ΤΕΛΟΣ

Οι θεοί μωραίνουν αυτόν που θέλουν να καταστρέψουν. Για πολύ καιρό αναρωτήθηκα αν οι θεοί είχαν αλλάξει συνήθειες ή αν έκαναν εξαίρεση στην περίπτωση του Καλιγούλα - ή αν μελετούσαν ένα ξεχωριστό είδος καταστροφής για μια ξεχωριστή παραφροσύνη. Τίποτε από όλα αυτά. Απλώς άργησαν. Άργησαν ακριβώς τρία χρόνια, δέκα μήνες και οκτώ μέρες· και τότε μόνο έστειλαν τη Νέμεση με τη μορφή ενός πραιτωριανού αξιωματούχου που είχε υποστεί για καιρό καταιγισμό εξευτελισμών από τον αυτοκράτορα. Το όνομά του Κάσσιος Χαιρέας. Συνεργοί του οι δύο επικεφαλής της πραιτωριανής φρουράς. Στις 24 Ιανουαρίου ο αυτοκράτορας παρακολουθούσε θεατρική παράσταση. Κάποια στιγμή σηκώθηκε από το κάθισμά του και προχώρησε προς την έξοδο για να πάρει λίγο αέρα. Βρήκε μια συντροφιά από νεαρά αγόρια και έπιασε κουβέντα μαζί τους. Οι φρουροί του χαλάρωσαν την προσοχή τους. Το πρώτο χτύπημα ήρθε από τον Χαιρέα που παραμόνευε στη στοά, πίσω από έναν κίονα. Η μαχαιριά ήρθε από πίσω και τον βρήκε στον τράχηλο. Ο Καλιγούλας σωριάστηκε σφαδάζοντας στο δάπεδο αλλά κατόρθωσε να ψελλίσει: «Είμαι ακόμη ζωντανός.» Και ενώ οι φρουροί του είχαν εξουδετερωθεί, δέχτηκε συνολικά πενήντα οκτώ μαχαιριές, δύο για καθένα από τα είκοσι εννιά χρόνια του.

Ακολούθησε γενικευμένη σύγχυση και πανικός. Οι πολίτες αρχικά θεώρησαν ότι το μαντάτο ήταν παραπλανητικό· ήθελαν να το πιστέψουν αλλά τους κρατούσε ο φόβος ότι θα μπορούσε να είναι άλλη μια από τις μικρονοϊκές φάρσες του Καλιγούλα. Η Σύγκλητος παρέπαιε αλαφιασμένη ανάμεσα σε αντικρουόμενες εκδοχές. Οι διάδρομοι και οι αίθουσες των ανακτόρων βοούσαν από βιαστικούς βηματισμούς, δισταχτικούς ψιθύρους και μεμονωμένες κραυγές. Όταν βρέθηκα στα ανάκτορα, η δολοφονία δεν είχε ακόμη επαληθευτεί. Μια δυο ώρες αργότερα άκουσα έντονες συνομιλίες και ποδοβολητό στο

αίθριο. Η πρώτη μου αντίδραση ήταν να καταφύγω σε ένα από τα δωμάτια που κατά καιρούς χρησιμοποιούσα για μελέτη και συγγραφή. Αν ήταν αλήθεια αυτό που ακουγόταν, ο δαίμονας που γνώριζα είχε φύγει, δεν ήξερα όμως ποιος δαίμονας τον είχε διώξει - και όπως λένε, καλύτερα ο δαίμονας που ξέρεις παρά αυτός που δεν ξέρεις. Και ενώ στο μυαλό μου ζυμώνονταν εκδοχές και ενδεχόμενα, αντιλήφθηκα βαριά και βιαστικά βήματα στον διάδρομο έξω από την πόρτα του δωματίου. Κρύφτηκα ενστικτωδώς πίσω από μια βαριά κουρτίνα: αλλά οι άκρες των παπουτσιών μου είχαν μείνει ακάλυπτες.

Πενήντα οκτώ μαχαιριές, ένα στιγμιαίο νάζι της μοίρας που μέχρι τότε με κρατούσε στα αζήτητα της Ιστορίας, μια κουρτίνα που δεν ήταν αρκετά μακριά, το χέρι ενός βλοσυρού πραιτωριανού που την τράβηξε με δύναμη - και έγινα αυτοκράτορας.

8.10. Σύγκλητος - Πραιτωριανοί: σημειώσατε 2

Οι Έλληνες στοχάστηκαν βαθιά και εμπειριστατωμένα πάνω στο ζήτημα του θεωρητικού και του πρακτικού βίου. Τι αξίζει περισσότερο, μια ζωή αφιερωμένη στη σκέψη, τον στοχασμό και την καλλιέργεια των τεχνών ή μια ζωή δράσης στον πολιτικό, κοινωνικό και στρατιωτικό στίβο; Ο Αριστοτέλης προτιμούσε το πρώτο. Γενικά, θα έλεγα, και όσο γνωρίζω από τα προσωπικά μου διαβάσματα, οι περισσότεροι Έλληνες στοχαστές τείνουν να συμφωνήσουν με τον μεγάλο φιλόσοφο. Η ρωμαϊκή παράδοση είναι διαφορετική και ευνοεί μια πιο πρακτική αντίληψη του βίου. Μπορώ να βεβαιώσω ότι η ιστορία της Ρώμης είναι δημιούργημα ανθρώπων που τοποθέτησαν τη δράση πάνω από τον θεωρητικό στοχασμό - δράση που διέπονταν από πατροπαράδοτες αρχές. Δεν έχω καμιά αμφιβολία ότι οι πολιτικές δεξιότητες των μεγάλων της ιστορίας μας διαμορφώθηκαν από αυτή την πρακτική φιλοσοφία: και ότι η Ρώμη οφείλει την τωρινή της παγκόσμια κυριαρχία στη σύνεση των πολιτικών και των στρατηγών της. Τους Έλληνες, όπως είπαν και ο Κικέρων και ο Βιργίλιος, τους θαυμάζουμε για τη βαθιά και δημιουργική τους πνευματικότητα. Τους θαυμάζω απεριόριστα κι εγώ, αλλά δεν τους θεωρώ πρότυπο πολιτικής οργάνωσης και κοινωνικής πειθαρχίας. Άλλωστε αυτό το ξέρουν λίγο πολύ και οι ίδιοι. Από την άλλη μεριά, κοιτάζοντας πίσω στα δεκατρία χρόνια της εξουσίας μου, μπορώ σήμερα να λέω ότι δράση χωρίς θεωρητικό στοχασμό και ευρύτερη φιλοσοφική αντίληψη για τον βίο που αξίζει να ζήσει ένας άνθρωπος είναι μια επιλογή με αβέβαιη, στην καλύτερη περίπτωση, έκβαση. Όταν ανακηρύχθηκα αυτοκράτορας, πίστευα ότι η προηγούμενη θητεία μου στη μελέτη και τη συγγραφή ήταν μάλλον εμπόδιο παρά προσόν για τη δουλειά που με είχαν επιλέξει να κάνω. Τώρα αλλιώς βλέπω τα πράγματα.

Την πρώτη φορά που με έριξε στο νερό ο ανειπιός μου απλώς κρουολόγησα: τη δεύτερη φορά που με έριξε στα βαθιά η μοίρα έπρεπε να μάθω να κολυμπάω. Εκείνη τη μέρα του Γενάρη, έγινα καίσαρας με αναισθητικό. Ενωώ ότι δεν πολυκαταλάβαινα τι μου ετοίμαζαν, αν με τραβούσαν οι πραιτωριανοί ή το πεπρωμένο. Ορισμένοι συγκλητικοί, μόλις βεβαιώθηκαν ότι το «τέρας» είχε εξοντωθεί οριστικά και αμετάκλητα, άρχισαν να μιλούν φωναχτά και θαρρετά για ευκαιρία αποκατάστασης των δημοκρατικών θεσμών, για επιστροφή στο καθεστώς της Ελεύθερης Πολιτείας και για απαλλαγή από το άχθος και το μίσος του καισαρισμού. Ίσως, υπό άλλες συνθήκες, να συμφωνούσα μαζί τους. Είχαν δει πολλά τα μάτια μου και, παρόλο που εξακολουθούσα να σέβομαι την πολιτική διαθήκη του

Αύγουστου, θα ήμουν έτοιμος, εγώ ο εγγονός του, να συζητήσω σοβαρά το ενδεχόμενο ενός έντιμου ιστορικού συμβιβασμού με απώτερο σκοπό την αποκατάσταση της Δημοκρατίας που είχαν καταλύσει οι εμφύλιοι πόλεμοι. Αλλά εκείνη τη μέρα οι συγκλητικοί συνειδητοποίησαν ότι οι σημαντικότεροι πόλοι εξουσίας στη Ρώμη είχαν γίνει τρεις: ο Καίσαρ, η Σύγκλητος και οι Πραιτωριανοί - όχι απαραίτητα με αυτή τη σειρά.

Να το πω περιληπτικά: ενώ, εκείνη τη μέρα, εγώ τα είχα χαμένα και οι συγκλητικοί συσκέπτονταν, οι πραιτωριανοί είχαν ήδη αποφασίσει. Όταν οι τελευταίοι με μετέφεραν με το επίσημο αυτοκρατορικό φορέο στην αίθουσα όπου συνεδρίαζε το σώμα, ορισμένοι από τους συγκλητικούς δυσκολεύτηκαν καν να με αναγνωρίσουν· οι υπόλοιποι, με το δίκιο τους, αναρωτήθηκαν αν ήμουν έτοιμος να αναδεχθώ τη μεγάλη ευθύνη· κανένας όμως δεν πίστευε ότι είχε λυθεί το πρόβλημα της διαδοχής. Όπως είπα, όμως, αρκούσε που το πίστευαν οι πραιτωριανοί.

8.11. Σύγκλητος - Κλαύδιος: ξανασημειώσατε 2

Τους αντάμειψα με ένα χρηματικό δώρο, κάτι για το οποίο στη συνέχεια κατηγορήθηκα - μάλλον δικαίως. Εκείνο το βράδυ σκέφτηκα καλά τις επόμενες κινήσεις μου. Αποφάσισα ότι δεν έπρεπε να δείξω την ενόχλησή μου για τη στάση μιας μερίδας της Συγκλήτου. Η γνώση της ρωμαϊκής ιστορίας μου επέβαλλε σεβασμό για ένα πολιτικό σώμα που σε παλιότερες εποχές υπήρξε φυτώριο δημοκρατικών συνειδήσεων και ασυμβίβαστου πατριωτισμού. Σεβάστηκα τη Σύγκλητο όπως σεβόμουν την ιστορία της ίδιας της Ρώμης. Άλλωστε το ποινικό μητρώο των καισάρων είχε στιγματιστεί ανεπανόρθωτα από τη συμπεριφορά του Καλιγούλα απέναντι στους Πατέρες της Ρώμης.

Δεν ήταν όλοι τους στοργικοί πατέρες. Γρήγορα αντιλήφθηκα ότι υπήρχε πρόβλημα άδειωνεδράνων κατά τις συνεδριάσεις. Έτσι, έκανα υποχρεωτική την παρουσία στο βουλευτήριο και απηύθυνα παραινήσεις για ουσιαστική συμμετοχή στις συζητήσεις, δεδομένου ότι πολλοί εμφανίζονταν μόνο κατά τη στιγμή της ψηφοφορίας για να ρίξουν ψήφο σύμφωνα με προαποφασισμένη γραμμή. Ασφαλώς δυσαρέστησα πολλούς. Μια άλλη άμεση μέριμνά μου ήταν η αναβάθμιση της επαρχιακής περιφέρειας, που μαστιζόταν από κακοδιοίκηση. Διέγνωσα ότι το πρόβλημα δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί χωρίς μια κεντρική αυτοκρατορική υπηρεσία που θα μπορούσε να δρα κάτω από την άμεση εποπτεία μου. Αποφάσισα ότι η υπηρεσία αυτή ήταν καλύτερο να επανδρωθεί με ανθρώπους της άμεσης εμπιστοσύνης μου που ήταν έτοιμοι να αφιερωθούν αποκλειστικά στα διοικητικά τους καθήκοντα. Οι συγκλητικοί δεν ήταν η καταλληλότερη επιλογή για τις θέσεις αυτές: από μεγάλες πολιτικές οικογένειες οι περισσότεροι, συνηθισμένοι σε μια πιο απόμακρη σχέση με τα πρακτικά προβλήματα της διακυβέρνησης και της διαχείρισης και με μια έντονη αίσθηση του προσωπικού κύρους που δεν επέτρεπε εύκολα την προσαρμογή τους στα νέα δεδομένα, με έκαναν να αναζητήσω διαφορετικές λύσεις. Με κατηγορήσαν ότι με τον τρόπο αυτό δημιούργησα μια καινούργια επαγγελματική γραφειοκρατία. Μπορεί να είναι κι έτσι· είναι όμως γενικά παραδεκτό ότι στα χρόνια που κυβέρνησα η περιφέρεια αναζωογονήθηκε, η οικονομία νοικοκυρεύτηκε και έγιναν μεγάλα δημόσια έργα. Αισθανόμενοι ότι ο πολιτικός τους ρόλος συρρικνωνόταν, πολλοί συγκλητικοί αντέδρασαν, έμμεσα και σπασμωδικά. Λυπάμαι που ορισμένοι από αυτούς έφθασαν στα όρια της

συνωμοσίας εναντίον μου. Στις περιπτώσεις αυτές έπραξα ό,τι επέβαλλαν το δημόσιο συμφέρον και οι νόμοι· αλλά δεν χάρηκα ποτέ που έπρεπε να το πράξω.

Ο Τιβέριος, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια, πολιτεύθηκε με μεγάλη σύνεση και στο πνεύμα των πολιτικών υποθηκών του Αύγουστου. Ήταν, ωστόσο, άτολμος και προτιμούσε τη σιγουριά της πεπατημένης από το ρίσκο της καινοτομίας, ακόμη και όταν διαπίστωνε την ανάγκη αλλαγών. Από την άποψη αυτή φάνηκε, κατά την εκτίμησή μου, λιγότερο διορατικός από τον Αύγουστο, ο οποίος, χωρίς να ανατρέψει εκ βάθρων την παράδοση, έδωσε ευκαιρίες σε νέους ανθρώπους και ενθάρρυνε πρωτοβουλίες και τομές. Έκανα συστηματική προσπάθεια να συνεχίσω αυτή την πολιτική, ανοίγοντας τα πολιτικά αξιώματα σε όλους, ανεξάρτητα από καταγωγή και προέλευση. Επέμεινα αποφασιστικά στην ανάγκη να γίνουν Ρωμαίοι με πλήρη δικαιώματα όλοι όσοι είχαν ενστερνιστεί τις αξίες και την πολιτική κουλτούρα της Ρώμης. Κατηγορήθηκα λυσσαλέα γι' αυτό, ιδίως από φιλοσόφους σαν τον Σενέκα που διασάλπιζαν τους κινδύνους μιας πολιτικής η οποία αποσκοπούσε στο «να απονεμίει αδιακρίτως τη ρωμαϊκή τήβεννο σε Ιουδαίους, Γαλάτες και Έλληνες». Επιμένω ακόμη και σήμερα ότι μια παγκοσμιοποιημένη εξουσία όπως η ρωμαϊκή δεν έχει την πολυτέλεια να στηρίζεται στη φυλετική καθαρότητα.

Προσπάθησα να χειριστώ με καλή πίστη προβλήματα που οι προκάτοχοί μου αντιμετώπισαν είτε με προχειρότητα είτε με βία. Θυμίζω στους αναγνώστες μου το ιουδαϊκό ζήτημα. Με την ανοχή μου, και παρά την προηγούμενη απαγόρευση του Τιβέριου που επισήμως δεν έχει αρθεί μέχρι σήμερα, η ιουδαϊκή κοινότητα της Ρώμης αυξήθηκε σημαντικά. Παραχώρησα σε όλους τους Ιουδαίους απανταχού της αυτοκρατορίας πλήρεις θρησκευτικές ελευθερίες και το δικαίωμα να μη συμμετέχουν στην επίσημη λατρεία του αυτοκρατορικού προσώπου, εφόσον το απαγορεύουν οι θρησκευτικοί τους νόμοι. Η στάση μου δεν εκτιμήθηκε. Μέσα στην ίδια τη Ρώμη συνέχισαν να ασκούν προσηλυτισμό και έγιναν υπαίτιοι ταραχών, αποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο ότι απαρέγκλιτος στόχος τους είναι να προκαλέσουν παγκόσμια αναταραχή. Η απέλασή τους ήταν φυσική συνέπεια της πολιτικής που επέλεξαν. Δεν γνωρίζω αν στις πρόσφατες ταραχές έπαιξαν κάποιο ρόλο και οι ακόλουθοι της νέας θρησκευτικής τάσης που αναγνωρίζει ως ηγέτη της τον Χριστό. Πρόκειται για δυναμική μειονότητα που δεν έχει προβεί σε επίσημες προκλήσεις, αλλά διαισθάνομαι ότι διακατέχεται από τον ίδιο προσηλυτιστικό ζήλο που με υποχρέωσε να πάρω μέτρα και στην περίπτωση των Ιουδαίων.

Στον στρατιωτικό τομέα ακολούθησα σε γενικές γραμμές την προτροπή του Αυγούστου να μην ασκηθεί περαιτέρω επεκτατική πολιτική και να διασφαλιστούν με τον αποτελεσματικότερο τρόπο τα σημερινά σύνορα της επικράτειας. Ωστόσο, θεώρησα απαραίτητο για λόγους ασφαλείας να προσαρτήσω εδάφη στη Βόρεια Αφρική και στη Θράκη· και υλοποίησα τελικά την πλήρη κατάκτηση της Βρετανίας σχεδόν έναν αιώνα μετά την πρώτη απόβαση του Ιουλίου Καίσαρα σ' αυτό το νησί του απώτατου Βορρά. Υπάρχουν δυο τρόποι για να δει κανείς τέτοια εγχειρήματα: οι βάρβαροι από την πλευρά τους μιλούν για εισβολή· η Ρώμη προτιμά να προβάλλει την εκπολιτιστική διάσταση του πράγματος. Αυτό είναι το υψηλό πεπρωμένο της, όπως το διατύπωσε και ο Βιργίλιος στην *Αινειάδα*:

Λαούς να κυβερνάς είναι ο κλήρος που σ' εσένα έλαχε, Ρωμαίε:

το νόμο της ειρήνης να περνάς, τους νικημένους να τους σέβεσαι, τους αλαζόνες να δαμάζεις - τούτη η τέχνη είναι που σου πρέπει.

8.12. Από τη Μεσσαλίνα στην Αγριππίνα ή Ανάμεσα στη Σκύλλα και τη Χάρυβδη

Γνωρίζω καλύτερα από πολλούς άλλους ότι η Ιστορία γράφεται και με λάθη - κάποτε, μάλιστα, κυρίως με λάθη. Μερτικό σε λάθη έχω κι εγώ. Δεν θα πω αν είναι μεγάλο ή μικρό· θα πω όμως ότι είναι στενόκαρδο από τη μεριά ορισμένων ιστορικών να απαριθμούν επιμελώς, και να μεγεθύνουν, τα σφάλματα, ενώ ταυτόχρονα σχετικοποιούν ή ελαχιστοποιούν τα επιτεύγματα της πολιτικής μου. Αναγνωρίζω σήμερα ότι ορισμένα από τα πρόσωπα που περιέβαλα με την εμπιστοσύνη μου εκμεταλλεύτηκαν τις συγκυρίες για προσωπικό όφελος και συχνά για αδιάντροπο χρηματισμό. Παρηγοριέμαι με τη σκέψη ότι σε άλλες επιλογές μου υπήρξα κατά κοινή ομολογία πολύ πιο εύστοχος.

Πολύς λόγος έγινε για τις γυναίκες του καίσαρα. Κατηγορήθηκα επανειλημμένως ότι απλώς υπέγραφα αποφάσεις που είχε διαμορφώσει κάποια από τις αυτοκρατορικές συζύγους. Δεν θα πω τίποτε εδώ για τις δυο πρώτες γυναίκες που παντρεύτηκα πριν διαδεχθώ τον Καλιγούλα. Στο κάτω κάτω η συμπεριφορά τους δεν είχε αντίκτυπο στη δημόσια ζωή. Ξέρω πως είναι πολύ πιο δύσκολο να απολογηθώ για τη γυναίκα που είχα στο πλευρό μου όταν οι καταστάσεις μού ανέθεσαν την ύψιστη ευθύνη της ρωμαϊκής πολιτείας. Η Μεσσαλίνα μού χάρισε δυο μεγάλα δώρα, την κόρη μου την Οκταβία και τον γιο μου τον Βρεταννικό - και σε αντάλλαγμα μου ζήτησε να καταπίνω προσβολές και να κλείνω τα μάτια στα παρορμητικά αίσχη της. Τα πάθη της σαν τις εκρήξεις της Αίτνας, οι ανομολόγητες ορέξεις της κοινό θέμα κουτσομπολιού στα σοκάκια και τις πιάτσες της Ρώμης, ο τρόπος που σκεφτόταν ήταν ο ορισμός της συνωμοσίας. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες μεγάλωσα με έκαναν ανεκτικό μέχρις αναισθησίας, και για πολύν καιρό, πασχίζοντας να κρατήσω τα προσχήματα που εκείνη δεν νοιάστηκε ποτέ να κρατήσει, περίμενα τη στιγμή που ο φυσικός κορεσμός θα έφερνε τη μεταμέλεια που δεν μπορούσε να φέρει η αξιοπρέπεια. Όταν πείστηκα ότι ηθικά είχε γίνει ολόκληρη ένα μολυσματικό απόστημα, έδωσα τελικά την έγκρισή μου και το απόστημα έσπασε.

Τη θέση της πήρε η ανεψιά μου, κόρη του Γερμανικού, η νεότερη Αγριππίνα. Ήταν χήρα όταν την παντρεύτηκα, με έναν γιο από τον πρώτο της γάμο, τον Νέρωνα, που είναι σήμερα στα δεκαέξι, πέντε χρόνια μεγαλύτερος από τον Βρεταννικό. Η Αγριππίνα προκάλεσε αντιδράσεις όταν, αμέσως μετά τον γάμο, έδωσε εντολή σε όλους να την αποκαλούν Αυγούστα. Ο κόσμος είπε ότι ο Κλαύδιος αντικατέστησε έναν τύραννο μ' έναν δεσπότη. Θεωρώ ότι το βασικό πρόβλημα της Αγριππίνας ήταν πάντα η παθολογική προσήλωση στον γιο της. Ο νεαρός δείχνει κλίση στα γράμματα και τις τέχνες, πράγμα που επικροτώ· φοβούμαι, ωστόσο, ότι η ασφυκτική λατρεία της μητέρας του και η προθυμία με την οποία αυτή υπηρετεί τις εφηβικές του ιδιοτροπίες δεν του κάνει καλό. Η συμπεριφορά του απέναντι σε τρίτους είναι συχνά αδιάκριτη και κάποτε προσβλητική· και έχω την εντύπωση ότι κύρια φιλοδοξία του είναι να συντομεύει όλο και περισσότερο τον χρόνο που μεσολαβεί ανάμεσα στις επιθυμίες του και την εκπλήρωσή τους. Αναρωτιέμαι τι έχει να πει γι' αυτό ο προσωπικός του δάσκαλος, ο πολὺς Σενέκας, ο οποίος, ως στωικός φιλόσοφος,

θα έπρεπε προ καιρού να του έχει επισημάνει ότι με τέτοια νοοτροπία δύσκολα θα κερδίσει την ψυχική αταραξία και τα υπόλοιπα αγαθά που επαγγέλλεται ο στωικισμός.

Τον υιοθέτησα πριν από τρία χρόνια κάτω από την πίεση της Αγριππίνας αλλά και με την ελπίδα ότι θα μπορούσε να παίξει τον προστατευτικό ρόλο του μεγαλύτερου αδελφού για τον Βρεταννικό. Συχνά σκέφτομαι ότι αυτό μπορεί να ήταν ένα από τα πραγματικά μεγάλα λάθη μου. Προσεύχομαι στους θεούς να με κρατήσουν γερό μέχρι να ενηλικιωθεί ο Βρεταννικός και να προετοιμαστεί για τη διαδοχή, και προσπαθώ να κλείσω τα αφτιά μου σε όσους μου ψιθυρίζουν ότι η Αγριππίνα κάνει στο παρασκήνιο ό,τι μπορεί για να δει τον δικό της γιο αυτοκράτορα. Στα δεκατρία χρόνια της εξουσίας μου έμαθα, ή νομίζω ότι έμαθα, να ξεχωρίζω τη στείρα καχυποψία από την τεκμηριωμένη προαίσθηση· μόνο που για να επιβιώσει κανείς και να εξασφαλίσει ένα ελάχιστο ηρεμίας, συχνά προτιμάει να πιστεύει ότι αυτό που είναι τεκμηριωμένη προαίσθηση θα μπορούσε στην πραγματικότητα να αποδειχτεί στείρα καχυποψία. Είτε πρόκειται για το ένα είτε για το άλλο, είναι επώδυνο για μένα να σκέφτομαι ότι ο νεαρός Νέρων θα μπορούσε κάποτε να παραγκωνίσει τον Βρεταννικό και να εκφωνήσει τον επικήδειο μου ως διάδοχός μου - επώδυνο για μένα, ίσως καταστροφικό για τη Ρώμη. Περισσότερα για το ζήτημα αυτό δεν θα πω.

* * *

Εγώ, ο Κλαύδιος, ένα παιδί με ειδικές ανάγκες που το είχε ξεγράψει η ίδια η μάνα του και που κανένας δεν περίμενε να στεφθεί καίσαρας της ένδοξης και μεγάλης αυτοκρατορίας μας μέχρι τη μέρα εκείνη του Γενάρη, πριν από δεκατρία χρόνια - έγραψα αυτές τις γραμμές για να υπερασπιστώ επιλογές και αποφάσεις που μου κόστισαν μέρες αγωνίας και νύχτες ξαγρύπνιας. Έχω συνείδηση ότι παρέλειψα πολλά και ότι άλλα δεν τα τόλμησα στην προσπάθειά μου να κρατήσω μια δύσκολη ισορροπία ανάμεσα σ' αυτό που κληρονόμησα και σ' αυτό που οραματίστηκα. Δεν θα μπορέσω ίσως να πω ποτέ αν ήταν καλύτερα να με είχαν αφήσει να ξεχαστώ και να ασκητέψω στη βιβλιοθήκη μου παρά να με ρίξουν στη δίνη της Ιστορίας. Δέχτηκα και τα δυο μου πεπρωμένα· κοίταξα και τις δυο όψεις της μοίρας, κράτησα και το σκήπτρο του αρχηγού και τη γραφίδα του στοχαστή. Έμαθα πολλά από τη διπλή μου περιπέτεια, ίσως επειδή κατάφερα και να ασκώ και να στοχάζομαι την εξουσία. Δεν ξέρω αν οι θεοί επιφυλάσσουν στη Ρώμη αυτό που επιθύμησε ο μεγάλος Αύγουστος. Ο Βιργίλιος παρουσιάζει τον Δία να υπόσχεται στο ρωμαϊκό έθνος «εξουσία δίχως τέλος». Εγώ όμως ξέρω ότι η Ιστορία μπορεί να επηρεαστεί σοβαρά από το μήκος μιας κουρτίνας και δεν είναι τόσο προβλέψιμη. Αν ήταν, δεν θα είχα γίνει ποτέ καίσαρας.

FINIS

9. Σινέ «Ρώμη»

9.1. Ιστορία (δεν) υπάρχει μόνο μία

Ποιοι και πόσοι τρόποι υπάρχουν για να μάθουμε ιστορία; Οι περισσότεροι ιστορικοί θα απαντούσαν σ' αυτό το ερώτημα με τον ακόλουθο πάνω κάτω τρόπο: ο πιο έγκυρος και αξιόπιστος τρόπος είναι να μελετήσουμε προσεκτικά τις πηγές πληροφοριών που διαθέτουμε για μια συγκεκριμένη εποχή, με άλλα λόγια, τα επίσημα κρατικά έγγραφα και

υπουργικά αρχεία (αν υπάρχουν), τις δηλώσεις των επισήμων, τις ανακοινώσεις των κρατικών φορέων και τα στρατιωτικά ανακοινωθέντα, τα ρεπορτάζ και τα σχόλια του γραπτού και ηλεκτρονικού τύπου, και, ασφαλώς, την ανάλυση και ερμηνεία αυτών των πρωταρχικών πηγών από τους ανθρώπους που διαθέτουν τη γνώση, την πείρα και την κατάλληλη επιστημονική μέθοδο, δηλαδή τους ιστορικούς.

Μέχρι πρόσφατα (και στο μεγαλύτερο διάστημα του περασμένου αιώνα) οι ιστορικοί, όποιες διαφορές κι αν είχαν μεταξύ τους σχετικά με το ποια ιστοριογραφική-ιστοριοδιδική μέθοδος είναι προτιμότερη, συμφωνούσαν ότι η μελέτη των ιστορικών πηγών, και η συγκριτική εξέταση των διαφόρων μαρτυριών που μας έρχονται από την ιστορική περίοδο που θέλουμε να μελετήσουμε, αποκαλύπτει την ιστορική αλήθεια στο μεγαλύτερο μέρος της. Ωστόσο, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα εμφανίστηκαν μελετητές της ιστορίας και της ιστοριογραφικής μεθόδου που διατύπωσαν αμφιβολίες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αμφισβήτησαν ολοκληρωτικά τη δυνατότητά μας να επιτύχουμε βεβαιότητα στις ιστορικές μας αναλύσεις και περιγραφές. Οι αμφισβητίες αυτοί δεν υποστηρίζουν απλώς ότι διαφορετικοί ιστορικοί φτάνουν σε διαφορετικά συμπεράσματα, όπως διαφορετικοί γιατροί ή νομικοί είναι πιθανό να κάνουν διαφορετική γνωμάτευση για το ίδιο ιατρικό ή νομικό πρόβλημα. Μακάρι το πράγμα να ήταν τόσο απλό... Οι σύγχρονοι αμφισβητίες για τους οποίους μιλάμε λένε κάτι πολύ πιο «ανησυχητικό»: ότι ακόμη και οι ίδιες οι λεγόμενες πρωταρχικές πηγές, στις οποίες βασίζουμε την ιστοριογραφική μας έρευνα, δεν προσφέρουν με κανένα τρόπο αξιόπιστες μαρτυρίες, αφού δεν αποτελούν καταγραφή αλλά *ερμηνεία* των ιστορικών γεγονότων. Με την έννοια αυτή, ακόμη και τα επίσημα κρατικά αρχεία αποτελούν ένα σύνολο ήδη «ερμηνευμένου» και «φιλτραρισμένου» υλικού, και έτσι πολύ δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν ως πρωταρχική, έγκυρη και αξιόπιστη αφετηρία για τον εντοπισμό της ιστορικής αλήθειας.

Με την ίδια έννοια, ακόμη και τα προσωπικά απομνημονεύματα μεγάλων πολιτικών που έζησαν τα γεγονότα εξ επαφής και «από πρώτο χέρι», ή που προκάλεσαν τα γεγονότα, δεν συνιστούν γνώμονα για την ιστορική αλήθεια, όχι αναγκαστικά επειδή οι συγγραφείς των απομνημονευμάτων αυτών μας λένε συνειδητά ανακρίβειες (μπορεί να συμβαίνει κι αυτό!), αλλά απλούστατα επειδή όποιος καταπιάνεται με την καταγραφή της ιστορίας είναι υποχρεωμένος, είτε το συνειδητοποιεί είτε όχι, να κατασκευάσει στο μυαλό του ένα «σενάριο», μια «πλοκή» που περιέχει αιτίες και αποτελέσματα και έχει μια αρχή, μια μέση και ένα τέλος· ένα σενάριο που μπορεί να είναι «τραγικό» ή να βαδίζει σε «αίσια» κατάληξη ή να έχει σατιρική και επικριτική διάθεση. Με άλλα λόγια, *ενώ νομίζεις ότι γράφεις ιστορία και κάνεις «επιστήμη», στην πραγματικότητα επινοείς σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ένα «ιστορικό αφήγημα» με τον ίδιο τρόπο που ένας αφηγηματογράφος «στήνει» και αφηγείται μια ιστορία με αρχή, μέση και τέλος*. Με την έννοια αυτή κάθε ιστορικός είναι ένας «παραμυθάς» που προτείνει μια δική του εκδοχή για το πώς συνέβησαν τα πράγματα.

Σύμφωνα με τους αμφισβητίες μας, λοιπόν, δεν υπάρχει ιστορία αλλά μόνο ιστορικοί· δεν υπάρχει ιστορική αλήθεια παρά μόνο αφηγήσεις για την ιστορική αλήθεια· δεν υπάρχουν καν «ιστορικά γεγονότα» παρά μόνο «ερμηνευτικές απόπειρες» των ιστορικών γεγονότων. Έτσι, λοιπόν, κάθε φορά που ακούτε μια αναγγελία ή διαφήμιση του τύπου «Διαβάστε

τώρα τα δημοσιοποιημένα αρχεία του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών και μάθετε όλη την αλήθεια και το πολιτικό παρασκήνιο για την τουρκική εισβολή στην Κύπρο», ή «Όλη η αλήθεια για τον Πόλεμο στον Κόλπο από ένα επιτελείο διακεκριμένων ιστορικών που μελέτησαν αρχεία και πήραν συνεντεύξεις από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων», ή «Τι πραγματικά συνέβη στα Ίμια τη νύκτα της τάδε. Τα γεγονότα όπως τα κατέγραψαν ανώτατοι αξιωματικοί του Γ.Ε.Σ.» - όταν ακούτε τέτοιες αναγγελίες, σύμφωνα πάντα με τους αμφισβητίες μας, πάρτε μικρό καλάθι, γιατί τα κεράσια είναι λίγα, ή μην παίρνετε καλάθι, γιατί κεράσια δεν υπάρχουν.

9.2. Κι αν ο Ηρόδοτος ήταν Πέρσης;

Να πάρουμε, λοιπόν, καλάθι; Να είναι μεγάλο ή μικρό; Ή να μην κάνουμε τον κόπο να πάρουμε; Μήπως η πολύτιμη αλήθεια κρύβεται κάπου ανάμεσα στις παλιές βεβαιότητες και τις μοντέρνες αμφισβητήσεις; Ας υποθέσουμε ότι ολόκληρη την ιστορική αλήθεια για ένα γεγονός ή, πολύ περισσότερο, για μια ιστορική περίοδο, δεν μπορούμε να την πετύχουμε ποτέ. Λογικό. Υπάρχουν όμως κάποιες άλλες αλήθειες που δεν είναι και τόσο δυσπρόσιτες και που τις έχει επιβεβαιώσει η ανθρώπινη εμπειρία μας στη διαδρομή των αιώνων. Έτσι, για παράδειγμα, ακούμε συχνά ότι την ιστορία τη γράφουν κατά κανόνα οι νικητές και όχι οι ηττημένοι· οι ισχυροί και αυτοί που κατέχουν πολιτική εξουσία και κοινωνικό κύρος και όχι οι «άλλοι»· οι πολιτισμικά πιο προχωρημένοι και όχι οι «βάρβαροι». Αυτό είναι εύκολο και λογικό να το αποδεχτούμε, αλλά σπάνια το συνειδητοποιούμε, και έτσι τείνουμε να ταυτίσουμε την «ιστορική αλήθεια» με τις ιστορικές εκδοχές των ισχυρών. Και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο θα μας προκαλούσε έκπληξη αν σήμερα ανακαλύπταμε έναν Πέρση ιστορικό που θα μας έδινε μια ιστορία των Μηδικών Πολέμων από την οπτική γωνία των χαμένων, πολύ διαφορετική από εκείνη που μας δίνει ο Ηρόδοτος· και ασφαλώς η έκπληξή μας θα ήταν ακόμη μεγαλύτερη αν είχαμε στα χέρια μας μια ιστορία της αρχαίας Αθήνας γραμμένη από έναν δούλο του Περικλή ή από τη γυναίκα του την Ασπασία.

Από αυτή την άποψη, οι αμφισβητίες μας, παρ' όλες τις πιθανές υπερβολές τους, προσφέρουν μια σημαντική, από μεθοδολογική άποψη, υπηρεσία με το να μας λένε (κατάμουτρα, στο αφτί, φωναχτά ή διακριτικά): «Παιδιά, προσοχή! Υπάρχουν και οι "άλλοι", οι "άλλες φωνές" που δεν τις ακούσαμε ποτέ ή δεν ακούστηκαν ποτέ, και που, αν τις ακούγαμε, θα μας έδιναν σίγουρα μια διαφορετική εκδοχή για το τι συνέβη.» Η Καρχηδόνα ήταν μια ισχυρή δύναμη, αλλά ξέρουμε γι' αυτήν ουσιαστικά μόνο από τις αφηγήσεις των Ρωμαίων, και είναι βέβαιο ότι οι αφηγήσεις αυτές δεν αποτελούν ολόκληρη την ιστορική αλήθεια για δυο κυρίως λόγους: πρώτον, επειδή η Καρχηδόνα δεν αφηγήθηκε ποτέ την ιστορία της· και δεύτερον, επειδή η ιστορία των Καρχηδονιακών Πολέμων που αφηγήθηκαν οι Ρωμαίοι αποτελεί ένα ένδοξο «ιστορικό μυθιστόρημα», κομμένο και ραμμένο σύμφωνα με τις ιδέες και αντιλήψεις που είχαν για την ιστορία, τον χαρακτήρα τους και την κοινωνία τους οι Ρωμαίοι.

Με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα σενάριο με αρχή, μέση και τέλος που θέλει να επιβεβαιώσει όλες τις πατροπαράδοτες ρωμαϊκές αρετές (δηλ. αυτές που οι ίδιοι οι Ρωμαίοι απέδιδαν στον εαυτό τους): πρόκειται για μια μεγάλη μυθιστορία δεινών,

τραγικής απόγνωσης και τελικού θριάμβου που επιβεβαιώνει βασικές αρχές της ρωμαϊκής πολιτικής ιδεολογίας και, αν θέλουμε να το δούμε και έτσι, του ρωμαϊκού επεκτατισμού. Αυτό δεν σημαίνει ότι η μυθιστορία δεν περιέχει «αλήθειες» και «γεγονότα»: είναι όμως αλήθεια ότι πολλά από αυτά τα γεγονότα και τις αλήθειες τα διαβάζουμε ή τα μαθαίνουμε ήδη ερμηνευμένα και φιλτραρισμένα από τη ρωμαϊκή ιδεολογία: και σημαίνει ακόμη ότι πολλά από αυτά είναι σχεδόν «στημένα» για να επαληθεύσουν αυτή την ιδεολογία. Όμως την αλήθεια αυτή πιο συχνά την ξεχνούμε παρά τη θυμόμαστε. Οι αμφισβητίες ήρθαν για να μας την υπενθυμίσουν. Είναι γεγονός ότι ορισμένοι από αυτούς το κάνουν με προκλητικό και υπερβολικό τρόπο. Δεν πειράζει: ας κρατήσουμε την υπενθύμιση και ας κρίνουμε την πρόκληση και την υπερβολή. Γιατί το «κόλπο» με την «ιστορική αλήθεια» δεν το ήξεραν μόνο οι Ρωμαίοι.

Και, τέλος, οι αμφισβητίες προσέφεραν και μια άλλη υπηρεσία: με το να θεωρήσουν την αλήθεια «σχετική» δημιούργησαν έναν πιο άνετο, λιγότερο αυστηρό, πιο «πλουραλιστικό» τρόπο προσέγγισης της ιστορίας, και της γνώσης γενικότερα. Μέσα στο νέο αυτό πνευματικό και διανοητικό κλίμα, είναι σήμερα πιο εύκολο από ό,τι στο παρελθόν να δεχτεί κανείς τη συμβολή και τον ρόλο και άλλων μεθόδων ιστορικής πληροφόρησης - όχι μόνο τον αυστηρά παραδοσιακό τρόπο της μελέτης των πηγών και των ιστοριογραφικών αναλύσεων αλλά και πιο «περιθωριακούς», πειραματικούς και μυθοπλαστικούς τρόπους γνωριμίας με την ιστορική ύλη. Γιατί, από τη στιγμή που κατανοούμε ότι η «επίσημη», «επιστημονική», «συστηματική» και «τεκμηριωμένη» ιστορία δεν είναι εντελώς απαλλαγμένη από προκατασκευασμένα σενάρια, ιδεολογικές προκαταλήψεις και μυθοπλαστικά τεχνάσματα, είναι πιο εύκολο να δούμε με μεγαλύτερη «συμπάθεια» και να απολαύσουμε με λιγότερες ενοχές την «ιστορική αλήθεια» ενός μυθιστορήματος, ιδίως όταν αυτό είναι γραμμένο από κάποιον ή κάποια συγγραφέα που έχει μελετήσει σοβαρά και προσεκτικά την ιστορία μιας συγκεκριμένης περιόδου.

Για να το πούμε και αλλιώς: μετά την παρέμβαση των αμφισβητιών, έχουμε γίνει πιο ανεκτικοί σε τρόπους γνωριμίας με την ιστορία που, χωρίς να αγνοούν τις λεγόμενες έγκυρες και επίσημες πηγές, προσφέρουν αφηγήσεις με ελεγχόμενη φανταστική και μυθοπλαστική υποστήριξη. Αυτό συμβαίνει κυρίως στον χώρο του λογοτεχνικού μυθιστορήματος. Είναι, όμως, ιδιαίτερα θεαματικό, εντυπωσιακό και απολαυστικό, όταν συμβαίνει στη σημερινή μεγάλη κινηματογραφική οθόνη με τα «εφέ» της σύγχρονης ψηφιακής τεχνολογίας. Τα μυστικά και τα «τρικ» αυτής της μαγείας τα κατείχε από παλιά το Χόλιγουντ. Και το Χόλιγουντ είχε από παλιά αδυναμία στη Ρώμη και τη ρωμαϊκή ιστορία. Και επειδή όσα είπαμε στις προηγούμενες παραγράφους μπορεί να μας έπεσαν λίγο θεωρητικά και δυσκολοχώνευτα, ας χαλαρώσουμε λίγο τώρα μπροστά στη μεγάλη οθόνη.

9.3. Η συνέχεια επί της οθόνης

Στο πανάρχαιο παρελθόν, σε έναν πολύ μακρινό γαλαξία, άκμαζε μια πανίσχυρη πολιτεία με αναρίθμητες κτήσεις. Το πολίτευμά της ήταν δημοκρατικό. Είχε κυβερνήτη, αλλά αυτός δεν ήταν παρά ο πρώτος μεταξύ ίσων, και μοιραζόταν την εξουσία με μια Σύγκλητο που αποτελούνταν από τους άριστους των πολιτών. Η νομοθετική και εκτελεστική εξουσία ασκούσαν συλλογικά από αυτό το σώμα. Την έννομη τάξη και λειτουργία του πολιτεύματος

την εγγυόταν η νηφάλια συμπεριφορά του κυβερνήτη αλλά και μια τάξη ιπποτών ορκισμένη να φυλάει πίστη στη δημοκρατία. Έτσι, ευνομούμενη και δίκαιη απέναντι στους πολίτες της, η πολιτεία ταξίδευε ανίκητη και ακάματη μέσα στο αχανές του χρόνου και του χώρου. Αλλά βαθμιαία, καθώς επεκτεινόταν, το αρχικό σύστημα διακυβέρνησης άρχισε να δείχνει αδυναμίες. Ταυτόχρονα, φιλόδοξα πρόσωπα που τα είχε διαβρώσει η λαγνεία της εξουσίας συνωμότησαν με τους γραφειοκράτες της διοίκησης και άρχισαν να στήνουν ένα κύκλωμα εσωτερικής εξουσίας που αμφισβητούσε την επάρκεια και νομιμότητα της Συγκλήτου. Ο πλούτος, η απληστία και η αίσθηση της απεριόριστης δύναμης έστηναν το σκηνικό της ανατροπής· και οι ιππότες που ήταν το προπύργιο της δημοκρατίας τελικά αλώθηκαν από τις δυνάμεις του Κακού. Ο καιρός ήταν ώριμος για τον πρώτο επίορκο άρχοντα, κι αυτού του πρώτου μέλημα ήταν αρχικά να περιορίσει τις εξουσίες του συγκλητικού σώματος και στη συνέχεια να τρομοκρατήσει τους συγκλητικούς ώσπου να τους μεταμορφώσει σε άβουλη κλάκα χειροκροτητών.

Η υγιής πολιτεία εκείνου του μακρινού γαλαξία έγινε μια γαλαξιακή Αυτοκρατορία του Κακού. Ο αυτοκράτορας ασκούσε απόλυτη και ασύδοτη εξουσία, και την ασκούσε κυρίως διαμέσου του αρχηγού της αυτοκρατορικής φρουράς. Στο αξίωμα αυτό ανέβαιναν πρόσωπα με συνωμοτική φύση, δολοφονικά ένστικτα και αδίστακτες μεθόδους εξόντωσης των αντιπάλων του καθεστώτος. Ο πιο διαβόητος και εγκληματικός από αυτούς τους φρουράρχους αποδείχτηκε ο Νταρθ Βάντερ.

Όταν, ωστόσο, η τελική διάλυση του συγκλητικού σώματος ανακοινώνεται θριαμβικά από τον Τάρκιν, οι δυνάμεις της αντίστασης ενάντια στην τυραννία αρχίζουν να οργανώνονται. Χρειάστηκε σκληρός και αιματηρός αγώνας αλλά οι υγιείς δυνάμεις του Καλού τελικά επικράτησαν.

* * *

Έτος 1983, και η τριλογία «Πόλεμος των άστρων» έχει ολοκληρωθεί στις κινηματογραφικές οθόνες. Και τώρα συζητιέται ζωηρά από μια παρέα μαθητών του γυμνασίου. Η φιλόλογος είναι εκεί, και κάποια στιγμή ρωτάει αν η τριλογία αυτή θυμίζει κάτι από την ιστορία. Η ερώτηση ακούγεται αναπάντεχη. Η σκηνοθεσία της ταινίας και η στρατιωτική τεχνολογία της αυτοκρατορίας δείχνουν σαφώς ότι πρόκειται για περιπέτεια επιστημονικής φαντασίας τοποθετημένη στο μακρινό μέλλον. Ωστόσο, το σενάριο, επιμένει η φιλόλογος, με το πέρασμα από το δημοκρατικό καθεστώς στην αυτοκρατορική μοναρχία, παραπέμπει σίγουρα σε ένα διάσημο ιστορικό προηγούμενο. Ποιο; Μετά από δυο τρεις ψιθυριστές αστοχίες, κάποιος ρωτάει διστακτικά: «Τη Ρώμη, μήπως;»

Τη Ρώμη, είναι φανερό. Και ξέρουν οι κινηματογραφιστές του Χόλιγουντ ρωμαϊκή ιστορία; Διαβάζουν Λίβιο και Τάκιτο, τον μεγάλο ιστορικό των αυτοκρατορικών χρόνων; Πιθανότατα ναι, αλλά ακόμη κι αν δεν διαβάζουν ρωμαίους ιστορικούς, είναι βέβαιο ότι ξέρουν πολύ καλά τις φανταστικές επικές περιπέτειες του Ισαάκ Ασίμοφ και του Τζ. Τόλκιεν - και αυτοί σίγουρα έχουν μελετήσει προσεκτικά τη ρωμαϊκή ιστορία. Η συζήτηση επικεντρώνεται τώρα στο πρόσωπο του σκοτεινού και απεχθούς Νταρθ Βάντερ: είναι ο αρχηγός της αυτοκρατορικής φρουράς, το δεξί χέρι του αυτοκράτορα, ο αδίστακτος μηχανορράφος και αιμοδιψής εκτελεστής όλων εκείνων που αντιστέκονται στην ασυδοσία του καθεστώτος. Το

ερώτημα είναι ποιος είναι ο Ρωμαίος Νταρθ Βάντερ; Η απάντηση έρχεται εύκολα: ασφαλώς ο αρχηγός της πραιτωριανής φρουράς, πρόσωπο της άμεσης εμπιστοσύνης του ρωμαίου αυτοκράτορα, που ενεργεί στο όνομα του αυτοκράτορα, κάποτε και εν αγνοία του αυτοκράτορα, που δολοφονεί και εκτελεί κατά βούληση και που ίσως θα ήθελε πολύ να γίνει αυτοκράτορας στη θέση του αυτοκράτορα. Κανένα συγκεκριμένο όνομα, παιδιά; Φυσικά, ο Σηιανός, που «διέπρεψε» ως αρχηγός των πραιτωριανών δίπλα στον Τιβέριο, και ο Τιγκελίνος, που είχε το ίδιο ταλέντο για κακουργήματα και ανάλογο ποινικό μητρώο με το αφεντικό του, τον Νέρωνα.

Το γεγονός, εξηγεί η φιλόλογος, ότι η μετάλλαξη της Πολιτείας του Καλού σε Αυτοκρατορία του Κακού, όπως παρουσιάζεται στο «Πόλεμοι των άστρων», είναι απόλυτα συνδεδεμένη με τον πολιτικό παροπλισμό και την περιθωριοποίηση της Συγκλήτου θα έπρεπε να πείσει ακόμη και τον πιο δύσπιστο ότι το κινηματογραφικό σενάριο παραπέμπει στη ρωμαϊκή ιστορία. Γιατί, βέβαια, θυμόμαστε όλοι ότι η μετάβαση από το καθεστώς της Δημοκρατίας ή της Ελεύθερης Πολιτείας, όπως προτιμούν να τη λένε ορισμένοι, στην αυτοκρατορία είναι ταυτόσημη με μια προοδευτική συρρίκνωση των αρμοδιοτήτων και του κύρους της Συγκλήτου. Ο Αύγουστος, βέβαια, προσπάθησε να κρατήσει τα προσχήματα και ο Κλαύδιος φαίνεται πως είχε ειλικρινές ενδιαφέρον για τον ρόλο των συγκλητικών, αλλά να μην ξεχνάμε τι συνέβαινε επί Καλιγούλα και Νέρωνα. (Εδώ κάποιος θυμήθηκε ότι ο Καλιγούλας τίμησε δεόντως τη Σύγκλητο ανακηρύσσοντας συγκλητικό το αγαπημένο του άλογο.)

Και μια που μιλάμε για τη Σύγκλητο, πώς λεγόταν αυτός που ανακοίνωσε θριαμβευτικά την τελική κατάργηση της Συγκλήτου στον «Πόλεμο των άστρων»; Όλοι θυμήθηκαν τον Τάρκιν. Λοιπόν, το ερώτημα τώρα (και όποιος απαντήσει έχει βαθμολογικό πριμ τριών μονάδων στις εξετάσεις) είναι: υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος λόγος που εξηγεί αυτό το όνομα; (Σιγή πολλών λεπτών. Δεν θέλει κανείς το πριμ;) Τάρκιν, Τάρκιν, Τάρκιν... Το όνομα δεν μοιάζει και πολύ ρωμαϊκό... Ναι, αλλά όλα τα γράμματά του προέρχονται από ένα ρωμαϊκό όνομα. (Ελάτε, τώρα!) «Εκτός κι αν έχει κάποια σχέση με τον Ταρκύνιο,» είπε κάποιος, χωρίς ιδιαίτερη πεποίθηση στον τόνο της φωνής. «Έχει;»

Έχει και παραέχει. Ο Ταρκύνιος, ο επονομαζόμενος Υπερήφανος, ήταν ο τελευταίος βασιλιάς της Ρώμης. Εκδιώχθηκε το 509 π.Χ. Συμπέρασμα: όταν στην ταινία ο Τάρκιν-Ταρκύνιος παρουσιάζεται να ανακοινώνει τον θάνατο της Συγκλήτου, τότε έχουμε μια αντιστροφή της κατεύθυνσης των γεγονότων της ρωμαϊκής ιστορίας. Στη Ρώμη, δηλαδή, ο Ταρκύνιος είναι ο τελευταίος μονοκράτορας πριν από την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας με τη Σύγκλητο και τους υπάτους· στην ταινία ο Τάρκιν αναγγέλλει τη μονοκρατορία που θα αντικαταστήσει τη Δημοκρατία και τη Σύγκλητο. Έξυπνο παιχνίδι, σχεδόν «κουίζ». (Αλλά ο χρόνος τελείωσε, και το βαθμολογικό πριμ, δυστυχώς, χάθηκε.)

Πάντως οι «Πόλεμοι των άστρων», παρατηρούν διάφοροι από τη μαθητική παρέα, έχουν τελικά αίσιο τέλος, αφού οι δυνάμεις του Καλού παίρνουν τελικά πάλι το πάνω χέρι - ενώ η Ρώμη οδηγήθηκε σε τελική παρακμή. Σωστή και οξυδερκής επισήμανση, είπε η φιλόλογος με μια μυστηριώδη επισήμανση στη φωνή της. Αυτό σημαίνει ότι τελικά το μυαλό σας λειτουργεί πιο εντατικά από ό,τι νόμισα προς στιγμή. Πάντως το γεγονός ότι το Χόλιγουντ προτίμησε αίσιο τέλος έχει την πιθανή εξήγησή του. Θα το σκεφτώ. Σκεφτείτε το κι εσείς, και το ξανασυζητάμε.

9.4. Όλα τα στούντιο οδηγούν στη Ρώμη

Στο Χόλιγουντ, την έδρα της βαριάς και ασυναγώνιστης αμερικανικής κινηματογραφικής βιομηχανίας, η Ρώμη ζει και βασιλεύει. Αναζητήσαμε το κινηματογραφικό αρχείο με τις σημαντικότερες ταινίες που δανείζονται τα θέματα τους από τη ρωμαϊκή ιστορία. Το υλικό είναι πλούσιο και η ιστορία των σχετικών κινηματογραφικών παραγωγών φτάνει πίσω ως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Βρήκαμε εδώ ταινίες όπως το «Κβο Βάντις», που γυρίστηκε το 1951 τον «Μπεν Χουρ» του 1959, τον «Σπάρτακο» του 1960, την «Πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας» του 1964, τον «Αντώνιο και την Κλεοπάτρα» του 1963 και την πιο πρόσφατη από όλες, τον «Μονομάχο» που γυρίστηκε το 2000. Πρόκειται για υπερπαραγωγές που, όταν προβλήθηκαν, σημείωσαν τεράστια εισπρακτική επιτυχία, και ορισμένες από αυτές έχουν χαρακτηριστεί «κλασικές» στην ιστορία του κινηματογράφου.

Είδαμε τις φωτογραφίες διάσημων αστέρων που ενσάρκωσαν κεντρικούς ρόλους. Τον Τσάρλτον Ήστον στον ρόλο του Μπεν Χουρ, τον Κερκ Ντάγκλας, που υποδύεται τον επαναστάτη δούλο Σπάρτακο, τον Πίτερ Ούστινοφ να δίνει ρεσιτάλ υποκριτικής τέχνης ως παρανοϊκός Νέρων, τον γοητευτικό Ρίτσαρντ Μπάρτον να ζωντανεύει τον Μάρκο Αντώνιο, και την πανέμορφη Ελίζαμπεθ Τέιλορ στον ρόλο της Κλεοπάτρας να σαγηνεύει με εκείνα τα ονειρικά πράσινα μάτια της τον Αντώνιο και εκατομμύρια θεατές σε ολόκληρο τον κόσμο· τον Ράσελ Κρόου να καθλώνει τον όχλο του Κολοσσαίου με τα ανδραγαθήματά του στη ματωμένη αρένα. Στην τελευταία αυτή ταινία θαυμάσαμε τις νέες απεριόριστες δυνατότητες που δίνει στον σκηνοθέτη η ψηφιακή τεχνολογία. Για παράδειγμα, η ανασύνθεση της ατμόσφαιρας του κατάμεστου Κολοσσαίου με την τεχνική υποστήριξη των κομπιούτερ και των πολυμέσων δημιουργεί μια ανεπανάληπτη αίσθηση παρουσίας μέσα στον χώρο και συμμετοχής στη δράση. Μπορούμε τώρα να ζήσουμε για πρώτη φορά στο κέντρο ενός στερεοσκοπικού κόσμου. Μπορούμε ίσως να μάθουμε ρωμαϊκή ιστορία εξ επαφής; Συναντήσαμε έναν ειδικό ο οποίος έχει ασχοληθεί συστηματικά με τις «ρωμαϊκές» κινηματογραφικές παραγωγές, τον αμερικανό φιλόλογο Μάρτιν Γουίνκλερ. Όσα μας είπε είναι εξαιρετικά ερεθιστικά.

9.5. Μια συνέντευξη που θα μπορούσε να είχε γίνει

Τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί κατακόρυφα το ενδιαφέρον για τη μεταφορά του κλασικού πολιτισμού και της αρχαίας ιστορίας στη μεγάλη οθόνη. Ήδη σε ορισμένα πανεπιστήμια, τόσο στην Αμερική όσο και στην Ευρώπη, διδάσκονται σχετικά μαθήματα. Και αυτό επειδή οι φιλόλογοι και οι ιστορικοί αναγνωρίζουν τώρα τις τεράστιες παιδαγωγικές και εκπαιδευτικές δυνατότητες που έχει ο κινηματογράφος και τα ψηφιακά πολυμέσα γενικότερα. Αλλά το θέμα είναι τεράστιο, γι' αυτό ας περιοριστούμε στην κλασική μεγάλη οθόνη, και στις ρωμαϊκές ταινίες ειδικότερα.

Παρόλο που έχουμε τέτοιες παραγωγές από τη δεκαετία του 1920, η χρυσή εποχή για τη Ρώμη στο Χόλιγουντ αρχίζει μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Υπάρχει μια σαφής εξήγηση γι' αυτό. Για να το καταλάβετε καλύτερα, θα πρέπει να πούμε πρώτα πρώτα ότι στις περισσότερες από αυτές τις ταινίες η ρωμαϊκή αυτοκρατορία παρουσιάζεται με όχι ιδιαίτερα θετικό και κολακευτικό τρόπο, και οι Ρωμαίοι, κυρίως οι αυτοκράτορές τους, είναι πάντα τα «κακά παιδιά» της υπόθεσης. Η ίδια η Ρώμη εμφανίζεται ως μια αλαζονική,

αδίστακτη πολιτική και στρατιωτική υπερδύναμη που νοιάζεται μόνο για τη διαιώνιση και επέκταση της εξουσίας της, αδιαφορώντας για το ανθρώπινο κόστος της ιμπεριαλιστικής πολιτικής της. Ταυτόχρονα, η ρωμαϊκή κοινωνία παρουσιάζεται ολοκληρωτικά διαβρωμένη και ηθικά αλλοτριωμένη εξαιτίας του πλούτου, της χλιδής και της τρυφελότητας. Η αυτοκρατορική αυλή παρουσιάζεται ως άντρο διαστροφής, ακολασίας, μηχανορραφιών και έκλυτης ερωτικής ζωής.

Φυσικά, όπως γνωρίζετε, αυτή η εικόνα δεν είναι εντελώς κατασκευασμένη και ψεύτικη. Οι ίδιοι οι ρωμαίοι ιστορικοί μιλούν για τέτοια φαινόμενα παρακμής. Από την άλλη μεριά, οι ταινίες αυτές, κυρίως, όπως είπα, όσες άρχισαν να γυρίζονται μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τονίζουν και προβάλλουν με υπερβολικό συχνά τρόπο τον αμαρτωλό βίο και την παρακμασμένη πολιτεία των Ρωμαίων. Ο λόγος -για να επανέλθω στο θέμα από το οποίο ξεκίνησα- είναι ότι, μετά τον Πόλεμο, στα μάτια των αμερικανών σκηνοθετών και του αμερικανικού κοινού γενικότερα, η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, με την επεκτατική απληστία και το αυταρχικό καθεστώς, είναι το αρχαίο ανάλογο της ναζιστικής Γερμανίας και του Χίτλερ. Η Αμερική και οι σύμμαχοί της είχαν μόλις βγει από μια τεράστια και αιματηρή σύγκρουση με τη Γερμανία, που ήταν η πιο επικίνδυνη δύναμη στον λεγόμενο Άξονα, και ο κόσμος ήθελε να βλέπει μια ξεκάθαρη εικόνα πάλης του Κακού εναντίον του Καλού.

Λοιπόν, η Ρώμη έγινε έτσι με κάποιο τρόπο η σταθερή ενσάρκωση του Κακού - η σατανική αυτοκρατορία που έπρεπε να οδηγηθεί στην τελική της πτώση για να ικανοποιηθεί το αίσθημα του δικαίου. Σας θυμίζω εδώ ότι στη σημαντικότερη από τις ρωμαϊκές ταινίες που γυρίστηκαν σχεδόν αμέσως μετά τον Πόλεμο, το «Κβο Βάντις», είναι προφανής ο παραλληλισμός της Ρώμης με τη ναζιστική Γερμανία και, κυρίως, του Νέρωνα με τον Χίτλερ - αν και προσωπικά πιστεύω ότι ο παραλληλισμός μάλλον αδικεί τον Νέρωνα ο οποίος, παρά την εγκληματική του παραφροσύνη, δεν εκδήλωσε ποτέ ιδιαίτερες επεκτατικές βλέψεις, καθώς ήταν απορροφημένος στις καλλιτεχνικές του αυταπάτες και ψευδαισθήσεις και σε καλλιτεχνικές περιοδείες.

Και κάτι άλλο εξίσου σημαντικό. Στις ταινίες αυτές οι Ρωμαίοι είναι τα «κακά παιδιά» και για δυο άλλους λόγους. Πρώτον, θεωρούνται, έμμεσα τουλάχιστον, υπεύθυνοι για τη θανάτωση του Ιησού Χριστού και, δεύτερον, για τις διώξεις και τη μαζική εξολόθρευση χιλιάδων πιστών χριστιανών. Σκεφτείτε τώρα ότι μετά το τέλος του Πολέμου ο κόσμος έχει ακόμη νωπή τη μνήμη του Ολοκαυτώματος και της γενοκτονίας των Εβραίων από τους Ναζί- και τα κομμάτια του «παζλ» μπαίνουν στη θέση τους. Με άλλα λόγια, δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι η Ρώμη, όποιες κι αν ήταν οι πραγματικές αμαρτίες της, πλήρωσε με τη φήμη και την εικόνα της τις αμαρτίες του 20ού αιώνα. Φυσικά θα θυμάστε -και εδώ βρίσκεται η ειρωνεία του πράγματος- ότι οι ίδιοι οι Ρωμαίοι (παραδείγμα, ο Κάτων ο Πρεσβύτερος και ο Κικέρων) αλλιώς έβλεπαν τον εαυτό τους: και θα θυμάστε επίσης ότι στην Αινειάδα του ο Βιργίλιος μιλάει ιδεαλιστικά για μια Ρώμη που κατακτά τους αλαζόνες εχθρούς της αλλά μεταχειρίζεται με ευγενή μεγαλοθυμία τους ηττημένους και επιβάλλει στους ανυπότακτους τον νόμο του δικαίου. Αν έβλεπε αυτές τις ταινίες ο Βιργίλιος θα μελαγχολούσε: φυσικά αν τις έβλεπε ο Κάτων θα αυτοκτονούσε επιτόπου.

Όσα μόλις είπα θέτουν ένα σοβαρό ζήτημα: μήπως, τελικά, οι ταινίες αυτές για τη Ρώμη μαρτυρούν και αποκαλύπτουν πολύ περισσότερα για τους ανθρώπους που τις γύρισαν και

για τις απόψεις της κοινωνίας τους παρά για την ίδια την ιστορική πραγματικότητα της αρχαίας Ρώμης; Κατά την άποψη μου, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μια ταινία όπως το «Κβο Βάντις» ή ο «Μπεν Χουρ» λένε περισσότερα πράγματα για την Αμερική -και, σε μεγάλο βαθμό, για τις χριστιανικές ευρωπαϊκές κοινωνίες της μεταπολεμικής περιόδου- παρά για την ιστορική Ρώμη. Θα πρέπει όμως εδώ να πει κανείς ότι η ανάγνωση του ιστορικού παρελθόντος με τα μάτια του παρόντος και μέσα από το πρίσμα των σύγχρονων εμπειριών μας είναι, σε έναν βαθμό, αναπόφευκτη. Διαβάζουμε και βλέπουμε αναγκαστικά με τα δικά μας μάτια· και αν αρνηθούμε να το κάνουμε αυτό, το πιθανότερο είναι ότι δεν έχουμε και πολλές άλλες δυνατότητες να δούμε και να διαβάσουμε. Από την άποψη αυτή, ο τρόπος με τον οποίο βλέπει, παρουσιάζει και ερμηνεύει τα πράγματα ο κινηματογραφικός φακός δεν διαφέρει ουσιαστικά από τον αντίστοιχο τρόπο της λογοτεχνίας.

Από την άλλη μεριά, ο κινηματογράφος, αντίθετα με άλλες μορφές τέχνης, διεκδικεί μια ασυναγώνιστη μαζικότητα κατανάλωσης των προϊόντων του. Να σας πω πρόχειρα ότι την τελευταία ταινία με ρωμαϊκό θέμα, τον «Μονομάχο», την είδαν εκατομμύρια θεατές σε όλο τον κόσμο - ίσως περισσότερα από δέκα εκατομμύρια, ενώ τα ιστορικά βιβλία και άρθρα που αναφέρονται στον θεσμό των ρωμαϊκών μονομαχιών διαβάζονται συνήθως από μερικές χιλιάδες ανθρώπων, και σε μερικές περιπτώσεις μόνο από κάποιες εκατοντάδες ειδικών. Η διαφορά είναι τεράστια.

Φυσικά, υπάρχει και ο αντίλογος - που λέει ότι οι ταινίες που προορίζονται για μαζική κατανάλωση περιέχουν ιστορικές ανακρίβειες και συχνά απλουστεύουν ή δραματοποιούν, ή ακόμη και μελοδραματοποιούν τα γεγονότα, προκειμένου να γίνουν πιο αρεστές στα γούστα του μεγάλου κοινού. Αυτό είναι αλήθεια· άλλωστε, έχω ήδη επισημάνει τέτοιες παραχαράξεις και παραποιήσεις της ιστορίας. Τι κάνουμε, λοιπόν; Απαγορεύουμε στους μαθητές να βλέπουν τις ταινίες για να μην αποκομίσουν λανθασμένες εντυπώσεις για το τι συνέβη τότε; Προσωπικά πιστεύω ότι αυτό θα ήταν μια άστοχη υπερβολή. Όσοι ενδιαφέρονται συστηματικά και επιστημονικά για την ιστορία δεν θα περιοριστούν σε αυτά που τους προσφέρουν τα κινηματογραφικά στούντιο, αλλά ταυτόχρονα μπορούν να απολαύσουν στην οθόνη τη σκηνοθετική τέχνη και τις νέες τεχνολογίες που ζωντανεύουν με ανεπανάληπτο τρόπο όψεις του αρχαίου κόσμου που παλιότερα μόνο η πιο δυνατή φαντασία μπορούσε (όσο μπορούσε) να μετατρέψει σε οπτικές εικόνες.

Και βέβαια, να μην ξεχνάμε το πλατύ κοινό, που αμφιβάλλω αν θα σχημάτιζε ποτέ μια ιδέα για το τι ήταν οι αρχαίες αρματοδρομίες, οι μονομαχίες, ο Αντώνιος, η Κλεοπάτρα και η Ρώμη γενικότερα, αν ο κινηματογράφος δεν είχε ενδιαφερθεί γι' αυτά τα θέματα. Ένας καλός σκηνοθέτης που διαθέτει ένα καλό επιτελείο ηθοποιών, υψηλή τεχνολογική υποστήριξη με τα λεγόμενα «ειδικά εφέ» και που φροντίζει να ενημερωθεί για τις ιστορικές λεπτομέρειες από ειδικούς επιστήμονες - ένας τέτοιος σκηνοθέτης μπορεί να μας διδάξει ιστορία όλους μας. Ένας ενημερωμένος, σύγχρονος και απροκατάληπτος ιστορικός, αν τον ρωτήσετε, θα σας πει ότι η διδασκαλία της ιστορίας στη σχολική αίθουσα μπορεί να συμπληρωθεί με τη διδασκαλία στη σκοτεινή αίθουσα. Πίστευα πάντα, και το πιστεύω τώρα ακόμη περισσότερο, ότι το σπουδαστήριο και το κινηματογραφικό στούντιο μπορούν και πρέπει να αλληλοσυμπληρώνονται. Γι' αυτό και περιμένω με πολύ μεγάλο ενδιαφέρον το αποτέλεσμα της συνεργασίας του σκηνοθέτη Όλιβερ Στόουν με τον ιστορικό από την

Οξφόρδη, τον Ρόμπιν Λέιν Φοξ, στην υπερπαραγωγή που ετοιμάζει ο πρώτος με θέμα τον μεγάλο μακεδόνα στρατηλάτη, τον Αλέξανδρο.

9.6. Αποσπάσματα από μία συνέντευξη που έγινε (Το Βήμα της Κυριακής, 30.3.2003)

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ: Ο ρόλος του ιστορικού συμβούλου μιας χολιγουντιανής υπερπαραγωγής είναι να περισώσει την ιστορική αλήθεια από διαστρεβλώσεις;

ΡΟΜΠΙΝ ΛΕΪΝ ΦΟΞ: [...] Πάντοτε έχει αξία η προσπάθεια να πεις την αλήθεια, όσο βεβαίως μπορεί να φτάσει κανείς σε μια ιστορική «αλήθεια». Επιπλέον υπάρχουν αναρίθμητα κενά στην ιστορία του Αλέξανδρου. Ξέρουμε, π.χ., τι όψη είχε η σύζυγος του Ρωξάνη; Θα σας πω εγώ: φορούσε γούνινο καπέλο (από γούνα λευκής λεοπάρδαλης), είχε γαλάζια μάτια, το χαμόγελο της έμοιαζε με τη μικρή αλεπουδίτσα της όπερας του Γιάννατσεκ, ήταν εξαιρετικά ζηλιάρα... Τα ξέρουμε αυτά; Δεν έχουμε ιδέα! Οι κινηματογραφιστές φυσικά καλούνται να την περιγράψουν λεπτομερώς. Και εφόσον δεν τη βάλουν να οδηγεί μια BMW φορώντας μπικίνι στην έρημο, η φαντασία τους μπορεί να γεμίσει τα κενά των γνώσεών μας με δημιουργικό τρόπο.

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ: Δεν ξέρω αν συμφωνείτε ότι οι περισσότερες ιστορικές ταινίες του Χόλιγουντ μας αποκαλύπτουν πιο πολλά... για την εποχή που γυρίστηκαν παρά για την εποχή που περιγράφουν.

ΡΟΜΠΙΝ ΛΕΪΝ ΦΟΞ: Το Χόλιγουντ φτιάχνει πάντοτε ταινίες για τον εαυτό του. Από το 1973 όλοι εκείνοι που με έπαιρναν τηλέφωνο προσπαθώντας να κάνουν ταινία για τον Αλέξανδρο με ρωτούσαν τρία πράγματα. Πρώτον: ποια ήταν η σχέση του με τους Εβραίους; Τι εννοείτε «καμία σχέση»; Δεν με πίστεψαν ποτέ. Δεύτερον: Τι ναρκωτικές ουσίες έπαιρνε; Τι εννοείτε «μόνο αλκοόλ»; Άλλες καταχρήσεις δεν έκανε;... Τρίτον: Ήταν γκέι, έτσι δεν είναι;... Όπως διαπιστώνετε, οι παραγωγοί του Χόλιγουντ προέρχονται από μια κουλτούρα την οποία απασχολούν αυτά τα ζητήματα: οι Εβραίοι, τα ναρκωτικά και οι γκέι είναι σημαντικά συστατικά της καλιφορνέζικης κοινωνίας.

.....

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ: Αυτό τον καιρό οι αρχαίοι ήρωες είναι πολύ δημοφιλείς: ετοιμάζονται ταινίες για τον Λεωνίδα και τον Αχιλλέα, ενώ για τον Μέγα Αλέξανδρο ερίζουν ο Ρίντλεϊ Σκοτ, ο Μπαζ Λούρμαν, ο Μάρτιν Σκορσέζε και ο Όλιβερ Στόουν. Γιατί τόσο ξαφνικό ενδιαφέρον;

ΡΟΜΠΙΝ ΛΕΪΝ ΦΟΞ: Το Χόλιγουντ προσπαθεί εδώ και δεκαετίες να κάνει ταινία για τον Αλέξανδρο. Κατά καιρούς με έχουν προσεγγίσει ο Γκρέγορι Πεκ, ο Στίβεν Σπίλμπεργκ, ο Τζορτζ Λούκας και άλλοι πολλοί. Ο λόγος για τον οποίο πραγματοποιείται τώρα είναι γιατί οι συνθήκες είναι πιο ευνοϊκές. Ο "Μονομάχος" είχε τεράστια επιτυχία και αναζωπύρωσε το ενδιαφέρον για τον αρχαίο κόσμο, τα ψηφιακά εφέ διευκολύνουν τις υπερπαραγωγές και τα χρήματα που έχουν οι εταιρείες στη διάθεσή τους είναι πολύ περισσότερα από ό,τι στη δεκαετία του 1970. Επιπλέον θα πωληθούν μπλουζάκια Αλέξανδρος, παιχνιδάκια Αλέξανδρος και καπελάκια Αλέξανδρος. Θα βγάλουν, δηλαδή, μια περιουσία παράλληλα με την περιουσία που θα επενδύσουν στο κινηματογραφικό έπος.

9.7. Γοργόνες και μάγκες

Η τελευταία διευκρίνιση του Ρόμπιν Λέιν Φοξ για τα μπλουζάκια και τα καπελάκια «Αλέξανδρος» μας θυμίζει ότι βρισκόμαστε στις αρχές του 21ου αιώνα και στο μέσο της παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Ούτε ο Αλέξανδρος ούτε η Ρώμη υποπτεύονταν ότι, εκτός από τις φάλαγγες και τις λεγεώνες, υπάρχει κι άλλος τρόπος να κατακτήσεις τον κόσμο. Το «μάρκετιγκ» δεν είχε εφευρεθεί ακόμη. Ο Όλιβερ Στόουν θα κάνει τον Αλέξανδρο πιο διάσημο από ό,τι είναι, αλλά αυτοί που χρηματοδοτούν την ταινία περιμένουν από την καλή γοργόνα μια πολύ συγκεκριμένη απάντηση.

«Ζει ο βασιλιάς Αλέξανδρος;»

«Ζει και πουλάει.»

10. Το πορτρέτο του καλλιτέχνη ως αυτοκράτορα - και αντιστρόφως

10.1. Στοιχεία ταυτότητας

Όνομα: Νέρων

Επώνυμο: Αινοβάρβος

Όνομα μητρός: Αγριππίνα

Όνομα πατρός: Γναίος Δομίτιος

Ημερομηνία γεννήσεως: 15.12.37 μ.Χ.

Επάγγελμα: Αυτοκράτορας Ρώμης

Ύψος: μέτριο

Χρώμα κόμης: καστανόξανθο

Χρώμα οφθαλμών: γαλάζιο

10.2. Αντίγραφο ποινικού μητρώου

— πρόκληση σωματικών βλαβών

— μικροκλοπές

— απόπειρες ληστείας

— απόπειρες ανθρωποκτονίας

— μητροκτονία

— συζυγοκτονία

— ηθική αυτουργία σε δολοφονίες κατά συρροήν

— εμπρησμός

— προσβολή δημοσίας αιδούς

- ασέλγεια
- εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας

10.3. Συγγραφικές, καλλιτεχνικές και αθλητικές δραστηριότητες

- σπουδές στο έντεχνο τραγούδι
- σπουδές στη λύρα, το φλάουτο και τον αυλό
- σπουδές στην υποκριτική
- συμμετοχή σε παραστάσεις τραγωδιών
- βαρύτονος σε παραστάσεις όπερας
- σοπράνο σε παραστάσεις όπερας
- στιχουργός και ποιητής
- ερασιτεχνική ενασχόληση με ζωγραφική και γλυπτική
- διοργανωτής και παρουσιαστής μουσικών και αθλητικών αγώνων
- αρματοδρόμος (ολυμπιονίκης)

10.4. Μην ενοχλείτε τον αυτοκράτορα

Με τόσες άλλες δραστηριότητες, ο αυτοκράτορας δυσκολευόταν να θυμηθεί τα πολιτικά του καθήκοντα. Συνήθως του τα θύμιζαν οι πολιτικοί του σύμβουλοι (εγκαίρωσ) και οι συμφορές (κατόπιν εορτής). Δεν νοιαζόταν να διευρύνει την αυτοκρατορία· δεν ήταν ιμπεριαλιστής, όχι από ανθρωπισμό ή εξαιτίας συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών αλλά για εντελώς διαφορετικούς λόγους: σκεφτόταν πώς να απαλλαγεί από τη μάνα του, ποια θα ήταν η επόμενη γυναίκα του και ποιο το επόμενο θύμα του· έκανε ασκήσεις και δίαιτα για να βελτιώσει την ποιότητα της φωνής του· ή συνέβαινε να βρίσκεται σε καλλιτεχνική περιοδεία στην Ελλάδα.

10.5. Περιοδεύων θίασος «ο Νέρων»

Πολίτες της Κορίνθου,

Τις επόμενες μέρες η ένδοξη πόλη μας θα ζήσει μερικές από τις πιο λαμπρές στιγμές της ιστορίας της. Ο ρωμαίος αυτοκράτορας Νέρων, με μεγάλη συνοδεία, θα τιμήσει την Κόρινθο με την ισόθρη παρουσία του. Στο πλαίσιο της ιστορικής αυτής επίσκεψης, σύμφωνα με το πρόγραμμα που μας έχει ανακοινωθεί από τον ρωμαίο φρούραρχο της πόλης, θα αναγγείλει την έναρξη εργασιών για τη διάνοιξη διώρυγας στον Ισθμό, ανανεώνοντας έτσι το σχέδιο του αυτοκράτορα Γάιου Καλιγούλα. Σε επίσημη τελετή στον Ισθμό, ο αυτοκράτορας θα πραγματοποιήσει την εναρκτήρια εκσκαφή. Για τον σκοπό αυτό ένα από τα πιο διάσημα εργαστήρια χρυσοχοΐας στην περιοχή ετοιμάζει ήδη τη χρυσή σκαπάνη που θα χρησιμοποιήσει ο υψηλός επισκέπτης για τα εγκαίνια του μεγάλου αυτού έργου. Στη συνέχεια ο αυτοκράτορας θα παραστεί σε ειδική διοργάνωση των Ισθμίων

Αγώνων, όπου θα ανακοινώσει τιμές ένεκεν ευρείες φορολογικές απαλλαγές και μια σειρά άλλων ευεργετικών πολιτικών αποφάσεων για την ευρύτερη περιοχή μας.

Πολίτες της Κορίνθου,

Η παρουσία των Ρωμαίων στην Ελλάδα είναι στενά δεμένη με την ιστορία αυτής της πόλης. Πριν από δυόμισι σχεδόν αιώνες, ο φιλέλληνας στρατηγός Φλαμίνιος την πόλη αυτή επέλεξε για να διακηρύξει την ελευθερία των Ελλήνων, αναγνωρίζοντας με αυτό τον τρόπο όχι μόνο την οφειλή του μεγάλου ρωμαϊκού έθνους στον ελληνικό πολιτισμό αλλά και ειδικότερα τον μεγάλο σεβασμό της Ρώμης για τη μακραίωνη πολιτιστική προσφορά της Κορίνθου. Σε χαλεπούς για όλους καιρούς, πριν από διακόσια σχεδόν χρόνια, ήταν και πάλι η Κόρινθος που κατέβαλε βαρύ το τίμημα της ιστορικής συγκυρίας. Σήμερα, ο πιο ισχυρός άντρας στον κόσμο και ένας από τους πιο αφοσιωμένους φίλους της Ελλάδας έρχεται για να επιβεβαιώσει τους στενούς πολιτιστικούς δεσμούς που συνέδεσαν έκτοτε την Κόρινθο με τη μεγάλη ρωμαϊκή δύναμη.

Κατά την ιστορική αυτή επίσκεψη, θα πρέπει η πόλη σύσσωμη να τιμήσει τις δικές της αρχαίες παραδόσεις φιλοξενίας και να απευθύνει ομόθυμα και μαζικά το «καλώς ήρθες» στον ρωμαίο ηγεμόνα.

Κανείς δεν πρέπει να ξεχάσει ότι ο ισόθεος Νέρων έρχεται σαν προσκυνητής του ελληνικού πολιτισμού και σαν φίλος της πόλης μας. Κανείς δεν πρέπει να λείψει από την υποδοχή.

Δημοτικό Συμβούλιο των Κορινθίων

Ο κύριος λόγος για τον οποίο ο Νέρων αποφάσισε να περιοδεύσει στον ελληνικό χώρο ήταν η πεποίθησή του ότι μόνο οι Έλληνες ήταν ικανοί να εκτιμήσουν το μεγάλο καλλιτεχνικό του ταλέντο. Η περιοδεία πραγματοποιήθηκε και κράτησε σχεδόν έναν ολόκληρο χρόνο (67 μ.Χ.). Ο αυτοκράτορας περιοδεύει σε μια Ελλάδα που εδώ και διακόσια χρόνια έχει χάσει την πολιτική της αυτονομία και αποτελεί μέρος του αχανούς ρωμαϊκού κράτους (imperium). Η ανακοίνωση του δημοτικού συμβουλίου καλεί τους Κορινθίους να υποδεχτούν τον κατακτητή, αλλά παρηγοριέται με τη σκέψη ότι ο κατακτητής είναι ειλικρινής θαυμαστής και φίλος του ελληνικού πολιτισμού - αλλά, βέβαια, υπάρχει και η προσδοκία για φορολογικές απαλλαγές. Υπάρχουν δύο τρόποι να δει κανείς τα αποτελέσματα της ρωμαϊκής κατάκτησης. Ο ένας είναι ιδεαλιστικός και ρομαντικός: η Ελλάδα μπορεί να έχασε την πολιτική της ελευθερία και αυτονομία αλλά κατέκτησε με τον πολιτισμό της τον ρωμαίο κατακτητή (το είπε άλλωστε και ο Ρωμαίος Οράτιος). Ο άλλος είναι ο ρεαλιστικός και πολιτικός τρόπος: μετά από δυο αιώνες πολιτικής υποτέλειας, οι δημοτικοί άρχοντες δεν μπορούν να αποφύγουν έναν συνδυασμό κολακείας, αυτοκολακείας και καιροσκοπισμού. Οι άνθρωποι ξέρουν ότι για να επιβιώσεις απέναντι στον ισχυρό χρειάζεται ηρωισμός, χρειάζεται όμως και προσαρμοστικότητα.

Έτσι, μάλλον από προσαρμοστικότητα παρά από ειλικρινή εκτίμηση για τα καλλιτεχνικά του χαρίσματα, οι Έλληνες εκείνη τη χρονιά ανακήρυξαν τον Νέρωνα νικητή σε 1.808 αθλητικούς και καλλιτεχνικούς διαγωνισμούς. Θα είχαν ασφαλώς πληροφορηθεί ότι ο καλός αυτοκράτορας στενοχωριέται πολύ όταν δεν παίρνει το πρώτο βραβείο· θα είχαν ασφαλώς ακούσει και τι μπορεί να συμβεί όταν ο αυτοκράτορας στενοχωριέται πολύ. Και

έδειξαν ανάλογη προσαρμοστικότητα, όπως, για παράδειγμα, στους Ολυμπιακούς αγώνες που διοργανώθηκαν προς τιμήν του υψηλού επισκέπτη.

Ο Νέρων πήρε μέρος στους αγώνες αρματοδρομίας με άρμα που έσερναν δέκα καθαρόαιμα άλογα. Στην κλασική πίστα της Ολυμπίας, το αυτοκρατορικό άρμα δεν πήρε καλά τη στροφή και ανατράπηκε. Σε τέτοιες περιπτώσεις, που δεν ήταν σπάνιες, οι θνητοί αρματοδρόμοι εγκατέλειπαν ή δεν είχαν καμιά πιθανότητα να κερδίσουν την κούρσα. Αλλά ο Νέρων ήταν θετός γιος του Κλαύδιου που είχε ανακηρυχθεί επίσημα θεός, και οι ελλανοδίκες τού επέτρεψαν να σηκωθεί, να ξεσκονιστεί, να ξανανεβεί στο άρμα και να τερματίσει πρώτος. Εκείνη τη χρονιά η Ελληνική Ολυμπιακή Επιτροπή «άλλαξε λίγο», για ευνόητους λόγους, τους κανονισμούς και έκανε έκπτωση στο λεγόμενο «ολυμπιακό πνεύμα».

10.6. Λόγος «αγάπης» και μαρτυρίου

Ο εν Χριστώ αδελφός μας Παύλος Δέκιμος αναπαύεται από σήμερα στον ιερό τούτο χώρο. Ήταν τριάντα χρόνων και πέρασε μαζί μας τα τελευταία πέντε χρόνια της ζωής του. Γιος μεγάλης και ισχυρής οικογένειας της Ρώμης, με σημαντική περιουσία, διάλεξε τον δρόμο της χριστιανικής πίστης όταν, στην κατακόμβη τούτη, άκουσε για πρώτη φορά τον λόγο του αδελφού Μάξιμου. Από τότε έγινε το πιο πιστό και τακτικό μέλος των συνάξεών μας. Όχι μόνο αυτό· διέθεσε μέρος της περιουσίας του για να βοηθήσει πιστούς που βρέθηκαν σε επείγουσα ανάγκη, και με τη μεγάλη μόρφωση, τη μελιχχια προσωπικότητα και τη δύναμη της πειθούς έφερε στην αγκαλιά του Χριστού πολλούς εθνικούς.

Όταν ξέσπασε η μεγάλη πυρκαγιά τη νύχτα της 18ης Ιουλίου, ο Παύλος δεν βρισκόταν στη Ρώμη, έσπευσε όμως να επιστρέψει, όχι για να προστατέψει το σπίτι και την περιουσία του αλλά για να βοηθήσει τις χιλιάδες θύματα και τους άστεγους. Η φωτιά, που κατέστρεψε τελικά δεκατρείς από τις δεκαπέντε συνοικίες της Ρώμης, μαινόταν για δέκα μέρες. Μαζί με άλλους αδελφούς μας, αλλά πάντα πρώτος στο να διακινδυνεύσει τη ζωή του, ο μακαριστός αδελφός μας Παύλος έμεινε νηστικός και ξάγρυπνος για δέκα μερόνυχτα βοηθώντας ηλικιωμένους, γυναίκες και παιδιά με όποιο μέσο διέθετε. Άλλους έσωσε από τις φλόγες, άλλους τους έβγαλε από τα καιόμενα ερείπια και φρόντισε να μεταφερθούν σε ασφαλείς χώρους. Διοργάνωσε συσσίτια και πλήρωσε με δικά του έξοδα γιατρούς για να φροντίσουν όσους είχαν απόλυτη ανάγκη περίθαλψης. Το χέρι του Χριστού τον οδήγησε στους τόπους της μεγάλης ανάγκης· η αγάπη του Χριστού τον προστάτεψε για να μπορεί να σώσει άλλους.

Είμαστε σήμερα βέβαιοι ότι τη μεγάλη φωτιά την ξεκίνησε η παραφροσύνη του Νέρωνα. Το φεγγάρι εκείνη τη νύχτα ήταν ολόγιομο και πολλοί είδαν ανθρώπους του αυτοκράτορα να πυρπολούν κτίρια και ναούς σε διάφορα σημεία της πόλης. Οι ίδιοι οι εθνικοί αποκαλύπτουν τώρα ότι ο Νέρων διάλεξε το ψηλότερο σημείο που μπορούσε να βρει για να απολαύσει το πύρινο πανόραμα. Έχω ακούσει από αξιόπιστους ανθρώπους ότι ανέβηκε στον πύργο του Μαικήνα, ντυμένος με την επίσημη χλαμύδα που φορά σε μουσικούς αγώνες και με στεφάνι ραψωδού στην κεφαλή, και με τη συνοδεία της λύρας του έψαλλε στίχους από ένα δικό του ποίημα σχετικό με την άλωση της Τροίας. Τον ενέπνεε το τραγικό

θέαμα μιας πόλης που είχε παραδοθεί στην απληστία της φωτιάς και ενθουσιαζόταν καθώς άκουγε τις οιμωγές των ανθρώπων που είχαν παγιδευτεί στις αδάμαστες φλόγες.

Πολλές φήμες σέρνονταν και ο κόσμος, που ξέρει καλά ότι ο Νέρων βαρύνεται από ανομολόγητες αμαρτίες και άρρωστα πάθη, άρχισε να υποψιάζεται. Έπρεπε, λοιπόν, να βρεθούν αποδιοπομπαίοι τράγοι για να τους φορτώσουν τη μεγάλη συμφορά. Και βρέθηκαν. Στην απελπισία τους πολλοί άρχισαν να διαδίδουν το αναίσχυντο ψέμα που διοχέτευαν οι άνθρωποι του αυτοκράτορα: «Τη φωτιά την έβαλαν οι χριστιανοί, που είναι εχθροί του ανθρώπινου γένους και της μεγάλης Ρώμης.» Ξέρουμε όλοι πολύ καλά τι ακολούθησε. Οι χριστιανικές μας κοινότητες πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος. Εκατοντάδες αδελφοί μας σύρθηκαν στις αρένες και δόθηκαν βορά στα θηρία· άλλοι ρίχτηκαν στην πυρά και άλλοι σταυρώθηκαν και πυρπολήθηκαν για να φωτίζουν με τα μαρτυρικά κορμιά τους το άθεο σκοτάδι της πόλης.

Ο Παύλος Δέκιμος συνελήφθη καθώς φρόντιζε αστέγους και αρρώστους σε μια αγροικία, λίγο έξω από την πόλη. Καθώς προερχόταν από μεγάλη και γνωστή οικογένεια, δίστασαν να τον θανατώσουν με συνοπτικές διαδικασίες και του υποσχέθηκαν να τον αφήσουν ελεύθερο αν αποκήρυττε την πίστη του. Δεν το έκανε. Αντί γι' αυτό προτίμησε να οδηγηθεί σιδηροδέσμιος στην αρένα του αμφιθεάτρου και να αντιμετωπίσει τα πεινασμένα λιοντάρια. Το σπαραγμένο σώμα του το μετέφεραν κρυφά μέσα στη νύχτα οι αδελφοί Σέξτος και Αντώνιος. Το όμορφο και τίμιο πρόσωπό του δεν τόλμησαν μήτε τα θηρία να το αγγίξουν. Είχε όψη γαλήνια που διέψευδε το μαρτύριό του· φαινόταν σαν να κοιμάται ευχαριστημένος και αναπαυμένος στην αγκαλιά του Κυρίου που υπηρέτησε με τόση πίστη και αφοσίωση.

Στην αποψινή μας «αγάπη» και στον μυστικό μας δείπνο ευχαριστούμε τον Κύριο που μας αξίωσε να ζήσουμε πέντε χρόνια με τον αξιομακάριστο αδελφό Παύλο. Ξέρουμε ότι δεν έφυγε και δεν θα φύγει ποτέ από ανάμεσά μας· δοξολογούμε το άγιο μαρτύριό του και προσευχόμαστε να είναι πάντα προστάτης και οδηγός μας στον ανηφορικό και δύσκολο δρόμο της χριστιανικής μας πίστης.

Η πυρκαγιά ξέσπασε τη νύχτα της 18ης Ιουλίου του 64 μ.Χ. Ορισμένοι αρνούνται ότι την ξεκίνησε ο Νέρων. Το βέβαιο είναι ότι μεγάλο μέρος της Ρώμης καταστράφηκε και ότι οι χριστιανικές κοινότητες της πόλης γνώρισαν τον πρώτο από τους μεγάλους διωγμούς που ακολούθησαν. Βέβαιο είναι ακόμη ότι ο Νέρων εκμεταλλεύτηκε την καταστροφή για να υψώσει πάνω στα ερείπια τα Χρυσά Ανάκτορα. Το νέο «σπίτι» του κατελάμβανε ολόκληρο σχεδόν το κεντρικό τμήμα της Ρώμης. Ο διάδρομος της εισόδου είχε μήκος ενάμισι χιλιόμετρο. Στην αρχή του διαδρόμου στήθηκε ένας ανδριάντας του αυτοκράτορα ύψους 40 μέτρων· στο κέντρο του οικοδομικού συγκροτήματος δημιουργήθηκε μια τεράστια τεχνητή λίμνη που πολλοί την παρομοίαζαν με θάλασσα· υπήρχαν άλση, αμπελώνες και λιβάδια όπου μεταφέρθηκαν σπάνια ζώα και πουλιά· μεγάλα τμήματα των οικοδομημάτων ήταν καλυμμένα με χρυσό και πολύτιμους λίθους· οι πολυάριθμες τραπεζαρίες είχαν μετακινούμενους τοίχους και μηχανισμούς που έραιναν με άνθη και ψέκαζαν με αρώματα τους καλεσμένους· και υπήρχε ειδική αίθουσα για τα καλλιτεχνικά ρεσιτάλ του αυτοκράτορα με περιστρεφόμενη οροφή για τη δημιουργία ειδικών «εφέ» στις «σόλο» παραστάσεις που έδινε ο μέγας καλλιτέχνης. Η αίθουσα ήταν πάντα κατάμεστη από

ανθρώπους που είχαν την υποχρέωση να χειροκροτούν με ενθουσιασμό και καμία δυνατότητα να φύγουν πριν τελειώσουν οι πολύωρες εκδηλώσεις.

10.7. Ένα ανέκδοτο

Τι είπε ο Νέρων όταν έγιναν τα εγκαίνια των Χρυσών Ανακτόρων και επιθεώρησε το τελειωμένο έργο;

«Ωραία, τώρα μπορώ επιτέλους να αρχίσω να ζω κι εγώ σαν άνθρωπος!»

10.8. ... ένα ποίημα

ΤΑ ΒΗΜΑΤΑ

Σ' εβένινο κρεβάτι στολισμένο

με κοραλλένιους αετούς, βαθιά κοιμάται

ο Νέρων - ασυνείδητος, ήσυχος, κι ευτυχής·

ακμαίος μες στην ευρωστία της σαρκός,

και στης νεότητας τ' ωραίο σφρίγος.

Αλλά στην αίθουσα την αλαβάστρινη που κλείνει

των Αηνοβάρβων το αρχαίο λαράριο

τι ανήσυχοι που είν' οι Λάρητές του.

Τρέμουν οι σπιτικοί μικροί θεοί,

και προσπαθούν τ' ασήμαντά των σώματα να κρύψουν.

Γιατί άκουσαν μια απαίσια βοή,

θανάσιμη βοή την σκάλα ν' ανεβαίνει,

βήματα σιδερένια που τραντάζουν τα σκαλιά.

Και λιγοθυμισμένοι τώρα οι άθλιοι Λάρητες,

μέσα στο βάθος του λαράριου χώνονται,

ο ένας τον άλλο να σκουντά και σκουντουφλά,

ο ένας μικρός θεός πάνω στον άλλο πέφτει

γιατί κατάλαβαν τι είδος βοή είναι τούτη,

τα 'νοιωσαν πια τα βήματα των Εριννύων.

Κ. Π. Καβάφης

Ο απαίσιος κρότος των βημάτων των Εριννύων σημαίνει τιμωρία και εκδίκηση. Ο Νέρων άκουσε τα αμείλικτα βήματα μια χειμωνιάτικη νύχτα του 68 μ.Χ. Σημαντικοί και

παντοδύναμοι στρατηγοί είχαν ήδη στασιάσει, ο ρωμαϊκός λαός θα έδινε τα πάντα για να τον δει νεκρό και η Σύγκλητος τον ανακήρυξε επίσημα «εχθρό του κράτους».

Βγήκε αλλόφρων από τα ανάκτορα και αρχικά κατευθύνθηκε προς τον Τίβερη. Αν σκεφτόταν να πέσει στα νερά του ποταμού γρήγορα το μετάνιωσε. Σκέφτηκε να απευθυνθεί προσωπικά στον λαό ζητώντας συγγνώμη και έλεος· άφησε όμως τον λόγο που άρχισε να γράφει στη μέση. Ένας έμπιστος αυλικός τού πρότεινε να κρυφτεί στη βίλα του, λίγο έξω από τη Ρώμη. Φορούσε εσώρουχα και παντόφλες· έριξε πάνω του έναν μανδύα, φόρεσε καπέλο, κάλυψε το πρόσωπό του μ' ένα μαντίλι και καβάλησε ένα άλογο. Με τη συνοδεία λίγων πιστών κάλπασε ήσυχα προς την έξοδο της πόλης. Στον δρόμο άκουγε, σαν σε αργό εφιάλτη, στρατιώτες που ρωτούσαν: «Πού είναι ο καίσαρας;» και άλλους που προέβλεπαν με τραχιά και ανυπόμονη χαρά το λιντσάρισμά του. Λίγο πριν αφήσουν τη Ρώμη, σε κάποιο σταυροδρόμι, τον αναγνώρισε ένας παλιός πραιτωριανός αλλά δεν θέλησε να τον καταδώσει - του περίσσευε λίγη τύχη. Στη βίλα έφτασε λιπόθυμος από το κρύο και τον πανικό. Σωριάστηκε σ' ένα κρεβάτι και ήπια μόνο λίγο νερό. Τα βήματα πλησίαζαν και ο κρότος δυνάμωνε. Δοκίμασε να τελειώσει το μαρτύριό του με δυο μαχαίρια. Δεν μπόρεσε. Τον αποτέλειωσε, με δική του εντολή, ο προσωπικός του γραμματέας. Πριν ξεψυχήσει αποχαιρέτησε τη μεγάλη αγάπη του, τα ελληνικά, με δυο τρεις άψογες φράσεις· και ύστερα, βρίσκοντας την αυτογνωσία που δεν είχε ποτέ όσο ζούσε, θυμήθηκε ότι όσοι τον γνώρισαν ως αυτοκράτορα θα τον προτιμούσαν ως καλλιτέχνη. «Τι καλλιτέχνη χάνει ο κόσμος...» ήταν ο στερνός του λόγος. «Πέθανε με τα μάτια του να γυαλίζουν φρικάλεα και να βγαίνουν έξω από τις κόγχες· τους· απαίσιο θέαμα για όσους βρέθηκαν εκεί,» γράφει ένας ρωμαίος ιστορικός. Μόνες ατάραχες οι Εριννύες· κοντοστάθηκαν στην κορυφή της σκάλας, έσβησαν το όνομα «Νέρων» από τα μελανά τους κατάστιχα και απομακρύνθηκαν ήσυχα μέσα στη νύχτα.

Ο Νέρων ήταν ο τελευταίος της πρώτης μεγάλης δυναστείας ρωμαίων αυτοκρατόρων, που είχε για πατριάρχη της τον Οκταβιανό Αύγουστο. Η εξουσία του διέψευσε τις καλύτερες ελπίδες που έτρεφε για την αυτοκρατορία ο συνετός Αύγουστος και επιβεβαίωσε τους χειρότερους φόβους που κατέτρυχαν τον στοχαστικό Κλαύδιο. Με τη Σύγκλητο, τον κύριο μοχλό της πολιτικής ελευθερίας, παράλυτη και έκπτωτη, η μοίρα του κράτους ήταν η απολυταρχία του ενός. Μόνο που καμιά Πρόνοια, θεϊκή, πολιτική ή οποιαδήποτε άλλη, δεν εγγυάται τη σωφροσύνη του ενός.

Ο Νέρων πέθανε μισητός από όλους - ή, μάλλον, σχεδόν από όλους.

10.9. ... και ένα ψήφισμα

Με τη θλιβερή αναγγελία θανάτου του ισόθεου αυτοκράτορα Νέρωνα, το δημοτικό συμβούλιο των Κορινθίων σε έκτακτη συνεδρίασή του αποφάσισε να καθιερώσει ετήσιο μουσικό διαγωνισμό στη μνήμη του και να ανεγείρει ανδριάντα σε περίοπτο σημείο της πόλης με την επιγραφή:

ΣΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΝΕΡΩΝΑ

ΓΙΟ ΤΟΥ ΘΕΪΚΟΥ ΚΛΑΥΔΙΟΥ

ΕΝΘΕΡΜΟ ΦΙΛΕΛΛΗΝΑ

ΚΑΙ ΑΦΟΣΙΩΜΕΝΟ ΦΙΛΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

11. Διακοπές στις Βάιες

11.1. Ο ξεναγός

Βρισκόμαστε στη θέση των αρχαίων Βαΐων και συγκεκριμένα στο σημείο όπου ανεσκάφη ο χώρος των θερμών πηγών και των ιαματικών λουτρών. Οι Βάιες, που αρχικά ήταν το λιμάνι της αρχαίας Κύμης, βρίσκονται σε μικρή απόσταση από τη Νάπολη και όχι τόσο μακριά από τη Ρώμη, ακόμη και για τα μέτρα της αρχαιότητας. Το όνομά τους το πήραν από τον Βαιό που, σύμφωνα με μια παράδοση, ήταν πηδαλιούχος στο πλοίο του Οδυσσέα. Ο Βαιός υποτίθεται ότι πέθανε και ενταφιάστηκε στην παραλία αυτή.

Οι Βάιες απέκτησαν νωρίς φήμη ως κέντρο ιαματικών λουτρών λόγω των πολλών θειούχων νερών της περιοχής. Έτσι, πολλοί Ρωμαίοι φρόντισαν να χτίσουν στην περιοχή αυτή τις βίλες τους. Ο πιο γνωστός από αυτούς ήταν ο Ιούλιος Καίσαρας. Πολύ γρήγορα όμως, λόγω του κλίματος και της εξαιρετικής φυσικής ομορφιάς του, το μέρος εξελίχθηκε σε αυτό που θα ονομάζαμε εμείς σήμερα καλοκαιρινό θέρετρο - το πιο φημισμένο και «ιν» θέρετρο της ρωμαϊκής αρχαιότητας, όπου μαζευόταν τους καλοκαιρινούς κυρίως μήνες η καλή κοινωνία της Ρώμης, πολιτικοί, τραπεζίτες, επιχειρηματίες αλλά και νεολαία που αναζητούσε περιπέτεια έξω από τα γνωστά στέκια της Ρώμης. Εννοείται ότι οι Βάιες δεν ήταν τόπος για μαζικό παραθερισμό -για τα μπάνια του λαού, όπως θα λέγαμε σήμερα- αφού είναι γνωστό ότι ταξίδια αναψυχής, διακοπές και παραθερισμοί για τις λαϊκές τάξεις είναι μια πολύ πρόσφατη ιστορία, που αρχίζει μόλις μέσα στον περασμένο αιώνα.

Πολλοί ρωμαίοι συγγραφείς κάνουν αναφορές στις Βάιες και ορισμένοι από αυτούς τις θεωρούν ένα από τα πιο «επικίνδυνα» μέρη, γεμάτο πειρασμούς ακόμη και για όσους είχαν αυστηρές ηθικές αρχές. Το γεγονός είναι ότι το θέρετρο αυτό συγκέντρωνε πολλούς ανθρώπους με οικονομική άνεση που ήθελαν να επιδείξουν τον πλούτο τους και να εντυπωσιάσουν με αυτό που σήμερα θα λέγαμε το «λάιφ στάιλ». Για ορισμένους συγγραφείς οι Βάιες έγιναν το συνώνυμο της ακολασίας, της ηδονοθηρίας και της ασυδοσίας.

11.2. Τα αίση δεν σ' αφήνουν να κοιμηθείς στις Βάιες

Αγαπητέ μου Λουκίλιε,

Σου γράφω αμέσως μετά την επιστροφή μου από τις Βάιες. Δεν ξέρω τι με ώθησε να επισκεφτώ αυτό το μέρος αλλά η παραμονή μου εκεί δεν κράτησε ούτε μια ολόκληρη μέρα, και στο εξής θα το λέω δυνατά σε όλους τους γνωστούς μου: οι Βάιες δεν είναι μέρος για καθωσπρέπει ανθρώπους· έχουν πολλά φυσικά χαρίσματα αλλά έχουν γίνει αποκλειστικά άντρο της ακολασίας.

Πιστεύω ότι πρέπει να διαλέγουμε τόπους που να είναι επωφελείς όχι μόνο για το σώμα μας αλλά και για το πνεύμα και την ψυχή μας. Οι Βάιες δεν ανήκουν σ' αυτούς τους τόπους. Στην πραγματικότητα μοιάζουν με ένα απέραντο χαμαιτυπείο. Το δωμάτιο όπου έμενα ήταν

κοντά στην παραλία, αρκετά κοντά για να μπορώ να δω την ακόλαστη αγρυπνία των μεγάλων γλεντζέδων που λυμαίνονται την περιοχή. Ολονυχτίς άνθρωποι μεθυσμένοι πηγαينوέρχονταν στην παραλία, πλοιάρια κατάφορτα με κόσμο που γλεντοκοπούσε και τραγουδούσε περιφέρονταν στο λιμανάκι, παρέες νεαρών, άντρες και γυναίκες, πάσχιζαν να σπάσουν καθένας για λογαριασμό του το ρεκόρ της αναισχυντίας.

Αλλά τουλάχιστον αυτοί με τη συμπεριφορά τους δεν προσπαθούν να κρύψουν τους λόγους που τους φέρνουν στο θέρετρο· είναι εξώλεις και προώλεις αλλά όχι υποκριτές. Όταν η ραστώνη και η ηδονοθηρία είναι το μόνο πράγμα που δίνει νόημα στη ζωή σου, δεν έχεις λόγο να το κρύβεις. Θεωρώ πολύ πιο επιλήψιμη τη συμπεριφορά των άλλων, των «καθωσπρέπει» (υποτίθεται), που αφήνουν το κοινωνικό κύρος και τα αξιώματά τους πίσω στη Ρώμη και τρέχουν τάχα να βρουν ανακούφιση από τα αρθριτικά στα ιαματικά λουτρά της περιοχής. Εδώ ακριβώς, στις ιαματικές εγκαταστάσεις, κλείνουν τις ανομολόγητες συμφωνίες τους με τη διαφθορά. Πληρώνουν πανάκριβα τις υπηρεσίες και κλείνονται σε ειδικά δωμάτια για να ιδρώσουν - κάνει, λένε, πολύ καλό. Δεν θυμούνται όμως τη διάκριση που έχει κάνει ο Πλάτων ανάμεσα σε ξηρούς και υγρούς ιδρώτες. Οι πρώτοι οφείλονται στον καθαρό και έντιμο μόχθο, ενώ οι δεύτεροι έχουν την αποφορά της αμαρτίας.

Θα μου θυμίσεις ίσως, αγαπητέ μου Λουκίλιε, ότι στις Βάιες έχτισαν παλιότερα τις βίλες τους μερικοί από τους πιο σημαντικούς άντρες της Ρώμης, όπως, για παράδειγμα, ο Ιούλιος Καίσαρ. Αυτό είναι αλήθεια, με τη διαφορά ότι οι τοποθεσίες που διάλεξαν βρίσκονταν μακριά από τη θάλασσα και μοιάζαν περισσότερο με στρατόπεδα παρά με επαύλεις για μεγάλη ζωή. Φυσικά ο Κάτων δεν πλησίασε ποτέ τις Βάιες, και είναι περίεργο που δεν ζήτησε από τη ρωμαϊκή Σύγκλητο να αποφασίσει τον οριστικό αφανισμό τους.

Κανένας Κάτωνας δεν ταράζει την κραιπάλη της σημερινής «καλής κοινωνίας». Στα εξοχικά που πολλαπλασιάζονται χρόνο με τον χρόνο μόνο η πρόσοψη είναι αθώα· το εσωτερικό κρύβει μεγάλη χλιδή και ακόμη μεγαλύτερα αίσχη, στα οποία συμμετέχουν όχι μόνο άνθρωποι του θεάματος και της διασκέδασης με διεστραμμένα γούστα αλλά και στελέχη της κοινωνίας μας «υπεράνω πάσης υποψίας». Μπες σ' ένα από τα πολυτελή και πολύχρωμα γιοτ που καμαρώνουν στη μαρίνα και θα τους βρεις να συναγελάζονται, να πίνουν μαζί μέχρις αναισθησίας, να αλληλοραίνονται με τριαντάφυλλα ή και να πιάνονται σε χυδαίους καβγάδες.

Έφυγα δρομαίος πριν καν συμπληρώσω είκοσι τέσσερις ώρες στις Βάιες· και όταν έφτασα στη Ρώμη καθώς έπεφτε η νύχτα, η πόλη, για πρώτη φορά στη ζωή μου, μου φάνηκε να κοιμάται απονήρευτη και ήσυχη. Χρειάζεται να κοιτάξεις τον ηθικό ξεπεσμό κατάματα για να μπορέσεις να δεις έτσι τη Ρώμη. Ελπίζω τώρα να καταλαβαίνεις πού βρέθηκα, πώς ένιωσα και τι πέρασα.

Με φιλικούς χαιρετισμούς,

Σενέκας

Η επιστολή αυτή (που παρατίθεται εδώ με ορισμένες αλλαγές) είναι γνήσια και γράφτηκε κάπου το 65 μ.Χ. Αυτό που μπορεί κανείς να συζητήσει είναι το πόσο γνήσια είναι η ηθική

αγανάκτηση του Σενέκα, τον οποίο γνωρίσαμε κιόλας ως παιδαγωγό του Νέρωνα στην αυλή του αυτοκράτορα Κλαύδιου.

Ο Σενέκας, ανάμεσα σε πολλά άλλα, ήταν και στωικός φιλόσοφος. Σύμφωνα με τη φιλοσοφία των στωικών, ο άνθρωπος μπορεί να εξασφαλίσει την προσωπική ευτυχία όταν νικήσει τα πάθη του και κατακτήσει την απόλυτη αυτάρκεια. Χωρίς αμφιβολία ο Σενέκας θεώρησε τους γλεντοκόπους στις Βάιες ανθρώπους εξαρτημένους απόλυτα από τα πάθη τους, και γι' αυτό τους καταδίκασε στο πυρ το εξώτερον. Στο εικοσιτετράωρο που πέρασε εκεί πρόλαβε να δει την προκλητική επίδειξη πλούτου και χλιδής· διαπίστωσε ότι το παρελθόν ήταν πιο αθώο και έντιμο από το παρόν, και ότι η σήψη και η διαφθορά απλώνονται ολοένα και περισσότερο στο κοινωνικό σώμα της Ρώμης· αναθεμάτισε την υποκρισία των ισχυρών οι οποίοι ενδιαφέρονται να διατηρήσουν την επίφαση μιας ηθικής αξιοπρέπειας που δεν έχουν στην πραγματικότητα· και κούνησε πολύ επιτιμητικά την κεφαλή του όταν είδε πώς τύποι του «σκοινιού και του παλουκιού» και προσωπικότητες από μεγάλα τζάκια καταφέρνουν να συμβιώνουν μια χαρά.

Ο Σενέκας, όπως και πολλοί άλλοι αρχαίοι φιλόσοφοι, μιλάει πολύ συχνά για ηθική - είναι ένας από τους πιο επιθετικούς ηθικολόγους της αρχαιότητας, και μοιράζεται με τους ηθικολόγους την τάση να ανακαλύπτει στο παρόν παρακμή και διαφθορά σε αντίθεση πάντα με ένα πιο ιδανικό παρελθόν. Εκτός από αυτό, ορισμένα από τα προβλήματα που καταγγέλλει αποτελούν αυτό που λέμε «κοινούς τόπους» του ηθικολογικού φιλοσοφικού λόγου· και επειδή η επιστολή του αυτή, όπως και πολλές άλλες που έγραψε, έχει διδακτικό χαρακτήρα, χρησιμοποιεί τα μελανότερα χρώματα που διαθέτει για να κάνει το «μάθημα» πιο αποτελεσματικό. Η ηθικολογική ρητορική είναι πάντα πιο «μελαγχολική» από την πραγματικότητα που περιγράφει· και οι Βάιες, που σίγουρα δεν ήταν αθώες, συγκέντρωναν, εκτός από υπόκοσμο και υποκριτές, ανθρώπους που νοιάζονταν κυρίως να περάσουν μερικές ήσυχες καλοκαιρινές μέρες μακριά από τον καύσωνα, το άγχος και την ηχορύπανση της Ρώμης του ενός εκατομμυρίου κατοίκων.

Πάντως ο φιλόσοφός μας είχε φροντίσει να γίνει ένας από τους πλουσιότερους ανθρώπους της Ρώμης.

11.3. Γράμμα σε μια κυρία - ΕΠΕΙΓΟΝ

Εσύ στις Βάιες διακοπές κι εγώ εδώ στη Ρώμη·

αναρωτιέμαι, αγάπη μου, με σκέφτεσαι ακόμη;

Εγώ σε σκέφτομαι πολύ, και νιώθω ανασφάλεια
γιατί πολλά συμβαίνουνε σ' εκείνα τα ακρογιάλια.

Φόβοι με βασανίζουνε, και ένα από τα άγχη
είναι αν συνοδεύεσαι ή κολυμπάς μονάχη.

Ξέρω, θα μου σταθείς πιστή, Κυνθία, ό,τι κι αν γίνει -
αλλά στις Βάιες δεν μπορώ να δείξω εμπιστοσύνη.

Το μέρος είναι άτιμο, φαντάζομαι θα είδες
ότι υπάρχουνε παντού ερωτικές παγίδες.
Γράμμα σου γράφω και γραφή γιατί φοβάμαι τόσο...
μα σε καμιά περίπτωση δε θέλω να σ' αγχώσω.
Γνωρίζεις πώς αισθάνομαι. Για μένα είσαι, καλή μου,
το σπίτι κι η λαχτάρα μου, οι ίδιοι οι γονιοί μου.
Άσε την παραθέριση, κι έλα, σε περιμένω.
Οι Βάιες είναι αμαρτωλές, μέρος καταραμένο.
Οι Βάιες είναι αμαρτωλές, κατάρα τις βαραίνει:
εκεί πηγαίνουν έγγαμοι και φεύγουν χωρισμένοι.

Το ποίημα, που ανήκει στο είδος της ερωτικής ελεγείας, γράφτηκε από τον ίδιο εκείνο Προπέρτιο που τον είδαμε ως αντιρρησία συνειδήσεως και αντιπολιτευόμενο στα στρατοκρατικά προγράμματα του Αυγούστου. Ο ποιητής, από τη Ρώμη όπου βρίσκεται, στέλνει, υποτίθεται, γράμμα στην αγαπημένη του που τη χρονιά αυτή, για άγνωστους λόγους, διάλεξε να κάνει διακοπές μόνη της στις Βάιες. Όποια κι αν ήταν τα πραγματικά αισθήματα του Προπέρτιου για τη μοναχική (;) παραθερίστρια, στη γραφή διακρίνεται περισσότερο μια διάθεση εύθυμης ειρωνείας παρά γνήσιο συναισθηματικό πάθος.

11.4. Χάσαμε τη Λεβίνα. Στοπ

Γυναίκα αυστηρών αρχών και ηθικής άψογου, η Λεβίνα,
εφρόντιζε το σπίτι της, κυρίως την κουζίνα.
Πέρσι το καλοκαίρι ξαφνικά, ως άπλωνε τα ρούχα
«Φεύγω για Βάιες αύριο, θέλω λουτρά θειούχα,»
είπε στον άντρα της και έφυγε ευθύς την επομένη -
πλην πήγε Πηνελόπη εκεί και γύρισε Ελένη.

Η κυρία Λεβίνα κατοικεί σε ένα από τα επιγράμματα του ποιητή Μαρτιάλη (40-104 μ.Χ). Το επίγραμμα είναι σατιρικό, όπως τα περισσότερα, άλλωστε, από τα επιγράμματα αυτού του ποιητή. Σήμερα, το περιστατικό αυτό θα μπορούσε να αποτελεί νούμερο επιθεώρησης ή κοσμικό κουτσομπολιό στις στήλες κάποιου περιοδικού ή και ειδικό αφιέρωμα σε κάποια σκανδαλοθηρική τηλεοπτική εκπομπή. Η σατιρική ποίηση στη Ρώμη παίζει πολύ συχνά τον ρόλο που έχουν σήμερα αυτά τα μέσα. Η σάτιρα, στις διάφορες έντεχνες μορφές της, αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ρωμαϊκής κοινωνικής και λογοτεχνικής δραστηριότητας. Ίσως να είναι και ο μοναδικός χώρος όπου οι Ρωμαίοι διέπρεψαν χωρίς να έχουν συγκεκριμένα ελληνικά πρότυπα. «Η σάτιρα είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου δικό μας δημιούργημα» ήταν μια άποψη πλατιά διαδεδομένη στους λόγιους

κύκλους της Ρώμης. Αυτή είναι η μισή αλήθεια· η άλλη μισή είναι ότι στην Ελλάδα, ακόμη και αν υπήρχαν «Λεβίνες», σίγουρα δεν υπήρξαν ποτέ Βάιες.

11.5. ...ηλιοβασιλέματα, γεμάτα αναμνήσεις

Οι μεγάλοι ποιητές του Ρομαντισμού, όπως ο λόρδος Μπάιρον, αντλούσαν συχνά έμπνευση από τη θέα των ερειπίων της αρχαιότητας. Ένας μισογκρεμισμένος ναός, ένα σπασμένο επιτύμβιο μνημείο, μερικοί σπόνδυλοι από κάποιον αρχαίο κίονα ήταν αρκετά για να πυροδοτήσουν τη συναισθηματική νοσταλγία και την ιστορική φαντασία των Ρομαντικών. Η γοητεία των ερειπίων είναι μια ιδέα που τη συνδέουμε με τη διάθεση των Ρομαντικών. Μόνο που ερείπια δεν άφησαν μόνο οι Παρθενώνες, τα μαντεία και τα στάδια αλλά και οι Βάιες. Τι θα μπορούσε να στοχαστεί ένας ποιητής πάνω στα ερείπια της «αρχαίας ηδονής»; Ποιους ήχους, ποια χρώματα και ποια αρώματα θα μπορούσε να ανακαλέσει από το παρελθόν η πυρακτωμένη φαντασία του;

Εδώ κάποτε αναστέναζε η Ρώμη της μόδας και της χλιδής· εδώ φτερούγιζε τα καλοκαίρια το γλυκό πουλί της ρωμαϊκής νιότης· εδώ τα καλοκαιριάτικα δειλινά θα ακούστηκαν ψίθυροι αγάπης και θα ανταλλάχτηκαν όρκοι· στα νερά αυτά καθρεφτίζονταν οι νυκτόβιοι χαροκόποι που δεν άφησαν τον αυστηρό φιλόσοφο να κλείσει μάτι· εκεί μπορεί να ξάπλωνε μετά το λουτρό της η μακρινή αγαπημένη του Προπέρτιου· πιο πέρα, στη μαρίνα, ένας ρωμαίος λιμοκοντόρος, που μπορεί να ήταν και «σκαφάτος», θα παραμόνευε την ανυποψίαστη Λεβίνα. Γέλια, στεναγμοί, ψίθυροι, ερωτηματικά, ματαιοδοξία, ματαιότητα, η οσμή του χυμένου κρασιού και της αλοιφής που χρησιμοποιούνταν για αντηλιακό, και η ζωή ολόκληρη αυτών των ανθρώπων, σαν σύντομο καλοκαιράκι μέσα στον ατέλειωτο χρόνο που μας ταξιδεύει - όλα αυτά μπορεί να τα αφουγκραστεί και να τα οσμιστεί ο ποιητής καθώς βλέπει τα σημερινά ερείπια;

Ίσως τελικά οι διακοπές στις Βάιες να είναι κάτι ανάμεσα στη περιγραφή του ξεναγού και τη φαντασία του ποιητή.

12. Στάση Κολοσσαίο

12.1. Χαιρέτα την τη Ρώμη που χάνεις

Φεύγει απ' τη Ρώμη ο φίλος μου ο Ουμβρίκιος, κι έχω μεγάλη στενοχώρια·

στην πόλη τούτη μεγαλώσαμε μαζί, τώρα θα ζούμε χώρια.

Όλα τα υπάρχοντά του σε μίαν άμαξα· ο αμαξάς μπροστά, οι δυο μας πίσω,

στης πόλης φτάσαμε την έξοδο - πήγα ως εκεί να τον ξεπροβοδίσω.

«Το αποφάσισα» μου είπε «φίλε μου. Για μένα δεν υπάρχει τίποτε στη Ρώμη·

θ' αράξω κάπου, πριν να γίνω χούφταλο κι όσο τα πόδια μου κρατούν ακόμη.

Δεν έχω τ' απαιτούμενα στην πόλη αυτή, δεν έχω τις κατάλληλες συνήθειες·

εδώ είναι τόπος για επιτήδειους, για τα λαμόγια και για τις «προμήθειες».

Δεν κάνω για παρατρεχάμενος των ισχυρών, η γλώσσα μου δεν ξέρει κολακείες,
δεν έμαθα να κάνω τον χαφιέ, να κάνω ελιγμούς, να κρύβω ατιμίες.

Δεν έμαθα να συγχρωτίζομαι με πρόσωπα που έκαναν καριέρα στην απάτη
και τώρα που «τα πιάσανε χοντρά» το παίζουν κύριοι και ζούνε σε παλάτι.

Τους «δήθεν» δεν τους πάω γενικώς - κυρίως όσους έχουνε πρεμούρα
να δείξουν ότι είναι συγγραφείς κι ότι συμβάλλουν στη λεγόμενη κουλτούρα.

Μαζί τους ήμουν πάντοτε ωμός (και πάντοτε σοκάρωνταν οι τύποι) -
«Χάλια το τελευταίο σου διήγημα' αντίτυπο και αφιέρωση να λείπει!»

.....

Και να σου πω το άλλο μέγα πρόβλημα; Αισθάνομαι πως δεν μπορώ να μείνω
σε μία πόλη που αλώθηκε από την άτιμη τη ράτσα των Ελλήνων.

Η Ρώμη, φίλε μου, είναι ελληνική. Κατάλαβέ το, μας την έχουν πέσει'
κατάληψη και εισβολή κανονική - για μας εδώ δεν έχει πλέον θέση.

Σαμιώτες, Αθηναίοι, Μεγαρείς, Μικρασιάτες - άνοιξαν οι δρόμοι,
αδειάσαν την Ελλάδα οι Γραικοί και γέμισαν αντίστοιχα τη Ρώμη.

Πιάσαν τις πάνω και τις κάτω γειτονιές, απλώθηκαν σε κάθε συνοικία,
μπήκαν στα σπίτια μας, μας πήραν τις δουλειές, μας έκαναν δική τους αποικία.

Πρώτοι στην πάρλα, αετονύχηδες, δεν έχουν μπέσα, «είπα ξείπα»'

σε όλα μέσα, σε πουλάν και σ' αγοράζουνε - και γενικά δεν έχουν τσίπα. Πολυτεχνίτες στο
επάγγελμα - προφέσορες, γκουρού και αστρολόγοι,

κομπογιαννίτες και γιατροί, μέντιουμ, ακροβάτες, γυρολόγοι.

Όλα τα ξέρει, όλα τα μπορεί ο άφραγκος Γραικύλος που πεινάει'

πες του, αν μπορεί, να πάει στον ουρανό - σε βεβαιώ, στον ουρανό θα πάει. Ψευδολογούν
ασύστολα, παρουσιάζουν όπως θέλουνε το θέμα'

εμείς, αντίθετα, δεν πείθουμε - μόνο σε στόμα ελληνικό το ψέμα είναι ψέμα. Παίζουνε
θέατρο παντού' το θέατρο είναι, άλλωστε, εύρημα των Ελλήνων'

για μένα, φίλε, είναι προφανές: η Ελλάδα είναι χώρα θεατρίνων.

Δεν κάθομαι με τίποτε εδώ. Το πήρα απόφαση και δεν αλλάζω πλάνο'

μέσα σ' αυτό το ελληναριό, εγώ ο Ουμβρίκιος στη Ρώμη τι να κάνω;

.....

Εξάλλου εδώ δεν είναι μέρος για φτωχούς. Δίχως λεφτά δεν έχεις κύρος·
αν έχεις το εισόδημα, μετράς· σαφώς δεν είναι θέμα χαρακτήρος.
Νεόπλουτοι, πρώην μονομάχοι και πορνοβοσκοί, νυν γαλαντόμοι,
αυτοί είναι οι σταρ της εποχής, παντού αλλά κατεξοχήν εδώ, στη Ρώμη.
Εδώ οι πάντες ντύνονται ακριβά, όλοι το παίζουνε ωραίες και ωραίοι -
ας είμαι εγώ ντυμένος στα σινιέ και άσε να μαζεύονται τα χρέη.
Δανείζονται και σπαταλούν, και σπαταλούν για να τους σέβονται οι άλλοι·
το αντίδοτο στη φτώχεια είναι απλό - και ονομάζεται, απλούστατα, σπατάλη.

.....

Κι ύστερα, ποια ποιότητα ζωής μπορεί να σου προσφέρει μία πόλη,
όπου τα σπίτια είναι άθλια και σαθρά, και ως εκ τούτου κινδυνεύουμε όλοι;
Και το χειρότερο απ' όλα οι πυρκαγιές. Δρόμοι στενοί, κίνηση, παραζάλη,
και ιδού και η συνήθης πυρκαγιά, ιδού η μάστιγά μας η μεγάλη.
Χτυπάει δαιμονικά συναγερμός, βλέπεις ανθρώπους έντρομους, τρεχάτους,
αν μένουν στο ισόγειο, δηλαδή - γιατί οι άλλοι στα ψηλά, βοήθειά τους...
Είχα έναν γνωστό, φτωχό παιδί, κυριολεκτικά κοιμόταν στα σανίδια·
προχτές το σπίτι του άρπαξε φωτιά - στάχτη τα πάντα και αποκαΐδια.
Μα, θα μου πεις, η πυρκαγιά καίει και σπίτια πλούσια, μεγάλα·
α, ναι, αλλά με μια διαφορά: οι πλούσιοι μπορούν και χτίζουν άλλα.
Κι άντε, καλά, αν υποθέσουμε ότι το σπίτι όπου μένεις σου ανήκει·
αλλά, για πες μου σε παρακαλώ, τι γίνεται όταν πληρώνεις νοίκι;
Οι ιδιοκτήτες τρελαθήκανε, σε σφάζουν φανερά και με το νόμο -
αύξηση, λέει, πενήντα τα εκατό, κι άμα δε δώσεις σε πετάει στο δρόμο.
Εγώ, που λες, δεν πλήρωσα χρυσή τη γκαρσονιέρα αυτή στο Κολοσσαίο;
Σπίτι θ' αγόραζα με τόσα χρήματα αλλού - άκου με που σου λέω.
Αφήνω δε που λόγω ηχορύπανσης κανείς εδώ δε βρίσκει ησυχία·
το έχω πει και θα το πω ξανά: κέντρο της Ρώμης ίσον αϋπνία.
Δρόμοι στενοί και πολυσύχναστοι από πεζούς και άμαξες γεμάτοι,
κίνηση πάνω κάτω και φωνές - αδύνατο να κλείσεις μάτι.

*Και βέβαια, μονίμως μποτιλιάρισμα· και πώς ο δόλιος να κυκλοφορήσω
μέσα σε κοσμοθάλασσα που σπρώχνει από μπρος και από πίσω;
Εδώ για να κινείσαι άνετα πρέπει να είσαι ένα από τα τρία:
πολιτικός, επίσημος, λεφτάς - και σου ανοίγει δρόμο η συνοδεία.
Συνεδριάζει η Σύγκλητος, ο κύριος τάδε δεν μπορεί να περιμένει·
περνά ο κύριος συγκλητικός - κι εμείς οι άλλοι μποτιλιαρισμένοι.
Και επειδή στη Ρώμη αυξήθηκε υπέρμετρα το προλεταριάτο,
τα φορτηγά κι οι άμαξες φροντίζουν να μας παίρνουν από κάτω.
Έτσι περνούν οι μέρες μας εδώ, με κίνδυνο, με άγχος και φοβέρα·
και όσο για «ζωή νυχτερινή» - η νύχτα είναι χειρότερη απ' τη μέρα.
Κυκλοφορείς νυχτιάτικα; Την έβαψες. Κάθε γωνιά και δέκα λωποδύτες,
κάθε σοκάκι και μεθύστακας, ανώμαλοι, κλεφτρόνια και αλήτες.
Από αστυνόμηση, σκατά. Αμπέλι ξέφραγο τα σπίτια μας τις νύχτες·
δεν ωφελούν αμπάρες και κλειδιά, είναι συνέχεια μέσα οι διαρρήχτες.
Ιδού, λοιπόν, τα χάλια μας, ιδού η δοξασμένη Ρώμη των Καισάρων·
δεν την αντέχω. Φίλε μου σε χαιρετώ, και φεύγω άρον άρον.»*

12.2. Πόσο πάει μια γκαρσονιέρα στο κέντρο;

Αυτά περίπου (και πολλά άλλα) είπε ο Ουμβρικός σε ένα από τα πιο διάσημα ποιήματα που έγραψε ο σατιρικός Ιουβενάλης γύρω στα 120 μ.Χ., όταν αυτοκράτορας ήταν ο Αδριανός. Γέννημα και θρέμμα της Ρώμης, ο Ουμβρικός παίρνει τον έναν δρόμο που οδηγούσε έξω από τη Ρώμη σε μια εποχή που, όπως έλεγε ο κόσμος, «όλοι οι δρόμοι οδηγούσαν στη Ρώμη». Τι τύπος είναι ο Ουμβρικός; Είναι δικαιολογημένα τα παράπονά του ή υπερβάλλει; Νιώθει πραγματικά ότι η Ρώμη είναι τόπος αβίωτος ή απλώς δεν έχει αρκετά χρήματα για το νοίκι της πανάκριβης γκαρσονιέρας στην περιοχή του Κολοσσαίου;

Την εποχή αυτή στη περιοχή της πρωτεύουσας έχουν συσσωρευτεί τουλάχιστον ενάμισι εκατομμύριο ανθρώπινες ψυχές. Η Ρώμη υπήρξε η μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη του αρχαίου κόσμου - και ταυτόχρονα η πιο προβληματική. Οι εύποροι έχτιζαν επαύλεις στις πλαγιές των εφτά λόφων της και απολάμβαναν ειδυλλιακά ηλιοβασιλέματα· οι άλλοι, που ήταν πολύ περισσότεροι, έμεναν σε λαϊκές, ασφυκτικά πυκνοκατοικημένες, συνοικίες, σε στενόχωρα διαμερίσματα διώροφων ή τριώροφων πολυκατοικιών. Το συνολικό μήκος των οδικών αρτηριών της πόλης ξεπερνούσε τα 100 χιλιόμετρα, αλλά με εξαίρεση δυο τρεις κεντρικές λεωφόρους οι περισσότεροι δρόμοι ήταν εξαιρετικά στενοί. Πόσοι κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο; Σχεδόν όσοι και σήμερα σε κάποια συνοικία της Αθήνας ή της Θεσσαλονίκης, μια και οι ρωμαϊκές οικογένειες, κυρίως οι πιο φτωχές, ήταν συνήθως πολύτεκνες.

Τη μέρα, οι στενοί αυτοί δρόμοι φιλοξενούσαν την κίνηση των πεζών, των αμαξών και των ζώων που χρησιμοποιούνταν για μεταφορές, τους διάφορους πλανόδιους πωλητές που έστηναν πάγκους και μαγαζάκια όπου υπήρχε κενός χώρος, τους αργόσχολους περιπατητές, τους ζητιάνους που έπιαναν τις γωνιές και τις στοές, τις συνοδείες των επισήμων που μεταφέρονταν σε φορεία πολυτελείας, στρατιωτικά αγήματα που μετακινούνταν προς διάφορες κατευθύνσεις, παιδιά που έπαιζαν και κηδείες που, όταν ο μακαρίτης τύχαινε να είναι «μέγας και τρανός», έκοβαν την κυκλοφορία για κάμποση ώρα, όση χρειάζονταν για να παρελάσουν οι συγγενείς και οι φίλοι με τα παράσημα και τα οικογενειακά λάβαρα. Αστυνομία, με τη σημερινή έννοια, δεν υπήρχε, ούτε και κώδικας οδικής συμπεριφοράς· η πυροσβεστική υπηρεσία δεν είχε εφευρεθεί ακόμη, οι πυρκαγιές, όμως, ήταν στην ημερήσια διάταξη· οι άμαξες που μετέφεραν υλικά, τρόφιμα και εμπορεύματα μέσα σε τέτοιες συνθήκες προκαλούσαν συχνά ατυχήματα, αλλά κανένας δεν αναλάμβανε επισήμως να αποφασίσει ποιος ήταν φταίχτης, και τα θύματα, που ήταν έτοιμα για όλα, το τελευταίο που μπορούσαν να περιμένουν ήταν η αποζημίωση. Τον φίλο μας τον Ουμβρίκιο τον ξενύχιασε μια μέρα η αρβύλα ενός βλοσυρού και βιαστικού στρατιώτη - αλλά, την εποχή αυτή, ούτε η απλή «συγγνώμη» ήταν ιδιαίτερα εύχρηστη.

Και τη νύχτα; Τη μέρα κινδύνευες από το κυκλοφοριακό, τη νύχτα από την εγκληματικότητα. Χωρίς ηλεκτρικό, Δημόσια Επιχείρηση Φωτισμού και πανσέληνο, στις πόλεις του αρχαίου κόσμου η νύχτα ήταν περίπου τόσο μαύρη όσο και στα βουνά· αλλά τα βουνά ήταν ασφαλέστερα από τις πόλεις, όπου έστηναν πανηγύρι τα κακοποιά στοιχεία. Φυσικά, όσο μεγαλύτερη η πόλη, τόσο πιο σκούρα τα πράγματα - και πουθενά τόσο σκούρα όσο στη Ρώμη. Το σοβαρότερο πρόβλημα ήταν οι λωποδύτες: παραμόνευαν σε απόμακρες γωνιές, έκαναν έφοδο και ήταν τέλεια εκπαιδευμένοι στο να σου πάρουν σε χρόνο ρεκόρ ό,τι κουβαλούσες ή φορούσες. Εννοείται ότι συνέβαιναν και όλα τα χειρότερα του αστυνομικού δελτίου.

Μια λύση ήταν να αποφεύγεις να κυκλοφορείς κατά τις προχωρημένες ώρες· η άλλη ήταν να είσαι αρκετά ευκατάστατος ώστε να διαθέτεις δούλους που κρατούσαν πυρσούς για φωτισμό και «μπράβους», ει δυνατόν πολύ «φουσκωτούς», για την περίπτωση επίθεσης από τα παιδιά της νύχτας. Λίγοι Ρωμαίοι μπορούσαν να διαθέτουν άνδρες προσωπικής ασφάλειας· οι περισσότεροι προτιμούσαν να πηγαίνουν νωρίς για ύπνο.

Τι άλλο ήταν η Ρώμη; Ήταν η πιο ακριβή πρωτεύουσα της αρχαιότητας. Δεν ξέρουμε πόσο πήγαινε το νοίκι με θέα τον νεόκτιστο Παρθενώνα του Περικλή, και είναι περίπου βέβαιο ότι τα σπίτια δίπλα στον σπαρτιατικό Ευρώτα ήταν πάμφθινα· αλλά είναι ακόμη πιο βέβαιο ότι, με τόσους ξένους και τόσο αυξημένη ζήτηση για στέγη, ακόμη και οι τρώγλες στις συνοικίες της Ρώμης είχαν γίνει φύκια που νοικιάζονταν για μεταξωτές κορδέλες. Φυσικά για γκαρσονιέρα με θέα το Κολοσσαίο, ούτε λόγος.

Έχουμε και λέμε: κυκλοφοριακό, ηχορύπανση, εγκληματικότητα, υψηλό κόστος ζωής. Αρκετοί και σοβαροί λόγοι για να αποχαιρετήσεις τη Ρώμη που σιχαίνεσαι, πλην ο Ουμβρίκιος έχει κι άλλα ζόρια που μπορεί να είναι και σοβαρότερα. Το ένα έχει να κάνει με αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «τα ήθη» της πρωτεύουσας: η Ρώμη δεν συγχωρεί όσους δεν έχουν χρήματα και όσους δεν είναι έτοιμοι να κάνουν τα πάντα για τα αποκτήσουν· η Ρώμη είναι εκτροφείο κοινωνικής υποκρισίας, νεοπλουτίστικης επίδειξης,

ματαιοδοξίας και ψευδαίσθησης. Στη Ρώμη δεν φτάνει να είσαι κάτι, πρέπει και να φαίνεσαι ότι είσαι κάτι και το χειρότερο, πρέπει να φαίνεσαι ότι είσαι κάτι κι αν μην είσαι τίποτε στην πραγματικότητα. Οικονομική ολιγαρχία, κυκλώματα εξουσίας και παρατρεχάμενοι, υψηλή ραπτική και «λάιφ στάιλ», προκλητική σπατάλη από έχοντες και μη έχοντες, «σαλονάτοι» ψευτοδιανοούμενοι και ψευτολογοτέχνες - όλα τα διαπλεκόμενα σινάφια της «υψηλής κοινωνίας» που δεν αντέχει πια ο Ουμβρίκιος. Και τι άλλο δεν αντέχει ο φίλος μας;

12.3. Εγώ δεν είμαι ρατσιστής, αυτοί είναι Έλληνες!

Τους Έλληνες. Η Ρώμη, λέει, έχει καταληφθεί από τους Έλληνες, έγινε πόλη ελληνική. Αλήθεια, υπερβολή, κυριολεξία, μεταφορά, τρόπος του λέγειν; Σαν τις μεγάλες ευρωπαϊκές και αμερικανικές μητροπόλεις σήμερα, η Ρώμη διέθετε πλούσιο δειγματολόγιο από ράτσες και χρώματα - και μερικές από τις πιο οργανωμένες εβραϊκές συναγωγές. Γιατί ειδικά «οι Έλληνες»;

Ο Ουμβρίκιος ξέρει καλά τι είναι αυτό που μισεί. Οι Έλληνες δεν είναι απλώς μετανάστες που φυτοζωούν στο περιθώριο της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής της Ρώμης - είναι, αντίθετα, ζωντανή απόδειξη της υποταγής της Ρώμης στην ελληνική κουλτούρα και γι' αυτό αντιπροσωπεύουν μια σοβαρή απειλή για τη ρωμαϊκή ταυτότητα. Ο Ουμβρίκιος δίνει φωνή και έκφραση σε ένα αίσθημα ανασφάλειας που μοιράζεται με πολλούς άλλους «αγνούς» και «γνήσιους» Ρωμαίους. Στο μυαλό του έχει τακτοποιημένα και κωδικοποιημένα όλα εκείνα τα «ωραία και καλά» πράγματα που συνθέτουν τη «Ρωμαιοσύνη» πιστεύει ότι αυτή η «Ρωμαιοσύνη» είναι μια αναλλοίωτη, διαχρονική ιδιότητα που πρέπει να διατηρηθεί άσπιλη, αμόλυντη και καθαρή από προσμείξεις στους αιώνες των αιώνων. Είναι πολύ πιθανό ότι, μαζί με πολλούς άλλους συμπατριώτες του, έχει πεισθεί για τη φυσική ανωτερότητα της ρωμαϊκής φυλής και για την ηθική υπεροχή του ρωμαϊκού τρόπου ζωής. Προβάλλει, βέβαια, και οικονομικούς λόγους («οι Έλληνες μας παίρνουν τις δουλειές»), αλλά αυτό δεν αρκεί για να θεωρήσουμε την αντίδρασή του ορθολογική και στηριγμένη σε αντικειμενικά στοιχεία. Ο θυμός του Ουμβρίκιου δεν είναι αποτέλεσμα λογικής διεργασίας, αλλά φοβίας και ανασφάλειας, γι' αυτό και η κρίση του είναι απόλυτη, σαρωτική και γενικευτική: όλοι οι Έλληνες είναι πάνω κάτω το ίδιο, και κάθε «γραικύλος» που έχει κάνει λημέρι του τη Ρώμη αποτελεί την ενσάρκωση της ελληνικής μάστιγας. Η Ρώμη του Ουμβρίκιου είναι διεφθαρμένη ακριβώς επειδή είναι «πόλη ελληνική» - τελεία και παύλα.

Κυκλοφοριακό, ηχορύπανση, εγκληματικότητα, διαφθορά, ανεργία, αλλοδαποί - «αιωνία πόλις», αλλά από την ανάποδη, όπως θα έλεγε και ο Ουμβρίκιος.

13. Εις την οδόν Φιλελλήνων

13.1. Και φίλοι και γραικύλοι

Δεκέμβρης του 60 π.Χ. Ο Κικέρων γράφει από τη Ρώμη επιστολή στον αδελφό του Κόιντο, ο οποίος είναι διοικητής στη ρωμαϊκή επαρχία της Μ. Ασίας.

Αγαπητέ μου Κόιντε,

Πολλά και ενδιαφέροντα τα νέα που περιέχει η τελευταία επιστολή σου, πολλές, όπως καταλαβαίνω, και οι έγνοιες που συνοδεύουν το αξίωμα και τα καθήκοντά σου. Αναρωτιέσαι αν είναι αγαθή τύχη ή κατάρα που σου έλαχε να διοικείς Έλληνες. Θα έλεγα ότι είναι και τα δύο. Ας υποθέσουμε ότι ήσουν διοικητής σε κάποια γαλατική, ισπανική ή αφρικανική επαρχία. Γνωρίζεις πολύ καλά ότι ο κόσμος στις επαρχίες αυτές είναι απαίδευτος και κοινωνικά καθυστερημένος, με μια λέξη «βάρβαρος». Τι θα έκανες στην περίπτωση αυτή; Δεν θα προσπαθούσες να επιβάλεις μια στοιχειώδη τάξη και να δημιουργήσεις, όσο περνούσε από το χέρι σου, τις προϋποθέσεις για τη βελτίωση του επιπέδου αυτών των λαών; Αυτή θα ήταν, ασφαλώς, η αποστολή σου γιατί αυτό επιτάσσουν οι ανθρωπιστικές μας παραδόσεις. Οι θεοί ευλογούν τη Ρώμη και της έχουν αναθέσει την αποστολή να δαμάσει το τραχύ ήθος των υποτελών της και να τους δώσει την ευκαιρία να γευτούν τα αγαθά της πολιτικής οργάνωσης και της πνευματικής ζωής στο πλαίσιο μιας πολιτισμένης κοινωνίας. Σου λέω, βέβαια, πράγματα που γνωρίζεις.

Θα πρέπει να γνωρίζεις το ίδιο καλά ότι ο τόπος και ο κόσμος που διοικείς έχει μια πολύ ξεχωριστή ιστορία. Ο πολιτισμός, αν μπορώ να το πω έτσι, είναι ελληνική εφεύρεση· η παιδεία έχει ελληνικές ρίζες και από τις ρίζες αυτές τραφήκαμε κι εμείς σαν έθνος. Δεν θα διαστάσω ποτέ να ομολογήσω ότι το λαμπρό οικοδόμημα της Ρώμης δεν θα μπορούσε να υψωθεί χωρίς τη συμβολή του ελληνικού πολιτισμού· και ότι όσα πετύχαμε εμείς οι Ρωμαίοι τα πετύχαμε υιοθετώντας την εκπαίδευση, την τέχνη και τις επιστήμες των Ελλήνων. Και η εκπολιτιστική αποστολή της Ρώμης είναι κι αυτή συνέχεια του ελληνικού φωτός. Γι' αυτούς τους λόγους, είμαστε σήμερα ηθικά υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουμε τους Έλληνες με τον σεβασμό που αρμόζει στη μεγάλη τους ιστορία, και με την πολιτική μας συμπεριφορά να ξεπληρώσουμε κατά κάποιο τρόπο το χρέος μας απέναντί τους.

Έχω αρκετή πολιτική πείρα για να ξέρω, βέβαια, ότι ο σχεδιασμός της πολιτικής δράσης δεν μπορεί πάντα να καθοδηγείται από ιστορικούς συναισθηματισμούς. Και ξέρω καλά ότι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζεις στην παρούσα περίοδο υπαγορεύουν μια σθεναρή, για να μην πω παραδειγματικά αυστηρή, στάση, προκειμένου να τεθούν έγκαιρα υπό τον έλεγχό σου οι αντιδράσεις του τοπικού πληθυσμού στις πρόσφατες φορολογήσεις. Παρ' όλα αυτά, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι υπήκοοί σου έχουν μακρά παράδοση πολιτικής σκέψης και πράξης, προσπάθησε να συζητήσεις με τους εκπροσώπους τους, χωρίς να δίνεις την εντύπωση ότι όλα είναι προαποφασισμένα και τίποτε δεν είναι διαπραγματεύσιμο. Αν μη τι άλλο, οι Έλληνες είναι πρόθυμοι να κάνουν συζήτηση και εκτιμούν αυτούς που τους δίνουν την ευκαιρία να μιλήσουν. Και φυσικά θα το εκτιμήσουν ακόμη περισσότερο αν τους φιλοδώρησεις και με ολίγα ελληνικά. Είμαι βέβαιος ότι έχεις μάθει αρκετά για να μπορείς να τους κάνεις μια τέτοια φιλοφρόνηση. Πιστεύουν -και δεν έχουν και άδικο, εδώ που τα λέμε- ότι μιλούν την πιο πλούσια, ωραία και εκφραστική γλώσσα του κόσμου· και θα γίνουν πιο δεκτικοί όταν ακούσουν τον ρωμαίο διοικητή τους να τους υποδέχεται στο κυβερνείο «ελληνιστί». Δεν θα είχες, ασφαλώς, παρόμοια προβλήματα και υποχρεώσεις αν είχες να κάνεις με Γαλάτες, σκέψου όμως αν θα προτιμούσες να βλέπεις από το παράθυρο του κυβερνείου τις καλύβες του Βερκινγκετόριξ με φόντο τα βουνά και τις βελανιδιές ή τους ναούς, τα θέατρα και τις βιβλιοθήκες της Ιωνίας.

Στη Ρώμη ο καιρός είναι καλός και έχουμε σχετική ησυχία. Δεν ξέρω πόσο θα κρατήσει αυτό αλλά, αν το χειρότερο σενάριο που έχω στο μυαλό μου ισχύει, σίγουρα κάποιος στρατηγός ετοιμάζεται να επιτεθεί με «ανήθικους σκοπούς» εναντίον της πολύπαθης δημοκρατίας μας. Αλλά ας μη μελαγχολήσω περισσότερο για σήμερα.

Να είσαι πάντα καλά.

Αν υπήρχαν φιλέλληνες στη Ρώμη, ο Κικέρων ήταν σίγουρα ένας απ' αυτούς. Ο Κόιντος, πάντως, δεν θεωρούσε την ιστορική θέα από το μεγάλο παράθυρο του κυβερνείου αρκετή για να ξεχάσει τα μεγάλα προβλήματα που τον έζωναν. «Και ελληνικά τους μίλησα», απάντησε, «και επί μακρόν συζήτησα με τους εκπροσώπους τους. Αλλά αυτοί δεν μπορούν να συνεννοηθούν μεταξύ τους· οι μεν διαβάλλουν τους δε και όλοι μαζί κάνουν ό,τι μπορούν για να φανούν αφερέγγυοι και αναξιόπιστοι. Δεν είμαι βέβαιος αν μισούν τη ρωμαϊκή διοίκηση περισσότερο από ό,τι επιβουλεύονται ο ένας τον άλλον. Τι έχεις να πεις επ' αυτού;»

Αγαπητέ μου Κόιντε,

Από ό,τι φαίνεται έχεις πολλά να μάθεις ακόμη. Τίποτε από αυτά που μου γράφεις δεν μου κάνει εντύπωση. Και για να πάψεις να εντυπωσιάζεσαι και εσύ, σκέψου ότι οι άνθρωποι αυτοί έχουν χάσει τις πολιτικές τους ελευθερίες εδώ και έναν σχεδόν αιώνα. Ναι, δυστυχώς, εδώ και πολύ καιρό ο χαρακτήρας τους διαμορφώνεται περισσότερο από την πολιτική τους υποτέλεια παρά από τις παραδόσεις του παρελθόντος τους. Πολλοί από αυτούς έχουν γίνει καιροσκόποι και κόλακες και, όπως διαπίστωσης και μόνος σου, ενώ έχουν ισχυρή αίσθηση της σύγχρονης πολιτικής τους κατάστασης, διατηρούν ακέραιη την ικανότητά τους να πλατειάζουν και να θεωρητικολογούν με τον πιο άκαιρο τρόπο. Υπήρξα και εγώ ο ίδιος αποδέκτης της ελληνικής επιπολαιότητας και δουλοπρέπειας. Απλούστατα, από έναν ενστικτώδη σεβασμό για όλα εκείνα που επισήμανα στην προηγούμενη επιστολή μου προσπάθησα πάντα να ανακαλύψω τους καλούς, έντιμους και αξιοπρεπείς Έλληνες, αυτούς που τιμούν την ιστορία τους. Δεν είναι πάντα εύκολο να τους εντοπίσεις, αλλά ασφαλώς υπάρχουν. Τα υπόλοιπα είναι ζήτημα προσωπικής σου εκτίμησης και προσωπικών χειρισμών. Αν τα συμφέροντα της ρωμαϊκής διοίκησης επιβάλλουν να τους στενοχωρήσεις, κάν' το. Μάλλον καλό θα τους κάνει.

Υγίαινε.

Εδώ έπεσε πολύ νερό στο φιλελληνικό κρασί. Ο Κικέρων αγαπάει, ή έστω συμπαθεί, τους Έλληνες υπό ορισμένες προϋποθέσεις, και η κυριότερη από αυτές είναι «να μοιάζουν με τους ένδοξους προγόνους τους», αυτούς που, όπως του είχαν πει οι δάσκαλοί του στο ρωμαϊκό σχολείο, είχαν μεγαλουργήσει και είχαν δώσει τα φώτα του πολιτισμού και στην ίδια τη Ρώμη. Οι σύγχρονοι Έλληνες (λέει) είναι κατά κανόνα «ξεπεσμένοι» και μόνο κατ' εξαίρεση άξιοι της ιστορίας τους.

Οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν τρεις εθνικούς όρους για να αναφερθούν στους Έλληνες: (α) Graius. Σπάνιο, ποιητικό και εξιδανικευτικό. Παραπέμπει περισσότερο στους Έλληνες μιας μυθικής και ηρωικής εποχής, μορφές απρόσιτες, σχεδόν πέρα από τον χρόνο και τις ιστορικές συγκυρίες, σαν τον Όμηρο, ας πούμε, (β) Graecus. Ο πιο συχνός και ουδέτερος

όρος. (γ) Graeculus. («γραικύλος», όπως το ακούμε καμιά φορά και σήμερα). Είναι υποκοριστικό και σημαίνει τον «μικρό Έλληνα». Η συχνότητα εμφάνισής του αυξάνεται στα χρόνια που ακολούθησαν την τελική υποταγή της Ελλάδας στη Ρώμη, το 146 π.Χ. Σπάνια δείχνει κάποια συγκαταβατική συμπάθεια· συνήθως σημαίνει τον «σύγχρονο Έλληνα της παρακμής» πάντα σε αντιδιαστολή προς τους «παλιούς, καλούς Έλληνες». Ο Κικέρων (σε άλλη επιστολή του) διακηρύσσει και το παινεύεται που είναι φιλέλληνας· απλώς οι γραικύλοι είναι γραικύλοι, και ο Κόιντος πρέπει να φυλάγεται από αυτούς.

Ο Κικέρων ήταν μεγάλη προσωπικότητα και θεωρείται ένας από τους «Πατέρες» της δυτικής κουλτούρας. Τα παιδιά ακούν (γενικά) τους πατεράδες, και, ακόμη και όταν δεν το συνειδητοποιούν, επηρεάζονται από τις απόψεις τους. Τα «παιδιά» του Κικέρωνα στη Δύση, για αιώνες πολλούς και με ποικίλους τρόπους, θυμούνται τα λόγια του Κικέρωνα όταν αναφέρονται στην Ελλάδα και τους Έλληνες. Οι μεγάλοι ευρωπαίοι φιλέλληνες του 18ου και 19ου αιώνα είναι φιλέλληνες για τους ίδιους πάνω κάτω λόγους που είναι και ο Κικέρων· και παρόλο που δείχνουν μεγαλύτερη συμπάθεια και κατανόηση για τους «ραγιάδες» της Τουρκοκρατίας, νοσταλγούν το ελληνικό παρελθόν με τον ίδιο περίπου τρόπο που το νοσταλγεί και ο Ρωμαίος. Η ιστορία του φιλελληνισμού αρχίζει ουσιαστικά στη Ρώμη· και από τη Ρώμη ο σύγχρονος κόσμος κληρονόμησε τον θαυμασμό για την ιδανική Ελλάδα, την απογοήτευση για την Ελλάδα που δεν ήταν «και τόσο ιδανική» και τις επιφυλάξεις του για τους Έλληνες που, σαν τους υπηκόους του Κόιντου, δεν κατάφερναν «να αρθούν στο ύψος της προγονικής κληρονομιάς τους».

13.2. Σας αρέσει η Ελλάδα, μισ;

Πριν από μερικά χρόνια η ελληνική κυβέρνηση παράγγειλε, μέσω ξένων εταιρειών, μια σειρά από δημοσκοπήσεις με σκοπό να διαπιστωθεί ποια είναι η «εικόνα» που προβάλλει η σύγχρονη Ελλάδα στον υπόλοιπο κόσμο. Η «εικόνα» (που την ακούμε και ως «ίματζ») και η μέριμνα για την «επικοινωνιακότητα» (πόσο καλοί είμαστε στο να «περνάμε» τις απόψεις μας, πόσο πειστικός, ελκυστικός και αποδεκτός είναι ο τρόπος με τον οποίο ασκούμε τις διαπροσωπικές και συλλογικές σχέσεις μας στην κοινωνία) είναι σχετικά σύγχρονες έννοιες, αλλά η περιέργεια για το πώς μας βλέπουν οι άλλοι είναι τόσο παλιά όσο και οι πρώτες στοιχειωδώς οργανωμένες ανθρώπινες κοινωνίες. Ο πρώτος λαός που έκρινε τους Έλληνες συστηματικά ήταν οι Ρωμαίοι - ή, για να είμαστε ακριβέστεροι, οι Ρωμαίοι ήταν η πρώτη οργανωμένη κοινωνία που μας άφησε πλούσιες και λεπτομερείς μαρτυρίες για το είδος της «εικόνας» που είχε διαμορφώσει για την Ελλάδα και τους Έλληνες. Ξέρουμε μάλλον λίγα για το πώς έβλεπε τους Έλληνες ο Ξέρξης και οι Πέρσες, και ακόμη λιγότερα για τη σχετική γνώμη των Αιγυπτίων· μπορούμε, όμως, να ξέρουμε θαυμάσια τι έλεγαν οι ρωμαίοι ιστορικοί, ποιητές, δραματουργοί, φιλόσοφοι, στρατηγοί, ακόμη και ο απλός κόσμος. Και, βέβαια, έχουμε τη δυνατότητα να διαβάζουμε και τα προσωπικά «κουτσομπολιά» των Ρωμαίων που, σαν τον Κικέρωνα, φρόντισαν να μας αφήσουν την προσωπική τους αλληλογραφία. Να δούμε τα ευρήματα της πρώτης αυτής «δημοσκόπησης».

Το σταθερό ερώτημα της δημοσκόπησης ήταν: «Ποια είναι η άποψή σας για την Ελλάδα και τους Έλληνες;» Η έρευνα έγινε στην ευρύτερη περιοχή της Ρώμης κατά το τελευταίο

έτος της εξουσίας του αυτοκράτορα Δομιτιανού, και εδώ παρατίθενται αντιπροσωπευτικά δείγματα απαντήσεων.

Μάρκος Τρεβάτιος, νομομαθής: Θα σας απαντήσω πολύ γενικά. Θεωρώ πολύ σημαντική τη συμβολή των Ελλήνων στη διαμόρφωση της ρωμαϊκής πνευματικής και πολιτειακής ζωής. Δεν ήμουν ποτέ λάτρης της ποίησης, και δεν θεωρώ τον εαυτό μου ειδικό για να σας απαντήσω σχετικά με ζητήματα λογοτεχνίας και καλών τεχνών. Φυσικά τα ελληνικά επιτεύγματα σ' αυτούς τους τομείς είναι αναμφισβήτητα και, ως γνωστόν, τα μεγαλύτερα ονόματα της λατινικής λογοτεχνίας, όπως ο Βιργίλιος, ο Οράτιος και ο Οβίδιος, αναζήτησαν τα πρότυπά τους στο πάνθεο των ελλήνων κλασικών. Τα θυμόμαστε όλοι αυτά από τα χρόνια των σπουδών μας, και ας ταλαιπωρηθήκαμε όλοι λίγο πολύ από την επιμονή των δασκάλων μας να αποστηθίζουμε ελληνικά κείμενα και να μάθουμε την ελληνική γλώσσα. Προφανώς σας λέω κοινοτυπίες, ε; [Γέλια.] Λοιπόν, να σας απαντήσω καλύτερα ως νομικός. Νομίζω ότι στο πεδίο αυτό, και παρ' όλα τα ελληνικά προηγούμενα, οι Ρωμαίοι υπερέχουν σαφώς - όχι τόσο ως προς τη θεωρία όσο ως προς την κωδικοποίηση της νομικής σκέψης και τη νομική πράξη. Σκέφτομαι πάντα ότι οι Έλληνες προτιμούν την εναλλακτική ποικιλία εκεί που οι Ρωμαίοι επιμένουν στην πειθαρχημένη συναίνεση. Θυμάμαι έναν από τους μεγάλους μας δασκάλους να μας προτρέπει να μάθουμε να αναπτύσσουμε τη σκέψη μας σαν Έλληνες αλλά να την εφαρμόζουμε σαν Ρωμαίοι. Και κάτι άλλο, αφού με ρωτάτε... Έχετε ποτέ διαβάσει τα έργα του Κικέρωνα; Είναι αποκαλυπτικός για τα ελληνικά δικαστήρια της εποχής του, που τα ήξερε από πρώτο χέρι. Δεν είναι, λέει, εύκολο να βρεις στην Ελλάδα μάρτυρα που δεν είναι ψευδομάρτυρας και δεν έχει δωροδοκηθεί. Εντυπωσιακό, δεν συμφωνείτε;

Παύλος Βιτέλιος, θεατρικός επιχειρηματίας: Από καθαρά επιχειρηματική-θεατρική άποψη, θα έλεγα ότι στην εποχή μας οι Έλληνες θεατρικοί συγγραφείς δεν είναι τόσο δημοφιλείς όσο ήταν παλιότερα. Ακούω ορισμένους να λένε ότι ο Μένανδρος είναι αξεπέραστος. Μπορεί, δεν ξέρω... Αυτό που ξέρω είναι ότι οι θίασοι που δοκίμασαν να ανεβάσουν ελληνική κωμωδία στο πρόσφατο παρελθόν «μπήκαν μέσα» κατά το κοινώς λεγόμενο. Εδώ ακόμη και ο δικός μας ο Τερέντιος δεν πουλάει σήμερα. Ακούω πάλι άλλους να λένε ότι φταίει το σημερινό μορφωτικό επίπεδο του κόσμου που το κλασικό ελληνικό ρεπερτόριο δεν έχει πέραση. Ωραία, απαντώ εγώ, οι μορφωμένοι και η ελίτ ας διαβάζουν στην προσωπική τους βιβλιοθήκη τους Έλληνες κλασικούς και ας αφήσουν τον κοσμάκη να διασκεδάζει κι εμάς να βγάζουμε το μεροκάματό μας με λατινικούς μίμους και παντομίμους. Τώρα, γενικά, τι πιστεύω για τους Έλληνες... Τι να σας πω... κρίνοντας από αυτούς που ξέρω εδώ στη Ρώμη (και ξέρω αρκετούς) θα έλεγα γενικά ότι είναι έξυπνη ράτσα - καλοί, πολύ καλοί στο λέγειν, αλλά λίγο απρόβλεπτοι στη συμπεριφορά τους. Νομίζω ότι, με όλα τα στραβά του, ο Ρωμαίος έχει διδαχτεί να κρατάει τον λόγο του και να πειθαρχεί στις αρχές. Ο μέσος Έλληνας έχει μάλλον διαφορετική άποψη γι' αυτά τα θέματα. Πάντως στην Ελλάδα θα ήθελα κάποτε να πάω - ίσως στη Δήλο, όπου έχω έναν εξάδελφο τραπεζίτη εγκατεστημένο μόνιμα εκεί. Μου λέει ότι είναι πολύ ωραία...

Πόπλιος Ραβίριος, φιλόσοφος, συγγραφέας: Να το πω εξ αρχής: θαυμάζω απεριόριστα τον ελληνικό φιλοσοφικό στοχασμό. Εξάλλου έκανα προχωρημένες φιλοσοφικές σπουδές σε Αθήνα και Ρόδο. Η φιλοσοφία είναι καθαρά ελληνική υπόθεση. Εννοώ ότι η Ρώμη δεν

κατόρθωσε ποτέ να αναπτύξει γνήσια παράδοση φιλοσοφικής σκέψης, και όποιος διατείνεται ότι υπάρχει γηγενής ρωμαϊκή φιλοσοφία είναι υπερβολικά αισιόδοξος ή υπερβολικά πατριώτης. Ποιοι είναι δηλαδή οι γνησιώς ρωμαίοι φιλόσοφοι; Ο Κικέρων και ο Σενέκας μήπως; Μα νομίζω ότι ούτε οι ίδιοι διεκδίκησαν ποτέ πρωτοτυπία για τη γνωσιοθεωρία τους ή την ηθική τους και εξάλλου ομολογούσαν με παρρησία την απόλυτη εξάρτησή τους από τους Έλληνες δασκάλους τους. Οι Ρωμαίοι είναι πολύ γειωμένοι για να αποτολμήσουν πρωτότυπες φιλοσοφικές πτήσεις. Από την άλλη μεριά, κανείς έχει συχνά την εντύπωση ότι οι Έλληνες χτίζουν μεγαλοπρεπή φιλοσοφικά μέλαθρα και ανάκτορα αλλά προτιμούν να ζουν στο διπλανό καλύβι. Οι Ρωμαίοι, αντίθετα, δεν πρωτοτυπούν, είναι όμως αρκετά ιδιοφυείς για να μετατρέψουν σε βιοτική και πολιτική πράξη ό,τι χρήσιμο και λυσιτελές προσλαμβάνουν από την ελληνική φιλοσοφία. Να σας δώσω ένα παράδειγμα. Η φιλοσοφία της Στοάς είναι αμιγώς κατασκευασθείσα εν Ελλάδι - θυμηθείτε τον Ζήνωνα, τον Κλεάνθη, τον Παναίτιο, τον Ποσειδώνιο κ.ά. Τι πληροφορίες έχουμε για επίδραση της στωικής διδασκαλίας έξω από τον στενό κύκλο των στοχαστών; Ουσιαστικά καμία. Ξέρουμε, ας πούμε, ότι ο Παναίτιος επιχείρησε να προσαρμόσει τη φιλοσοφία του στις πρακτικές ανάγκες του στρατιώτη και του πολιτικού εν ενεργεία - το ξέρουμε απλώς, αλλά δεν ακούμε τίποτε για την έκβαση του εγχειρήματος. Κοιτάξτε τώρα τη ρωμαϊκή πλευρά. Η στωική διδασκαλία για έναν θεϊκό νου, ένα είδος λογικής και λόγου που διαπερνά ολόκληρο το σύμπαν, που φωλιάζει και στο ανθρώπινο πνεύμα και κάνει τον σοφό άνθρωπο ευτυχή, ελεύθερο και τελειώς ανεξάρτητο από τις συγκυρίες και τα καπρίσια της τύχης - αυτή η διδασκαλία έθρεψε μεγάλους ρωμαίους πολιτικούς και στρατηγούς, σαν τον Σκιπίωνα Αιμιλιανό, και τον Βρούτο, τον τυραννοκτόνο. Αυτή η φιλοσοφία έθρεψε και στήριξε τις ευγενέστερες δημοκρατικές ευαισθησίες και καθοδήγησε την ηθική τους αντίσταση κατά της τυραννίας του Νέρωνα, για παράδειγμα. Μόνο οι Ρωμαίοι έχουν το ταλέντο να μετουσιώνουν τον φιλοσοφικό στοχασμό σε πολιτική πράξη. Αλλά για να επανέλθω στην ερώτησή σας: ως φιλόσοφος δεν «βλέπω» απλώς την Ελλάδα και τους Έλληνες - αισθάνομαι Έλληνας.

Βαλέριος Σεκούνδος, γιατρός: Λόγω σπουδών και ειδικότητας επισκέφθηκα πριν από κάμποσα χρόνια την Κω - ας πούμε ότι έδωσα εκεί τον ιπποκρατικό μου όρκο. Σέβομαι την ελληνική επιστήμη και ειδικά την ιατρική, αλλά έχω σοβαρές επιφυλάξεις για την πρακτική πολλών ελλήνων συναδέλφων που το παίζουν «γιατροί χωρίς σύνορα», ειδικά αυτών που εργάζονται στη Ρώμη. Γενικώς δεν «μας» καταλαβαίνω. Από τη μια μεριά κατηγορούμε τους Έλληνες ότι είναι φλύαροι, αναξιόπιστοι και κάνουν ότι τα ξέρουν όλα, από την άλλη δεν υπάρχει ευκατάστατος Ρωμαίος που να μην έχει Έλληνα για προσωπικό γιατρό, ο οποίος ουκ ολίγες φορές αποδεικνύεται κομπογιαννίτης. Αν ήταν απλώς μόδα, θα είχε περάσει μέχρι τώρα. Ασφαλώς είναι κάτι βαθύτερο. Ο μέσος Ρωμαίος είναι έτοιμος να σου διηγηθεί ένα σωρό ανέκδοτα για την πονηριά, τη φιλοχρηματία και την αναποτελεσματικότητα των Ελλήνων, αλλά την κρίσιμη στιγμή προτιμά τον Έλληνα καθηγητή, δάσκαλο και φιλόσοφο από τους ντόπιους συναδέλφους του. Εν πάση περιπτώσει, εγώ προσωπικά υφίσταμαι οικονομική ζημία από αυτή την εθνική σχιζοφρένεια. Δεν ξέρω ειλικρινά τι να σας πω... Ίσως τελικά να πάσχω κι εγώ από το ίδιο σύνδρομο. Βλέπετε, στον τοίχο του ιατρείου μου έχω κρεμάσει δίπλα δίπλα δυο παπύρους: ο ένας αναγράφει τον ιπποκρατικό όρκο, ο άλλος την ιστορία του Κάτωνα του Τιμητή που

δεν έπαυε να λέει στον γιο του ότι οι έλληνες γιατροί έχουν ορκιστεί να ξεκάνουν τους Ρωμαίους. Τα συμπεράσματα δικά σας...

Κορίννα, εταίρα: Συγνώμη, δεν λένε ότι η Ρώμη είναι ελληνική πόλη; Υπάρχει κάτι ωραίο στη Ρώμη που να μην είναι ελληνικό; Όλος ο καλός κόσμος που ξέρω γουστάρει τα ωραία ελληνικά πράγματα - σου μιλάω δηλαδή για πάρτι, νυχτερινή ζωή και τέτοια. Οι Έλληνες, αγόρι μου, ήξεραν από ανέκαθεν να διασκεδάζουν τη ζωή τους και να περνούν καλά. Κοίτα λίγο γύρω σου... Βλέπεις άνθρωπο με τα μούτρα κατεβασμένα, κατσούφη και ντυμένο σαν τσομπάνη; Παλιός, πώς το λένε, παραδοσιακός Ρωμαίος με τα όλα του. Βλέπεις τον άλλον περιποιημένο, αρωματισμένο, με το κομψό πεδιλάκι του κλπ.; Ελληνικό «λάιφ στάιλ» σου λένε και φτύνουν στον κόρφο τους. Γιατί, παρακαλώ; Γιατί όσα δεν φτάνει η αλεπού τα κάνει κρεμαστάρια. Ξέρεις πώς το λέγαν το διασκεδάζω παλιά; Το λέγαν «ελληνοφέρνω». Εγώ, που λες, θα ελληνοφέρνω μέχρι να πεθάνω... ναι, μα την Ίσιδα, μέχρι να πεθάνω. Και τρέχει και ελληνικό αίμα στις φλέβες μας. Αυτό γράψ' το: η προπρογιαγιά μου είχε καταγωγή από την Άνδρο.

Αύλος Ματέρνος, ιστορικός, αυτοκρατορικός σύμβουλος, συγκλητικός: Καταλαβαίνετε, υποθέτω, ότι μου κάνετε μια πολύ γενική ερώτηση που δεν επιδέχεται συνοπτική απάντηση. Πρώτα πρώτα η σημερινή Ελλάδα, ως επαρχία του ρωμαϊκού κράτους, ελάχιστη σχέση έχει με την Ελλάδα του απώτερου ιστορικού παρελθόντος. Θα έλεγα το ίδιο και για τον χαρακτήρα των σημερινών Ελλήνων. Δεν είναι στις προθέσεις μου να δυσφημίσω μια κοινωνία και έναν λαό στον οποίο ως Ρωμαίοι πολλά οφείλουμε, αλλά η πολιτική μου πείρα από το σύγχρονο ελληνικό τοπίο δυστυχώς δεν μου επιτρέπει να είμαι κολακευτικός. Παραβρέθηκα πριν από πολλά χρόνια σε κάποια πολιτική συγκέντρωση στην Αχαΐα. Απογοήτευση... Ξέρετε τι λέει κάπου ο Κικέρων για τις πολιτικές συνεδριάσεις των Ελλήνων της Μ. Ασίας; Λέει ότι το χάος, η ασυδοσία, η διαδικαστική αταξία και η απεραντολογία - που βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη- είναι αυτά που κατέστρεφαν όχι μόνο τη σύγχρονη αλλά και την παλιά μεγάλη Ελλάδα. Και ο Κικέρων είναι κάθε άλλο παρά εχθρός της Ελλάδας, όπως γνωρίζετε. Το πρόβλημα είναι ότι οι ίδιοι οι σημερινοί Έλληνες πιστεύουν, ή θέλουν να πιστεύουν, ότι το μεγάλο παρελθόν αποτελεί ικανό αντίβαρο στο ελλειμματικό παρόν - και εφησυχάζουν. Απαιτούν, μάλιστα, αυτό τον ιστορικό σεβασμό και θεωρούν αγνώμονα ή επιλήσμονα και ανθέλληνα οιονδήποτε δεν θελήσει να κολακέψει τον εθνικό τους εγωισμό. Και ξέρετε ποιο είναι το ενδιαφέρον της υπόθεσης; Αυτά δεν τα λέμε μόνο εμείς, τα λέει και ο συμπατριώτης τους, ο ιστορικός Πολύβιος, άνθρωπος με μεγάλη πολιτική πείρα και ιστορική γνώση, ο οποίος εντόπισε με οξυδέρκεια τους λόγους για τους οποίους η Ρώμη ήταν προορισμένη να εξελιχθεί σε υπερδύναμη. Να πω και κάτι άλλο. Είναι γνωστό ότι η Ρώμη, από σεβασμό, αν θέλετε, για τον ιστορικό και πολιτισμικό ρόλο της Ελλάδας, παραχώρησε σε πολλές περιπτώσεις στους Έλληνες καθεστώς ειδικής μεταχείρισης, φθάνοντας συχνά στο σημείο να παραβλέπει βαριές παρασπονδίες και προδοσίες μόνο και μόνο λόγω «ενδόξου παρελθόντος». Φοβούμαι ότι οι Έλληνες ελάχιστη εκτίμηση έδειξαν γι' αυτό. Θα σας κάνει εντύπωση αν, μετά από όλα αυτά, σας πω ότι προσωπικά αισθάνομαι φίλος της Ελλάδας; Το τελευταίο μπορώ να σας το πω και στα ελληνικά...

Τίτος Τρώγος, στρατηγός σε αποστρατεία: *Εάν ομιλούμε διά την παλαιά Ελλάδα του Μαραθώνος και των Θερμοπυλών, των Σπαρτιατών του Λεωνίδου και του Μακεδόνα Αλεξάνδρου, θα σας έλεγαν ότι αυτή η Ελλάς υπήρξε πάντοτε διά τους Ρωμαίους πρότυπον. Όσα ηκολούθησαν εις τον στρατιωτικόν τομέα αποδεικνύουν αναμφιβόλως μίαν παρακμήν. Διότι πού είναι εκείνο το ηρωικόν φρόνημα το οποίον εδημιούργησε αυτήν την θαυμαστήν στρατιωτικήν ιστορίαν; Δεν συμμερίζομαι τας εκτιμήσεις εκείνων που λέγουν ότι οι Έλληνες ουδέποτε υπήρξαν μεγάλοι μαχηταί και ότι η φήμη των στρατιωτικών κατορθωμάτων τους οφείλεται εις τους μεγάλους ποιητάς που τα εξύμνησαν. Πιστεύω, όμως, ότι οι Ρωμαίοι είμεθα ανώτεροι εις αυτόν τον τομέα. Θα σας είπω μίαν λεπτομέρειαν εκ της οποίας ημπορείτε να συμπεράνετε ορισμένα πράγματα. Οι Ρωμαίοι, όταν πρόκειται να εγκαταστήσουν στρατόπεδον, επιλέγουν μεν πλεονεκτικήν και φυσικώς οχυράν θέσιν, αλλά ταυτοχρόνως επιμελούνται λεπτομερώς την διαρρύθμισιν του χώρου και συμπληρώνουν με τεχνικά έργα την οχύρωσιν· οι Έλληνες αρκούνται συνήθως εις την φυσικήν οχύρωσιν της θέσεως - παράδειγμα προς αποφυγήν εις τα στρατιωτικά εγχειρίδια. Ίσως τα πράγματα να ήσαν σήμερα διαφορετικά διά τους Έλληνας αν είχαν επικρατήσῃ αι σπαρτιατικά παραδόσεις.*

* * *

Αν το δείγμα των ερωτηθέντων είναι αρκετά αντιπροσωπευτικό, μπορούμε να κωδικοποιήσουμε ορισμένα συμπεράσματα:

Οι Έλληνες, σε σύγκριση με το μάλλον προβληματικό παρόν τους,

—έχουν ένα λαμπρό παρελθόν στο οποίο οι Ρωμαίοι γενικά αναγνωρίζουν τις οφειλές τους·

—έχουν ανεπτυγμένη θεωρητική σκέψη και «λέγουν», αλλά υστερούν στην πράξη και την πρακτική εφαρμογή·

—είναι εύστροφοι, έχουν αίσθηση της κομψότητας και ξέρουν «να ζουν τη ζωή τους», αλλά έχουν ευμετάβλητο χαρακτήρα, είναι «καταφερτζήδες» και κάνουν πως τα ξέρουν όλα· δεν είναι πάντα αξιόπιστοι, τους λείπει η αυτογνωσία, η πειθαρχία και η συστηματικότητα, και είναι προγονόπληκτοι.

13.3. Το παιχνίδι με τις ταυτότητες

Πόσο αντικειμενικά και αξιόπιστα είναι τα πορίσματα μιας τέτοιας «δημοσκόπησης»; Συχνά το βρίσκουμε πιο εύκολο να πούμε τι δεν είναι παρά τι είναι κάποιος ή κάτι. Και το ίδιο συμβαίνει όταν προσπαθούμε να προσδιορίσουμε την ατομική ή συλλογική μας ταυτότητα. Από την άποψη αυτή, και με βάση τα πορίσματα της δημοσκόπησης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Ρωμαίοι περιγράφουν περισσότερο τον εαυτό τους παρά τους Έλληνες με τη μέθοδο του «είμαι ό,τι δεν είσαι, δεν είμαι ό,τι είσαι». Έχουν, φυσικά, τους λόγους τους γι' αυτό.

Μιλήσαμε για έναν ρωμαϊκό κώδικα κοινωνικής ιδεολογίας και συμπεριφοράς, έναν «κατάλογο προγονικών αρετών» που αποτελούσε, σύμφωνα με τους Ρωμαίους, την

αφετηρία και το στήριγμα της προκοπής τους: σοβαρότητα χαρακτήρα, λιτότητα, ευσέβεια προς τους θεούς, την οικογένεια και την πατρίδα, ηθική αξιοπιστία κ.ά. Είναι ενδιαφέρον ότι τα μειονεκτήματα που συνήθως αποδίδουν οι Ρωμαίοι στους Έλληνες αποτελούν το «αρνητικό» αυτών των αρετών, δηλώνουν, με άλλα λόγια, την απουσία τους. Αυτό γίνεται συστηματικά και σχεδόν ιδεοληπτικά από την πλευρά των Ρωμαίων ακριβώς επειδή ο ρωμαϊκός κατάλογος προγονικών αρετών είναι πολύ βαθιά και σχεδόν ιδεοληπτικά ενσωματωμένος στον τρόπο με τον οποίο οι Ρωμαίοι αναφέρονται στον εαυτό τους. Έτσι, οι «σύγχρονοι Έλληνες», με όλα τα πιθανά κουσούρια τους, αποτελούν σε μεγάλο βαθμό απλό πρόσχημα για μια «επιχείρηση εθνική ταυτότητα». Δηλαδή άλλη φωτιά, άλλος καπνός. Το αποτέλεσμα στις περιπτώσεις αυτές (που δεν αφορά μόνο τους Ρωμαίους) είναι αυτό που λέμε «εθνικά στερεότυπα» και τέτοια εθνικά στερεότυπα ξέρουμε όλοι από τα ανέκδοτα του τύπου «μια φορά ένας Γερμανός, ένας Αμερικάνος και ένας Έλληνας...» Τα ανέκδοτα αυτά λειτουργούν και έχουν «πλάκα» όταν αποδώσουμε σε κάθε εθνικότητα ένα τυπικό χαρακτηριστικό που προσδιορίζει, υποτίθεται, τη συμπεριφορά της: ο Γερμανός είναι άκαμπτος και συστηματικός, ο Αμερικανός είναι πλούσιος αλλά αφελής, ο Έλληνας είναι έξυπνος και καταφερτζής. Αν δεχτούμε ότι τα στερεότυπα δεν εμφανίζονται χωρίς λόγο, θα πρέπει επίσης να παραδεχτούμε ότι άλλο τόσο υπερβάλλουν και σχηματοποιούν για κάποιο συγκεκριμένο λόγο. Ο λόγος αυτός είναι συχνά η συλλογική, εθνική αυτοκολακεία. Το αρνητικό στερεότυπο για τον άλλο είναι ταυτόχρονα ένας έπαινος για τον εαυτό μας.

Να πούμε και κάτι άλλο. Οι Ρωμαίοι, από πολλές απόψεις, βρίσκονταν «στριμωγμένοι». Με την αυξημένη αίσθηση στρατιωτικής και πολιτικής υπεροχής απέναντι στους διαιρεμένους και υποταγμένους Έλληνες, το έβρισκαν λίγο άβολο να πρέπει να παραδεχτούν ότι η Ελλάδα είχε προηγηθεί πολιτισμικά και είχε «προλάβει» να καθορίσει τους κανόνες του πολιτισμικού παιχνιδιού. Δεν μπορούσαν να αρνηθούν την πραγματικότητα, μπορούσαν όμως να «εκδικηθούν» με το να αρνούνται εντελώς στους Έλληνες αυτά που κατά παράδοση απέδιδαν στον εαυτό τους: την ηθική ακεραιότητα και το πρακτικό πνεύμα - για να μην πούμε ότι σε στιγμές εθνικιστικής έξαρσης και ρατσιστικής χοντροκεφαλιάς διατείνονταν ότι οτιδήποτε είχαν κάνει οι Έλληνες αυτοί μπορούσαν να το κάνουν καλύτερα.

Τέλος, δεν πρέπει να ξεχνάει κανείς ότι οι Ρωμαίοι έχουν να διαφεντέψουν και να συντηρήσουν μια παγκόσμια εξουσία και πρέπει να δικαιολογήσουν την πολιτικοστρατιωτική τους παρουσία εκτός Ιταλίας. Όταν, λοιπόν, κατηγορούν τους σύγχρονους τους Έλληνες για πολιτική παρακμή και ανικανότητα να βάλουν σε τάξη το σπίτι τους, μπορεί να λένε τη μισή αλήθεια: η άλλη μισή είναι ότι έτσι θεμελιώνουν το δικαίωμά τους να τους εξουσιάζουν αυτοί, και μάλιστα να παρουσιάζουν αυτή την εξουσία τους ως δώρο μιας «Θείας Πρόνοιας» η οποία φρόντισε να κάνει τη Ρώμη κοσμοκράτειρα για το καλό της ανθρωπότητας. Αυτό εξάλλου υπαινίσσεται και ο «φιλέλληνας» Αύλος Ματέρνος, ο οποίος μάλιστα κατηγορεί τους Έλληνες για αγνωμοσύνη στις περιπτώσεις που η Ρώμη άσκησε απέναντι τους «συναισθηματική πολιτική».

13.4. Από εδώ το συμφέρον μου κι από εδώ το αίσθημά μου

Χωρούν συναισθήματα στην πολιτική; Μπορεί το ένδοξο παρελθόν ενός λαού να επηρεάσει θετικά τη συμπεριφορά των εχθρών του σε καιρό πολέμου; Ίσως θα έπρεπε να ρωτήσουμε κάποιον Ναζί αξιωματικό της Κατοχής, από εκείνους που ήξεραν και απάγγελαν Όμηρο. Δεν χρειάζεται να είμαστε κυνικοί, αλλά ούτε και εύπιστοι. Ο Χίτλερ θαύμαζε -για τους δικούς του πολύ ειδικούς λόγους- τον πολιτισμό της αρχαίας Ελλάδας, και λέγεται ότι έδωσε συγκεκριμένες εντολές στα γερμανικά στρατεύματα κατοχής να σεβαστούν την πόλη της Αθήνας, αλλά δεν έδωσε χάρη σε κανέναν έλληνα αντιστασιακό μόνο και μόνο επειδή τον χώριζαν μόλις εβδομήντα τόσοι παππούδες από τον Όμηρο.

Το 48 π.Χ., στη διάρκεια της μεγάλης εμφύλιας διαμάχης μεταξύ Ιουλίου Καίσαρα και Πομπηίου, οι Αθηναίοι αποφάσισαν να στηρίξουν τον τελευταίο. Μετά τη νίκη του στα Φάρσαλα, ο Καίσαρ διακήρυξε επιδεικτικά την απόφασή του να μην καταστρέψει την Αθήνα λόγω της μεγάλης ιστορίας της. Μήπως αυτόν είχε κατά νου ο «φύρερ» όταν έλεγε στις μεραρχίες του: «Την Αθήνα και τα μάτια σας!»; Δεν αποκλείεται· ο Χίτλερ ήξερε καλά την ιστορία των καισάρων και, όπως είπαμε άλλωστε, είμαστε όχι μόνο ό,τι βιώνουμε αλλά και ό,τι διαβάζουμε (ακόμη κι αν ξεχάσουμε ότι το διαβάσαμε).

Να ξαναρωτήσουμε: ήταν συναισθηματική πολιτική η επιεικής μεταχείριση της Αθήνας από τον ρωμαίο και τον γερμανό καισαρά; Ναι, αλλά δεν συνιστούσε αυτό που θα λέγαμε σημαντική, μείζονα, απόφαση. Όταν ένας από τους πιο «σεσημασμένους» ρωμαίους φιλέλληνες, ο Αιμίλιος Παύλλος (που έμαθε στα παιδιά του ελληνικά πριν μάθουν λατινικά) πήρε το 167 π.Χ. εντολή από τη Σύγκλητο να καταστρέψει εκ θεμελίων την Ήπειρο, το έπραξε χωρίς καθυστέρηση. Προφανώς, όποια κι αν ήταν τα αισθήματά του, ο στρατηγός καταλάβαινε ότι οι συγκλητικοί είχαν συνεδριάσει ως υπερδύναμη με παγκόσμια γεωπολιτικά συμφέροντα και όχι ως ιστορικοί, αρχαιοδίφες και φιλέλληνες. Ιδού τώρα και η ιστορία-ανέκδοτο ενός άλλου στρατηγού.

Το 86 π.Χ., ο ρωμαίος στρατηγός Σύλλας πολιορκεί την Αθήνα, που έχει συμμαχήσει με τον δυνάστη του Πόντου Μιθριδάτη εναντίον της Ρώμης. Η πτώση της πόλης είναι ζήτημα ημερών ή ωρών, όταν οι Αθηναίοι στέλνουν στον πολιορκητή μια αντιπροσωπεία, οι επικεφαλής της οποίας μιλούν ακατάσχετα, λέγοντας πάνω κάτω τα ακόλουθα:

«Στρατηγέ, ο νόμος του πολέμου είναι σκληρός και αδυσώπητος και οι συγκυρίες θέλησαν σήμερα να είμαστε αντίπαλοι σ' αυτό τον πόλεμο. Ωστόσο, δεν είμαστε εδώ για να εξετάσουμε ποια ανάγκη και ποιοι λόγοι μάς έφεραν στη σημερινή κατάσταση. Ο δήμος των Αθηναίων μάς στέλνει εδώ για να σου υπενθυμίσουμε ότι το πολεμικό λάφυρο που ετοιμάζεσαι να κατακτήσεις δεν είναι κάποια βαρβαρική πόλη αλλά το κλεινόν άστυ των Αθηνών, η πνευματική εστία απάσης της Ελλάδος, όπου μεγαλούργησαν οι σημαντικότερες προσωπικότητες του πνεύματος, φιλόσοφοι, ποιητές, ρήτορες. Πίσω από αυτά τα τείχη αντηχεί ακόμη ο φιλοσοφικός λόγος του Σωκράτη και του Πλάτωνα, ο τραγικός λόγος του Αισχύλου, του Σοφοκλή και του Ευριπίδη, η ανυπέβλητη ρητορική του Δημοσθένη. Αυτοί, και τόσοι άλλοι, έκαναν την αττική παιδεία φάρο πολιτισμού για όλη την ανθρωπότητα, και

στα νάματα αυτής της παιδείας έσπευσαν να βαπτισθούν φιλομαθή πνεύματα από όλο τον κόσμο, μεταξύ των οποίων και σπουδαίοι συμπατριώτες σου, οι οποίοι ομολογούν με ευγνωμοσύνη την οφειλή της μεγάλης Ρώμης στην πόλη μας. Στρατηγέ, η Καρχηδόνα πλήρωσε με ισοπέδωση και αφανισμό τον ανταγωνισμό της με τη Ρώμη. Σου ζητούμε σήμερα εξ ονόματος όλων των Αθηναίων να αναλογιστείς ότι η Αθήνα δεν είναι Καρχηδόνα.»

«Κι εγώ, κύριοι,» απάντησε κοφτά ο Σύλλας, «σας ζητώ να αντιληφθείτε ότι δεν ήρθα εδώ για να κάνω μεταπτυχιακές σπουδές αλλά για να πολεμήσω.»

13.5. Από τον Οδυσσέα στον Ωνάση

Οι Ρωμαίοι ήταν ο πρώτος ευρωπαϊκός λαός που συστηματοποίησε «την εικόνα του Έλληνα και της Ελλάδας». Η εικόνα αυτή προβλήθηκε σε δύο κατευθύνσεις: πίσω, προς τους ίδιους τους Έλληνες, που με το πέρασμα του χρόνου ενσωμάτωσαν ορισμένα χαρακτηριστικά της στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν οι ίδιοι τον εαυτό τους (με άλλα λόγια στην «αυτο-εικόνα» τους) και μπρος προς τις κατοπινές ευρωπαϊκές κοινωνίες. Αλήθεια και υπερβολή, πραγματικότητα και κληρονομημένα στερεότυπα, ακρίβεια και σχηματοποίηση, επιθετικότητα και αυτοάμυνα, όλα, ανάμεικτα και αξεδιάλυτα, ορίζουν με κάποιο τρόπο ακόμη την «ελληνική εικόνα» - αλλά και την «ελληνική αυτο-εικόνα». Ακόμη και σήμερα, υπάρχει η Ελλάδα που μοιράζεται άνισα ανάμεσα στο γενικά αποδεκτό παρελθόν και στο αμφιλεγόμενο παρόν· υπάρχουν οι ενθουσιώδεις φιλέλληνες αλλά και οι συμπαθούντες με τις σχετικές επιφυλάξεις τους· η ιδέα της «έξυπνης, με όλα τα κουσούρια της, ράτσας» που τελικά «τα καταφέρνει» κυκλοφορεί, κάποτε ενσαρκωμένη αρχαιοπρεπώς σαν «πολύτροπος Οδυσσέας» και άλλοτε, σε πιο εκσυγχρονισμένη εκδοχή, σαν «Αριστοτέλης Ωνάσης»· πού και πού αχνοφαίνεται ακόμη η προσδοκία για μια «συναισθηματική πολιτική» για χάρη «των φώτων που δόθηκαν στην ανθρωπότητα». Το ζήτημα είναι ενδιαφέρον και περίπλοκο, και αν πρέπει να αρχίσουμε να το ψάχνουμε, μια καλή ιδέα θα ήταν ίσως να αρχίσουμε από όλους αυτούς τους «τύπους» - τον Κικέρωνα, τον Σύλλα και το υπόλοιπο ρωμαϊκό σινάφι, συμπεριλαμβανομένων και των πρωταγωνιστών της δημοσκόπησης.

14. Όριεντ Εξπρές

14.1. Ένα παιδί μετράει αυτοκράτορες

Ερώτηση: Ποιοι ήταν οι πιο βραχύβιοι αυτοκράτορες της Ρώμης και ποιος τους διαδέχτηκε;

Σωστή απάντηση: Μετά τον θάνατο του Νέρωνα, βρέθηκαν για λίγους μήνες στην εξουσία ο Γάλβας, ο Όθων και ο Βιτέλλιος. Αυτό συνέβη το έτος 69 μ.Χ., που ονομάστηκε «το έτος των τεσσάρων αυτοκρατόρων» επειδή, πριν τελειώσει η χρονιά, τέταρτος στη σειρά αυτοκράτορας ανακηρύχθηκε ο Βεσπασιανός που αποδείχθηκε πιο ανθεκτικός, κράτησε την εξουσία για δέκα χρόνια μέχρι το 79 μ.Χ., και σαν καλός πατέρας εξασφάλισε τη διαδοχή των δυο γιων του, του Τίτου, που άντεξε μόνο δυο χρόνια, και του Δομιτιανού, που έφτασε αισίως τα δεκαέξι, από το 81 μέχρι το 96 μ.Χ.

Ερώτηση: Ποιους και τι εννοούμε όταν μιλάμε για τους «πέντε καλούς αυτοκράτορες»;

Σωστή απάντηση: Έτσι ονομάζονται συνήθως ο Νέρβας, ο Τραϊανός, ο Αδριανός, ο Αντωνίνος Πίος και ο Μάρκος Αυρήλιος, που κυριάρχησαν στη Ρώμη από το 96 μέχρι το 180 μ.Χ. Θεωρούνται καλοί επειδή σκέφτονταν αξιοκρατικά και έχριζαν διαδόχους τους πρόσωπα που είχαν πείρα και ικανότητες. Εξάλλου, όλοι τους έδειξαν ζωηρό ενδιαφέρον για την ευημερία των κατοίκων της απέραντης αυτοκρατορίας και χειρίστηκαν με σύνεση την οικονομία. Ορισμένοι, όπως ο Αδριανός, είχαν καλλιεργημένες ευαισθησίες και ευνόησαν την πνευματική και καλλιτεχνική ζωή. Ο Αντωνίνος, που η επωνυμία του Πίος (pius) σημαίνει «ευσεβής», χάρισε στη Ρώμη είκοσι τέσσερα χρόνια γαλήνης και ασφάλειας (από το 137 μέχρι το 161 μ.Χ.), ενώ ο Μάρκος Αυρήλιος υπήρξε ο πιο επιτυχημένος συνδυασμός κυβερνήτη και φιλοσόφου. Το μοναδικό, αλλά τραγικό, λάθος του ήταν ότι προώθησε στον αυτοκρατορικό θρόνο τον γιο του τον Κόμμοδο, που ήταν τόσο διεφθαρμένος όσο ήταν και ανίκανος.

Ερώτηση: Οι αυτοκράτορες που άσκησαν την εξουσία στη Ρώμη από το 69 μ.Χ. μέχρι το 193 μ.Χ. ανήκουν στις δυναστείες των Φλαβίων και των Αντωνίνων. Απαριθμήστε όσους αυτοκράτορες μπορείτε να θυμηθείτε από τον θάνατο του Κόμμοδου το 193 μ.Χ. μέχρι την ανάρρηση στον θρόνο του Διοκλητιανού το 284 μ.Χ.

Απάντηση: Σεπτίμιος Σεβήρος, Καρακάλλας, Ελαγάβαλος, Αλέξανδρος Σεβήρος, Μαξιμίνος, Φίλιππος, Αιμιλιανός, Βαλεριανός, Γαλλιηνός, Τάκιτος, Πρόβος, Νουμεριανός, Διοκλητιανός.

14.2. Τη Ρωμαιοσύνη μην την κλαις

Ο Γάιος Καρβίλιος διδάσκει ιστορία σε ένα από τα καλύτερα σχολεία της βόρειας Ιταλίας. Το σχολείο, όπως και πολλά ανάλογα διδακτήρια σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, ιδρύθηκε με δωρεές πλούσιων ιδιωτών, είναι, ωστόσο, δημόσιο και έχει εδώ και πολλές δεκαετίες την ηθική και οικονομική υποστήριξη του ρωμαίου αυτοκράτορα, ο οποίος, άλλοτε αυτοπροσώπως και άλλοτε διά των εκπροσώπων του, παρεμβαίνει σε ζητήματα που αφορούν την επιλογή του διδακτικού προσωπικού, το πρόγραμμα των μαθημάτων αλλά και το μισθολόγιο των καθηγητών.

Ο Καρβίλιος, στα πενήντα πέντε του χρόνια έχει να επιδείξει πλούσιο ιστοριογραφικό έργο, είναι πολύ γνωστός στους κύκλους των λογίων και των εκπαιδευτικών και όλοι ξέρουν ότι αποτελεί προσωπική επιλογή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, ο οποίος με προσωπικό διάταγμα τον διόρισε πρόσφατα διευθυντή του σχολείου το 325 μ.Χ. Οι λόγοι της αυτοκρατορικής εύνοιας προς το πρόσωπό του είναι λίγο πολύ γνωστοί. Ο Καρβίλιος δεν είναι επίσημα χριστιανός αλλά δεν υπήρξε ποτέ πολέμιος του χριστιανισμού και ως νεαρός διανοούμενος δεν έκρυψε τις αντιρρήσεις του για τους εκτεταμένους διωγμούς των οπαδών της νέας πίστης τα χρόνια του αυτοκράτορα Διοκλητιανού. Η παρρησία αυτή είχε, βέβαια, το τίμημά της: ο Καρβίλιος έχασε την ευκαιρία να κάνει καριέρα στη γενέτειρά του, τη Ρώμη, αποκλείστηκε από πολλά ακαδημαϊκά αξιώματα αργότερα και βρέθηκε εξόριστος για τρία χρόνια, από το 302 μέχρι την παραίτηση του Διοκλητιανού από το αυτοκρατορικό αξίωμα.

Το σημαντικότερο ίσως χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς του είναι η απουσία δογματικών αντιλήψεων και αμετακίνητων πεποιθήσεων· αντιπαθεί τις προκαταλήψεις και

σιχαινεται τις προλήψεις· και το προσωπικό του «δράμα», όπως συνηθίζει να το σκέφτεται ο ίδιος, είναι ότι πολλοί σύγχρονοί του είναι προκατειλημμένοι, προληπτικοί και πεισματικά αμετακίνητοι μέσα σ' έναν κόσμο που φαίνεται να αλλάζει ραγδαία. Δεν πείστηκε ποτέ ότι οι χριστιανοί είναι οι νέοι «δαίμονες» που απειλούν και υπονομεύουν την πολιτική και πνευματική υγεία της αυτοκρατορίας, για πολλούς λόγους αλλά και επειδή καταλάβαινε καλά ότι η προπαγανδιστική διάδοση αυτής της αντίληψης, εκτός του ότι πρόσφερε «άλλοθι» σε όσους αδυνατούσαν να κατανοήσουν και να λύσουν τα πραγματικά προβλήματα του απέραντου κράτους, έκανε τις λαϊκές μάζες ανεκτικές σε απάνθρωπες και εγκληματικές ενέργειες εναντίον μιας μεγάλης και συνεχώς αυξανόμενης μερίδας ρωμαίων πολιτών. Από την άλλη πλευρά, τον ενοχλούσε η απροβλημάτιστη βεβαιότητα με την οποία ορισμένοι χριστιανοί καταδίκασαν συλλογικά τον πνευματικό πολιτισμό της Ελλάδας και της Ρώμης και επιδίκαζαν αποκλειστική ανωτερότητα στον δικό τους τρόπο ζωής και σκέψης. Ο Καρβίλιος έδειχνε πάντα περισσότερη εμπιστοσύνη στις συνθέσεις παρά στις αντιθέσεις και, έχοντας μελετήσει την ιστορία με γνώση και συστηματικότητα, κατανοούσε ότι η γνήσια πρόοδος ήταν αποτέλεσμα μιας ορισμένης διαλεκτικής ανάμεσα στην παράδοση και τον νεωτερισμό.

Τον Κωνσταντίνο τον γνώρισε για πρώτη φορά στη Ρώμη, όταν αυτός μοιραζόταν ακόμη την εξουσία με τον άλλο ισχυρό άνδρα της αυτοκρατορίας, τον Λικίνιο. Ο Κωνσταντίνος δεν ήταν ακριβώς διανοούμενος, διέθετε, όμως, πολιτική διορατικότητα, ήταν δεκτικός στα μηνύματα των καιρών και εκτιμούσε ανθρώπους με ελεύθερη σκέψη και νέες ιδέες, όπως ο Καρβίλιος. Και επειδή ο ίδιος δεν έπαψε ποτέ να εντυπωσιάζεται από το γεγονός ότι οι διώξεις αύξαναν αντί να μειώνουν την έλξη που ασκούσε ο χριστιανισμός στους πολίτες της αυτοκρατορίας, άκουγε με μεγάλη προσοχή τις τολμηρές και ασυνήθιστες απόψεις του ιστορικού πάνω στο φλέγον αυτό ζήτημα· και πιο πολύ απ' όλα τον κέντριζε η θεωρία του Καρβίλιου ότι ήταν σοφότερο για τη Ρώμη να συμφιλιωθεί τώρα με τη χριστιανική της μειονότητα παρά να διαπραγματευτεί αργότερα με μια χριστιανική πλειονότητα. «Η δυναμική της ιστορίας, Καίσαρ, όπως τουλάχιστον την καταλαβαίνω εγώ προσωπικά, δείχνει σ' αυτή την κατεύθυνση,» του είπε κάποτε ο Καρβίλιος σε μια πρόσωπο με πρόσωπο συζήτηση. «Ξέρω ότι το βασικό σου μέλημα κάτω από τις παρούσες συνθήκες είναι η διατήρηση της πολιτικής ενότητας της αυτοκρατορίας. Τείνω να πιστεύω ότι σήμερα μια τακτική αποδοχής των χριστιανών και σεβασμού των πολιτικών τους δικαιωμάτων είναι ένα σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση. Και αν με ρωτήσεις για το αύριο, θα σου έλεγα ίσως ότι η δυναμική των πραγμάτων δεν είναι εναντίον του χριστιανισμού. Αυτό μπορεί να μην είναι τόσο εμφανές στο δυτικό τμήμα του κράτους, κοίταξε, όμως, τι συμβαίνει στην ανατολική του πλευρά.» Εκείνο το βράδυ ο Κωνσταντίνος δεν έκλεισε μάτι.

Το 313 ο Κωνσταντίνος, σε συμφωνία με τον συνάρχοντά του τον Λικίνιο, εξέδωσε το «Διάταγμα του Μιλάνου» που παραχωρούσε στους χριστιανούς πλήρεις θρησκευτικές ελευθερίες. Ο Καρβίλιος χαίρεται δημόσια αυτή τη σημαντική εξέλιξη, τονίζοντας κυρίως την πολιτική της διάσταση. Άλλωστε, πολλοί ήταν εκείνοι που τον θεωρούσαν έναν από τους πνευματικούς πατέρες της ανεξίτηρης που υιοθετούσε τώρα επίσημα η Ρώμη· και πολλοί, μεταξύ των οποίων και παλιοί αντίπαλοι του Καρβίλιου, πρόβλεψαν δεινά εξαιτίας της νέας αυτής πολιτικής. «Με συμβούλους σαν τον Καρβίλιο η Ρώμη δεν χρειάζεται εχθρούς,» ειρωνεύτηκαν· εκείνος, με τη μεστή ηρεμία που του έδινε η προσωπική του

ιστορία, απάντησε μόνο έμμεσα: «Για μερικούς ανθρώπους το μόνο είδος προόδου είναι η εξιδανίκευση του παρελθόντος.» Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς τι θα του έλεγαν οι ίδιοι άνθρωποι, αν μπορούσαν να ξέρουν την επίδραση που ασκούσαν στον Κωνσταντίνο οι θεωρίες του για την «προς ανατολάς μετατόπιση του κέντρου βάρους».

Γιατί ο αυτοκράτορας, μόνος κυρίαρχος τώρα μετά την πτώση του Λικίνιου, είχε ήδη αποφασίσει να θεμελιώσει τη Νέα Ρώμη. Το όνομά της, φυσικά, Κωνσταντινούπολις. Η νέα μητρόπολη θα είχε Σύγκλητο αλλά όχι παγανιστικούς ναούς· οι άρχοντές της θα εξακολουθούσαν να ονομάζονται Ρωμαίοι, αλλά θα ζούσαν σ' έναν κόσμο όπου οι χριστιανοί επίσκοποι θα απολάμβαναν αυξημένο κύρος και θα ζητούσαν μερτικό εξουσίας· θα μιλούσαν ακόμη λατινικά, αλλά σε ένα περιβάλλον όπου τα ελληνικά δεν είχαν χάσει ποτέ τη δύναμη και την αίγλη τους. Τι σήμαιναν όλα αυτά για την πολυπόθητη ενότητα του ρωμαϊκού κράτους; Ανατολή και Δύση θα συνέχιζαν να πορεύονται μαζί ή θα τραβούσαν διαφορετικούς δρόμους; Ποιος στιβαρός και αδάμαστος καίσαρας θα μπορούσε να εγγυηθεί την επιτυχία μιας τέτοιας συμπόρευσης; Δύσκολα ερωτήματα, ακόμη πιο δύσκολο να τα απαντήσεις· όχι, βέβαια, ότι ο Καρβίλιος δεν είχε βάσιμες υποψίες για το πού πήγαινε το πράγμα. Τώρα, πάντως, είχε κάτι πιο επείγον να κάνει. Πήρε τα γραπτά της ιστορίας και άρχισε να διορθώνει.

Δεν του άρεζαν ιδιαίτερα οι ερωτήσεις που απαιτούσαν απομνημόνευση, αλλά είχε δυο ελαφρυντικά: οι συγκεκριμένες ερωτήσεις απευθύνονταν σε πολύ νεαρούς μαθητές και, το σημαντικότερο, το εκπαιδευτικό σύστημα στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στην πρακτική της απομνημόνευσης. Τα καλύτερα γραπτά που είχε στα χέρια του έδιναν λίγο πολύ πλήρεις απαντήσεις στις δυο πρώτες ερωτήσεις. Η τρίτη ερώτηση ήταν πραγματικό τεστ μνήμης, και ο αριστούχος της τάξης είχε κι αυτός τα προβλήματά του. Έχουμε και λέμε:

Μετά τον Καρακάλλα λείπει το όνομα του αυτοκράτορα Μακρίνου - βραχύβιος κι αυτός, βασίλευσε έναν μόλις χρόνο, όσο για να κρατήσει η Ιστορία μια σύντομη υποσημείωση.

Μετά τον Μαξιμίνο κενό πέντε (!) αυτοκρατόρων: Γορδιανός Α' και Β', Πουπιηνός, Βαλβίνος, Γορδιανός Γ' - κανένας δεν ξεπέρασε τα έξι χρόνια εξουσίας, δύο δεν συμπλήρωσαν χρόνο, όλοι τους μια άλλη μεγάλη υποσημείωση, κι ας έκαναν ό,τι μπορούσαν για να κρατήσουν τους βαρβάρους μακριά από τα σύνορα της αυτοκρατορίας.

Μετά τον Φίλιππο, που ήταν αραβικής καταγωγής, παραλείφθηκε ο Δέκιος, που ήταν από την Ιλλυρία, και ο Τρεβωνιανός Γάλλος, που μάλλον θα ήταν Γαλάτης - ωραίος πολυεθνικός αστερισμός αλλά κανένας πραγματικός «αστέρας».

Μετά τον Γαλλινό ξεχάστηκε ο Κλαύδιος Γοτθικός και ο Αυρηλιανός, που δεν ήταν και «λίγος», αφού κατάφερε να αντιμετωπίσει διάφορες εχθρικές απειλές, κυρίως από γαλατικά φύλα, και ονομάστηκε και «Σωτήρας της οικουμένης».

Τέλος, μετά τον Τάκιτο δόθηκαν στη λησμονιά άλλοι τρεις βραχύβιοι «αστερίσκοι», ο Φλωριανός, ο Κάρος και ο Καρίνος, που δεν προλάβαιναν να καθήσουν στον θρόνο λόγω συνεχών εκστρατειών εναντίον των εχθρών της Ρώμης, και που κανείς πια δεν φαίνεται να τους θυμάται - κι αυτό δεν είναι δικαιοσύνη.

Αποτέλεσμα: 13 στα 26, για την τρίτη ερώτηση και για το καλύτερο γραπτό. Ο Καρβίλιος είναι ρεαλιστής, και καθώς ετοιμάζεται να βάλει τον βαθμό χαμογελάει με νόημα: γιατί να θυμούνται οι μαθητές αυτούς που ξέχασε η Ιστορία; Εξάλλου, η μέθοδος της αποστήθισης έχει ένα σημαντικό μειονέκτημα: μεταχειρίζεται ισότιμα τον μεγάλο Αύγουστο και τον «ανύπαρκτο» Καρίνο. Έκανε συχνά τέτοια σχόλια ο Καρβίλιος, και εξίσου συχνά τα σχόλιά του αυτά παρερμηνεύονταν από παραδοσιακότερους συναδέλφους του, κυρίως εκείνους που δεν διέθεταν αίσθηση του χιούμορ.

Αλλά στις πιο στοχαστικές του στιγμές μελετούσε τη δυνατότητα μιας ιστορίας που δεν ταλανιζόταν από ονομαστικές λεπτομέρειες, μόνο προτιμούσε να παρακολουθεί την εξέλιξη των ιδεών, τα πλατιά σχήματα της ανθρώπινης δράσης, τα βαθιά αίτια της επιτυχίας και της αποτυχίας, ένα είδος ιστορικής «γραμματικής» που ήταν ικανή να εξηγήσει τα επιμέρους φαινόμενα και εξηγώντας να διδάξει στους ανθρώπους σύνεση, μετριοπάθεια και κατανόηση. Και καθώς αγαπούσε τη Ρώμη και τη μεγάλη ιστορία της, ονειρευόταν συχνά το μεγάλο ιστορικό σύγγραμμα όπου θα ανέλυε την ιστορία της «ρωμαιοσύνης» και θα επιχειρούσε μια εμπειριστατωμένη επισκόπηση όλων των παραγόντων που είχαν συντελέσει στο χτίσιμο του αυτοκρατορικού οικοδομήματος, αλλά και των κινδύνων που τώρα διαγράφονταν στον ορίζοντα.

Αλήθεια, πώς γεννιούνται, μεγαλώνουν, ακμάζουν και πεθαίνουν οι υπερδυνάμεις και οι αυτοκρατορίες; Τι έκανε τη δική του Ρώμη ακαταμάχητη και τι είναι αυτό που θα μπορούσε να την γκρεμίσει; Τι είχε κομίσει η Ρώμη στην ανθρωπότητα και ποια ήταν η θέση της απέναντι στους άλλους μεγάλους πολιτισμούς, κυρίως απέναντι στους Έλληνες; Τι σήμαινε να είσαι ρωμαίος πολίτης τριακόσια τόσα χρόνια μετά τη γέννηση του θεού των χριστιανών;

Μια μικρή πόλη του Λατίου υπέταξε πρώτα τους κοντινούς της γείτονες, μετά ένωσε υπό την ηγεμονία της όλη την ιταλική χερσόνησο, εξαφάνισε από τον χάρτη την πλούσια Καρχηδόνα, νίκησε ένα προς ένα όλα τα βασίλεια της ελληνιστικής Ανατολής, έκανε την Ελλάδα ρωμαϊκή επαρχία, απλώθηκε σε όλο τον γνωστό κόσμο. Ξεπέρασε τον αυταρχισμό των παλαιών βασιλέων, έγινε Δημοκρατία με την κυριαρχία των αριστοκρατών και τη συναίνεση του λαού, ήταν περήφανη για τις ηθικές αρετές και την κοινωνική πειθαρχία της, κατάκτησε και κατακτήθηκε από τον ελληνικό πολιτισμό, σχημάτισε το δικό της πρόσωπο και έπλασε τον δικό της χαρακτήρα, πλήρωσε το τίμημα της κοσμοκρατορίας της με τους εμφύλιους των στρατηγών της, αντάλλαξε τις ελευθερίες της με την ειρήνη που έφερε η απολυταρχία των καισάρων, γέννησε μεγάλους στοχαστές και ποιητές, πολιτικούς και νομοθέτες, αρχιτέκτονες και μηχανικούς· ένωσε πολιτισμικά ποικίλες εθνότητες στη Δύση και τις ανάστησε με τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό· χάρισε στους μορφωμένους μια γλώσσα ακριβή, λογική, εκφραστική, εμπλουτισμένη από την επαφή της με την ελληνική κουλτούρα· υποδέχθηκε τελικά τη νέα δύναμη του χριστιανισμού που θα μπορούσε, σκεφτόταν ο Καρβίλιος, να συντελέσει στην ανανέωση της πνευματικής ζωής.

Και όμως, για όσους μπορούσαν να δουν καθαρά, υπήρχαν σοβαρά προβλήματα. Αιώνες τώρα, το πρόβλημα της δουλείας και των εκατομμυρίων ανθρώπων που δεν είχαν κανένα βασικό δικαίωμα δεν είχε αποτελέσει ποτέ ζήτημα πολιτικού προβληματισμού, και η χριστιανική στάση εδώ υποσχόταν περισσότερο μεταφυσική ανακούφιση παρά πρακτικές

λύσεις· οι λαϊκές μάζες στα μεγάλα αστικά κέντρα δεν απαλλάχτηκαν ποτέ από την ενδημική τους φτώχεια και από τα συνακόλουθα δεινά· δεν υπήρξε ποτέ οργανωμένη κρατική πρόνοια για εκείνους που ήταν εκτεθειμένοι στην αρρώστια, στην οικονομική αβεβαιότητα και στην εκμετάλλευση· κανείς ποτέ δεν σκέφτηκε σοβαρά να εφαρμόσει μια πολιτική διοικητικής αποκέντρωσης στη βάση της οποίας οι επαρχίες της αυτοκρατορίας θα εξασφάλιζαν γνήσια εκπροσώπηση και θα είχαν λόγο στα τεκταινόμενα· ο πλούτος από το εμπόριο και την οικονομική δραστηριότητα γενικότερα βελτίωνε τη θέση των μεσαίων και ανώτερων τάξεων στα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά δεν σήμαινε τίποτε για τις πτωχευμένες μάζες στην ύπαιθρο· και στις συνθήκες αυτές ο υψηλός πνευματικός πολιτισμός και οι μεγάλες ιστορικές παραδόσεις ήταν αγαθά για πολύ λίγους. Και μέσα σ' όλα αυτά, οι βαρβαρικές ορδές στα σύνορα του κράτους συνέχιζαν να πυκνώνουν απειλητικά.

Στο Μιλάνο, όπου ο Γάιος Καρβίλιος όριζε τις τύχες του σχολείου του, η σκιά των Άλλεων τα δειλινά έπεφτε μαζί με την αίσθηση ότι κάπου εκεί κοντά οι Οστρογότθοι και οι Βησιγότθοι μελετούσαν την τελική τους εξόρμηση. Και τότε εκείνος αναρωτιόταν αν η Νέα Ρώμη του Κωνσταντίνου είχε περισσότερες πιθανότητες να κρατήσει ψηλά τον ήλιο της ρωμαιοσύνης που φαινόταν να δύει πέρα από τον Πάδο, πίσω από τις Άλπεις.

14.3. Συνταξιούχος αυτοκράτωρ

Ονομάζομαι Ρωμύλος Αυγουστύλος, και είμαι, αν θέλετε, ο πρώτος συνταξιούχος αυτοκράτορας της Ρώμης· κατά σύμπτωση, είμαι και ο τελευταίος. Θα μπορούσα να πω ότι η Ιστορία μου γύρισε πολύ νωρίς τις πλάτες, αλλά είναι ακριβέστερο να πω ότι αρνήθηκε από την αρχή να με κοιτάξει κατάματα. Δεν μου αρέσουν οι ψεύτικες παρηγορίες, και χρόνια τώρα έχω συμβιβαστεί με την ιδέα ότι δεν έχω καμιά σημασία για κανέναν και για τίποτε - ή, μάλλον, έχω σημασία ως απλή χρονολογία και σημείο στίξης. Η χρονολογία είναι το 476 μ.Χ. και το σημείο στίξης είναι η τελεία και παύλα. Με άλλα λόγια: τη χρονιά αυτή ένας γερμανός στρατηγός κατέλαβε τη Ρώμη και φρόντισε αμέσως -ας είναι καλά ο άνθρωπος- για το συνταξιοδοτικό μου πρόβλημα. Η αλήθεια είναι ότι ακόμη και η συνταξιοδότησή μου είναι εντελώς χαριστική, δεδομένου ότι δεν πρόλαβα να ζεστάνω τον θρόνο παρά μονάχα για κάτι μήνες.

Είμαι βαθύτατα πεπεισμένος ότι οι ιστορικοί του μέλλοντος θα έχουν κάτι καλύτερο να κάνουν από το να εξηγήσουν τους λόγους της ανάρρησής μου στο αυτοκρατορικό αξίωμα. Τα πράγματα είναι απλά: έγινα άρχοντας της μεγάλης Ρώμης και του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας επειδή ο πατέρας μου, ο Ορέστης, ήταν πατρίκιος, είχε άπειρες διασυνδέσεις και τις χρησιμοποίησε έγκαιρα και σωστά. Κάθε πατέρας, υποθέτω, θα έκανε το ίδιο για τον γιο του - απλώς, ο δικός μου μου εξασφάλισε ένα μέλλον που δεν υπήρχε. Άλλωστε, το πράγμα στράβωσε από την αρχή, αφού η Κωνσταντινούπολη με ανακήρυξε αμέσως σφετεριστή και αρνήθηκε να αναγνωρίσει την εξουσία μου. Δεν ξέρω αν υπήρξα σφετεριστής περισσότερο από άλλους προκατόχους μου, είμαι όμως βέβαιος ότι είχα πολύ λιγότερη εξουσία από εκείνους, όχι μόνο επειδή ήμουν αφεντικό μόνο στο δυτικό ήμισυ της αυτοκρατορίας (που δεν είναι καθόλου λίγο από μόνο του) αλλά κυρίως επειδή τον καιρό που η Ιστορία αποφάσισε να με κάνει μαριονέτα μιας χρήσεως το δυτικό imperium,

μωλωπισμένο και παράλυτο, περίμενε κιόλας τη χαριστική βολή από κάποιον βάρβαρο φύλαρχο.

Γιατί, βέβαια, εδώ και εκατόν τόσα χρόνια τα βαρβαρικά φύλα μπαινοβγαίνουν στο σπίτι μας χωρίς να δώσουν λογαριασμό σε κανέναν. Στο βορειοδυτικό άκρο, Πίκτοι, Σκώτοι και Σάξονες έχουν στρογγυλοκαθήσει στη Βρετανία - δεν θα βρεις σήμερα ρωμαϊκή ψυχή πέρα από το στενό της Μάγχης. Γερμανικές φυλές, που δεν θυμάμαι καν τα ονόματά τους, έχουν περάσει τον Ρήνο· η ανατολική Γαλατία ανήκει στους Βουργούνδιους, οι Φράγκοι κυριαρχούν στον βορρά, και το νοτιοδυτικό τμήμα της έχει επίσημα ανακηρύξει την ανεξαρτησία του από την κεντρική διοίκηση στη Ρώμη. Σουήβοι και Βάνδαλοι πέρασαν τον Ρήνο και εγκαταστάθηκαν στην Ισπανία, ενώ μερικοί απ' αυτούς έφτασαν στη βόρεια ακτή της Αφρικής και διαπρέπουν στην πειρατεία. Οι μάστιγες είναι πολλές, και οι γοτθικές ορδές είναι από τις χειρότερες μάστιγες. Είναι κάπου εβδομήντα χρόνια τώρα που ο φοβερός εκείνος Αλάρικος εισέβαλε νικητής στη Ρώμη. Οι Βάνδαλοι έχουν το όνομα αλλά οι Γότθοι, πιστέψτε με, έχουν τη χάρη: η γερμανική «επίσκεψη» δεν άφησε τίποτε όρθιο και, αντί για αποζημιώσεις, οι γότθοι πολέμαρχοι έβαλαν από πάνω και φόρους. Το μόνο καλό που έκαναν ήταν ότι βοήθησαν τα ρωμαϊκά στρατεύματα να ανακόψουν την επέλαση της πιο μεγάλης μάστιγας απ' όλες, τους Ούνους, που με τον Αττίλα απειλούσαν να παρασύρουν τα πάντα. Αλλά Αττίλες θα υπάρχουν πάντα. Ο δικός μου Αττίλας λεγόταν Οδόακρος. Ήταν Γερμανός, ενεργούσε αυστηρά για λογαριασμό του και έδωσε στη Ρώμη τη χαριστική βολή το 476, όπως ήδη ανέφερα.

Ήταν Γερμανός, αλλά είχε εξαιρετική αίσθηση του χιούμορ και καταλάβαινε θαυμάσια τι θα πει τραγική ειρωνεία, αλλιώς δεν θα διάλεγε να μπει στη Ρώμη μήνα Αύγουστο, μαζί με ένα αφόρητο κύμα καύσωνα. Τον πατέρα μου τον πήρε σοβαρά και τον εκτέλεσε χωρίς χρονοτριβή. Εμένα, που ήμουν πολύ νεαρός και δεν είχα ακόμη χρονίσει ως αυτοκράτορας, αρνήθηκε σθεναρά να με θεωρήσει σοβαρό κίνδυνο. Όταν με πρωτοσυνάντησε άρχισε να αστειεύεται με το όνομα μου. «Για να δούμε πόση ιστορία ξέρεις, νεαρέ καίσαρα. Ρωμύλο έλεγαν τον μυθικό ιδρυτή της Ρώμης, έτσι δεν είναι; Κα-τα-πλη-κτι-κό! Ρωμύλος ο Β' - και τελευταίος. Όταν αναληφθείς στον ουρανό, σαν τον μυθικό σου πρόγονο, θα δείξεις στον μεγάλο Δία την υπογραφή με την οποία μου παραχωρείς την Αιώνια Πόλη.» Ο Γερμανός είχε και γραμματικές γνώσεις. «Φυσικά, Αυγουστύλος σημαίνει στα λατινικά «μικρός Αύγουστος». Μικρέ μου Αύγουστε, πρέπει να σκεφτείς καλά τι θα πεις στον μεγάλο Αύγουστο. Ή, μάλλον, προσπάθησε να φανταστείς τι θα σου πει εκείνος όταν σε δει μετά τη συνάντησή σου με τον Δία. Ειλικρινά, δεν σε ζηλεύω καθόλου. Εν πάση περιπτώσει, επειδή συμβαίνει να είναι καλοκαίρι και οι υποχρεώσεις σου στη Ρώμη έχουν τελειώσει, τι θα έλεγες για διακοπές στη θάλασσα;» Με έστειλε πράγματι σε μια παραλία, κοντά στη Νάπολη - με την εντολή να μη φύγω ποτέ από εκεί. Στη Ρώμη η εκθρόνιση και ο αναγκαστικός παραθερισμός μου δεν έκαναν καμιά εντύπωση. Τότε κατάλαβα για πρώτη φορά ότι δεν είχα καμιά σημασία για κανέναν και για τίποτε· και ότι έχασα κάτι που ποτέ δεν κέρδισα και ποτέ δεν είχα πραγματικά: την εξουσία και το μισό ρωμαϊκό κράτος.

Ακούω ότι η Ρώμη της Ανατολής τα καταφέρνει καλύτερα. Δεν υπήρξα ποτέ γνώστης της ιστορίας. Αλλά, από τους νεότερους ρωμαίους ιστορικούς διάβασα αρκετό Καρβίλιο και γι' αυτό δεν εκπλήσσομαι με την έκβαση των πραγμάτων. Ο τελευταίος είχε προβλέψει με

μελαγχολική ακρίβεια ότι ένας ουσιαστικός διαχωρισμός του κράτους σε δυτικό και ανατολικό θα σήμαινε αυτόματα τον καταποντισμό και την εξαφάνιση του πρώτου. Οι εξελίξεις έσπευσαν να τον δικαιώσουν. Οι διάδοχοι του Κωνσταντίνου, ο Κωνσταντίνος και ο Ιουλιανός, ήταν αυτοκράτορες σε μια επικράτεια που τυπικά μόνο ήταν ενιαία, και ο δεύτερος δημιούργησε πρόσθετα προβλήματα με την έχθρα του για τον χριστιανισμό και την ανιστόρητη νοσταλγία του για τους παλαιούς θεούς. Κάποια επίφαση ενότητας διατήρησε και ο Θεοδόσιος Α΄, αλλά οι γιοι και διάδοχοί του, ο Αρκάδιος στην Ανατολή και ο Ονώριος στη Δύση, υπήρξαν ουσιαστικά ξεχωριστοί αυτοκράτορες σε δυο ξεχωριστές αυτοκρατορίες. Έγινε αυτοκράτορας πενήντα δύο χρόνια μετά τον θάνατο του Ονώριου το 423, αλλά, όπως είχε προβλέψει ο Καρβίλιος, το κομμάτι που έπεφτε στον κλήρο μου ήταν ήδη το μισό του τίποτε.

Έτσι, για να το πω άλλη μια φορά, η ιστορική μου μοίρα ήταν το τίποτε. Συνήθισα, χρόνια τώρα, να είμαι ο Τελευταίος Κανένας της Ρώμης. Δεν έχω καν φιλοσοφική διάθεση για να στοχαστώ το πεπρωμένο. Σε εποχές σαν τη δική μου μια ήσυχη ιταλική παραλία, μια αξιοπρεπής σύνταξη και η γενική λησμονιά είναι τα καλύτερα αντίδοτα στη μεγαλοπρεπή μελαγχολία των περασμένων μεγαλείων. Η Ιστορία δυο γραμμές θα έχει μόνο για μένα. Δεν της κρατώ κακία γι' αυτό. Μονάχα, τα καλοκαιρινά δειλινά που ο ήλιος γέρνει πάνω στην απέραντη απλωσιά της τυρρηνικής θάλασσας φέρνω καμιά φορά στον νου μου τον Οδόακρο και τα αστεία του. Λες να πέσω κάποτε πάνω στον μεγάλο Αύγουστο; Και αν το μοιραίο συμβεί, θα έχει αρκετό χιούμορ για να εκτιμήσει το όνομά μου;

15. Ποιος φοβάται τα λατινικά;

15.1. Δείξε μου τη γλώσσα σου να σου πω ποιος είσαι

Οι γλώσσες αντανακλούν τον πνευματικό και υλικό πολιτισμό των ομιλητών τους. Οι καλές τέχνες, η λογοτεχνία, η φιλοσοφία, η επιστήμη και η τεχνολογία, καθώς εξελίσσονται και διερευνούν νέους χώρους (ή ξαναεπισκέπτονται τους παλιούς), δημιουργούν νέες λεξιλογικές και εκφραστικές ανάγκες: οι καινούργιες ή αναθεωρημένες έννοιες, ο διαφορετικός τρόπος ερμηνείας του κόσμου και της ανθρώπινης περιπέτειας μέσα στον κόσμο, οι νέες τεχνολογικές μέθοδοι και τα προϊόντα τους ζητούν επειγόντως τη γλωσσική τους επένδυση.

Αλλά η γλώσσα αντανακλά και την ιδιοσυγκρασία και τις περιβαλλοντικές συνθήκες μιας γλωσσικής κοινότητας. Από την άποψη αυτή, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μια γλώσσα είναι πιο «συναισθηματική» από μιαν άλλη, ή να διαπιστώσουμε ότι οι Εσκιμώοι διαθέτουν μερικές δεκάδες λέξεις για να περιγράψουν τον πάγο και το χιόνι ενώ οι κάτοικοι της ερήμου έχουν άλλες τόσες για να αναφερθούν στην άμμο. Αυτό σημαίνει ότι κάθε γλώσσα μπορεί να είναι πλούσια με τον τρόπο της, ή, για να το πούμε αλλιώς, μια γλώσσα που καλύπτει με επάρκεια τις ανάγκες των ομιλητών της δεν είναι ποτέ φτωχή. Οι γλώσσες είναι, άλλωστε, ολοζώντανοι οργανισμοί που αλλάζουν, προσαρμόζονται, εξελίσσονται και έρχονται σε επαφή με άλλους γλωσσικούς οργανισμούς: κι επειδή, όπως είπαμε, μια γλώσσα ενσωματώνει ένα συγκεκριμένο είδος πολιτισμού, η γλωσσική επαφή καταγράφει πάντα το αποτέλεσμα μιας πολιτισμικής συνάντησης.

Αλλά η συνάντηση είναι σχεδόν πάντα και μια σύγκριση. Κάνοντας τη σύγκριση, μια κοινότητα ανθρώπων τείνει να πιστεύει ότι «οι άλλοι» είναι πολιτισμικά-γλωσσικά λιγότερο ή περισσότερο προχωρημένοι. Έτσι, στις πρώτες επαφές της με τον ελληνικό πολιτισμό η αγροτική κοινωνία των Ρωμαίων βρέθηκε αντιμέτωπη με ανθρώπους που είχαν διανύσει μακρύ δρόμο τόσο στον υλικό όσο και, κυρίως, στον πνευματικό πολιτισμό. Οι Ρωμαίοι θα μπορούσαν, ασφαλώς, να αδιαφορήσουν και να αποφασίσουν ότι ο δικός τους τρόπος ζωής είναι προτιμότερος ή ανώτερος. Αντί γι' αυτό αποφάσισαν ότι ήταν πιο συμφέρον γι' αυτούς να διδαχθούν από τους Έλληνες, και από τη στιγμή που οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις της Ρώμης έκαναν μια τέτοια επιλογή, η πολιτισμική και γλωσσική ανωτερότητα της Ελλάδας θεωρήθηκε αυτονόητη. Μερικά από τα αποτελέσματα αυτής της πολιτισμικής στάσης των Ρωμαίων τα είδαμε στις προηγούμενες σελίδες.

Και είπαμε ότι ήδη από τον 3ο-2ο αιώνα π.Χ. οι Ρωμαίοι που είχαν κοινωνική δύναμη και επιρροή φρόντισαν να μάθουν όσα ελληνικά μπορούσαν. Την εποχή αυτή η ελληνική γλώσσα (με τη μορφή της λεγόμενης Κοινής) ήταν η ισχυρή γλώσσα της ανατολικής μεσογειακής λεκάνης και αποτελούσε κοινό κτήμα των μορφωμένων τάξεων ανεξάρτητα από την εθνική τους προέλευση. Το κυριότερο, όμως, είναι ότι η ελληνική είχε πλούσιο πολιτισμικό μητρώο και δεν εξασφάλιζε μόνο πρακτικές ευκολίες στον ομιλητή της αλλά μπορούσε να του δίνει και μια αίσθηση πνευματικού και διανοητικού κύρους. Αλλά η ιστορία και οι συγκυρίες της, όπως είναι φυσικό, αλλάζουν προτιμήσεις. Μια φορά κι έναν καιρό ήταν τα ελληνικά, μετά ήρθαν τα λατινικά, στα νεότερα χρόνια η αίγλη πέρασε στα γαλλικά, σήμερα κυριαρχούν τα αγγλικά, καθώς διαβαίνει ο αιώνας μας κι άλλες γλώσσες (όπως τα ισπανικά, για παράδειγμα) αναζητούν τη δική τους ευκαιρία, και ίσως, καθώς πολλοί προβλέπουν, πριν ο αιώνας μας εξαντληθεί τα κινεζικά να αποκτήσουν, εκτός από μακρινό μυστήριο, και πλατιά πρακτική χρησιμότητα. Αλλά ας επιστρέψουμε στο δικό μας ζευγάρι: ελληνικά και λατινικά.

15.2. Στης Ανατολής τα μέρη μίλα μόνο ελληνικά

Στη Ρώμη δεν υπήρχαν γλωσσομαθείς με τη σημερινή έννοια· υπήρχαν, όμως, άνθρωποι που ήξεραν «και τις δυο γλώσσες», και μ' αυτό οι Ρωμαίοι εννοούσαν τη μητρική τους γλώσσα και τα ελληνικά. Το να ήξερες γαλατικά, για παράδειγμα, δεν αποτελούσε ούτε πρακτικό προσόν ούτε τίτλο τιμής. Οι πρώτοι δάσκαλοι της ελληνικής στη Ρώμη ήταν, κατά κανόνα, αιχμάλωτοι Έλληνες ή ελληνόφωνοι από την Ανατολή· κι αυτοί παρέδιδαν συνήθως ιδιωτικά μαθήματα σε ευκατάστατους Ρωμαίους και στα παιδιά τους. Οι πιο τυχεροί ταξίδευαν στην Ελλάδα για μεταπτυχιακές σπουδές και εκεί ασφαλώς θα είχαν την ευκαιρία να τελειοποιήσουν τις γνώσεις τους. Με τη ρωμαϊκή κατάκτηση και την εγκατάσταση ρωμαίων στρατιωτικών, επιχειρηματιών και τραπεζιτών σε ελληνόφωνες περιοχές η γνώση της ελληνικής γλώσσας διαδόθηκε ακόμη περισσότερο καθώς τώρα έγινε απαραίτητη και για καθαρά πρακτικούς λόγους.

Ναι, αλλά, σαν κατακτητές που ήταν, δεν επιχείρησαν οι Ρωμαίοι να επιβάλουν τη γλώσσα τους; Η απάντηση είναι: όχι. Βέβαια, ορισμένοι ελληνόφωνοι που φιλοδοξούσαν να καταλάβουν αξιώματα στην ιεραρχία της ρωμαϊκής διοίκησης θα ήξεραν αρκετά λατινικά· και το ίδιο ισχύει για όσους επιζητούσαν τον προνομιούχο τίτλο του «ρωμαίου πολίτη».

Προχωρημένες γνώσεις λατινικής είχαν και ορισμένοι έλληνες διανοούμενοι που είχαν επισκεφθεί τη Ρώμη, διατηρούσαν σχέσεις με προύχοντες της ρωμαϊκής πολιτικής και, με κάποιο τρόπο, είχαν πεισθεί για την υψηλή οικουμενική αποστολή του ρωμαϊκού imperium. Ωστόσο, όλοι μαζί αυτοί δεν συγκροτούσαν παρά ένα ελάχιστο ποσοστό λατινομάθειας μέσα σε μια μεγάλη πλειοψηφία γενικής αδιαφορίας για τη γλώσσα των «αφεντικών». Οι Ρωμαίοι -έχει ειπωθεί- κατάλαβαν ότι με το να ξέρουν αρκετά ελληνικά ήταν ευκολότερο να διοικήσουν τους έλληνες υποτελείς τους. Οι Έλληνες, από την πλευρά τους, δεν θέλησαν άραγε ποτέ να δοκιμάσουν μήπως, με το να ξέρουν κάτι από τη γλώσσα των κατακτητών, μπορούσαν να κάνουν ευκολότερη τη ζωή τους κάτω από τη ρωμαϊκή κυριαρχία; Όλες οι ιστορικές μαρτυρίες που έχουμε δείχνουν ότι η απάντηση είναι: όχι. Και το επόμενο ερώτημα είναι: γιατί;

Μήπως τα λατινικά ήταν «δύσκολα» και οι Έλληνες (τότε) δεν ήταν καλοί στις ξένες γλώσσες; Κανένας ειδικός, φιλόλογος ή γλωσσολόγος, δεν θα υποστήριζε ότι τα λατινικά είναι πιο δύσκολα από τα (αρχαία) ελληνικά, και πολλοί θα υποστήριζαν το αντίθετο. Το ερώτημα μπορεί να απαντηθεί μόνο από πολιτισμική σκοπιά, δηλαδή αν θυμηθούμε όσα μόλις είπαμε για το πολιτισμικό κύρος και γόητρο της ελληνικής γλώσσας. Οι Ρωμαίοι μπορεί να ήταν πολιτικά και στρατιωτικά κυρίαρχοι, αλλά στην Ελλάδα και την Ανατολική Μεσόγειο βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια γλώσσα που με τις διαλεκτικές της ποικιλίες, και στη συνεχή ιστορική της εξέλιξη, είχε εκφράσει για έξι τουλάχιστον αιώνες τον πολιτισμό που οι ίδιοι έβρισκαν όχι μόνο αξιομίμητο αλλά και συγγενέστερο (συγγενέστερο από τον επίσης σημαντικότερο εβραϊκό πολιτισμό, για παράδειγμα) προς τον δικό τους. Αυτή την ιστορικά εδραιωμένη ηγεμονία της ελληνικής γλώσσας όχι μόνο δεν την αμφισβήτησαν αλλά με τη στάση τους (που συνδύαζε πρακτικό πνεύμα και διάθεση άμιλλας) την επικύρωσαν κιόλας. Στις συνθήκες αυτές, οι Έλληνες (που έτσι κι αλλιώς θεωρούσαν την πρωτοκαθεδρία της γλώσσας τους αδιαπραγμάτευτη) δεν αισθάνθηκαν ποτέ την πίεση μιας ανταγωνιστικής κουλτούρας και δεν πέρασε ποτέ από το μυαλό τους η ιδέα ότι είχαν την υποχρέωση να είναι «δίγλωσσοι». Η διγλωσσία, που αποτελούσε ιδεώδες και καύχημα για τους κατακτητές, δεν φαίνεται να έγινε ποτέ ζητούμενο για τους κατακτημένους.

Μπορούμε εξάλλου να δούμε πιο καθαρά την εικόνα, αν λάβουμε υπόψη μας τις αντίστοιχες εξελίξεις στο δυτικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Εδώ η λατινική γλώσσα έπαιζε ουσιαστικά χωρίς αντίπαλο, αφού οι υποταγμένες εθνότητες, από τη βόρεια Αφρική και την Ιβηρική χερσόνησο μέχρι τη Βρετανία και τη Γερμανία, δεν μπορούσαν με κανέναν τρόπο να προβάλουν το είδος της πολιτισμικής αντίστασης που η Ρώμη συνάντησε στην Ελλάδα και την ελληνόφωνη Ανατολή. Ο γρήγορος γλωσσικός και πολιτισμικός εκρωμαϊσμός των δυτικών επαρχιών της αυτοκρατορίας αναδεικνύει έτσι ακόμη πιο εντυπωσιακά την αμάχητη ελληνικότητα και ελληνοπρέπεια της ανατολικής ρωμαϊκής επικράτειας. Η Αθήνα, η Αλεξάνδρεια, η Αντιόχεια, η Πέργαμος είχαν όλες κάποια στιγμή ρωμαίους διοικητές και φρούραρχους, αλλά η ψυχή και η λαλιά τους παρέμειναν ελληνικές. Για πολύ καιρό μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση τα επίσημα έγγραφα και οι επιγραφές της ρωμαϊκής διοίκησης συντάσσονταν και στις δυο γλώσσες, κάποτε μόνο στα ελληνικά και σπάνια μόνο στα λατινικά. Άλλωστε, το μόνο επίσημο μεταφραστικό γραφείο της Ρώμης ήταν αυτό που μετέφραζε στα ελληνικά και από τα ελληνικά. Και καθώς

περνούσαν τα χρόνια, οι εγκατεστημένοι στις ελληνόφωνες περιοχές Ρωμαίοι, αντί να επιβάλουν τη γλώσσα τους, τελικά εξελληνίστηκαν.

Είναι δύσκολο να μιλήσεις σήμερα άλλη γλώσσα εκτός από τα αγγλικά αν βρίσκεσαι στο Λονδίνο ή τη Νέα Υόρκη· ήταν ίσως αδιανόητο να μιλήσεις τότε άλλη γλώσσα εκτός από τα ελληνικά αν βρισκόσουν στην Αθήνα ή στο Αιγαίο. Το ήξεραν αυτό όχι μόνο οι ρωμαίοι τραπεζίτες της Δήλου και οι έμποροι της Κορίνθου αλλά και οι ρωμαίοι αυτοκράτορες. Ο Τιβέριος στη Ρόδο, ο Νέρων στην Κόρινθο και την Ολυμπία, ο Αδριανός στην Αθήνα πρέπει να μιλούσαν ελληνικά ακόμη κι όταν μονολογούσαν ή ονειρεύονταν. Ποιος έλληνας ταβερνιάρης είχε λόγο να γράψει έξω από το μαγαζί του HIC LOQUIMUR LATINE («εδώ μιλάμε λατινικά»); Και όμως...

15.3. Μα πού βρέθηκαν όλα αυτά τα λατινικά;

Σαν μπήκε η άνοιξη, Απρίλη^[4] μήνα, έκαναν απόφαση να περάσουν την κλεισούρα^[2] και να κατεβούν στον κάμπο. ^[3] Καμιά κατοστή καβαλάρηδες, ^[4] κάμποσοι απ' αυτούς βετεράνοι, ^[5] τράβαγαν μπροστά. Τα άλογα μοιάζαν να καλπάζουν ρυθμικά και σχεδόν συντονισμένα, ρουθουνίζοντας ευφραντικά στον αέρα και δείχνοντας την όρεξη τους, γιατί τους είχε λείψει η στράτα^[6] όλο τον χειμώνα. Δυο τρία τα είχαν κουβαλήσει τον τελευταίο καιρό απ' τα ψηλά λιβάδια, κι εκείνα, με τα γεροδεμένα καπούλια^[7] τους σκεπασμένα με χράμια, σίγουρα^[8] θα θυμούνταν ακόμα το μοναδικό ταξίδι της ζωής τους, όταν οι βλοσυροί χωριάτες από τη Βίγλα^[9] τα φόρτωσαν στη βάρκα^[10] για να περάσουν αντίπερα το ποτάμι.

Οι άντρες είχαν λάβει εντολή να βρουν πρώτα πρώτα το άσπρο^[11] σπίτι^[12] στα ριζά του παλιού κάστρου, ^[13] που το έλεγαν και Κάστρο του Ρήγα. ^[14] Είχαν πληροφορίες ότι εκεί είχε βρει λημέρι ο αποθηκάρης^[15] του πρίγκιπα^[16] μαζί με τη φαμίλια^[17] του μετά το μακελειό^[18] στο παλάτι^[19] τον περασμένο χειμώνα. Όμως το σπίτι που βρήκαν φαινόταν έρημο από καιρό. Σε μιαν άκρη της ρημαγμένης αυλής ένας φούρνος, ^[20] που σίγουρα δεν είχε φτιαχτεί από χέρι μάστορα, ^[21] έχασκε μισογκρεμισμένος. Κάμποσα παλούκια^[22] μπηγμένα στη γη πρέπει να στήριζαν κάποτε μια περήφανη κληματαριά, εκτός κι αν ο νοικοκύρης τα είχε για ν' απλώνει πάνω τους τέντα. ^[23] Πίσω από το σπίτι φαίνονταν ακόμη τα σημάδια ενός κήπου, και πιο πέρα μια παρέα από παλιές ροδακινιές. ^[24] Η πόρτα^[25] ήταν σπασμένη και το παράθυρο στο πλάι ταμπουρωμένο με δυο σαπισμένες τάβλες ^[26] που κατάφερναν ακόμη να σχηματίζουν ένα Χ. Ένας από τους άντρες ξεπέξεψε, πήγε στο παράθυρο και, ακουμπώντας^[27] τα χέρια στο περβάζι, έκανε να δει μέσα. Μια καπνισμένη κάμαρα, ^[28] γεμάτη^[29] αράχνες, κουρέλια^[30] σκορπισμένα στο πάτωμα, μια κάπα^[31] πεταμένη σε μια γωνιά, ένα σκαμνί^[32] μ' ένα πανέρι^[33] αφημένο απάνω του και μια μαυρισμένη καντήλα^[34] που κρεμόταν ανόρεχτη από τον χαλκά της στον τοίχο. Πίσω του οι άλλοι περίμεναν χωρίς να λεν κουβέντα. ^[35] «Δεν είναι ψυχή εδώ,» γκρίνιαζε^[36] ο άντρας τρίβοντας αμήχανα το αξύριστο μάγουλο^[37] του. Εκείνη τη στιγμή ένα πουλί, ^[38] που έμοιαζε με μπούφο, ^[39] ξεμπουκάρησε με βιαστικό πετάρισμα από το άνοιγμα της πόρτας,

και οι καβαλάρηδες, καθώς ένωσαν τις πρώτες σταγόνες της βροχής, τράβηξαν τις κουκούλες^[40] πάνω απ' τα κεφάλια τους.

Το κείμενο είναι «κατασκευασμένο», γι' αυτό το ποσοστό του 10% (περίπου) των λατινογενών λέξεων (και μορφολογικών στοιχείων) που περιέχει είναι ψηλότερο από τον πραγματικό μέσο όρο. Η αλήθεια, όμως, είναι ότι η ελληνική γλώσσα δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τα λατινικά. Οι παραπάνω λέξεις δεν αποτελούν μεταγενέστερα λόγια δάνεια, δηλαδή δεν οφείλουν την παρουσία τους στη συγγραφική δραστηριότητα μιας μορφωμένης «ελίτ». Αντίθετα, πέρασαν μέσα από το προφορικό κανάλι, είναι αποτέλεσμα μακραίωνης συμβίωσης των δύο γλωσσών και ανήκουν στη «λαϊκή βάση» της ελληνικής (όπως συμβαίνει και με τα δάνεια από τα ιταλικά ή τα τουρκικά). Γι' αυτό ζουν και βασιλεύουν, ενώ πιο επίσημες λατινικές λέξεις που ονομάτιζαν, για παράδειγμα, θεσμούς της ρωμαϊκής διοίκησης ξεχάστηκαν μετά τον 6ο αιώνα μ.Χ., όταν το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος, δηλ. το Βυζάντιο, έκανε επίσημη γλώσσα του την ελληνική και έσπρωξε οριστικά τα λατινικά στο περιθώριο. Αλλά πριν συμβεί αυτό, οι συνομιλίες του (αγίου) Κωνσταντίνου με την (αγία) Ελένη και του Ιουστινιανού με τη Θεοδώρα διεξάγονταν μάλλον στα λατινικά.

Στα λατινικά, όμως, μπορεί να γίνει και η συνομιλία ανάμεσα στον (σημερινό) Κώστα και την Ελενίτσα:

«Ελένη, σήμερα και αύριο δεν έχεις σεμινάρια στο Ινστιτούτο;»

«Ναι, αλλά σήμερα προτιμώ να πάω στο *Solarium*.»

«Και αύριο;»

«Αύριο έχω *Vis Vitalis*.»

«Ελένηηηηη, προβάλλω βέτο.»

Να μην τα μπερδέψουμε, όμως! Το σεμινάριο και το ινστιτούτο έχουν τελικά λατινική καταγωγή (*seminarium, institutum*), είναι, όμως, λέξεις σχετικά νιόφερτες στα ελληνικά και, όπως και πολλές άλλες λατινογενείς λέξεις, φθάνουν «εκτελωνισμένες» από ευρωπαϊκές γλώσσες, κυρίως την αγγλική και τη γαλλική. Το βέτο (το λατινικό ρήμα *veto* που σημαίνει «απαγορεύω») έχει παλιότερη και συνεχή ιστορία χρήσης, αλλά ούτε κι αυτό ανήκει στην προφορική-λαϊκή κατηγορία λατινικών δανείων. Το *solarium* (που στα λατινικά σήμαινε «ηλιακό ρολόι» ή «λιακωτό») είναι από τις λέξεις που τις έδωσαν άλλο νόημα οι σύγχρονες τεχνολογίες ομορφιάς, ενώ το *vis vitalis* (που σημαίνει «ζωτική δύναμη») κάνει παρέα με ένα πλήθος αυτούσιων λατινικών λέξεων και εκφράσεων που χρησιμοποιούνται σήμερα ως «φιρμάτες» ονομασίες επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ή προϊόντων. Γιατί;

Προφανώς επειδή η χρήση μιας λατινικής λέξης ή έκφρασης χαρίζει «διεθνή αέρα» και κοσμοπολίτικη διάσταση στα κάθε είδους προϊόντα που θέλουν να προσελκύσουν την προσοχή των καταναλωτών. Τα λατινικά υπήρξαν για πολλούς αιώνες η κοινή, επίσημη γλώσσα του δυτικού πολιτισμού, και έτσι το συμβολικό τους γόητρο «πουλάει» καλύτερα. Η εταιρεία που ασχολείται με αρτοσκευάσματα έχει καλύτερες προοπτικές στην αγορά όταν βαφτιστεί CIBUS («τροφή»). Το ΦΡΑΝΤΖΟΛΑ θα ήταν απaráδεκτο, και το ΑΡΤΟΣ

μάλλον κοινότυπο - το CIBUS συνδυάζει τη γοητεία του μη οικείου, του παλαιού, του διεθνιστικού. Αλλά εδώ δεν πρόκειται για διαφήμιση των λατινικών αλλά για λατινικά της διαφήμισης· κι αυτό το κεφάλαιο, όσο ενδιαφέρον κι αν είναι, δεν ανήκει στην ύλη μας.

p class="MsoNormal c5">

Δυο μανάδες συναντιούνται έξω από το σχολείο σε περίοδο εξετάσεων. «Πέρασε ο γιος σου λατινικά;» ρωτάει η μία. «Λατινικά;» λέει προβληματισμένη η άλλη, που μοιάζει σα να πασχίζει να θυμηθεί κάτι. «Λατινικά», απαντάει τελικά, «δεν νομίζω. Απ' ό,τι θυμάμαι, μόνο ανεμβολογιά και παραμαγούλες.»

Από παλιά γελοιογραφία.

Οι γελοιογραφίες υπερβάλλουν, αλλά η αφορμή τους δεν είναι και τόσο μακριά από την αλήθεια· και η αλήθεια είναι ότι ο λατινικός κόσμος και πολιτισμός, και βέβαια η γλώσσα τους, μόνο σαν «κομπάρσοι» εμφανίζονται συνήθως στα ελληνικά πολιτισμικά και εκπαιδευτικά δρώμενα.

¹ *Απρίλης* από το *Aprilis*. Πρόκειται για τον μήνα του «ανοίγματος» (των λουλουδιών, φυσικά). Στα λατινικά *aperio* σημαίνει «ανοίγω».

² *Κλεισούρα* σημαίνει «στενό ορεινό πέρασμα». Η λέξη, που χρησιμοποιείται ήδη στα χρόνια του Μεσαίωνα, παράγεται από το λατιν. *clausura* «κλείσιμο», αλλά στον σχηματισμό της έπαιξε ρόλο και το ρήμα *κλείνω*. Το αντίστοιχο ρήμα στα λατινικά είναι το *claudo*.

³ Από το λατιν. *campus*.

⁴ Από το *καβαλλάρις*, που προήλθε από το *καβαλλάριος*, κι αυτό με τη σειρά του από το λατιν. *Caballarius*.

⁵ Από το λατιν. *Veteranus* «παλαίμαχος στρατιώτης».

⁶ Από το λατιν. *strata via* «στρωμένος δρόμος». Οι Ρωμαίοι είχαν άριστες επιδόσεις στην οδοποιία. Μια από τις μεγαλύτερες και νευραλγικότερες «στράτες» της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ήταν η Εγνατία.

⁷ Το *καπούλι* προέρχεται από το μεσαιών, *καπούλιον*, κι αυτό από το λατιν. *scapula* «ωμοπλάτη».

⁸ Το μεσαιων. *σίγουρος* προήλθε από το λατιν. *securus* «ασφαλής, χωρίς πρόβλημα, χωρίς έγνοιες», ίσως και με τη βοήθεια του ιταλικού *sicuro*, που παράγεται από το ίδιο λατινικό επίθετο.

⁹ Το *Βίγλα* εδώ είναι κύριο όνομα. Ως προσηγορικό, η *βίγλα* προέρχεται από το λατιν. *vigilia* «σκοπιά, επαγρύπνηση».

- ¹⁰ Το μεσαιων. *βάρκα* παράγεται από το λατιν. *barca*, το οποίο όμως προέρχεται από το αρχαιοελληνικό βάρης. Με άλλα λόγια, δανείσαμε και δανειστήκαμε. Αυτό στη γλωσσολογία ονομάζεται «αντιδάνειο».
- ¹¹ Το *άσπρος* προέρχεται από το λατιν. επίθετο *asper*.
- ¹² Προέρχεται από το μεσαιων. *σπίτιν*, αυτό από το *οσπίτιον*, κι αυτό πάλι από το λατιν. *hospitium*.
- ¹³ Το *κάστρο* προέρχεται από το λατιν. *castrum*.
- ¹⁴ Το *ρήγας* από το *ρηξ* (γεν. ρηγός), κι αυτό από το λατιν. *rex* «βασιλιάς».
- ¹⁵ Η κατάληξη *-άριος* των ουσιαστικών (βιβλιοθηκάριος, πρωτονοτάριος, πρωτοσπαθάριος) προέρχεται από τη λατινική κατάληξη *-arius*.
- ¹⁶ Το *πρίγκιπας* προέρχεται από το λατιν. *princeps* (γεν. principis) «πρώτος».
- ¹⁷ Το μεσαιων. *φαμίλια* (όπως και το *φαμελιά*) προέρχεται από το λατιν. *familia* «οικογένεια».
- ¹⁸ Το *μακελειό* προήλθε από το μεσαιων. *μακελλείον*, αυτό από το λατιν. *macellum*, κι αυτό πάλι με τη σειρά του από το αρχαιοελληνικό *μάκελλον* (άλλο ένα αντιδάνειο). Το μεσαιων. *μακελλάρης* (από το λατιν. *macellarius*) σημαίνει «χασάπης».
- ¹⁹ Προέρχεται από το μεσαιων. *παλάτιν/παλάτιον*, κι αυτό από το λατιν. *palatium*.
- ²⁰ Ο *φούρνος* είναι "made in Rome" — στα λατινικά *furnus*.
- ²¹ Το μεσαιων. *μάστορας* από το *μαϊίστωρ*, κι αυτό από το λατιν. *magister* «δάσκαλος».
- ²² Από το μεσαιων. *παλούκιον*, κι αυτό από το λατιν. *paluceus*.
- ²³ Το μεσαιων. *τέντα* είναι από το λατιν. *tenda*. Το λατιν. ρήμα *tendo* σημαίνει «τεντώνω» — και το *τεντώνω* σχηματίστηκε από το *τέντα*.
- ²⁴ Και τα ροδάκινα είναι εισαγωγής. Το μεσαιων. *ρωδάκινον* προέρχεται από το *δωράκινον*, κι αυτό από το λατιν. *duracinum*.
- ²⁵ Το μεσαιων. *πόρτα* προέρχεται από το λατιν. *porta*.
- ²⁶ Το μεσαιων. *τάβλα* προέρχεται από το λατιν. *tab(u)la*.
- ²⁷ Από το μεσαιων. *ακκουμπώ*, που προέρχεται από το λατιν. ρήμα *accumbo* «γέρνω, κατακλίνομαι».
- ²⁸ Το *κάμαρα* από το λατιν. *camera* (κάποτε και *camara*), κι αυτό από το αρχαιοελληνικό *καμάρα* — τρίτο αντιδάνειο.
- ²⁹ Η κατάληξη *-ατος* (*φευγάτος*, *κοτσονάτος*) προέρχεται από τη λατιν. κατάληξη *-atus*.
- ³⁰ Το *κουρέλι* προήλθε (μάλλον) από τον τύπο *κουρέλλιον*, και το *κουρέλλιον* πρέπει να προήλθε από το λατιν. *corellum/coriellum* «δέρμα, τομάρι».

³¹ Το μεσαιων. *κάππα* είναι από το λατιν. *carra*.

³² Από το μεσαιων. *σκαμνίον*, που είναι υποκοριστικό του *σκάμνον*. Το τελευταίο προέρχεται από το λατιν. *scamnum*.

³³ Από το μεσαιων. *πανάριον*, κι αυτό από το λατιν. *panarium* «ψωμοθήκη».

³⁴ Το μεσαιων. *καντήλα* ανάγεται στο λατιν. *candela*.

³⁵ Από το μεσαιων. *κομβέντος*, κι αυτό από το λατιν. *conventus* «συνάντηση».

³⁶ Το *γκρινιάζω* προέρχεται (ίσως) από το μεσαιων. *γρυννίζω*, κι αυτό από το λατιν. ρήμα *grunpio* «γρυλίζω».

³⁷ Το μεσαιων. *μάγουλον* προέρχεται από το λατιν. *magulum*.

³⁸ Το μεσαιων. *πουλλίν/πουλλίον* είναι υποκοριστικό του *πούλλος*, κι αυτό προέρχεται από το λατιν. *pullus* «κοτόπουλο».

³⁹ Το μεσαιων. *μούφος* προέρχεται από το λατιν. *bufus*.

⁴⁰ Το μεσαιων. *κουκούλλα* προέρχεται από το λατιν. *cuculla*.

15.4. Δέκα παρά ένας (πιθανοί) λόγοι που δεν με ενδιαφέρουν τα λατινικά

Επειδή και οι αρχαιότεροι Έλληνες δεν καταδέχονταν να ασχοληθούν με μια γλώσσα που εξέφραζε έναν πολιτισμό τον οποίο θεωρούσαν λιγότερο σημαντικό από τον δικό τους.

Επειδή οι Ρωμαίοι ήρθαν στην Ελλάδα ως κατακτητές, και η γλώσσα των κατοχικών δυνάμεων απέκτησε αρνητικές συνδηλώσεις για τους Έλληνες.

Επειδή, περίπου μετά τον 6ο αιώνα μ.Χ., η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διαχώρισε οριστικά τη θέση της από το δυτικό τμήμα του κράτους και θέλησε να τονίσει τη δική της «ταυτότητα» αφήνοντας τα (δυτικά) λατινικά στο περιθώριο.

Επειδή, μετά το Σχίσμα των Εκκλησιών κατά τον 9ο αιώνα, οι Λατίνοι αντιμετώπιστηκαν με δυσμένεια και δυσπιστία, και η επίσημη γλώσσα της παπικής εκκλησίας, δηλαδή τα λατινικά, θεωρήθηκε ένα είδος «εχθρικής» ή «ανθελληνικής» γλώσσας που ταίριαζε μόνο σε αιρετικούς και «λατινόφρονες».

Επειδή, όπως ήταν εύλογο, οι λόγοι του νεοελληνικού Διαφωτισμού, στην προσπάθειά τους να στηρίξουν την ελληνική εθνική συνείδηση και τη δημιουργία ελληνικής ταυτότητας, ανέδειξαν κυρίως την ελληνική πλευρά του κλασικού παρελθόντος.

Επειδή οι Έλληνες, ακόμη και μετά τη δημιουργία του νεότερου ελληνικού κράτους και παρά το γεγονός ότι τα βασικά πρότυπα πολιτειακής οργάνωσης και πολιτισμικής ζωής ήταν δυτικά, συνέχιζαν με κάποιο τρόπο να ορίζουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους σε αντιδιαστολή προς τους «Δυτικούς» (ή τους «Φράγκους»), οι οποίοι (παρόλο που αναγνώριζαν την πρωταρχική σημασία του αρχαιοελληνικού πολιτισμού) έβλεπαν τις κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές παραδόσεις τους ως συνέχεια της Ρώμης.

Επειδή η επίσημη εκπαιδευτική πρακτική του νεότερου ελληνικού κράτους (τόσο στη μέση όσο και στην ανώτατη εκπαιδευτική βαθμίδα) διαιώνιζε την άποψη ότι ο ρωμαϊκός πολιτισμός, σε σχέση με τον αρχαιοελληνικό, είναι μιμητικός, παράγωγος και δευτερεύων, και έτσι το σύνολο σχεδόν της ρωμαϊκής γραμματείας αντιμετωπιζόταν ως ένα είδος λατινόγλωσσου συμπληρώματος της ελληνικής.

Επειδή, ως συνέπεια της εκπαιδευτικής αυτής ιδεολογίας, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ρωμαϊκού πολιτισμικού χώρου (που είναι πολλά, άκρως ενδιαφέροντα και ιστορικά απαραίτητα για να καταλάβουμε την άμεση προϊστορία και την πολιτισμική εξέλιξη της δυτικής Ευρώπης) δεν αποτέλεσαν ποτέ αντικείμενο σοβαρής μελέτης, και έτσι το ενδιαφέρον μαθητών και σπουδαστών για τη Ρώμη και τη γλώσσα της δεν ενθαρρύνθηκε αρκετά.

Επειδή, ακόμη και σήμερα, αυτό που ονομάζουμε «κλασικό πολιτισμό και παιδεία» τείνει να ταυτίζεται (στην Ελλάδα) με τον αρχαιοελληνικό πολιτισμικό χώρο.

15.5. Εφτά συν ένας (πιθανοί) λόγοι που με ενδιαφέρουν τα λατινικά

Επειδή οι Ρωμαίοι ήταν ο πρώτος ευρωπαϊκός λαός που διαμόρφωσε την πολιτισμική του ταυτότητα με σταθερή αναφορά στην Ελλάδα και την ελληνική κουλτούρα και έτσι λειτούργησε καθοριστικά για τον τρόπο με τον οποίο οι ευρωπαϊκοί λαοί (κυρίως από την Αναγέννηση και ύστερα) έβλεπαν (και, σε μεγάλο βαθμό, βλέπουν ακόμη) την Ελλάδα.

Επειδή οι Ρωμαίοι δεν μιμήθηκαν απλώς τους Έλληνες αλλά μετέθεσαν τις θεμελιακές αξίες του ελληνικού πολιτισμού σε νέα κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια και έτσι τις έδωσαν μια καινούργια δυναμική.

Επειδή η ρωμαϊκή αυτοκρατορία και η ρωμαϊκή κοινωνία εμφανίζουν χαρακτηριστικά που είναι, από πολλές απόψεις, πιο κοντά στη σημερινή εμπειρία του κόσμου και γι' αυτό τον λόγο η μελέτη τους μεγαλώνει το εύρος της ιστορικής μας συνείδησης και μας επιτρέπει να «διαβάσουμε» με πληρέστερο τρόπο το παρελθόν που μας αφορά άμεσα.

Επειδή αυτό που ονομάζουμε «ελληνορωμαϊκός πολιτισμός» δεν αποτελεί απλώς μια χρονική αλληλουχία (πρώτα η Ελλάδα, μετά η Ρώμη) αλλά μια δυναμική αλληλεπίδραση ανάμεσα στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις αξίες δύο πολιτισμών, που δεν έχουν μόνο ομοιότητες αλλά και σημαντικές διαφορές.

Επειδή για τη νεότερη Ευρώπη, και τον δυτικό πολιτισμό γενικότερα, η Ελλάδα είναι ένας πανίσχυρος πολιτισμικός μύθος με πρακτική, συμβολική και φανταστική αξία, ενώ η Ρώμη (όπως διαμορφώθηκε από τη συνάντησή της με την Ελλάδα) αποτελεί την άμεση ιστορική πραγματικότητα που είναι η «μήτρα» των νεότερων ευρωπαϊκών κοινωνιών. Αν, για παράδειγμα, ο Όμηρος είναι ο πρώτος μεγάλος ευρωπαίος ποιητής, ο Βιργίλιος θεωρείται ένας από τους «Πατέρες της Ευρώπης».

Επειδή η γνωριμία με τον ρωμαϊκό κόσμο μπορεί να είναι ένα καλό «αντίδοτο» στις υπερβολές και τις αστοχίες μιας αυστηρά ελληνοκεντρικής αντίληψης που, αντί να μας

κάνει καλό, μάλλον μας «μπερδεύει», αφού άλλοτε μας απομονώνει ως «ανάδελφους» και άλλοτε μας κολακεύει ως «υπερευρωπαίους».

Επειδή, στο κάτω κάτω, ως «Ρωμιοί» και «ρωμιοσύνη» είμαστε ιστορικό τμήμα του μεγάλου πολιτισμικού χώρου που για πολλούς αιώνες δημιούργησε, και με τις λεγεώνες της διαφέντεψε, η Ρώμη.

Και, βέβαια, επειδή η λατινική έχει πολλές (και όμορφες) θυγατέρες...

Η λατινική γλώσσα, που αρχικά απηχούσε τη σχετικά απλή αγροτική κοινωνία των παλιών κατοίκων του Λατίου, εμπλουτίστηκε από την πολιτισμική συνάντηση της Ρώμης με την Ελλάδα και μέχρι το τέλος του 1ου αιώνα π.Χ. είχε αποκτήσει νέα δυναμική, νέο λεξιλογικό πλούτο και νέες εκφραστικές δυνατότητες, ενώ δεν έχασε ποτέ τις έμφυτες αρετές της - την ακρίβεια της διατύπωσης, την οικονομία της έκφρασης, τη μεστή επιγραμματικότητα, την πειθαρχημένη συντακτική οργάνωση. Ωστόσο, παράλληλα με την «καθαρευουσιάνικη» μορφή της λατινικής, τα λαϊκά στρώματα, οι επιχειρηματίες, οι έμποροι και οι στρατιώτες που ήταν εγκατεστημένοι σε κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας, μιλούσαν μια πιο «λαϊκή» γλώσσα, που είχε πιο απλή (παρατακτική) σύνταξη αλλά διακρινόταν από ζωντάνια και δυναμισμό. Όσο η κεντρική εξουσία στη Ρώμη παρέμενε ισχυρή, οι πολιτισμικοί δεσμοί ανάμεσα στις διάφορες επαρχίες της αυτοκρατορίας ήταν αρκετά στενοί ώστε η ομιλούμενη λαϊκή γλώσσα να μπορεί να διατηρεί μια σχετική ομοιογένεια. Αλλά (και μιλάμε για το δυτικό τμήμα του κράτους, αφού το ανατολικό παραμένει πιστό στην «κοινή» ελληνική γλώσσα του) όταν, μετά τον 3ο αιώνα μ.Χ., η κεντρική εξουσία στο δυτικό τμήμα ουσιαστικά κατέρρευσε, και εξαιτίας της δημιουργίας μεγάλων και σημαντικών κέντρων στις ρωμαϊκές επαρχίες της Δύσης, άρχισαν να εμφανίζονται κατά περιοχές γλωσσικές αποκλίσεις και βαθμιαία δημιουργήθηκαν λατινογενή γλωσσικά ιδιώματα που διέφεραν σημαντικά το ένα από το άλλο.

Οι γλώσσες που γεννήθηκαν από την κοινή λαϊκή λατινική γλώσσα ονομάστηκαν ρομανικές ή νεολατινικές. Η ιταλική, η ισπανική, η πορτογαλική, η γαλλική, η ρουμανική γλώσσα (αλλά κι άλλες, λιγότερο γνωστές, όπως η καταλανική, η προβηγκιανή, η σαρδηνική και η λεγόμενη κουτσοβλαχική ή αρωμουνική που μιλιέται ακόμη στην Ελλάδα από τους Βλάχους) είναι όλες τους παιδιά της λατινικής, με τον ίδιο τρόπο που η νεοελληνική γλώσσα είναι θυγατέρα της αρχαιότερης ελληνικής. Ωστόσο, η επίδραση της λατινικής υπήρξε ισχυρή και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές γλώσσες (για παράδειγμα στη γερμανική και την αγγλική) που, μέσα από διάφορους (προφορικούς, λόγιους και εκκλησιαστικούς) διαύλους ενσωμάτωσαν έναν μεγάλο αριθμό λατινικών και λατινογενών λέξεων. Λιγότερο επηρεάστηκαν οι σλαβικές γλώσσες, που όμως κι αυτές μαρτυρούν σημαντικές επιδράσεις από τα λατινικά, ενώ οι ευρωπαίοι κατακτητές, Ισπανοί και Πορτογάλοι, διεύρυναν τη νεολατινική γλωσσική σφαίρα, κάνοντας το κεντρικό και νότιο τμήμα της αμερικανικής ηπείρου «λατινικό».

Στη λόγια και γραπτή μορφή της η λατινική δεν αποτέλεσε μόνο την επίσημη γλώσσα της Δυτικής Εκκλησίας αλλά συνέχισε να χρησιμοποιείται στον επιστημονικό και ακαδημαϊκό λόγο ακόμη και μέχρι τον 19ο αιώνα. Ακόμη και σήμερα, ορισμένοι λατινομαθείς λόγιοι καταπιάνονται (για ψυχαγωγικούς και διακοσμητικούς, κυρίως, λόγους) με τη σύνθεση

λατινικών στίχων, ενώ σε λατινόγλωσση έκδοση κυκλοφορούν «μπεστ σέλερ», όπως ο Αστερίξ και ο Χάρι Πότερ.

ECQUIS INTER VOS, PUERI ET PUELLÆ,

LATINE LOQUI DISCERE VULT?

Επιλογή ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας

M. Cary, *Ρωμαϊκή Ιστορία* (μτφρ. Ν. Σαρλής), 2 τόμοι., Μίνωας, Αθήνα 1960.

N. Πετρόχειλος, *Ρωμαίοι και Έλληνες: Μια διαλεκτική σχέση*(μτφρ. Ελένη και Στρατής Κυριακίδης), Παπαζήση, Αθήνα 1984.

P. Carnsey και R. Saller, *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία: Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός* (μτφρ. Β. Ι. Αναστασιάδης), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995.

M. von Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας, Τόμος 1, Από τον Ανδρόνικο ως τον Βοήθιο* (επιμέλεια μτφρ. Δ. Ζ. Νικήτας), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.

E. J. Kenney και W. V. Clausen, *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας* (μτφρ. Θ. Πίκουλα και Α. Σιδέρη-Τόλια), Παπαδήμας, Αθήνα 1998.

N. H. Ramage και A. Ramage, *Ρωμαϊκή Τέχνη* (μτφρ. Ι. Ιωακειμίδου), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.

Ελλάδα-Ρώμη: Συνάντηση δύο πολιτισμών, «Ιστορικά», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 20 Δεκεμβρίου 2001.

Florence Dupont, *Η αυτοκρατορία του ηθοποιού* (μτφρ. Σ. Γεωργακοπούλου), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003.

Πολιτική	Πολιτισμός
<p>Η Ρώμη ιδρύθηκε το 754 π.Χ. ή το 753· ίσως, όμως, και το 751 ή, σύμφωνα με άλλους υπολογισμούς, το 750, ενώ δεν αποκλείεται και το 747. Ορισμένοι διατείνονται ότι ξέρουν και την ακριβή ημερομηνία: 21η Απριλίου. Το σίγουρο είναι ότι, όπως λέει και ένα γνωστό ρητό, δεν κτίστηκε σε μια μέρα.</p> <p>Το 715 π.Χ. πιάνει δουλειά ο πρώτος βασιλιάς της Ρώμης. Τον έλεγαν Νουμά Πομπίλιο. Δυο περίπου αιώνες, και αρκετούς βασιλιάδες αργότερα, το 510 π.Χ., οι Ρωμαίοι αποφασίζουν ότι ο θεσμός</p>	<p>Στο μεταξύ, γιατί μένει άδεια αυτή η στήλη; Μήπως, με τόσα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα κατά τους πέντε αιώνες από την ίδρυση της, οι Ρωμαίοι ξέχασαν όλα εκείνα τα πράγματα που</p>

της βασιλείας βλέπει σοβαρά τη Ρώμη. Ο τελευταίος βασιλιάς ήταν ο **Ταρκύνιος ο Υπερήφανος**, αλλά κανείς δεν ξέρει αν έφυγε με το κεφάλι ψηλά.

Το **509 π.Χ.** δυο αιρετοί άρχοντες, οι ύπατοι, αντικαθιστούν τον βασιλιά — και αρχίζει ένας μακροχρόνιος αγώνας μεταξύ της αριστοκρατικής τάξης των πατρικών και της λαϊκής τάξης των πληβείων.

Από το **509** μέχρι το **264 π.Χ.** η Ρώμη πολεμάει σε δυο μέτωπα. Στο εσωτερικό, η μακρά διαμάχη πατρικών και πληβείων καταλήγει σε έναν συμβιβασμό, και η Ρώμη γίνεται ένα είδος αριστοκρατικής δημοκρατίας. Στο εξωτερικό μέτωπο, η Ρώμη υποτάσσει βαθμιαία και συστηματικά όλους τους λαούς της ιταλικής χερσονήσου και τίθεται επικεφαλής μιας ισχυρής ομοσπονδίας.

Το **264 π.Χ.** έχουμε δυο συνταρακτικά γεγονότα: αρχίζει η πρώτη πολεμική σύγκρουση της Ρώμης με τη μεγάλη αντίπαλο της στον χώρο της δυτικής Μεσογείου, την Καρχηδόνα· και δίνεται ο πρώτος αγώνας μονομάχων. Η Καρχηδόνα θα κρατήσει μέχρι το **146 π.Χ.**, οι μονομαχίες θα κρατήσουν όσο και η ίδια η Ρώμη.

κάνουν τη ζωή όμορφη; Ωραία, χωρίς βασιλιάδες μια χαρά τα κατάφερναν, αλλά μπορούσαν να πορεύονται χωρίς ποιητές, ρήτορες, ιστορικούς και καλλιτέχνες; Η αλήθεια είναι ότι τα βόλευαν όπως μπορούσαν — κάτι δημόδη τραγουδάκια, κάτι στιχάκια για θρησκευτικές τελετές, κάποιες σύντομες καταγραφές σημαντικών περιστατικών, λίγο αυτοσχέδιο λαϊκό θέατρο και αρκετές επιγραφές με νομικό και διοικητικό περιεχόμενο. Στην αρχή, στην Ιταλία χρησιμοποιούνται διάφορα αλφάβητα, και σε ορισμένες περιπτώσεις έχουμε και χρήση του ελληνικού· βαθμιαία, ωστόσο, και με την επικράτηση της Ρώμης, κυριαρχεί το λατινικό αλφάβητο, το οποίο κατά βάση προέρχεται από το ελληνικό αλφάβητο που χρησιμοποιούσαν οι έλληνες άποικοι στην Κύμη της ιταλικής Καμπάνιας. Φυσικά, στους πέντε αυτούς αιώνες όπου οι Ρωμαίοι μαθαίνουν να «συλλαβίζουν», οι Έλληνες δημιουργούν έναν σημαντικό πνευματικό πολιτισμό. Σαν καλοί μαθητές, οι Ρωμαίοι, μετά την αλφαβήτα, θα μάθουν και αυτό τον πολιτισμό.

Τα χρόνια αυτά (και πάντως πριν από το **251 π.Χ.**) γεννιέται ο **Πλάυτος**, που θα γράψει πολλές και σημαντικές κωμωδίες. Λίγο αργότερα, το **240 π.Χ.**, ο **Λίβιος Ανδρόνικος**, Έλληνας από τον Τάραντα της Κάτω Ιταλίας, «ανεβάζει» για πρώτη φορά στη Ρώμη έργο βασισμένο πιστά στην ελληνική τραγωδία. Έτσι, ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης κάνουν την επίσημη πρεμιέρα τους στο ρωμαϊκό κοινό. Πόσα «εισιτήρια κόπηκαν» δεν το γνωρίζουμε· είναι, όμως, βέβαιο ότι τα χρόνια αυτά όλο και περισσότεροι Ρωμαίοι γνωρίζονται με την ελληνική κουλτούρα και ενδιαφέρονται για τα γράμματα και τις τέχνες.

Το **234 π.Χ.** γεννιέται ο **Κάτων**, που, αρχικά τουλάχιστον, μισούσε τους ρωμαίους «κουλτουριάρηδες» που ήθελαν να φέρουν ελληνικές «μόδες» και ήθη στη Ρώμη. Σαν παλιός καλός και παραδοσιακός Ρωμαίος, ο Κάτων ήταν νοικοκύρης (αλλά και τσιγκούνης), πατριώτης (αλλά και εθνικιστής), έντιμος (αλλά και «δρακόντειος»). Ανέλαβε σημαντικά αξιώματα, έγραψε αρκετά χρήσιμα πράγματα, και είχε σε όλη τη ζωή του δυο έμμονες ιδέες: ήθελε να καταστραφεί οπωσδήποτε η Καρχηδόνα και υποπτευόταν ότι οι έλληνες γιατροί στη Ρώμη ήθελαν να τον «ξεκάνουν». Ήταν τυχερός: αυτό που ήθελε έγινε, αυτό που φοβόταν όχι.

Το **197 π.Χ.** ο ρωμαίος στρατηγός **Κοϊγκτιος Φλαμίνιος** νικάει τους Μακεδόνες και τον επόμενο χρόνο, στην Κόρινθο, σε πανηγυρική τελετή ανακηρύσσει τους Έλληνες ελεύθερους — υπό την κηδεμονία της Ρώμης, φυσικά, η οποία τρία χρόνια αργότερα, το **194 π.Χ.**, απομακρύνει τα στρατεύματά της από την Ελλάδα, ενώ διακατέχεται από μεγάλο στρατηγικό ενδιαφέρον για την ανατολική Μεσόγειο. Ο Φλαμίνιος ήταν και καλός στρατιωτικός και ένθερμος «κουλτουριάρης» με πολύ καλές ελληνικές σπουδές — δύσκολος, αλλά όχι σπάνιος, συνδυασμός αυτή την εποχή στη Ρώμη.

Το **168 π.Χ.** ο ρωμαίος στρατηγός **Αιμίλιος Παύλλος** (Paullus) νικάει στην Πύδνα τον μακεδόνα βασιλιά Περσέα, που έπαιξε «το τελευταίο χαρτί» του εναντίον της Ρώμης. Ο νεαρός βασιλιάς έχασε τα πάντα, ακόμη και την πλούσια προσωπική βιβλιοθήκη του, που μετακόμισε στη Ρώμη επειδή και αυτός ο ρωμαίος στρατηγός ανήκε σε Σ.Φ.Ε.Κ. Η Μακεδονία θα γίνει λίγο αργότερα ρωμαϊκή επαρχία.

Την εποχή αυτή σχηματίζονται στη Ρώμη οι πρώτοι Σ.Φ.Ε.Κ. (Σύλλογοι Φίλων της Ελληνικής Κουλτούρας). Μορφωμένοι Έλληνες και ελληνομαθείς από την Ανατολή αρχίζουν να εγκαθίστανται (όχι αναγκαστικά με τη θέλησή τους) στη Ρώμη και να μουούν τους ενδιαφερομένους στον ελληνικό πολιτισμό. Έρχονται κυρίως ως δάσκαλοι, φιλόσοφοι, διανοούμενοι και γιατροί — και φυσικά ο Κάτων έχει πρόβλημα. Το **195 π.Χ.** γεννιέται και ο δεύτερος μεγάλος κωμωδιογράφος της Ρώμης, ο **Τερέντιος**.

Το **149 π.Χ.** αρχίζει ο τρίτος πόλεμος της Ρώμης με την Καρχηδόνα.

Το **146 π.Χ.** ο στρατηγός **Σκιπίων Αιμιλιανός** (κι αυτός μέλος Σ.Φ.Ε.Κ.) νικάει οριστικά και ισοπεδώνει την Καρχηδόνα — στη συνέχεια αναλογίζεται ότι κάποτε ίσως αφανιστεί και η Ρώμη, και συγκινείται μέχρι δακρύων πάνω στα ερείπια. Την ίδια χρονιά, ένας άλλος στρατηγός, ο **Λεύκιος Μόμμιος**, καταστρέφει τη λαμπρή και ζάπλουτη πόλη της Κορίνθου για να συνετίσει τους αδιόρθωτους Έλληνες. Ο Μόμμιος δεν ήταν από εκείνους που συγκινούνταν και έκλαιγαν· αντί γι' αυτό προτίμησε να γίνει Ελγίνος πριν από τον Ελγίνο.

Το **111 π.Χ.** η Ρώμη, που ως παγκόσμια δύναμη έχει γεωπολιτικά συμφέροντα παντού, ή σχεδόν παντού, συγκρούεται με τον επίδοξο βασιλιά της Νουμιδίας (στη βόρεια Αφρική), τον Ιουγούρθα. Ο ύπατος **Μάριος** κατορθώνει τελικά να εξουδετερώσει τον Ιουγούρθα το **104 π.Χ.**

Το **102 π.Χ.** ο Μάριος είναι ο ισχυρός άνδρας της Ρώμης που συνεχίζει τις στρατιωτικές του επιτυχίες εναντίον των εξωτερικών εχθρών της αυτοκρατορίας.

Το **100 π.Χ.** γεννιέται στη Ρώμη ο **Ιούλιος Καίσαρ**.

Την ίδια χρονιά πεθαίνει ο Κάτων — όχι, πάντως, εξαιτίας κάποιου έλληνα γιατρού.

Η μεταφορά των καλλιτεχνικών θησαυρών της Κορίνθου στη Ρώμη τονώνει ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον των Ρωμαίων για τον ελληνικό πολιτισμό. Οι ρωμαίοι διανοούμενοι διαβάζουν μανιωδώς ελληνική φιλοσοφία και λογοτεχνία· ο πολύς λαός βλέπει θεατρικές παραστάσεις που βασίζονται στο ελληνικό δραματολόγιο· η νεολαία ακολουθεί το ελληνικό «λάιφ στάιλ» και γενικώς διασκεδάζει ελληνικά. Τα κόκαλα του Κάτωνα, φυσικά, τρίζουν.

Το **101 π.Χ.** γεννιέται μια από τις μεγαλύτερες προσωπικότητες της Ρώμης, ο **Κικέρων** — πολιτικός, ρήτορας, φιλόσοφος. Ο Κικέρων λάτρευε την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό, δεν έπαψε ποτέ να αυτοχαρακτηρίζεται φιλέλληνα αλλά ήταν και πεπεισμένος ότι οι Ρωμαίοι ήταν ηθικά ανώτεροι από τους Έλληνες — τουλάχιστον από τους σύγχρονους του Έλληνες.

Ο συνύπατος του Μάριου, ο **Λουτάτιος Κάτουλος**, έχει λογοτεχνικές ευαισθησίες και γράφει ερωτικούς στίχους με ερωτική-λυρική διάθεση. Πολλοί άλλοι ρωμαίοι αριστοκράτες αυτή την εποχή ανακαλύπτουν και μιμούνται την ερωτική (κυρίως) ποίηση της ελληνιστικής

περιόδου. Κατά την ελληνιστική περίοδο (δηλ. κατά τους τελευταίους τρεις προχριστιανικούς αιώνες) το κέντρο βάρους του ελληνικού και ελληνόγλωσσου πολιτισμού έχει μετατοπιστεί στην ανατολική Μεσόγειο. Τα πρωτεία ανήκουν στην πόλη της Αλεξάνδρειας.

Μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της ελληνιστικής ποίησης ήταν ο **Καλλίμαχος**, που καταγόταν από την ελληνική αποικία της Κυρήνης, στη βόρεια Αφρική, αλλά έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην Αλεξάνδρεια. Ο Καλλίμαχος γεννήθηκε γύρω στο **305 π.Χ.** Υπήρξε ένα είδος βιβλιοθηκονόμου στη μεγάλη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Συνδύαζε τη γνώση του φιλολόγου με την ευαισθησία του ποιητή, και γι' αυτό πολλά από τα ποιητικά του έργα (που τα περισσότερα σώθηκαν ως αποσπάσματα) μοιάζει να απευθύνονται σε ένα πιο «κλειστό» αναγνωστικό κοινό μορφωμένων. Ο Καλλίμαχος, όπως άλλωστε πολλοί σύγχρονοί του, ήταν θαυμαστής της ομηρικής ποίησης, διαπίστωσε όμως ότι η μηχανική μίμηση του ομηρικού ύφους και των ομηρικών θεμάτων καταδίκασε τον ποιητικό λόγο σε στείρα και ανιαρή επανάληψη. Γι' αυτό κήρυξε ένα είδος λογοτεχνικής «επανάστασης», ζητώντας από τους λογοτέχνες να στοχάζονται προσεκτικά τη γλώσσα, να διαφοροποιούνται με δημιουργικό (κάποτε και ειρωνικό) τρόπο από τα κλασικά πρότυπα (κυρίως τον Όμηρο), να δοκιμάζουν μικρότερες ποιητικές φόρμες (σε αντίθεση με τα μακρά ομηρικά έπη) και να πραγματεύονται θέματα που να βρίσκονται σε σχέση με το πνευματικό κλίμα της εποχής τους. Δύο άλλα σημαντικά πρόσωπα που βρέθηκαν την ίδια εποχή στην Αλεξάνδρεια ήταν ο

Το **90 π.Χ.** ξεσπάει ο Συμμαχικός Πόλεμος, όταν οι ομόσπονδες δυνάμεις της Ιταλίας αποφασίζουν να αμφισβητήσουν την ηγεμονία της Ρώμης. Ο **Σύλλας**, που εκλέγεται ύπατος το **88 π.Χ.**, τερματίζει την εξέγερση και στη συνέχεια, λόγω αντιπαλότητας με τον Μάριο, που συνεχίζει να διαθέτει μεγάλη πολιτική ισχύ, βαδίζει εναντίον της Ρώμης και εξαναγκάζει τον αντίπαλό του σε φυγή. Αυτή είναι η πρώτη πορεία Ρωμαίων εναντίον της ίδιας της Ρώμης, και το γεγονός είναι σημαδιακό γιατί δρομολογεί μισόν αιώνα αιματηρών εμφύλιων συγκρούσεων. Επίσης, η σύγκρουση Μάριου και Σύλλα δείχνει καθαρά τις αδυναμίες της ρωμαϊκής Δημοκρατίας, η οποία μοιάζει τώρα να εξαρτάται περισσότερο από τις διαθέσιμες ισχυρών στρατηγών (που διαθέτουν πιστές λεγεώνες) παρά από τις αποφάσεις της Συγκλήτου.

Το **87 π.Χ.** ο Σύλλας εκστρατεύει στην Ανατολή, ενώ στη Ρώμη αφεντικό γίνεται ο **Κίννας**, που είναι οπαδός του Μάριου. Ο ίδιος ο Μάριος εκλέγεται για

Απολλώνιος Ρόδιος, που έγραψε τα *Αργοναυτικά*, ένα «μοντέρνο» έπος, για το οποίο δεν πρέπει να είχε αντιρρήσεις ο Καλλίμαχος, και ο **Θεόκριτος**, που καταγόταν από τις Συρακούσες της Σικελίας και δημιούργησε ένα νέο είδος ποιητικής γραφής όπου πρωταγωνιστούν βοσκοί και άνθρωποι της υπαίθρου — με άλλα λόγια, όχι ήρωες και βασιλιάδες, όπως στο παραδοσιακό έπος, αλλά απλοί άνθρωποι που ενδιαφέρονται, ανάμεσα σε άλλα, για το τραγούδι και τη μουσική. Η βουκολική ποίηση, όπως την ονομάζουμε, του Θεόκριτου άσκησε αργότερα μεγάλη επίδραση στους ρωμαίους ποιητές και διαμέσου αυτών στη νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία.

πολλοστή φορά ύπατος τον επόμενο χρόνο, αλλά πεθαίνει. Οι οπαδοί του στη Ρώμη στρέφονται εναντίον των υποστηρικτών του Σύλλα.

Το **83 π.Χ.** ο Σύλλας επιστρέφει στη Ρώμη, νικάει τους οπαδούς του Μάριου, γίνεται απόλυτος άρχοντας και εγκαινιάζει τις «προγραφές» — με άλλα λόγια, μαύρες λίστες με ονόματα και διευθύνσεις μελλοθάντων πολιτικών αντιπάλων.

Το **78 π.Χ.** ο Σύλλας «προγράφεται» από τη μοίρα.

Από το **77 π.Χ.** αρχίζει να ανεβαίνει το πολιτικό και στρατιωτικό άστρο του **Πομπήιου**, ο οποίος θα εκλεγεί ύπατος εφτά χρόνια αργότερα, μαζί με τον Κράσσο.

Στο μεταξύ ο νεαρός ρήτορας Κικέρων έχει αρχίσει μεταπτυχιακό και επιμορφωτικό ταξίδι σε Ελλάδα και Μ. Ασία.

Το **73 π.Χ.** φτάνει στη Ρώμη, ως αιχμάλωτος πολέμου, ο **Παρθένιος** από τη Νίκαια της Βιθυνίας. Ο Παρθένιος είναι λόγιος, ποιητής και ένα είδος κινητής βιβλιοθήκης. Με τη διαμεσολάβησή του, οι ρωμαίοι λογοτέχνες θα γνωριστούν καλύτερα με την ελληνιστική ποίηση. Τα επόμενα χρόνια θα σχηματιστεί στη Ρώμη ο πρώτος κύκλος ποιητών που θα απομακρυνθούν συνειδητά και συστηματικά από τα παλαιά πρότυπα και θα γράψουν ποίηση σύμφωνα με τις επιταγές των ελληνιστικών ποιητών. Οι πιο παραδοσιακοί Ρωμαίοι θα ονομάσουν τους ποιητές αυτούς «Νεωτερικούς» ή «Νεωτέρους» ή «Νέους Ποιητές». Πρόκειται για το πρώτο «μοντερνιστικό», όπως θα λέγαμε σήμερα, κίνημα της ρωμαϊκής λογοτεχνίας. Τα χαρακτηριστικά του είναι η αποφυγή των μεγάλων παραδοσιακών θεμάτων του έπους (όπως ο πόλεμος), η προτίμηση για μικρές ποιητικές φόρμες και ποικιλία λυρικών

Το **63 π.Χ.** ο Κικέρων βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο της πολιτικής του σταδιοδρομίας και εκλέγεται ύπατος. Η πιο μεγάλη πολιτική του επιτυχία είναι η αποκάλυψη της συνωμοσίας του Κατιλίνα, ο οποίος το «έπαιξε» τρομοκράτης για χάρη, όπως έλεγε ο ίδιος, των λαϊκών συμφερόντων.

Το **60 π.Χ.** οι τρεις ισχυρότεροι άνδρες της Ρώμης είναι ο Πομπήιος, ο Ιούλιος Καίσαρ και ο Κράσσος. Συμμαχούν πολιτικά και σχηματίζουν τη λεγόμενη Πρώτη Τριανδρία.

Το **58 π.Χ.** ο Ιούλιος Καίσαρ αρχίζει τις στρατιωτικές του επιχειρήσεις στη Γαλατία και κρατάει σημειώσεις για τα απομνημονεύματά του. Παρά την αντίσταση του Αστερίξ και του Οβελίξ, όλη η Γαλατία θα υποταχτεί μέσα στην επόμενη πενταετία.

Το **53 π.Χ.** ο Κράσσος σκοτώνεται σε εκστρατεία εναντίον των Πάρθων στην Ανατολή. Αντιπαλότητα εκδηλώνεται ανάμεσα σε Ιούλιο Καίσαρα και Πομπήιο. Το **51 π.Χ.** ο τελευταίος αποφασίζει να

μέτρων και η πραγμάτευση πιο «προσωπικών» θεμάτων, όπως ο έρωτας. Οι Νεωτερικοί ποιητές θα δείξουν ελάχιστο ενδιαφέρον για την πολιτική και θα επιδιώξουν τη μορφική αρτιότητα των συνθέσεών τους. Ο σημαντικότερος ποιητής αυτού του κινήματος είναι ο **Κάτουλλος**, που γεννήθηκε γύρω στο 87 π.Χ. στη Βερόνα. Το **70 π.Χ.** γεννιέται στη Μάντουα ο **Βιργίλιος**, ένας από τους μεγαλύτερους ποιητές της Ρώμης, που θα δεχτεί την επίδραση των Νεωτερικών αλλά στη συνέχεια θα γίνει ο «εθνικός ποιητής» των Ρωμαίων. Πέντε χρόνια αργότερα, το **65 π.Χ.**, γεννιέται ο **Οράτιος**, ο πιο σημαντικός λυρικός ποιητής της Ρώμης.

Και ενώ ο Κικέρων, ύπατος και εισαγγελέας μαζί, κυνηγούσε τρομοκράτες, ο Κάτουλλος, που είχε έρθει από τη Βερόνα στη Ρώμη, ερωτευόταν τη μοιραία γυναίκα της ζωής του, μια κυρία της αριστοκρατίας που στα ποιήματά του την ονομάζει «Λεσβία». Μερικοί υποστηρίζουν ότι ο Κάτουλλος είναι ο πρώτος ευρωπαίος ποιητής του μεγάλου ρομαντικού πάθους.

Η σχέση του Κάτουλλου με τη «Λεσβία» φτάνει σε τραγικό αδιέξοδο.

συμμαχήσει με τους αντιπάλους του Ιουλίου Καίσαρα. Το **49 π.Χ.** ο Καίσαρ, παρά την αντίθεση της Συγκλήτου, περνάει τον Ρουβίκωνα και κατευθύνεται στη Ρώμη. Ο Πομπήιος καταφεύγει στην Ελλάδα.

Μέσα στο λιοπύρι της 9ης Αυγούστου του **48 π.Χ.**, στα Φάρσαλα της Θεσσαλίας, οι ρωμαϊκές λεγεώνες του Πομπήιου έρχονται αντιμέτωπες με τις ρωμαϊκές λεγεώνες του Ιουλίου Καίσαρα. Οι πομπηιανοί χάνουν τη μάχη και ο αρχηγός τους θα δολοφονηθεί λίγο αργότερα στην Αίγυπτο. Έχοντας αφανίσει τα υπολείμματα της πομπηιανής αντίστασης, ο Καίσαρ επιστρέφει στη Ρώμη απόλυτος άρχοντας το **45 π.Χ.** και επιχειρεί να αλλάξει ριζικά το ρωμαϊκό πολίτευμα. Στις **15 Μαρτίου του 44 π.Χ.** ο δικτάτορας δολοφονείται από τον Βρούτο και τον Κάσσιο. Οι δολοφόνοι εγκαταλείπουν την Ιταλία, και ο πιο στενός φίλος του Καίσαρα, ο **Μάρκος Αντώνιος**, εμφανίζεται ως συνεχιστής του έργου του. Ένας νεαρός, συγγενής και θετός γιος του δικτάτορα, κάνει την εμφάνισή του. Ονομάζεται **Οκταβιανός**.

Ο Αντώνιος και ο Οκταβιανός ξεπερνούν τις αρχικές διαφορές τους και μαζί με τον Λέπιδο σχηματίζουν τη Δεύτερη Τριανδρία το 43 π.Χ. Το αιματηρό παιχνίδι των προγραφών ξαναρχίζει, με κύριο στόχο τους αντιπάλους του Αντωνίου, ανάμεσα στους οποίους είναι και ο Κικέρων, που δολοφονείται στις 7 Δεκεμβρίου της ίδιας χρονιάς.

Τον Νοέμβριο του **42 π.Χ.** τα στρατεύματα του Βρούτου και του Κάσσιου (όπου υπηρετεί ως χιλίαρχος και ο ποιητής Οράτιος) συγκρούονται με τις δυνάμεις της Δεύτερης Τριανδρίας. Ο Οράτιος εξομολογείται ότι στη μάχη αυτή

Το **47 π.Χ.** γεννιέται ένας από τους σημαντικότερους ερωτικούς ποιητές της Ρώμης, ο **Προπέρτιος**.

Τον Μάρτιο του **43 π.Χ.** γεννιέται ο **Οβίδιος**, που θα γράψει, όπως και ο Προπέρτιος, ερωτικές ελεγείες αλλά και πολλά άλλα έργα, ανάμεσα στα οποία ξεχωριστή θέση κατέχει το μεγάλο έπος των *Μεταμορφώσεων*.

εγκατέλειψε την ασπίδα του. Αυτό μπορεί να είναι λογοτεχνικό «καλαμπούρι» (το ίδιο είχε πει πριν από αυτόν και ο Αρχίλοχος)· το σοβαρό είναι ότι ο ποιητής-χιλίαρχος βρέθηκε με τους ηττημένους.

Ο Μάρκος Αντώνιος παντρεύεται την Οκταβία, αδερφή του Οκταβιανού, το **40 π.Χ.**, αλλά ενώ βρίσκεται στην Ανατολή συνάπτει στενές σχέσεις με την **Κλεοπάτρα**, βασίλισσα του ελληνιστικού βασιλείου της Αιγύπτου. Το **32 π.Χ.**, έχοντας ήδη παντρευτεί την Κλεοπάτρα, χωρίζει επίσημα από τη ρωμαία σύζυγό του. Ο Οκταβιανός δεν είναι καθόλου ευχαριστημένος με αυτή την εξέλιξη.

Το νέο εμφύλιο δράμα κορυφώνεται τον Σεπτέμβριο του **31 π.Χ.** στα νερά του Ακτίου. Ο ναύαρχος του Οκταβιανού **Μάρκος Αγρίππας** νικάει κατά κράτος τον στόλο του Αντώνιου και της Κλεοπάτρας, που επιστρέφουν στην Αίγυπτο. Ο Οκταβιανός τούς καταδιώκει. Πρώτα ο Αντώνιος και στη συνέχεια η Κλεοπάτρα αυτοκτονούν.

Ο Οκταβιανός επιστρέφει απόλυτος άρχοντας στη Ρώμη το **29 π.Χ.** και δυο χρόνια αργότερα παίρνει τον τιμητικό τίτλο «Αύγουστος». Επιφέρει συνταγματικές αλλαγές, φροντίζοντας να διατηρήσει μια επίφαση δημοκρατικών θεσμών ενώ στην πραγματικότητα συγκεντρώνει όλες τις ουσιαστικές εξουσίες στα χέρια του και επιχειρεί να βάλει τη σφραγίδα του σε όλες τις πτυχές της ρωμαϊκής πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής. Στο εγχείρημα αυτό ζητάει την αρωγή των διανοουμένων της εποχής και υπολογίζει πολύ στον πιστό του Μαικήνα, που τώρα μοιάζει να γίνεται «υπουργός προπαγάνδας».

Το **38 π.Χ.** ο ποιητής Οράτιος γίνεται μέλος του κύκλου των ποιητών που περιστοιχίζουν τον πλούσιο ευγενή, και στενό συνεργάτη του Οκταβιανού, **Μαικήνα**. Ο Οράτιος μπαίνει στο αποκλειστικό αυτό «κλαμπ» με τη διαμεσολάβηση των ποιητών Βιργιλίου και Βάρου. Έτσι, ο πρώην χιλίαρχος που πολέμησε τη Δεύτερη Τριανδρία γίνεται ομοτράπεζος του Οκταβιανού.

Έτσι, η ρωμαϊκή Δημοκρατία (ή Ελεύθερη Πολιτεία, όπως προτιμούν να την ονομάζουν ορισμένοι), μετά από πέντε αιώνες ζωής μετασηματίζεται και πάλι σε απολυταρχία. Η μετατροπή της Ρώμης σε παγκόσμια δύναμη έθεσε σε οδυνηρή δοκιμασία τους παραδοσιακούς θεσμούς της, και η εμφάνιση ισχυρών στρατηγών που μπορούσαν να αντιπαραθέσουν την ισχύ των λεγεώνων τους στο κύρος της Συγκλήτου επιτάχυνε τη διαδικασία της αποσύνθεσης. Το αυγούστειο καθεστώς, που προέκυψε από αυτή την κρίση, επέφερε βαθιές αλλαγές στην ψυχή της Ρώμης και δρομολόγησε μια νέα περίοδο στην ιστορία της. Αν και ήταν προορισμένο βαθμιαία να μετασηματιστεί σε στυγνή

Μια από τις βασικές μέριμνες του Αυγούστου ήταν η ηθική αναγέννηση της ρωμαϊκής κοινωνίας, η οποία εμφάνιζε τάσεις απομάκρυνσης από τις παραδοσιακές ρωμαϊκές αξίες. Αυτό που απασχόλησε ιδιαίτερα τον Αύγουστο ήταν η χαλάρωση του θεσμού της οικογένειας και τα μειωμένα ποσοστά γεννήσεων. Μια σειρά από νομοθετικά μέτρα που πήρε ο αυτοκράτορας αποσκοπούσαν ακριβώς στην αντιμετώπιση αυτού του κοινωνικού προβλήματος.

μονοκρατορία, τουλάχιστο όσο ζούσε ο Οκταβιανός Αύγουστος, και ενώ ήταν ακόμη νωπή η μνήμη πενήντα χρόνων αιματηρών εμφυλίων πολέμων, το καθεστώς αυτό ενθάρρυνε την πνευματική δημιουργία σημαντικών προσωπικοτήτων, όπως ο Βιργίλιος, ο Οράτιος και ο ιστορικός **Λίβιος**, που, παρά τις επιφυλάξεις τους, αναγνώριζαν τη σημασία της ειρήνης που έφερνε επιτέλους μαζί του ο Αύγουστος. Τα έργα που γράφτηκαν αυτή την εποχή (έπη, λυρική ποίηση, ελεγειακή ποίηση, ιστορία) θεωρούνται από τα πιο «κλασικά» της λατινικής γραμματείας επειδή συνδυάζουν την υψηλή αισθητική της πρώτης γενιάς των Νεωτέρων με έναν ώριμο πολιτικό και ιδεολογικό στοχασμό. Ανάμεσα σε αυτά τα έργα ξεχωριστή θέση κατέχουν η επική *Αινειάδα* του Βιργιλίου, οι λυρικές *Ωδές* του Οράτιου και το ιστορικό έργο του Λίβιου.

Ωστόσο, δεν ήταν όλοι πρόθυμοι να στηρίξουν την πολιτική και την κοινωνική ιδεολογία του αυγούστειου καθεστώτος. Και ένα είδος έμμεσης αντιπολίτευσης εκδηλώθηκε από μια κατηγορία ποιητών. Ο Προπέρτιος, για παράδειγμα, παρόλο που ανήκε στον κύκλο του Μαικήνα, δεν ήταν έτοιμος να απαρνηθεί τις ελεύθερες επιλογές μιας αυστηρά ιδιωτικής ζωής μακριά από τις υποχρεώσεις της στρατιωτικής ή πολιτικής καριέρας — ή τουλάχιστον αυτό διακηρύσσει στην ερωτική του ποίηση. Ανάλογη είναι και η στάση του ποιητή **Τίβουλλου**, που είναι περίπου σύγχρονος του Προπέρτιου και γράφει, όπως και εκείνος, ερωτική ποίηση. Ακόμη πιο απόλυτος στην απόρριψη της δημόσιας σταδιοδρομίας και αποφασισμένος να ζήσει μια ζωή ποίησης και έρωτα εμφανίζεται ο Οβίδιος. Αλλά ο Οβίδιος γεννήθηκε το 43 π.Χ. και, όταν ενηλικιώθηκε, ο εμφύλιος πυρετός είχε

Ο Αύγουστος ζει και βασιλεύει αλλά στο μεταξύ...

Η μεγαλύτερη όμως προσωπική τραγωδία του αυτοκράτορα είναι ότι ανάμεσα στο **23** και το **2 π.Χ.** φεύγουν ένας ένας και όλοι εκείνοι που τους προόριζε για διαδόχους του.

Στις 9 Αυγούστου του **14 μ.Χ.** πεθαίνει ο Αύγουστος. Τον διαδέχεται ο **Τιβέριος**.

Ο Τιβέριος αποσύρεται στο Κάπρι το **27 μ.Χ.** Στη Ρώμη είναι αφεντικό ο αδίστακτος αρχηγός της πραιτωριανής φρουράς, ο Σηιανός. Στη Ρώμη, που δεν

ήδη υποχωρήσει και η Ρώμη απολάμβανε τους καρπούς μιας νέας ειρηνικής περιόδου. Ο Οβίδιος, σε αντίθεση με τον Βιργίλιο και τον Οράτιο, είναι παιδί μιας πιο αθώας και ανέμελης εποχής. Έτσι η «αντιπολίτευσή» του παίρνει μια παιχνιδιάρικη και, συχνά, ανεύθυνη τροπή που ασφαλώς δεν ευχαριστούσε τον Αύγουστο.

... φεύγουν ένας ένας οι πιο σημαντικές προσωπικότητες της εποχής του: το **19 π.Χ.** ο Βιργίλιος, το **14 π.Χ.** ή λίγο νωρίτερα ο Προπέρτιος, το **12 π.Χ.** ο Μάρκος Αγκρίππας, το **8 π.Χ.** ο Οράτιος και ο Μαικήνας.

Ένας άλλος που φεύγει, αλλά με προσωπική απόφαση του αυτοκράτορα, είναι ο Οβίδιος: φεύγει, για να είμαστε ακριβείς, σε εξορία. Γιατί; Ακριβώς επειδή δεν αντιλήφθηκε ποτέ ότι ο Οκταβιανός Αύγουστος, θετός γιος του Ιουλίου Καίσαρα και πρωταγωνιστής μιας από τις πιο αιματηρές κρίσεις που γνώρισε η Ρώμη, δεν ήταν υποχρεωμένος να ανεχθεί ή να κατανοήσει το «υπερνεωτερικό» παιχνίδι (παιχνίδι, κάποτε, με τα ιερά και τα όσια της ρωμαϊκής παράδοσης) της οβιδιακής ποίησης. Το **8 μ.Χ.** ο Οβίδιος αποχαιρέτησε, και είδε για στερνή φορά, τη Ρώμη που τη λάτρεψε και που τον λάτρεψε.

Το **17 μ.Χ.** πεθαίνει ο ιστορικός Λίβιος. Την ίδια χρονιά πεθαίνει στην εξορία και ο Οβίδιος.

αγάπησε ποτέ τον αυτοκράτορα, κυκλοφορούν φήμες ότι στο Κάπρι γίνονται σημεία και τέρατα.

Ο Σηιανός δολοφονείται και ο **Καλιγούλας** ορίζεται διάδοχος του Τιβέριου το **31 μ.Χ.** για να στεφθεί αυτοκράτορας το **37 μ.Χ.** με τον θάνατο του Τιβέριου.

Μετά από τέσσερα χρόνια στον αυτοκρατορικό θρόνο και άπειρες εκδηλώσεις παραφροσύνης, ο Καλιγούλας δολοφονείται το **41 μ.Χ.** Τον διαδέχεται ο **Κλαύδιος**.

Το **44 μ.Χ.** ο Κλαύδιος κατακτά τη Βρετανία. Πέντε χρόνια αργότερα, μετά τον θάνατο της γυναίκας του Μεσσαλίνας, ο αυτοκράτορας παντρεύεται την Αγριππίνα, που είναι αδελφή του Καλιγούλα. Η τελευταία πείθει τον Κλαύδιο να υιοθετήσει τον **Νέρωνα**, τον γιο της από προηγούμενο γάμο.

Το **54 μ.Χ.** ο Κλαύδιος πεθαίνει· τον διαδέχεται ο **Νέρων**, ο οποίος την επόμενη χρονιά εγκαινιάζει μια σειρά από δολοφονίες. Πρώτο θύμα του ο ετεροθαλής αδελφός του, ο Βρεταννικός.

Την ίδια χρονιά, ή λίγο νωρίτερα, γεννιέται ο **Μαρτιάλης**, που έγραψε επιγράμματα. Ορισμένα από αυτά χρησιμοποιούν πολύ τολμηρή γλώσσα για να σατιρίσουν και να διακωμωδήσουν σύγχρονες καταστάσεις και πρόσωπα της ρωμαϊκής ζωής.

Το **49 μ.Χ.** ο Κλαύδιος διώχνει τους Εβραίους από τη Ρώμη.

Το **51 μ.Χ.** γεννιέται ένας από τους σημαντικότερους σατιρικούς ποιητές της Ρώμης, ο **Ιουβενάλης**. Οι σάτιρές του είναι γραμμένες σε δακτυλικό εξάμετρο (δηλ. στο μέτρο του έπους). Ο Ιουβενάλης δεν φαίνεται καθόλου ευχαριστημένος με τη σύγχρονή του ρωμαϊκή κοινωνία, και δεν έχει τα καλύτερα αισθήματα για τους αλλοδαπούς της πρωτεύουσας — κυρίως για τους Έλληνες.

Το **59 μ.Χ.** ο Νέρων δολοφονεί τη μητέρα του. Οι κακές γλώσσες λένε ότι ο φιλόσοφος **Σενέκας**, που είναι και σύμβουλος του αυτοκράτορα, δεν είναι άσχετος με τη μητροκτονία.

Το **64 μ.Χ.** ο Νέρων εξαπολύει τον πρώτο μεγάλο διωγμό εναντίον των χριστιανών στη Ρώμη. Σύμφωνα με έγκυρες πληροφορίες, ενώ η Ρώμη καίγεται, ο αυτοκράτορας παίζει λύρα και συνθέτει ποίηση.

Το **65 μ.Χ.** ο Νέρων εξαναγκάζει τον Σενέκα σε αυτοκτονία επειδή ο τελευταίος είχε πάρει μέρος σε συνωμοσία εναντίον του.

Η πολιτική κατάσταση στη Ρώμη είναι εξαιρετικά ταραγμένη λόγω της πολιτικής και της διαγωγής του αυτοκράτορα. Αυτός, όταν διαπιστώνει ότι το παιχνίδι χάθηκε, αυτοκτονεί, το 68 μ.Χ. Μέσα στον επόμενο χρόνο η Ρώμη δοκιμάζει τρεις αυτοκράτορες: τον **Γάλβα**, τον **Όθωνα** και τον **Βιτέλλιο**. Δεν στεριώνει κανένα.

Το **69 μ.Χ.** ανακηρύσσεται αυτοκράτορας ο **Βεσπασιανός**, που κατέχει την εξουσία για μια δεκαετία.

Τώρα η Ρώμη αρχίζει να αλλάζει τους αυτοκράτορες σαν τα πουκάμισα. Έχουμε και λέμε: **Τίτος** (79-81), **Δομιτιανός** (81-96), **Νέρβας** (96-98), **Τραϊανός** (98-117), **Αδριανός** (117-137), **Αντωνίνος Πίος** (137-161), **Μάρκος Αυρήλιος** (161-180), **Κόμμοδος** (180-192), **Πέρτιναξ** (192-193), **Δίδιος Ιουλιανός** (193), **Σεπτίμιος Σεβήρος**

Στο μεταξύ ο Νέρων εκδηλώνει, εκτός από τα δολοφονικά του ένστικτα, και το πλούσιο καλλιτεχνικό ταλέντο του. Καθιερώνει καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, ασχολείται με τη μουσική και το θέατρο και γράφει ποίηση — είναι δε και λάτρης της ελληνικής κουλτούρας.

Την ίδια χρονιά, ο αυτοκράτορας αρχίζει να χτίζει τα λεγόμενα «Χρυσά Ανάκτορα». Για τον σκοπό αυτό απαλλοτριώνει ολόκληρο σχεδόν το κέντρο της Ρώμης.

Το **67 μ.Χ.** ο Νέρων πραγματοποιεί επίσημη επίσκεψη και καλλιτεχνική περιοδεία στην Ελλάδα. Δεν προλαβαίνει να μαζέψει βραβεία. Παίρνει μέρος και στους Ολυμπιακούς αγώνες ως αρματοδρόμος. Πέφτει από το άρμα αλλά... τερματίζει πρώτος. Η ελλανόδικος επιτροπή, όσο ξέρουμε, δεν έχει την ευθιξία να παραιτηθεί.

Το **70 μ.Χ.** αρχίζει η κατασκευή του Κολοσσαίου.

Η πολιτική των ρωμαίων αυτοκρατόρων μετά τον Αύγουστο περιόρισε σημαντικά την ελευθερία του λόγου και της έκφρασης. Ωστόσο η λογοτεχνική παραγωγή, η ιστοριογραφία και η καλλιτεχνική δημιουργία γνώρισαν σημαντική άνθηση, κυρίως κατά τον πρώτο μεταχριστιανικό αιώνα. Τώρα, όμως, οι

(193-211), **Καρακάλλας** (211-217), **Μακρίνος** (217-218), **Ελαγάβαλος** (218-222), **Σεβήρος Αλέξανδρος** (222-235), **Μαξιμίνος** (235-238), **Γορδιανός Α'** με συναυτοκράτορα τον **Γορδιανό Β'** (238), **Γορδιανός Γ'** (238-244), **Φίλιππος ο Άραβας** (244-249), **Δέκιος** (249-251), **Τρεβωνιανός Γάλλος** (251-252), **Βαλεριανός** (μαζί με τον γιο του **Γαλλιηνό**) (252-259), **Γαλλιηνός** (μόνος του) (259-268), **Κλαύδιος ο Γότθος** (268-270), **Αυρηλιανός** (270-275), **Κλαύδιος Τάκιτος** (275-276), **Πρόβος** (276-282), **Κάρος & Υιοί** (**Καρίνος και Νουμεριανός**) (282-285), **Διοκλητιανός** (στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας) και **Μαξιμιανός** (στο δυτικό) (286-305), **Γαλέριος** (ανατολικό) και **Κωνσταντίος Χλωρός** (δυτικό) (305).

Το **306** πεθαίνει ο Κωνσταντίος Χλωρός. Ως επίδοξοι διάδοχοί του προβάλλουν ο **Κωνσταντίνος** (ο **Μέγας**) και ο **Μαξέντιος**. Το **312** τελικά ο Κωνσταντίνος είναι μόνος άρχοντας του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας, ενώ το **324** γίνεται κυρίαρχος σε Ανατολή και Δύση. Πεθαίνει το **337**. Τον διαδέχονται οι τρεις γιοι του, ο **Κωνσταντίνος Β'**, ο **Κώνστας** και ο **Κωνσταντίος**. Το **340** σκοτώνεται ο Κωνσταντίνος Β'. Ο Κώνστας είναι αυτοκράτορας στη Δύση και ο Κωνσταντίος στην Ανατολή. Ο πρώτος σκοτώνεται το **350** και ο Κωνσταντίος μένει μονοκράτορας. Το **355** ο αυτοκράτορας απονέμει τον τίτλο του καίσαρα στον στρατηγό **Ιουλιανό**. Το **360** ο Ιουλιανός (ο επονομαζόμενος Παραβάτης) ανακηρύσσεται αυτοκράτορας από τα στρατεύματά του, και το **361**, όταν πεθαίνει ο Κωνσταντίος, συγκεντρώνει στα χέρια του απόλυτη εξουσία. Πεθαίνει το **363**.

Ενώ το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας συνεχίζει ισχυρό

ρωμαίοι λόγιοι έχουν ως πρότυπα όχι μόνο τους Έλληνες αλλά και τους θεωρούμενους «κλασικούς» συγγραφείς της λατινικής λογοτεχνίας.

Οι διωγμοί των χριστιανών συνεχίστηκαν για μεγάλο διάστημα, ωστόσο ο χριστιανισμός αποκτά γερές ρίζες και κερδίζει σημαντικές προσωπικότητες της διάνοησης. Το **313** ο Κωνσταντίνος, αυτοκράτορας του δυτικού, και ο Λικίνιος, αυτοκράτορας του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους, εκδίδουν το Διάταγμα του Μιλάνου που τερματίζει τις διώξεις των χριστιανών, ενώ το **330** ο Κωνσταντίνος, με μια απόφαση που είχε βαρυσήμαντες συνέπειες, μεταφέρει την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη. Οι προσπάθειες του Ιουλιανού να παλινρθώσει τους αρχαίους θεούς αποτέλεσαν απλή παρένθεση σε μια ιστορική εξέλιξη η οποία, με τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο, ανέδειξε τελικά τον χριστιανισμό σε μοναδική επίσημη θρησκεία της αυτοκρατορίας.

στρατιωτικά και πολιτικά, το δυτικό κλονίζεται από τις βαρβαρικές επιδρομές και αποδιοργανώνεται. Τελικά, το **476 μ.Χ.**, ο **Οδόακρος**, που ήταν γερμανικής καταγωγής, «συνταξιοδότησε» τον αυτοκράτορα **Ρωμόλο Αυγουστίλο** — τον τελευταίο καίσαρα του δυτικού ρωμαϊκού κράτους.